seneca

scrieri filozofice alese

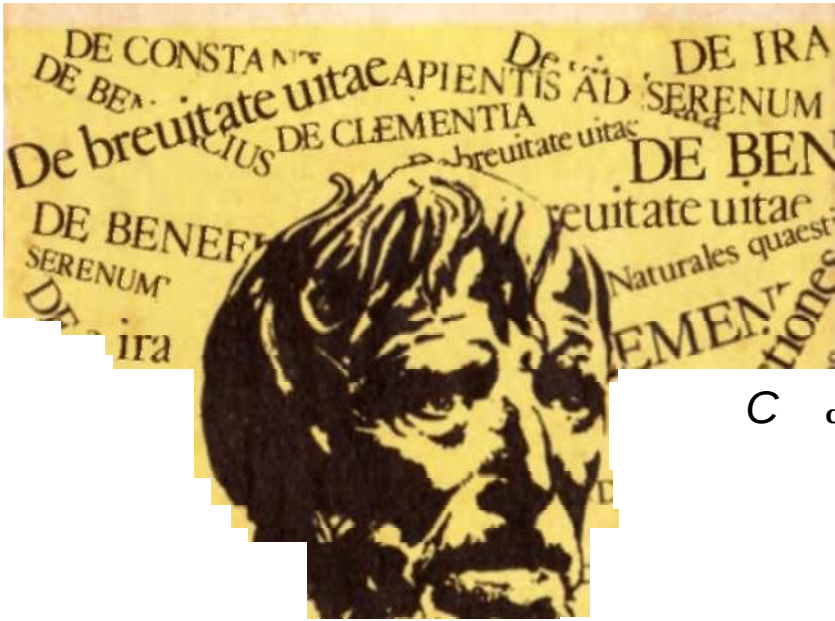

C

v5*rf*J^ Naturales **quaestiojW**

AcJ Marc urni de consolatione

Ilustrația copertei: Ion *Olaru*
Seneca, sculptură, Muzeul Național din Napoli.
Coperta a IV-a: presupus bust al lui Seneca
(sculptură aflată în Muzeul Prado din Madrid).

lucius annaeus seneca
scrieri filozofice alese

ANTOLOGIE, PREFAȚA ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
EUGEN CIZEK

TRADUCERE DE PAULA BALAȘA, ELENA LAZAR,
NICOLAE MIRCEA NASTASE, SVETLANA STERESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1981

EDITURA MINERVA. BUCUREȘTI

Pentru versiunea românească,
toate drepturile rezervate Editurii Minerva (B.P.T.)

PREFAȚA

Viața și opera lui Lucius Annaeus Seneca sînt marcate in profunzime de efectele' noului sistem politic instaurat la Roma după anul 31 și îndeosebi după 27 î.e.n., ca și de mutațiile care surveniseră în mentalitatea romanilor. Octavian August instaurase de fapt monarhia absolută, sub masca principatului, deși conserva aparențele instituțiilor republicane, iar urmașii săi s-au străduit să perfecționeze noul sistem politic. Monarhii dispun in același timp de *imperium proconsulare maius,* care le garanta controlul și conducerea armatelor și a tuturor teritoriilor exterioare Romei, de *tribunicia potestas* (puterea tribuniciană), ce le asigura inviolabilitatea sacră și, în general, la Roma, în interiorul- incintei ei sfinte, o influență asemănătoare celei chezășuite de prima componentă a autorității lor, ca și de calitatea de *pontifex maximus,* cel mai important pontif și șef al religiei romane. Monarhia absolută se întemeia pe calitatea de patron al tuturor romanilor, pe care o asuma șeful statului. Totodată, el era *imperator,* primul general al Romei, clici noul sistem politic se baza pe armată. Monarhul nu mai era *rex* (rege), ci împărat, *princeps* (principe), prim cetățean și senator, *caesar* (cezar), ca urmaș presupus al lui Caius Iulius Caesar. Romanii nu se mai simțeau legați de *ciuitas,* orașul-stat, care fusese cindva Roma. Subzistă totuși vestigii importante ale vechiului context valoric, ale codului socio-cultural

republican. Romanii continuă să trăiască apropiaţi unii de alţii, strînşi, solidari intre ei, dar nu în cadrul oferit de ciuitas, ci de microunităţi sociale specifice, cum erau colegiile, asociaţii profesionale sau afe celor care simţeau afinităţi comune între ei, cercurile cultural-politice, totodată cenacluri şi grupuri politice de presiune etc. Ideile, discuţiile se năşteau şi se dezvoltau in arta (în loc închis, sau la strîmtoare), adică în mici grupuri, căci absolutismul împiedica exprimarea liberăa opiniilor în faţa publicului, în for, piaţa publică. [1]

Seneca însuşi era homo *nouus* (om nou) in senat, consiliul suprem aristocratic al foştilor magistraţi tradiţionali, moştenit din vremea Republicii. Familia sa provenea din rîndurile unor colonişti romani stabiliţi de secole în sudul Hispaniei şi pătrunsese de multă vreme in rîndurile ordinului ecvestru, adică al cavalerilor, a doua categorie privilegiată a societăţii romane, după cea dintii, care era ordinul senatorial. Familia lui Seneca intrase cîndva în relaţii strînse cu clanul politic al lui Seian, atotputernicul sfetnic al împăratului Tiberiu, succesorul lui August. El însuşi a întreţinut în tinereţe raporturi strînse cu grupurile intransigente ale aristocraţiei senatoriale şi cu influentul clan al fiicelor lui Germariicus, celebru general f?i urmaş desemnat al lui Tiberiu. Dar ulterior, după 49 e.n., Seneca şi-a constituit propriul cerc cultural-politic şi a încercat să descopere, să sugereze şi să aplice soluţii concrete adecvate atît pentru întreaga aristocraţie senatorială, cît şi pentru monarhia absolută, pe care o accepta şi o sprijinea. Practic, sub fiecare împărat, Seneca a cunoscut momente de influenţă politică majoră, ca şi perioade de dizgraţie. A trebuit să petreacă 6 ani de exil pe o insulă aridă, puţin civilizată în acea vreme (Corsica) şi, după ce a influenţat profund politica lui Nero, fostul său elev, pe care il educase, in calitate de principal amicus principis, membru al Consiliului imperial şi sfetnic", Seneca a fost obligat să se sinucidă la ordinul

• In această privinţă, vezi Eugen Cizek, Epoca lui Traian. împrejurări istorice ji_ probleme ideeZogice, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, pp. 124-125.

[2] Pentru Seneca amicus principis, vezi Miriam T. Griffin, A PhHosopher in Politics, Oxford, 1976, pp. 76-103.

'^înărului şi extravagantului împărat. A trăit aşadar „periculos*, într-o epocă în care mulţi oameni de seamă duceau o existenţă presărată de tribulaţii, şi a reprezentat cu adevărat un Cicero a) secolului său (dominat de absolutism), cum l-a caracterizat pertinent Pierre Grimal, într-o monografie considerată de mulţi cercetători ca cea mai bună carte consacrată lui Seneca.[1]

Dar Seneca n-a fost numai un om politic, ci şi un scriitor de fertilitate excepţională, intrucît a alcătuit una dintre cele mai ample opere pe care a înregistrat-o literatura latină. Numeroase lucrări ale. sale s-au pierdut, îndeosebi tratate de ştiinţe ale naturii sau despre instituţiile altor popoare, inclusiv ale egiptenilor, opuscule de etică, cum era *Moralis philosophiae liber (Carte de filozafie morală),* după cît se pare, cea mai sistematică dintre operele sale filozofice. Preocupat prin excelenţă de filozofie, ca temperament Seneca n-a fost un filozof care a scris şi literatură, ci un scriitor preocupat mai ales de filozofie. Pe lîngă epigrame şi tragedii[2], Seneca a redactat o amplă corespondenţă filozofică, iniţial expediată prietenului său Lucilius, de fapt opera sa cea mai importantă, *Apokolokyntosis,* un opuscul care persifla memoria împăratului Claudiu, după moartea aces" tuia, şi un mare număr de lucrări în proză, *dialogi,* închinaţi anumitor prieteni ai săi. La sfîrşitul secolului I e.n., Quintilian, teoreticianul retoricii, va semnala diversitatea preocupărilor şi scrierilor lui Seneca, în care se înscriu cu succes şi aceşti *dialogi* [3].

Cei mai mulţi dintre aceşti *dialogi* reprezintă opere de mici dimensiuni, dar doi dintre ei, *De beneficiis (Despre binefaceri)*

1 Vezi Pierre Grimal, *Seneque ou la conscience de l'Empire,* Paris, 1978.

[2] în privinţa universului tragediilor, vezi şi Traian Diaconescu, studiu introductiv la Lucius Annaeus Seneca. *Tragedii,* voi. 1, Editura Univers, Bucureşti, 1979.

:3 Quintilian, *Institutio Oratoria,* 10, 1, 128: „a scris aproape în toate genurile literare, căci avem de la el discursuri, poeme, epistole şi dialoguri" , (Trad. de Maria Hetco, Editura Minerva (B.P.T.), Bucureşti, 1974, voI. 3, p. 190).

și *Naturales Quaestiones (Problemele naturii),* constituie tratate foarte ample.

Ad *Marciam de consolatione (Consolația către Marcia) se* integrează într-un grup de trei consolații, opuscule care urmăreau să mîngîie și să îmbărbăteze pe cineva afectat de o nenorocire sau o pagubă importantă. în acest opuscul de 26 de capitole, Seneca se străduiește să consoleze pe matroana romană Marcia, care suferea cumplit după moartea fiului ei Metilius. *De ira* (Despre *mînie),* în trei cărți, intentează un adevărat proces mîniei, ale cărei consecințe nocive asupra oamenilor sînt dezvăluite și analizate. *De prouidentia (Despre providență),* numai în 6 capitole, încearcă să demonstreze că uiri *boni* (bărbați virtuoși), sint puși la grele încercări de providență, pentru a le oferi prilejul să dea o pildă utilă omenirii. Conceptul de providență nu este explicitat. De *constantia sapientis (Despre constanța înțeleptului)* demonstrează, în 19 capitole, că *sapiens* este imun la .jigniri și vătămări de orice categorie. *Ad Heluiam de consolatione (Consolație către Helvia)* mîngîie, în 20 de capitole, pe mama autorului, care suferea din pricina exilării lui Seneca în Corsica. *Ad Polybium* de consolatione (Consolafie *către Polybius),* consolează pe un puternic libert imperial de moartea fratelui lui. Seneca încearcă să profite de conflictul dintre Polybius și Messalina. soția împăratului și dușmana sa ireductibilă, spre a obține iertarea și întoarcerea din surghiun. *De breuitate uitae (Despre* i-'infa *scurtă,* tradus literal: Despre scurtimea vie(ti), în 20 de capitole, opune presupusa inutilitate a preocupărilor civice, ca și a vieții mondene, care scurtează brutal timpul celor implicați într-un asemenea tip de existență, cultivării filozofiei. Astfel Seneca, pe punctul de a se întoarce din exil, vrea să demonstreze că nu se va mai angaja politic și deci că nu va mai stingheri pe nimeni.

Dar *De* tranquiltftate *animi (Despre liniștea sufletului),* in 17 capitole, ilustrează un demers .diametral opus celui din opusculul precedent; sub aparența modificării numai a unor accente. Seneca, devenit preceptorul lui Nero și pregătit să ocupe o poziție cheie în elaborarea politicii imperiale, se pronunță pentru o angajare perseverentă in viața obștească. Seneca îndeamnă la

\ombaterea fermă a oricărei neliniști. *Apokolokynlosls dlul Claudii (Prefacerea în dovleac a divinului Claudiu),* constituia o mică satiră menippe, adică un amestec de versuri și de proză, ca și de stiluri, care satirizează amintirea și politica lui Claudiu. Sub camuflajul unui divertisment, Seneca reprobă eforturile Agrippinei, ultima soție a lui Claudiu, de a continua politica împăratului defunct. De asemenea, autorul exaltă pe Nero, iar mistica solară se configurează încă din această epocă în temele ei primordiale. De clementia (Despre clemență), adresată lui Nero, în 3;^ de capitole, face elogiul clemenței ca virtute politică importantă și cu acest prilej pledează pentru monarhia absolută, celebrată în termenii unei teologii solare, înriurite de mistica egipteană. Seneca schițează totodată un program de guvernare bazat pe' aplicarea unui despotism filozofic, tributar preceptelor stoice. *De uita beata (Despre viața* fericită). in 28 de capitole, susține că fericirea constă în acordul cu natura, în practica virtuții, și apără pe filozofi de acuzația de a acumula bogății considerabile. De fapt Seneca, într-o polemică numai aparent fictivă, își combate detractorii, care îl învinuiau că nu trăia în confoI'-mitate cu preceptele pe care le statua.

In- De *beneficiis* (Despre binefaceri, sau *Despre servicii)* *, filozoful tratează pe larg, adică în 7 cărți, cum trebuie efectuat un serviciu, care ar rezida nu in expresia concretă, ci în dispoziția și în intenția celui care îl realizează. De otio (Despre tihnă, sau Despre *viața retrasă)* [2], un dialog în 18 capitole, preconizează din nou dezangajarea civică. intr-un moment cînd Seneca se retrăgea din viața de curte. Seneca se pronunță pentru o repliere contemplativă, hărăzită cunoașterii naturii, care se convertește astfel intr-un nou tip de actus (de acțiune), mai utilă, după opinia lui *Seneca. Naturales Quaestiones,* (prob'fiele *naturii),* comportă o sinteză vastă, dedicată studiului naturii și celor patru regnuri ale ei: focul, apa, acrul, cerul.

[1] Termenul de *beneficium* asumă la Seneca atît sensul de binefacere, cît mai ales cel de serviciu.

:! Termenul latin *otium* se opune lui *negotium* și înseamnă tihnă, activitate consacrată retragerii, odihnei. Seneca revalorlzează și înnobilează conceptul de otium.

Epistulae ad Lucilium (Scrisori *către Lucilius),* în număr de 124, abordează liber toate problemele eticii şi preocupările de viaţă cotidiană ale autorului. Cele 9 tragedii, pe teme de mitologie greacă, încearcă să demonstreze nocivitatea pasiunilor, faptul că o conduită potrivnică destinului, naturii şi bunelor moravuri declanşează conflicte tragice zguduitoare. Totodată, Seneca nu Se mărgineşte aici să dezvolte teze filozofice: dimpotrivă, tratează cu talent fascinant marile teme mitologice. O mare parte din cele 73 de epigrame, care îi sint atribuite, trebuie să aparţină lui Seneca: în poeme scurte, autorul meditează asupra unor probleme filozofice sau asupra unor evenimente survenite în viaţa sa, cum ar fi exilul.

In pofida libertăţii ostentative a expunerii ideilor, sinuozităţii gindirii şi contradicţiilor, care se manifestă destul de frecvent in operele mai sus menţionate, în structura de adîncime a mesajului emis de Seneca se constituie un adevărat sistem coerent, bogat în semnificaţii. De fapt lucrările în proză configurează un veritabil *corpus* filozofic de valoare excepţională, cum puţine pot fi deslușite în istoria gîndirii umane. Dincolo de discontinuităţile de suprafaţă, Seneca şi-a modelat concepţiile în funcţie de un *centinuum,* din care părţile nu pot fi desprinse la intîmplare. Dealtfel, Seneca îşi împarte el însuşi sistemul în trei compartimente fundamentale: a) studiul valorilor prioritare, baza eticii; b) ansamblul fizicii, la care ataşează investigarea psihologiei şi restul moralei; c) dialectica, unde se adaugă retorica, de fapt ceea ce echivalează cu logica vechilor stoici *(Epistole,* 89 ; 90; 95) !. In acest mod Seneca reia de fapt vechea trihotomie stoică a filozofiei, care cuprindea fizica, logica şi etica, pentru a semnifica mai acuzat prevalenta preocupărilor de morală. Intr-adevăr, *Seneca aderă ferm la* stoicism, pe care il asumă cu entuziasm sincer. In continuare ii vom prezenta sistemul tocmai în funcţie de trihotomia consacrată de gînditorii Porticului, adică ai învăţăturii stoice.

t In privinţa acestei compartimentări, vezi P. Grimal, op. cit. pp. 358-367.

\ Fizica îngloba la stoici concepțiile despre natură și esența ei, inclusiv despre divinitate, integrată in mod tradițional de adepții lui Zenon din Kition, întemeietorul Porticului, în natură. In ultimă instanță, baza fizicii lui Seneca este materialistă : filozoful concepe lumea ca un tot unitar, de esență materială, și rațional structurală. Seneca pendulează între panteismul stoic și un monoteism cosmobiologic, sub care se travestește destul de defectuos un idealism ontologic. Astfel nu rezultă limpede dacă prin deus (divinitate) Seneca înțelege esența rațională a universului, „spiritul vital" al stoicilor, substanță materială mai fină, eventual tensiunea aerului *(pneuma)* sau chiar întreaga lume, ori, dimpotrivă, o forță transcendentă, autonomă, care guvernează cosmosul. De aceea, Seneca însuși se întreabă pe un ton dramatic: „ce este divinitatea? Mintea universului ; ce este divinitatea? Tot ceea ce vezi și tot ceea ce nu vezi'" *(Naturales Quaestiones,* 1, prefață, 13). Așadar, Seneca ezită .între a echivala divinitatea cu întreaga lume materială, în ultimă instanță a o dizolva în aceasta, a o considera o spiritualitate, care ar anima cosmosul. Se pare însă că Seneca nu presupune că universul s-ar fi constituit și ar fi evoluat în funcție de o intervenție divină, ci numai în virtutea unei dialectici elementare, unui mecanism de autoreglare, fundat pe unitatea corpului imens alcătuit de cosmos, căruia i s-ar subordona alte corpuri mai mici, legate între ele printr-o solidaritate fermă. Intre fenomenele naturale, închipuite ca microcosmosuri, ca *naturae,* individualități, ființe, se produc neîncetat schimburi, deoarece aceste organisme „simpatizează" între ele și se opun unele altora. Tensiunea universului prilejuiește însă mișcarea tuturor corpurilor in cadrul imensei cetăți cosmice, preconizate de Seneca. Prin urmare, dialectica senecană se întemeiază pe solidaritate, dar și pe tensiune, generatoare de contradicții. In Problemele naturii, gînditorul analizează diverse fenomene ale naturii la nivelul cunoștințelor și interpretărilor elementare, naive ale epocii. Dar prezintă și analizează cu acribie feluritele ipoteze științifice ale vremii, ca atunci cînd trebuie să explice pricinile revărsării Nilului *(Naturales Quaestiones,* 4A, 2—5). De asemenea, crede ferm în cunoașterea progresivă a universului și afirmă că adevărul se îmbogățește pe' măsura scurgerii gene-

raţiilor. Seneca enunţă idei foarte avansate şi judicioase despre adevăr şi cunoaştere. *Contemplatio* (contemplare), dobîndeşte astfel un preţ deosebit de mare, constituie o virtute importantă. Meditaţia asupra fizicii se integrează în înţelepciune şi nu echivalează cu un refugiu al celor dezamăgiţi de. experienţele lor cotidiene, ci reprezintă un important sector al programului filozofiei. [1]

Logica senecană include şi gnoseologia. Conştiinţa umană -— 1a naşterea individului *tabula rasa* — ar cunoaşte, potrivit lui Seneca, prin percepţii înzestrate cu putinţa reflectării fidele a obiectelor exterioare. Raţiunea omenească ar controla şi disciplina viaţa afectivă pe baza reprezentărilor comprehensive, percepţiile care poartă semnele adevărului. Momentul esenţial al cunoaşterii il constituia judecarea reprezentărilor şi reflexului lor. Seneca crede Într-un dialog între corp şi suflet, în care cel din urmă ar reacţiona prin judecată, cheia de boltă a vieţii morale. Numai judecata îngăduie o cunoaştere pertinentă, iar vicierea eî conduce la maladii morale grave. Conceptele n-ar reprezenta corpuri, cum afirmaseră stoicii anteriori lui Seneca. ci ordonări ale sufletului, pe care Seneca îl considera material. Seneca' se preocupă intens de relaţiile dintre noţiuni şi de notele lor particulare, care exprimă proprietăţile conceptelor. De aici. filozoful deduce o logică liberă, întemeiată pe o artă insinuantă a persuasiunii treptate, pe solicitarea afectelor cititorilor săi, pe demonstraţia practică. El repetă argumentele de mai multe ori, 'le insinuează pînă în subconştientul cititorului, anticipînd astfel tehnicile publidtăţii moderne. Tocmai pentru că apreciază conceptele drept cuvinte şi ordonări ale sufletului, se preocupă de diferenţierea sensurilor, de elucidarea procedeelor 1?i categoriilor logice.[2] Admite teza ambiguităţii limbajului şi se interesează de semantică (De beneficiu, 2, 34-35).

Dar cum am arătat mai sus, Seneca acordă o preeminenţă absolută eticii, urmăreşte îndeosebi anchetarea şi îmbunătăţirea condiţiei umane. Fizica, subliniază Seneca, este contemplativă

1 Cum subliniază P. Grimal, op. *cit.*, pp. 217-219; 260.

2 Vezi şi P. Grimal, op. cit., pp. 367-393.

și operează cu *decreta,* în vreme ce etica dobîndește un caracter practic și furnizează *praecepta.* Etica „ne învață ce trebuie si! se petreacă pe pămînt", pe cînd fizica „dezvăluie ce se petrece în *t-er" (Naturales Quaestiones, 1,* prefață. 2). Astfel, autorul investește morala cu un caracter activ, imperios și prevalent în raport (U fizica, desigur de asemenea importantă. însă *mores* (moravurile) și cercetarea lor reprezint[a] finalitatea primordială a eforturilor întreprinse de Seneca.

Timpul însuși se structurează în funcție de moravuri, iar durata internă a perceperii evenimentelor se prezintă cea mai importantă decit cea exterioară. Timpul rău consumat se comprimă pînă la aneantizare. Virtutea poate domina durata, cînd filozofia ii guvernează pe oameni, cum reliefează Seneca în De *breuitate uitae.* Timpul este „incorporai", dar se corporalizcază prin trăirea intensă a prezentului. Meditația filozofului asupra timpului se" stratifică pe două nivele fundamentale. Primul nivel implică o inspirație epicureică și comportă refuzul trecutului, așteptării anxioase a viitorului și scurgerii inutile a prezentului. La un al doilea nivel, Seneca elimină idealul epicureic al plăcerii — efect presupus al disponibilității astfel cîștigate și respins de el — și propune acțiunea continuă, care să se contrapună timpului neantizat al inacțiunii, acțiune de obîrșie stoică și menită să conducă spre echilibrul interior autentic.[1] Acest echilibru lăuntric se obține în ciuda mortalității'omului, impusă de *condicie humana* (condiția umană). Seneca interpretează explicit *condicio humana* ca limită a posibilităților omenești, dealtfel elastice *(Epistole,* 71, 6). Frontierele sufletului uman sînt foarte largi, dar nu și deschise la infinit. într-adevăr, rațiunea umană nu reprezintă, după 'Seneca, decît o parcelă și o manifestare a rațiunii universale. Prin urmare, oamenii trebuie f;ă se supună legilor rațiunii universale, care constituie *fatum,* destinul obligatoriu pentru muritori *(De uita beata, 1, 2-5).* Omul poate urma destinul *aequo anima* (cu suflet egal), adică împăcat,

[1] Vezi, in privința timpului, P. Grimal, *Place et role du temps dans la philosophie de Seneque,* în *Revue des Etudes Anciennes.* 70, 1968, pp. *92-109.*

ori se poate răzvrăti şi provoca tragedii zadarnice, crude. Seneca aderă astfel la fatalismul stoic, însă susţine că omul poate deveni liber şi controla soarta, dacă o acceptă cu seninătate *(De breuitate uitae,* 15, 5). Libertatea omului devine astfel necesitate înţeleasă, sau, altfel spus, libertatea există numai fiindcă există necesitate, pe care el o depăşeşte prin suportarea neclintită- a acesteia din urmă, iar necesitatea apare doar pentru că există libertatea omului. Seneca nu ajunge totuşi să elaboreze o teorie a unui antidestin, cum va proceda cîteva decenii mai tîrziu Epictet i.

La Seneca, supunerea şi depăşirea ordinii universale echivalează cu *secundum naturam uiuere* (a trăi în conformitate cu natura)[2]. De aceea filozoful declară categoric: „totuşi, întocmai ca ceilalţi stoici, şi eu urmez căile naturii. A fi înţelept înseamnă să nu te abaţi de la natură, să te formezi după legile şi exemplul E'i. Prin urmare viaţa fericită este cea potrivită cu natura" *(De uita beata, 3,* 3). Seneca arată astfel că universul constituie raţiune în act, la care aderă adevărata înţelepciune. Existenţa dreaptă presupune în acelaşi timp conformitate cu ordinea universală şi congruenţă cu propria natură. Conţinutul unei asemenea existenţe drepte îl semnifică uirtus (virtutea), autonomia reală a fiinţei omeneşti, unicul bun cu adevărat cinstit *(honestum),* deci valoarea supremă *(summum bonum).* In gîndirea lui' Seneca se cristalizează astfel un sistem de concepte permutabile : *ratio iusta* (raţiunea dreaptă) = *secundum naturam uiuere* = *summum bonum* == *uirtus* = *uita beata.* Un asemenea sistem de filozofeme conduce la fericire, întrucit valorifică *suum* (al său) ceea ce e autonom şi propriu, independent de contingenţele externe, şi elimină *alienum* (ceea ce e străin), ceea ce depinde de

[1] Pentru antidestinul lui Epictet, vezi Eugen Cizek, Epictete *et l'heritage stoicien,* în *Studii Clasice, 17,* 1977, pp. 71-87.

[2] Pierre Aubenque şi Jean-Marie Andre *(Seneque,* Paris, 1964) observau că recomandînd să trăiască în acord cu natura umană, ea însăşi în conformitate cu natura universal Seneca adopta interpretarea „naturalistă" conferită de Crisip, al treilea stoic grec- important, tezelor Porticului. Zenon din Kition nu se referise la natură, ci doar la viaţa raţională, în congruenţă cu ea însăşi.

ntfti şi intervine sub impactul pasiunilor, averilor, speranţelor şi deznădejdii. In acest sens trebuie interpretate aserţiunile următoare: „...un om fericit este cel pentru care binele şi răul înseamnă bunăstarea sau răutatea sufletului, care cultivă virtutea, mulţuminclu-se cu ea; un om pe care norocul nu-l înfierbîntă, iar ghinionul nu-l doboară. El nu cunoaşte alt bine decît cel pe care şi-l poate oferi singur" *(De uita beata,* 4, 2).

Totuşi Seneca preconizează nu atit extirparea pasiunilor — plăcerea, durerea, mînia, gelozia, ambiţia etc. — cît controlarea lor foarte fermă, „căci, în clipa cînd ajung să pună stăpînire pe cineva, pasiunile sînt mai puternice decît cel care-şi închipuie că ie conduce..." *(De ira,* 1, 7, 2). Se pare astfel că Seneca nu consideră decît virtutea ca unică valoare, a unei vieţi fericite !;ii ajunge la o asceză aspră, inumană, pe care' ' noi astăzi nu putem decît s-o condamnăm. Dar Seneca nu-şi limitează exortalii'e la abţineri, la ataraxie, la *tranquillitas,* liniştea obţinută prin practicarea virtuţilor. El crede dimpotrivă că acestui conţinut negativ al fericirii, axat pe interdicţii, îi corespunde un conţinut pozitiv, care ar rezida în „bucurie", pe care o indică prin mai mulţi termeni, cum ar fi *Milaritas, laetitiq* şi *gaudium.* Aceşti termeni traduc cuvîntul grecesc *charâ* şi se opun conceptului epicureic de plăcere.[1] Bucuria se dobîndeşte astfel prin exercitarea virtuţii, prin energia interioară, căreia îi conferă preţul adecvat, izvorăşte din mulţumirea plenară. Filozoful evidenţiază limpede valenţele bucuriei: „odată întemeiat acest mod de viaţă, îi urmează în chip necesar o stare de necontenită veselie şi o înaltă mulţumire izvorîtă din preocupări alese" (De *uita beata,* 4, 3).

Ac[easta] bucurie nu poate fi blocată nici de perspectiva morţu. îndeosebi în operele de bătrîneţe — şi în primul rînd îii [s]crisorile adresate lui- Lucilius — filozoful combate [cu] stă.rui»[tă] teama de moarte şi de orice fel de boli şi dur[eri]i. In sine, moartea n-ar constitui nici un bine nici un rău. Dealtfel [nu] [a]dmite supravieţuirea sufletelor decît cu ezitări, şi exclusiv

[1] Pentru echivalenta *gaudium-chard,* vezi P. Grimal, *Seneque,* pp. 36 şi 402.

pentru spirite de elită, care ar urca la cer și ar aștepta un nou ciclu existențial. Intr-adevăr, ca toți stoicii, Seneca admite teoria ciclică a evoluției cosmosului, conform căreia — cum se reliefează in *Naturales Quaestiones* — un diluviu sau o conflagrație universală ar sepal'a faze identice de viață a omenirii. Primii maeștri ai Porticului susținuseră că totul se va repeta pînă În cele mai mici amănunte, că Socrate va mai fi o dată judecat și va mai bea cucuta cea otrăvitoare.

Reflecțiile lui Seneca se polarizează dealtfel in jurul imaginii înțe-leptului, *sapiens,* pe care primii stoici greci îi numiseră *sophâs.* înțeleptul nu poate fi atins de nici un rău și dobîndește ataraxia, calmul și bucuria depline, prin acceptarea ordinii universale. El caută pricinile fenomenelor și ajunge să le înțeleagă perfect *(Epistole,* 88). Portretizarea înțeleptului încorporează principalele teze ale eticii lui Seneca, mai cu seamă în De *constantia sapientis.* Numai înțeleptul este bogat, întrucît nu-i lipsește nimic, numai înțeleptul este cu adevărat liber și deci superior regilor, sclavi ai propriei lor coroane. Sau, altfel formulat: „adevăratul înțelept, repet, nu e supus nici unei vătămări, intrucit nu are însemnătate eîte săgeți il țintuiesc, de vreme ce el rămîne de-a pururi neclintit. Există pietre a căror tărie este neînvinsă de fier; oțelul nu poate fi tăiat, șlefuit și modelat căci retează lesne orice unealtă. Sint lucruri care nu pot fi mistuite de foc, ci In mijlocul văpăilor își păstrează tăria și forma. In sfîrșit, stIncile pătrund adînc In mare și despică valurile, fără a vădi vreun semn de măcinare. Deopotrivă. sufletul înțeleptului e dîrz și adună în el atîta putere, incit nici o vătămare nu-l clintește" *(De constantia sapientis,* 3, 5). Spre deosebire de alți stoici, Seneca nu consideră că înțeleptul ar reprezenta un mit al rațiunii, ar constitui doar o normă stimulativă, ci îl apreciază ca realitate istorică.[1] In trecut ar fi existat înțelepți, ca Socrate, Stilpon, Laelius, Aelius, Tubero, Cate din Utica. Dar mai numeroși ar fi totuși aspiranții spre înțelepciune, filozofii care încearcă să ii imite pe înțelepți. Ei ar constitui o categorie intermediară între înțelepți și oamenii supuși pasiu-

[1] Cum. demonstrează P. Grimal, Sereeque, pp. 378-382 ; 401-410.

ns)or. Acești aspiranți nu s-au eliberat pe deplin de vicii, de defecte, dar se ostenesc să se elibereze și să dobîndească liniștea și stabilitatea judecății: *constantia.* Seneca ajunge să confere un preț foarte ridicat tensiunii majore, care caracterizează prin excelență vindecarea sufletului", *medicina animi.* In *De ira* și în *De tTanquillitate animi* Seneca insistă asupra acestei medicine morale, în care se implică și pe sine.

Dar Seneca opinează că indicațiile teoretice aspre trebuie aplicate în practică pe baza unor corective adecvate. Seneca admite căaspirantul spre înțelepciune să beneficieze de unele aspecte plăcute ale existenței și îi acordă consumarea relativ frecventă a vinului. Viziunea militară a existenței, care emerge din teoriile mai sus consemnate, devine pe nesimțite concesivă, suplă, indeosebi pragmatică și romană, cînd Seneca își elaborează preceptele și cînd recomandă stăruitor *experimenta* (probele), exemplele individuale. Preceptele apar mai importante decit *decreta,* referitoare la structura cosmosului, iar exemplele personale, oferite de înțelepți și aspiranți, sint mai însemnate decît *praecepta.* Pilda concretă, majorată permanent de Seneca, pune în discuție concepțiile fundamentale, le aplică nuanțat, suplu, în funcție de împrejurările cotidiene. Filozoful se preocupă întens de eukairia, adaptarea la împrejurări, virtute stoică de importanță cardinală. De aceea Seneca afirmă limpede: „este nevoie să dovedim indemînare: să nu ne închinăm cu totul țelurilor noastre și să primim locul pe care ni-l dă întîmplarea. Să nu ne fie teamă să ne schimbăm gîndurile sau atitudinea; numai să nu ne lăsăm prinși de ușurătate" *(De tTanquillitate animi, 14,1)*

De aceea Seneca își îngăduie să corecteze in practică unele idei secundare ale stoicismului și să împrumute puncte de vedere de le. a.te școli filozofice. Asceza implacabilă Ca și individualizarea sufletului printre substanțele materiale au fost împrumutate unei școli stoice dizidente, cea a Sextiilor, înfloritoare in prima jumătate a secolului 1 e.n.[2]. Atacarea erudiției filologice

1 Pentru eukama Ia Seneca, vezi P. Grimal, *Seneque,* pp. 193, *219,* 310.

[2] Pentru influentele sextiene, vezi M. Griffin, *op. cit.,* pp. 38-40.

și preocupărilor pur teoeretice, exaltarea lui Hercule și a muncilor lui, ca și unele violențe ostentative de limbaj in mare parte se datorează cinicilor. Tezele despre însemnătatea prieteniei, despre durata interioară a fenomenelor, setea de cunoaștere și năzuință lucrețiană de a suprima temerile neguroase, care cuprind sufletul omenesc, poartă marca epicureismului. Seneca atestă de asemenea cunoașterea ideilor lui Democrit (în *De tranquillitate animi)* și a dialecticii rafinate pe care o practicau noua Academie și Cicero, marele ei discipol roman. De fapt Seneca justifică efortul său de a îmbogăți stoicismul, cînd pledează călduros pentru originalitate și inovație în filozofie *(De uita beata,* 3, 2). Dar, desigur, el nu este un eclectic și asimilează organic împrumuturile străine unui *stoicism fundamental.* In realitate stoicismul fusese întotdeauna o filozofie deschisă spre noi îmbogățiri ale demersurilor de bază, în pofida dogmatismului său. Dealtfel, cum am arătat mai • sus, la Seneca marile teze stoice își regăsesc semnificatia genuină. Pe de altă parte, înclinarea spre soluții practice mai suple, mai concesive și tributul plătit *eukairiei* cresc în ultimele opere ale lui Seneca. [1]

Indiviadualismul exacerbat apare ca o invariantă a gîndirii lui Seneca și implică adesea exortația spre perfecționare morală solitară sau cel mult aflată sub îndrumarea unui diriguitor de conștiință. Astăzi noi nu putem decît să condamnăm o asemenea soluție morală, dar, chiar în contextul epocii, ea era departe de a constitui rezolvarea cea mai adecvată a problemelor care se puneau romanilor timpului. Este însă adevărat că termeni ca ,.gloată" sau „mulțime", de care, după opinia lui Seneca, trebuie să se separe filozofii, nu asumă' conotații sociale și desemnează exclusiv pe cei ce nu-și cultivă valorile etice. Pe de altă parte, individualismul se confruntă la Seneca, in cadrul unui contrast fertil, cu umanismul, prețuirea omului demiurg de valori. Seneca a crezut totdeauna în demnitatea și solidaritatea umană. El a

[1] Predica pentru virtute este mai combativă, mai intransigentă În primele opere. După 59 e.n., Seneca propovăduiește un *otium,* care să îmbine contemplatio cu actus (acțiunea) printr-o abilă convertire a termenilor. De asemenea el ajunge să majoreze importanța pe care o acorda interiorității personalității umane.

condamnat fără drept de apel brutalitățile de tot felul, spectacolele de gladiatori, cruzimele războiului, inclusiv civil (De ira, 3,/2> 3-5; *De breuitate uitae, 7, 1).* Finalitatea etică imprimată preocupărilor științifice și credința nestrămutată în progresul cunoașterii umane revelă de asemenea umanismul. Deosebit de semnificativă emerge din preocupările lui Seneca în *De clementia, De bencficiis* și în scrisori condamnarea comportării nemiloase față de sclavi. El proclamă in repetate rînduri umanitatea sclavilor, egalitatea originară și structurală intre oamenii liberi și sclavi : „toți avem aceleași începuturi și aceleași origini. Nimeni nu este mai nobil decît altul, numai dacă areo fire mai dreaptă și mai Înclinată spre fapte bune... Să nu disprețuiești nici un om, chiar dacă în preajma lui nu sînt decît nume obișnuite și puțin favorizate de îngăduința soartei" *(De beneficiis, 3, 18, 1-3).* Desigur însă că Seneca nu deduce din asemenea idei predica pentru abolirea sclaviei, pentru crearea unui stat universal în care să dispară deosebirile etnice și de clasă, predică realizată cîndva de Zenon din Kition. Seneca nu se pronunță pentru suprimarea diferențelor de avere și consideră *libertas* (libertatea) mai ales ca o valoare internă a spiritului uman. Totuși *libertas* dobîndește la Seneca mai multe sensuri și echivalează nu numai cu libertatea interioară, ci și cu judecarea corectă a defectelor prietenilor, chiar cu o cunoaștere solidă a tainelor naturii. [1]

Intr-adevăr, așa cum am mai arătat, Seneca a fost totdeauna și un om politic. Chiar cînd statua retragerea din viața civică, el se pregătea în vederea unei experiențe politice sau o lăsa în urma sa. Seneca s-a manifestat totdeauna ca un înalt consilier imperial, ca un *amicus principis,* în pregătire, în funcțiune, sau în retragere ori in dizgrație. Totuși demersul politic explicit al lui Seneca a evoluat și a oscilat, în funcție de patru momente importante, pe care le ilustrează operele lui: a) *De ira,* care atestă adeziunea fervență la optica aristocrației, dar și un nucleu de

1 Vezi, pentru această noțiune, Nicolae Mircea Năstase, *Conceptul de libertas la Seneca,* în *Culegere de studii de civilizație romană,* București, 1979, pp. *77-93.*

doctrină a monarhiei ; b) De *breuitate uitae,* unde se preconizează dezangajarea politică, însă se încearcă și convertirea filozofică a împăratului Claudiu ; c) De *clementia,* care, după De *tranquillitate animi* și *Apokolokyntosis,* comportă un program clar decantat de guvernare ; d) De otio și *Epistulae ad Lucilium,* ce traduc retragerea definitivă și înfrângerea idealurilor senecane. Dat fiind contextul politic și codul socio-cultural al vremii, era normal ca Seneca să se preocupe cu prioritate de concepțiile politice ale împăratului și de principatul ideal. Seneca trebuia să accepte monarhia. încă in De ira *(1, 6, 3-4)* Seneca recomandă conducătorului cetății, de fapt principelui, să se comporte ca un înțelept. Exortația destinată principelui, precaut- murmurată sub Claudiu, este însă limpede enunțată in timpul lui Nero. [1] Din primele lucrări totuși Seneca se gîndește la antinomia între *rex iustus* (bunul monarh) și *tyrannus* (tiranul), și îi atribuie celui dintîi măreție sufletească, dreptate, clemență. Dar in *De* clementia se decantează o doctrină sistematică, în cadrul căreia Nero devine moștenitorul misticii antoniene, adică preconizate de Marcus Antonius, și un adevărat *kosmekrator,* stăpîn al universului. Seneca îl compară cu soarele in formule de inspirație egipteană. Seneca petrecuse mai mulți ani in Egipt,- cînd era tînăr. (Cunoscuse țara Nilului, dar și religia și concepțiile generate pe solul ei. Cunoaștem încă destul de vag impactul gîndirii egiptene asupra lui Seneca). In De *clementia* se ajunge la doctrina despotismului filozofic. Principele, în aceasta operă numit *rex,* are- puterea unui zeu, dar trebuie să se comporte ca un înțelept *(De* clementia 3, *3,* 7 ; *}7, 8-9). 2* întocmai ca Jupiter, zeul suprem, el trebuie să fie concomitent Cel Mai Mare *(Maximus),* dar și Cel Mai Bun (Optimus), *(De clementia, 3, 17, 9).* Sau, altfel formulat, puterile absolute trebuie să fie moderate de principele însuși, care -să se pună în serviciul statului, deoarece „statul nu este al său,

[1] Vezi și ,Pierre Grimal, *Les rapports de Seneque et* de *l'empereur Claude in Comptes Rendus* des *seances de VAcademie* des *Inscriptions et* de BlJîîes *Lettres, 1978,* pp. *469-476.*

[2] Vezi și M. Griffin, *op. cit.,* pp. *156-170* ; P. Grimal, *Seneque.* Pp. 118-131 *; 235 ; 238.*

ci el este al statului" *(De clementia,* 3, 17, 8). Astfel Seneca incerca"~să elaboreze teorii şi soluţii practice, pe care să le accepte atît împăratul, cit şi aristocraţia senatorială. Iar, mai tîrziu, în De bene/idis, Seneca militează pentru conservarea şi adaptarea ordinei sociale la condiţiile secolului, astfel încît să se atenueze conflictele socio-morale şi să se prezerve edificiul societăţii epocE. In De *beneficiis,* prin teoria serviciilor, filozoful se străduia să afle soluţii funcţionale pentru „noua societate", care se decanta sub ochii săi, şi unde se statorniceau noi relaţii sociale şi de familie.[1]

Seneca se dovedeşte un excelent observator al contemporanilor săi şi al omului in general. Dealtminteri, el ironizează pe paseişti, nu se comportă îndeobşte ca un *laudător temporis acti,* admirator şi elogiator al trecutului, atestă simţul devenirii istorice. Pe de altă parte, ca să reconstituie condiţiile psihologice ale unei vieţi fericite şi să realizeze inserţia armonioasă a omului in univers, Seneca era nevoit să investigheze mecanismele profunde ale psihicului. Unele dintre notaţiile şi reflecţiile senecane mai ample asupra oamenilor şi practicii sociale nu şi-au pierdut nici astăzi validitatea. Seneca prefigurează anumite cuceriri ale psihopatologiei moderne, ale studiului comportamentului în general, prin observaţiile relative la pasiuni, la resorturile psihice pro-l'uno^e. Se decantează in scrierile sale psihologii ale angoaselor şi fobiilor aparent inexplicabile, ale mâhnirii, susceptibilităţii exagerate, culpabilităţii ascunse, ingratitudinii, exhibiţionismului.[2] Tocmai în constatarea talentului excepţional de observator al oamenilor în general rezidă pentru cititorul 'modern interesul principal al parcurgerii scrierilor lui Seneca.

[1] Pentru dimensiunea socială a acestei lucrări, vezi Paula Bălaşa, *Observaţia socială* in *De beneficiis,* în *Culegere de studii* de *Civilizaţie Română,* Bucureşti, 1979, pp. 7-28.

:! Parţial investigate încă de Eugene Albertini, *La comporition dans les ouvrages philosophiques de Seneque,* Paris, 1923, p. 231. Pentru observarea viRţii cotidiene în scrisori, vezi Liviu Octav Andrei, *Viaţa cotidiană romană* in *scri*sorHe *lui Seneca,* Bucureşti, 1978.

Am consemnat mai sus talentul uimitor de scriitor al lui Seneca, incantația verbului acestui mare artist. Cum a rezultat din sumarele considerații privitoare la logica senecană, filozoful stăruia asupra unor idei, pe care le formula și le reformula pînă la obsedarea cititorului. Seneca elaborează astfel un abil sistem de sugestii, care captează conștiința lectorului și chiar zonele subliminare ei. Personajul principal al prozei senecane este autorul însuși, stăpînit de aspirația spre desăvîrșirea morală, dar și de năzuința de a ameliora statutul politic al Imperiului, de ambiții puternice, de gustul succeselor mondene și performanțelor stilistice remarcabile.

Seneca și-a ales în general tipare de exprimare mai laxă, care să-i îngăduie să-și grupeze cît mai liber ideile și materia. De aceea a recurs la structurile scrisorii, satirei menippee și dialogului. De fapt. dialogus provine mai puțin din dialogul platonician și în • măsură mai mare din diatriba cinico-stoică, tip de discurs popular, relativ dramatizat, presărat cu altercații și animat de suflul polemicii ascuțite. Filtrările literare îndelungi ale diatribei atenuaseră unele violențe ale controversei, dar menținuseră o polemică destul de vie. Numai aparent Seneca discută cu destinatarul fiecărui *dialogus,* căci în realitate angajează discuția cu un interlocutor imaginar, căruia dealtfel îi rezervă intervenții foarte scurte, cu excepția primului capitol din *De tTanquillitate animi.* Cum am mai arătat, numai în *De uita* beata polemica este reală, căci în restul operei lui Seneca ea se pre-' zintă ca manifest fictivă. Descrierile generale ale comportării umane implică aluzii la o conduită individuală, in vreme ce atacurile satirice îndreptate împotriva unor indivizi reali dobindesc o valoare generalizatoare. Dar polemica diatribică se subordonează ideilor care trebuie demonstrate : ca și Platon cîndva, Seneca urmărește să-și convingă treptat cititorii.

Unii cercetători au estimat cîndva că Seneca își compunE!a defectuos operele, că în fond nu știa să-și structureze lucrările, recurgînd fie la ansamblări mecanice, fie la asociații de idei spon-

tâne, incidental stabilite.[1] Insă recent s-a înțeles și s-a explicat mai bine sintaxa literară a textului senecan. S-a demonstrat că Seneca operează cu variațiuni pe o temă dată, tratată pe diferite planuri succesive. Fiecare dialog apare elaborat în jurul unui nucleu spiritual, care îi asigura unitatea artistică, în virtutea unei dialectici progresive, ce conduce cititorul spre o viziune globală și spre surprinderea vieții lăuntrice a conceptelor.[2] rntr-adevăr, dacă structura de suprafață a dialogului senecan evidențiază tehnica suasoriilor, datorate retorilor și anticipează, cum am arătat, procedee moderne, în structura de adîncime acționează dialectica progresivă a noțiunilor ; coerenței profunde a ideilor ii corespunde o coerență a demonstrației. In acest mod se explică nu numai tendința lui Seneca de a-și reitera ideile, ci și abundența digresiunilor ilustrative, a exemplelor revelatoare, a tiradelor și amplificărilor retorice. Filozoful nu se mulțumește să-și enunțe ideile în formule lapidare, ci caută totdeauna demonstrarea lor concretă, vibrantă și susceptibilă să depășească clișeul retoric. Ideile generale sînt în chip constant însoțite de numeroase demonstrații concrete, de exemple amplu prezentate. Timbrul grav, solemn, cristalizat în observații sentențioase, alternează cu ceL impregnat de umor și chiar de ironie sarcastică. Astfel Seneca realizează o satiră feroce împotriva lui Caligula, atît în De ira cît și în De *constantin sapientis.* Pe de altă parte, lirismul cel mai suav impregnează unele pasaje din proza filozofului, cum ar fi cel în care Seneca realizează elogiul capacității umane în Naturales *Quaestiones.* Se ajunge astfel la tensiune între lirismul axat pe meditație interioară pe de o parte și retorica persuasiunii pe de altă parte în numeroase pasaje din proza filozofului. Cum am arătat însă, Seneca depășește retorica amplificației și tinde spre o poetică a sublimului.

[1] Cum au susținut. la vremea respectivă, E. Albertini, op. *cit.,* PP. 103 și 245-297 și Abel Bourgery, *Sâneque prosateur. Etudes litteraires* et *grammaticales* sur *la prose de Seneque le prosateur,* Paris, 1922, p. 99.

[2] Cum au demonstrat Karlhans Abel, *Bauformen in Senecas* Dialogen. FUnf Strukturanalysen, Heidelberg, 1967, și P. Grimal, *Seneque,* pp. 410-421.

subordonată desigur tot năzuinței de a demonstra mai clar ideile filozofice.

Tensiunea emerge dealtfel la toate nivelele limbajului senecan. Ea apare ca efectul antitezelor, îndeobște al unei scriituri care vehiculează formula aforistică, limbajul percutant, tonul apoftegmatic. Frazele lungi vin de fapt să sprijine, să evidențieze prin contrast, prin încetineală de efect, frazele scurte, lapidare. Dealtfel, frazele lungi nu reprezintă perioade clasice, ci iuxtapuneri de propoziții ușor detașabile. Sub aparența limbajului energic, spontan, direct, acționează o rafinare subtilă a scriiturii. Proliferează abil calculate rimele interioare, aliterațiile, hiperbolele, metaforele. Caracteristică pentru discursul tensionat, concomitent exhortativ și rafinat al scriitorului, apare utilizarea metaforică a verbelor. Seneca întrebuințează la sensul figurat, cu valoare de metaforă, numeroase verbe. - Culoarea poetică, asimetria, concizia, variația constituie mărci de primă importanță ale stilului senecari.

Seneca neglijează destul de frecvent normele sintaxei latine clasice, mai cu seamă în ultimele opere. Lexicul său se distanțează în măsură încă mai sensibilă de normele și deprinderile clasice. Seneca recurge la cuvinte, sensuri și construcții moderne pentru epoca sa și anticipează astfel unele trăsături ale limbilor romanice. Cum filozofia este concepută ca terapeutică morală, numeroase metafore provin din vocabularul medical, dar sînt puse la contribuție de asemenea și alte vocabulare tehnice, precum cel agricol, militar și juridic. In orice caz, dialectica progresivă, menită să surprindă realul în toate ipostazele lui, so impune la toate nivelele „discursului" senecan, inclusiv cel al cuvintelor și al frazei. A rezultat, sperăm, din cele arătate mai' sus, că distanțarea de clasici s-a accentuat pe parcursul străbătut de opera lui Seneca, încît atestările de influențe populare sau poetice, în vocabular, ca și in sintaxă, s-au multiplicat în ultimele opere, în scrisori, dar și în cei din urmă diaZogi.

Fenomenul apare ca firesc, cînd luăm în considerare faptul că Seneca n-a fost un clasic, ci un non-clasic, dacă nu un anticlasic, cum atestă atît proza, cît mai ales tragediile lui. El a fost un spirit „romantic" ca temperament și a aparținut curentului

stilistic numit stilul nou, care se impunea in cursul secolului 1 e.n. Tocmai asimetria, culoarea poetică, concizia, patetismul și căutarea ostentativă a expresivității caracterizau acest curent stilistic, care prelungea de fapt vechiul asianism literar și ilustra constituirea unui neoasianism. Seneca nu numai că se integrează in stilul nou, dar asumă chiar conducerea acestei orientări estetice și inițiază în deceniile al șaselea și al șaptelea din secolul [e.n.. o nouă mișcare literară, de vocație neoasianică.' Reflecțiile sale asupra stilului, enunțate in scrisori, mai ales în *100,* 11*4* și 115, însă și în alte opere, legitimează contestarea structurilor clasice și promovarea noii mișcări literare. Seneca proclamă aici necesitatea evoluției scriiturii și adaptării ei la gustul și modul de viață al societății. Conștient de faptul că retorismul lua proporții neobișnuite in cadrul noii mișcări literare, adică printre discipolii săi, scriitorul recomandă prioritatea conținutului și purificarea expresiei artistice. De fapt, prin sobrietatea exprimării, el nu înțelegea eliminarea retorizării, mult prea puternică în acea vreme, ci numai controlarea și moderarea relativă a efectelor declamatorii. In acest sens trebuie înțeleasă recomandarea „serie cu un condei simplu" (De tranquillitate animi, 1, 14).

Contribuția lui Seneca, una dintre cele mai ample și mai tulburătoare pe care ne-a lăsat-o antichitatea, a fost totdeauna pasionat și contradictoriu judecată. Nu punem capăt discuțiilor dacă îl apreciem, cum încearcă recent un cercetător, în optica perspectivismului și afirmăm că fiecare are propriul său adevăr, propriul său punct de vedere.[1] Seneca statuează o asceză aspră, deosebit de austeră, dar el însuși recomandă corectarea ei în practică. Iar eforturile sale de a descoperi o soluție politică onorabilă și acceptabilă pentru toți au fost sincere, chiar dacă au eșuat. Dealtfel în secolul II e.n., stoicismul va deveni ceea ce a încercat el să-1 făurească, adică o filozofie de guvernământ. De asemenea nimeni nu poate contesta talentul strălucit de scriitor al filozofului, adevărată conștiință complexă a Imperiului'.

[1] Cum procedează Marc Rozelaar, Seneca. Eine Gesamtdarstelîurcg, Amsterdam, 1976, passim.

In spațiul cultural românesc, Seneca s-a bucurat întotdeauna de o largă audiență. De-a lungul anilor și deceniilor au văzut lumina tiparului traduceri și chiar ediții ale unor texte latine -alcătuite de acest autor. In 1967, Gheorghe Guțu a publicat traducerea integrală a scrisorilor lui Seneca, iar in 1979 Traian Diaconescu a început să tipărească traducerea completă a tragediilor. In timpul războiului M. G. Lișcu a publicat in limba franceză un studiu consacrat bunului suprem la Seneca, iar în 1944 Gheorghe Guțu a editat o monografie de ansamblu dedicată acestui autor. In ultimii ani au apărut alte studii și monografii care pun in valoare diferite aspecte ale mărturiei oferite de marele scriitor.

EUGEN CIZEK

TABEL CRONOLOGIC

31 î.e.n. **La Actium, în Grecia, forţele lui Octavian zdrobesc flota lui Marcus Antonius, dictatorul roman al Orientului, şi a Cleopatrei, regina Egiptului. Octavian rămine unicul stăpînitor al statului roman.**

27 ***î.e.n. 16 ianuarie.*** **Intr-o şedinţă a senatului, aranjată din vreme, Octavian este rugat să nu abandoneze conducerea statului, cum declarase că are intenţia. 1 se acordă numele sacru de** ***Augustus*** **(veneratul). Principatul este astfel puternic instaurat.**

23 ***î.e.n.*** **1** ***iunie*** **Senatul îi acordă lui August puterea tribuniciană pe viaţă şi controlul provinciilor senatoriale în virtutea aşa-numitului** ***imperium proconsulare maius.***

Cea. 1 î.e.n. Se naşte la Corduba, în sudul Hispaniei, Lucius Annaeus Seneca, al doilea fiu al scriitorului **CU** acelaşi nume (Lucius Annaeus Seneca, supranumit Retorul) şi a unei matroane reputate pentru ţinuta ei morală, Helvia. Va avea ca frate mai mare pe Lucius Annaeus Novatus, ulterior adoptat de senatorul Iunius Gallio, iar ca frate mai mic pe

Marcus Annaeus Mela, care .va rămine cavaler. Lucius este adus şi educat la Home} de tatăl său. încă din copilărie. Familia Annaeilor făcea parte din ordinul ecvestru.

'14 **e.n.** Tînărul Lucius, după ce audiase pe filozofii stoici Attalus şi Sotion, urmează lecţiile lui Papirius Fabiarius, fost discipol al Sextiilor, stoici dizidenţi. Moare August şi devine împărat fiul . lui vitreg, Tiberiu.

19 **e.n.** Tiberiu ia măsuri împotriva adepţilor cultelor orientale. La sfaturile tatălui său, Luci us, care se temea de aceste măsuri şi era bolnav de astmă, renunţă la vegetarianism.

Cea. 25 **e.n.** Seneca pleacă în Egipt, pentru a-şi îngriji sănătatea şubredă. Înainte de plecarea în Egipt, fusese vigintivir la Roma şi dobîndise astfel accesul la o carieră senatorială. în Egipt, care era guvernat de unchiul său, Caius Galerius, Seneca învaţă limba şi scrierea hieroglifică, deprinpe riturile religioase, călătoreşte în întreaga ţară. Aici scrie două lucrări (care s-au pierdut) despre aşezarea. şi riturile Egiptului şi despre India.

Cea.34—35 **e.n.** Seneca devine quaestor şi astfel intră în rîndurile sen atului.

37 e.n. 16 martie Tiberiu **moare şi Caius, supranumit Caligula** ("Săndăluţă" **militară** sau **„cizmuliţă"), fiul lui Gerirumicus,** devine **împărat.**

39 **e.n.** Seneca devine tribun al plebei. Tatăl său, Seneca Hetorul, moar e.

Cea. 40 *e.n!.* Seneca publică Ad *Marciam de consolatione (Consolație către Marcia).*

41 *e.n.* 24 *ianuarie* Este asasinat Caligula. In lunile anterioare acestui asasinat, Seneca intrase în conflict cu tînărul împărat. Claudiu, fratele -lui Germanicus și unchiul lui Caligula, devine împărat. Cîteva luni mai tîrziu, Seneca publică De *ira (Despre inînie).* După aceea este exilat în Corsica, deoarece frecventa cercul fiicelor lui Germanicus. La sfîrșitul -anului, Seneca, scrie în Corsica *De prouidentia (Despre providență).* Îi muriseră prima soție și unicul său fiu. Seneca se va recăsători mai tîrziu.

Cea. 42 *e.*n. Seneca scrie în Corsica De *constantia sapientis* (Despre constanța *înțeleptului).* Cronologia celor mai multe opere ale lui Seneca este incertă.

Cea. 42—43 e.n. Alcătuiește, tot în Corsica, Ad *Polybium de consolatione* (Consolație către *Polybius).*

48 *e.n.* În așteptarea rechemării sale la Roma, Seneca scrie în Corsica *De breuitate uitae (Despre viața scurtă).*

Messalina, soția lui Claudiu, este executată, la ordinul împăratului.

49 *e.n.* Seneca, întors la Roma, devine praetor desemnat. In a ceas tă perioadă"-, probabil, Seneca se căsătorește cu Paulina, fiica lui Pompeius PauIinus.

Claudiu se căsătorește cu Agrippina, fiica lui Germanicus și nepoata sa.

50 *e.n.* 25 *februarie* Claudiu îl adoptă pe Lucius Domitius Ahenobarbus, fiul Agrippinei. Domitius ia nu-

mele de Nero. Seneca devine preceptorul său şi creează un puternic cerc cultural-politic, în care se dezvoltă noua mişcare literară. Unele tragedii ale lui Seneca datează din această vreme.

Cea. 53 *e.n.* Seneca alcătuieşte *De tranquillitate animi (Despre liniştea sufletului).*

54 *e.n.* 13 *octombrie* Se anunţă moartea lui Claudiu. Nero devine împărat. Seneca ajunge unul dintre cei mai importanţi sfetnici ai tînărului imparat, alături de Burrus, prefectul pretorienilor. Seneca şi Burrus intră în conflict cu A-grippina, dar sînt sprijiniţi de Nero.

55 *e.n.* Seneca publică *Apokolokyntoşis diui Claudii (Prefacerea* in *dovleac a divinului Claudiu),* satiră inenippee. La ordinul lui Nero, este ucis fiul autentic al lui Claudiu, tînărul Britannicus. Oficial moartea este prezentată ca urmarea unei crize de epilepsie.

56 *e.n. cea.* 1 *ianuarie* Seneca publică *De clementia (Despre clemenţă).* în cursul anului, Seneea devine consul.

58 *e.n.* Seneca publică *De uita beata (Despre* viaţa fericită). O parte dintre senatori îl acuzau de a se fi îmbogăţit excesiv şi erau nemulţumiţi de conduita lui politică.

59 *e.n.* Martie La ordinul lui Nero, este ucisă Agrippina, mama împăratului. Seneca şi Burrus trebuie să accepte matricidul.

62 *e.n.* Nero renunţă la politica „clemenţei", preconizată de Seneca, şi adoptă o orientare absolutistă mai dură. Seneca începe să redacteze *De beneficiis (Despre benefaceri)* (tratat alcătuit Între 61 şi 63) şi

Epistulae od Lucilium. Acum alcătuiește și anumite tragedii.

62 *e.n.* Moare Burrus. Seneca cere lui' Nero să-i îngăduie retragerea din viața politică. Treptat, renunță la activitățile publice și mondene. Nero repudiază pe Octavia, fiica lui Claudiu, prima sa soție, ucisă în același an, și se căsătorește cu Poppaea. Seneca publică *De otio (Despre tihnă).*

Cea. 62—63 e.n. Seneca scrie și publică tratatul Naturales *Quaestiones* (Problemele naturii).

64 *e.n. Toamna* Seneca publică Moralis *philosophiae* liber *(Carte* de *filozofie morală),* sin teză sistematică de etică. Lucrează intens la scrisorile către Lucilius, dintre care ultimele vor fi publicate după moartea filozofului. Duce o existență retrasă împreună cu Paulina, de care îl leagă o sinceră dragoste conjugală.

65 *e.n.* 19 aprilie Este descoperită conspirația lui Piso, care urmărea asasinarea lui Nero. Seneca primește ordinul să moară. Se sinucide cu demnitate. Știa probabil de existența conspirației, dar nu luase parte activă la alcătuirea și manevrele ei.

E. C.

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

In volumul de față au fost 'selecționate mai multe texte importante din ampla operă de proză filozofică a lui Seneca ; ne-am limitat la așa-numiții *dialogi,* urmînd ca în volumele care vor apărea în anii viitori, să fie alese texte din scrisorile și din tragediile filozofului. Ne-am străduit să alegem textele cele mai reprezentative pentru concepțiile și arta lui Seneca. Unele idei și observații se repetă, cîteodată chiar de mai multe ori, dar reiterarea remarcilor și opiniilor ilustrează tehnica literar-propagandistică a filozofului, care a fost prezentată în prefață. Așa cum rezultă din acest volum, trei opere de mici dimensiuni : De *breuitate uitae, De tranquillitate animi, De* oria ad *Serenum,* au fost traduse integral. Ordinea textelor din volumul de față este cea cronologică.

Pentru- *textul latin,* autorii traducerilor au utilizat numai edițiile Les *Belles Lettres* publicate la Paris. Traducătorii sint latiniști tineri, dar unii dintre ei au mai publicat lucrări, inclusiv despre Seneca, și au activat intr-un grup de cercetare științifică Integrat (cadre didactice, cercetători, studenți), care a funcționat între anii 1975 și 1979 în cadrul Facultății de limbi și literaturi străine a Universității din București.

întrucît titlurile latine ale operelor lui Seneca sînt greu de redat în limba română (de fapt, orice tălmăcire a lui este condamnată să fie aproximativă, din pricina sensurilor multiple pe care le asumă termenii utilizați de filozof), în cursul volumului s-au folosit atît titlurile latinești cît și traducerile lor românești, care ni s-au părut cele mai adecvate.

.EUGEN CIZEK

AD MARC/AM DE CONSOLATIONE
(CONSOLAȚIE CATRE MARCIA)

Cap. i—in

DUREREA MARCIEI

I. 1. Știu, Marcia, că ești departe de slăbiciunea femeiască a sufletului, **ca** și de celelalte cusururi omenești, iar virtutea ta e privită ca o pildă ; altminteri, n-aș cuteza să răscolesc o durere în care și bărbații stăruie de obicei de bunăvoie și n-aș nutri speranța că aș fi în stere să-ți ușurez soarta intr-o împrejurare atît de potrivnică, in fața unui judecător atît de aspru ca tine și într-o pricină atît de anevoioasă. Mi-a dat însă încredere tăria dovedită a sufletului tău și curajul pus la încercare într-un prilej atît de mișcător. 2. Nu e o taină felul in care te-ai purtat față de tatăl tău, tot atît de drag ție precum copiii tăi, **cu** deosebirea că nu ai dorit să-ți supraviețuiască. Sau poate **ai** dorit și aceasta, căci **o** mare- dragoste își _ îngăduie une ori năzuințe de neînchipuit. Te-ai împotrivit din toate puterile morții părintelui tău Cremutius Cordus **1** Apoi

1 Auîus Cremutius Cordus (sec. 1 Le.n. — 25 e.n.), senator și istoric roman, condamnat la moarte de împăratul Tiberiu, datorită învinuirilor aduse de Seian ; istoricul lăudase în scrierile sale pe Brutus și Cassius, ucigașii lui Caesar, pe Cassius numindu-l „ultimul dintre romani" (cf. Tacit, *Anale,* C. IV, 34) **(n. 1.).**

ți-a devenit limpede că printre oamenii lui Seian [1] se deschide această singură cale de scăpare din robie. Chiar dacă nu ai încuviințat planul său, ai întins mâinile a neputință, ai vărsat lacrimi și suspinele înăbușite nu l e-ai ascuns sub un chip surîzător. Acestea toate într-o epocă în care a nu săvîrși o crimă era semnul -unui mare devotament.

3. Dar cînd vremurile s-aa schimbat, ai folosit prilejul spre a reaminti oamenilor harul tatălui tău, răpit de osîndă și i-ai răzbunat moartea. Ai readus printre comorile noastre cărți pe care acel om de seamă le scrisese cu sîngele său. Ai înf ăptuit multe pentru cultura rom ană, întrucît multe cărți arseseră. Viitorimea îți va fi îndatorată cind va primi n eștirbi tă mărturia acestor timp uri, plătită scump de Cremutius Cordus, autorul ei. Ai făcut mult și pentru el, căci amintirea sa dăinuie și va dăinui atîta timp cît va avea preț istoria Romei, cît timp va exista cineva dornic să se întoarcă spre faptele strămoșilor, cît timp o am enii vor năzui să afle ce înse amnă un erou roman care, neîmblânzit în vremea umerilor încovoiați și prinși în jugul lui Seian, rămine liber în cuget, inimi} și faptă !

4. Fără indoială, statul nostru ar fi suferit o mare pierdere dacă tu n-ai fi scos la lumină pe" istoricul umbrit de uitare din pricina a două alese însușiri : măiestria cuvîntului și libertatea. Cînd îl citești, el înflorește. Aflat in mîinile și ini mile tuturor, nu are a se teme de î nvechire, in vreme ce călăii lui, pe ca re doar crimele îi mai amintesc, vor pieri curînd în uitare. 5. Această tărie a sufletului tău m-a oprit să-mi îndrept privirile asupra femeilor ca și asupra chipului tău, stăpînit de atîția ani de o tristețe neoontenită. Iată Însă că nu țintesc să mă furișez în inima ta și să-ți smulg simțămintele. Ți-am reînviat răni vechi și, ca să știi că și această nouă rană își poate afla leacul, ți -am

[1] **i Aelius Seianus,** primul **sfetnic al împăratului Tiberiu** (14-37 e.n,), prefectul **cohortelor pretoriene ; datorită uneltirilor lui, mulți cetățeni romani. au fost trimiși la moarte.** In cele **din urmă** (31 e.n.), **a fost executat din ordinul lui Tiberiu, al cărui tron urmărise să și-l Însușească (n.t.).**

arătat cicatricea unei răni la fel de adînci. Las în .seama altora blîndele mîngîieri ; eu sînt hotărît să-ţi înfrunt jalea. Ochii tăi istoviţi, secătuiţi, care pling încă, dacă vrei adevărul, mai mult din obişnuinţă decît din alean, ii voi opri, dacă pot, cu ajutorul tău. Iar dacă nu, împotriva voinţei tale, oricât te-ai înverşuna să-ţi păstrezi suferinţa pe care ai lăsat-o să supravieţuiască fiului tău. 6. Oare ce sfîrşit va afla durerea ? Toate leacurile au fost încercate în van : şubredele încurajări ale prietenilor, înrîurirea persoanelor de seamă cu care te înrudeşti, studiile, preocupări moştenite de la tatăl tău, to a te trec peste urechile-ţi surde şi de-abia dacă mîngîierea adusă de ele durează cîtva timp, Chiar şi acea alinare adusă de scurgerea vremii, care împacă pînă şi durerile cele mai crunte, şi-a topit puterea in faţa ta. 7. Iată însă că s-a scurs al treilea an, dar n-a scăzut cu nimic primul pîrjol al durerii ; jal-ea se împrospătează şi se statorniceşte din zi în zi. Ba chiar şi-a făcut din durată un drept şi a ajuns pînă acolo încît i se pare nedemn să-i pună capăt. Orice rău se înrădăcinează. adînc dacă nu e stăvilit îndată ce se iscă. La fel, aceste suferinţe chinuitoare, care devin de neîndurat, se hrănesc în cele din urmă din propria sălbăticie, iar tortura sufletului devine o stranie desfătare. **8. As** fi dorit să încerc vindecarea chiar de la început : aş fi putut curma durerea care abia se năştea, cu un leac mai uşor. Rănile se tămăduiesc mai lesne cît timp au lovit trupul de curînd. Acum, cînd s-au întins într-o plagă urită, trebuie arse, cercetate în adinc, răscolite cu degetele. E prea tîrziu să îngrijesc o astfel de suferinţă cu îngăduinţă şi blândeţe : trebuie s-o sfărîm.

PILDE DE SLĂBICIUNE ŞI DE TARIE SUFLETEASCA

II. 1. Ştiu că dacă vrei să îndrumi pe cineva, începi cu învăţăturile şi sfîrşeşti cu pildele. Poate acum ar fi nimerit să schimb ordinea. Căci pentru fiecare om e nevoie

de altă metodă : pe unu îi convinge argumentarea, altora trebuie să le înfăţişezi nume răsunătoare, de o covîrşitoare autoritate.' 2. Ţie, pe care te tulbură strălucirea, îţi voi arăta două pilde de desăvîrşire, ale unor femei din vremea ta : una care s-a lăsat cu totul pradă durerii, «ealaltă, lovită de o soartă asemănătoare, dar pierzînd încă mai mult; totuşi n-a îngăduit ca suferinţa s-o stăpînească îndelung, ci şi-a adunat simţămintele în matca lor. 3. Octavia şi Livia, una sora, cealaltă soţia împăratului August, şi-au pierdut fiii în floarea virstei, odată cu speranţele tronului. Octarvia a pierdut pe Marcellus [1] pe care unchiul şi socrul său începuse să sprijine poverile imperiului, un tînăr ager la minte, cu o vie iscusinţă, de o cumpătare şi o stăpînire de sine uimitoare la vîrsta şi puterea sa ; răbdător la osteneală, străin de plăceri, în stare să poarte [2] pe umeri oricît de mult ar fi vrut să-i încredinţeze unchiul său. August alesese cu grijă o temelie care să nu se frîngă sub nici o greutate. 4. Tot restul vieţii, Octavia n-a pus capăt lacrimilor şi gemetelor şi n-a îngăduit vreo vorbă de mîngîiere, nici n-a îndurat să fie abătută de la gîndurile ci. Aplecată asupra unuia şi aceluiaşi lucru, prinsă de el cu tot cugetul, a rămas veşnic-mama din ziua înmormîntării : nu îndrăzneala de a-şi înălţa ochii i-a lipsit, ci ea însăşi a alungat alinarea, căci judeca sfîrşitul lacrimilor ca pe o a doua nenorocire. N-a vrut să aibă nici o imagine a fiului iubit, n-a vrut să i se amintească despre el. 5. Purta duşmănie tuturor mamelor şi mai ales Liviei, fiindcă i se părea că fiului Liviei îi aparţine fericirea hărăzită ei. Plădndu-i doar întunericul şi singurătatea, neîntorcîndu-şi ochii nici spre fratele ei, a respins cîntecele compuse spre slava lui Marcellus şi celelalte opere care-l

[1] ***Claudius Marcellus,*** **fiul Octaviei, sora lui August, şi al lui Marcus Claudius Aeserninus ; mort la 18 ani, a îndurerat pe împărat şi întreg poporul roman (n. t.).**

[2] **In original: *inaedificare* — să construiască (pe umerii lui) (n. t.).**

pomeneau[1] și și-a închis urechile oricărei mingîieri. Ocolea sărbătorile ofciale și arăta' dezgust pînă și pentru strălucita prosperitate a fratelui său, împăratul. Octavia s-a ascuns ca într-un mormînt. In mijlocul copiilor și al nepoților, nu și-a părăsit hai ne le cernite, încî t îi îndurera pe toți, căci deși ei trăiau, ea părea singură pe lume.-

III. 1. Livia pierduse pe fiul ei Drusus[2], care era- sortit să devină un împărat mare și fusese un general de seamă. Drusus pătrunsese adinc în Germania și împlîntase acolo stindardul Romei, într-un loc unde abia se știa de existența ei. Murise în plină campanie militară. Chiar dușm anii l-au respectat cît a zăcut pradă bolii, ne tu lburînd pacea, fără a îndrăzni **sfi** folosească o situație favorabilă. La această moarte, pe care și-o găsise luptînd pentru patrie, se adăuga durerea copleși to are a oam **e**n ilor din provincii, a întregii Itaiii, pe unde a trecut, pînă la Roma, asemănător unui triumf,convoiul funebru, în timp ce municipiile și coloniile se grăbeau să-i aducă un ultim omagiu. 2. Nu i-a fost hărăzit m**am**ei ultimul sărut al fiului. Nici n-a putut să soarbă vorbele scumpe de pe buzele care amuțeau. A făcut un drum lung în urma rămășițelor lui Drusus, in timp ce nesfîrșite ruguri se mistuiau prin toată Italia și îi răscoleau durerea, ca și cum l-ar fi pierdut de tot atîtea ori. Dar de îndată ce l-a coborît în mormînt, ea a părăsit acolo și durere**a** și n-a jelit mai mult decît se cuvenea față de împărat și decît era drept față de celălalt fiu care trăia. în sfîrșit, ea nu conteni să-i slăvească numele, să și-l amintească pretu ti n den i, în taina i ni mii și in public, să asculte pomenindu-se despre el ; astfel Livia

[1] **Vergiliu il elogiază în *Eneida (C.* VI, vv. 855-877), așezîndu-1 printre eroi (un alt Marccllus, strămoș al tinărului, îl învinsese pe Hannibal la Nola, în 216 î.e.n.) (n. t.).'**

[2] **Livia avea din prima căsătorie, cu Tiberius Claudius Nero, doi fii : Tiberius Nero (viitorul împărat Tiberiu) și Claudius Drusus, adoptați amîndoi de August (n. t.).**

trăi cu închipuirea lui DrusuS, pe care n-ar fi putut-o păstra şi hrăni, da-că şi-ar fi făcut-o de neîndurat. 3. Alege deci care pildă ţi se pare mai potrivită. Dacă vrei s-o urmezi pe cea dintîi, vei ieşi din rîndul celor vii, te vei arăta vrăjmaşă copiilor tăi si ai altora şi îl vei îndepărta din inima ta chiar pe fiul după care tînjeşti. Întunecată prevestire pentru mame, tu vei alunga mîngîieri cinstite, îngăduite, ca pe unele nepotrivite cu soarta ta. Stăruind în duşmănia pentru lumina zilei, te vei înverşuna împotriva vîrstei tale, pentru că nu-ţi aduce un sfîrşit grabnic. Vei dovedi deopotrivă că nu vrei să trăieşti şi că nu eşti în stare să mori, ceea ce e ruşinos şi nevrednic de firea ta, pe care o ştiam mai demnă. 4. Dacă Însă vei urma pilda de cumpătare şi seninătate a celeilalte femei de seamă, nu te vei istovi în jale şi nu te vei lăsa sfîşiată de chinuri. Ce cruntă nebunie este să cauţi să te pedepseşti pentru nenorocirea care te-a lovit şi să-ţi sporeşti răul cu bună ştiinţă ! Aşa oum ai arătat alese însuşiri toată viaţa, dovedeşte-le şi în aceste împrejurări. Şi suferinţa are o măsură. Iar cît îl priveşte pe fiul tău, tînăr vrednic de slavă, care îţi aduce în gînd şi suflet bucurie, va fi mai temeinic cinstit dacă îl vei pomeni in aduceri-aminteîmpăcate şi senine.

Traducere de
Svetlana Sterescu

DE IRA
(DESPRE MINIE)

CARTEA ÎNTII: cap. I—XIV

DESCRIEREA MINIEI

1. 1. Mi-ai cerut, Novatus să scriu în ce fel poate fi potolită mînia şi pe bună dreptate am impresia că te-ai temut foarte tare de acest sentiment, care este ***cel*** mai înspăimîntător şi mai sălbatic dintre toate. Dacă celelalte pasiuni cuprind în ele şi puţină linişte şi blîndeţe, minia, in schimb, este provocată de violenţa resentimentului, fiind aţîţată de dorinţa aproape neomenească de arme, sînge, pedepse. Fără să-i pese dacă face rău celuilalt, mînia se va arunca în proprille-i arme, dornică de o răzbunare, care va atrage d upă ea şi pe răzbunător.. 2. Iată de ce unii înţelepţi au arătat că mînia este o nebuni e de scurtă durată, spunind, printre altele, că este neputincioasă asupra ei însăşi. Uitind de decenţă, fără să ţină seama de legăturile din societate, e înverşunată şi provocatoare în tot ceea ce face. Cu urechea surdă la sfaturile raţiunii, se iroseşte în lucruri zadarnice. Nefiind în stare să deslueşească ceea ce-i drept şi adevărat, mînia se năpusteşte asupra ei, însăşi, asemenea ruinelor, care se prăbuşesc strivind totul. 3. Ca să ştii însă că oamenii

• **Destinatarul, Lucius Annaeus Novatus, era fratele mai mare al lui Seneca, adoptat mai tîrziu de un prieten al familiei, retorul Iunius Gallio. A fost consul în 58 e.n. şi proconsul al Ahaiei (n. t.).**

stăpîniţi de mînie nu sînt în toate minţile, uită-te atent cum se îmbracă ei. Aşa cum dovezi sigure de nebunie sînt privirea îndiăzăneaţă şi ameninţătoare,fruntea încruntată, chipul sălbatic, pasul grăbit, mîinile în veşnică mişcare, schimbarea bruscă a culorii feţei, respiraţia iute şi gîfîită, aceleaşi dovezi se pot regăsi şi în cazul miniei. 4. Ochii se aprind şi scot flăcări, o roşeaţă puternică se aşterne pe faţă din pricina sîngelui împins de inimă, buzele tremură, dinţii scrâşnesc, părul se zbîrleşte, suflarea devine greoaie şi zgomotoasă,' încheieturile încordate trosnesc, vorbirea se întretaie cu gemete, ţipete t;i sunete confuze. Cei mînioşi îşi frîng mîinile fără odihnă şi lovesc cu picioarele în pămînt şi tot corpul lor e în mişcare, „aruncînd ameninţările prăpăstioase ale miniei" 1 Cu înfăţişarea sălbatică şi chipul îngrozitor, cei stăpâniţi de acest sentiment devin de nerecunoscut, cu adevărat hidoşi. 5. Aproape că nu ştii ce are mai multă forţă în acest viciu, urîţenia sau mirşăvia. Celelalte vicii pot, mai mult sau mai puţin, să se prefacă şi să lucreze pe ascuns ; mînia însă se dă singură pe faţă, şi, cu cît este mai puternică, cu atît se revarsă mai făţiş. Nu vezi cum la toate anima lele, înainte de a se năpusti asupra prăzii, apar semnele prevestitoare de mînie, devenind dintr-o dată neliniştite şi ascuţindu-şi Încă şi mai mult sălbatic ia? 6. Mistreţii spumegă, dinţii li se ascut de atîta mestecat, taurii îşi aruncă loviturile coarnelor în gol şi izbesc pămîntul, cu copitele, leii scot răgete, şerpii aţîţaţi îşi înalţă capetele, urletul cîinilor turbaţi e înnebunitor. Nu e¬ xistă animal, oricît de îngrozitor şi 'primejdios ar fi de felul lui, care să nu devină "încă şi mai crud în timp ce e cuprins de mînie. 7. Ştiu că celelalte pas iuni cu greu se ascund, că dorinţa, teama şi îndrăzneala au semnele lor şi pot fi uşor recunoscute. Căci nici un sentiment nu pune stăpînire pe noi fără a ne schimba măcar întrucîtva

1 Expresia e împrumutată, probabil, dintr-un vers iambic. Nu se ştie cine a scris acest vers şi deci din ce operă provine (n. t);

înfățișarea. Unde este așadar deosebirea ? Dacă celelalte pasiuni se pot observa, mînia, în schimb, se dă singură pe față.

II. 1. Acum, dacă într-adevăr vrei să judeci urmările și pagubele aduse de mînie, să știi că nici o nenorocire n-a. dăunat mai mult neamului omenesc decît aceasta. Uciderile, otrăvirile puse la cale, uneltirile murdare ale celor ce se învinuiesc unii pe alții, pustiirile orașelor, pi ei rea unor popoare întregi, capetele conducătorilor vînduți la licitație, torțele aruncate pe case și focurile pe care nu le oprește nici o stavilă, întinderile nemărginite luminate de flacăra dușmană, toate acestea sint provocate de mînie. 2. Privește la temeliile acum aproape de nerecunoscut ale celor mai vestite cetăți. Le-a doborit minia ! Priveste la locurile pustiite de mii de ani. Și pe acestea tot mînia le-a golit de locuitori. Gîndește-te la atîția conducători rămași în amin ti r e ca pilde ale destinului neînduplecat. Pe unul mînia l-a străpuns în somn, pe celălalt l-a doborît în timpul unui ospăț la care fusese poftit. Pe altul l-a sfișiat la un proces [1] și in văzul mulțimii adunate la tribunal. Unuia i-a poruncit să-și verse s îngele pontru un fiu paricid, altui a să-și întindă grumazul regal sub sabia unui sclav, unui al treilea să-și sfîrtece mădularele pe cruce. 3. Și pînă acum n-am pom-enit decît d.e chinurile oamenilor luați fiecare în parte. Ce se va întîmpla dacă vei îngădui celor asupra cărora s-a năpustit mînia să privească adunările căzute sub sabie și mulțimea măcelăria de soldații dezlănțuiți și popoare întregi condamnate fără cruțare la moarte... [2]

1 Aluzie la pretorul Asellius care a fost măcelărit de partea adversă nemulțumită (n. t.).

? **Lacună. In. pasajul pierdut se găsea probabil definiția pe care** Lactantius (în De ira Dei)' **o dă ca venind din De ira a lui Seneca : „Mînia este dorința de a răzbuna o jignire, sau, cum spune Posidonius, dorința de a pedepsi pe cel pe care socoți că te-a insultat. Alții o definesc astfel : minia este pornirea sufletului de a face rău celui care te-a vătămat sau a vrut să te** vatăme" **(n.** t.).

... 4. așa cum ar fi dacă ei ar fi încetat să se ocupe de noi sau ar fi disprețuit autoritatea noastră. Pentru ce se mînie poporul împotriva gladiatorilor și atit de pe nedrept încît ajunge să socoată o jignire faptul că aceștia nu pier de bunăvoie ? Gloata se crede disprețuită și, prin gesturi,, priviri, înflăcărare, din spectatoare ajunge dintr-o dată potrivnică. 5. Orice izbucnire de acest fel nu este încă mînie. Așa cum copiii, după ce au căzut, izbesc cu picîoarele În pămînt, deseori fără să știe, împotriva cui se mînie, cei cuprinși de această stare se dezlănțuie pur și simplu, fără să fi avut vreo pricină și fără să fi fost jigniți. Ei sînt minați însă de un motiv ce pare ofensă și de o oarecare dorință de a pedepsi. Astfel se lasă ușor îndupleca ți de loviturile prefăcute, lacrimile înșelătoare de regret îi îndupleeă pe dată. Printr-o răzbunare falsă se înlătură o falsă supărare.

III. 1. Ne mîniem, zici, adesea nu împotriva celor care ne-au jignit, ci împotriva celor care au de gînd s-o facă ; vezi deci că minia nu se naște din jignire. E adevărat că ne mîniem pe cei care au de gind să ne jignească, dar de multe ori pînă și intenția ne supără și **o** luăm drept faptă. 2., O dovadă, zici, că minia nu înseamnă dorință de răzbunare este că neputincioșii se mînie pe cei puternici, chiar dacă nici nu pot visa la răzbunare.- Mai întîi, am spus că e vorba de a da o pedeapsă, dar nu și de putința cțe a pedepsi ; numai că oamenii doresc și im**pos**ibilul. Apoi, nu există om ait de mărunt încît să nu poată spera în pedepsirea celui puternic. Intrucît sîntem oricînd în stare să facem rău. 3. Definiția lui Aristotel nu se depărtează prea mult de a noastră : el merge chiar mai departe

1 Această definiție apare incidental în Despre' suflet, fiind dezvoltată în Retorică' (n. t.).

zicind că mînia este dorința de a răspunde răului care (i ,v-u făcut. Ar lua prea mult timp să explicăm deosebirea dintre definiția noastră și cea a'lui Aristotel. împotriva Fiecăreia se poate argumenta că fiarele se mînie, deși nu •Îiit aţîţate de vreo jignire și nici de dorința de a pedepsi pe cineva sau de a-i face rău, pentru că nu-și dau seama de aceste lucruri, chiar dacă le fac. 4. Dar trebuie adăugat di mînia este necunoscută animalelor și tuturor celorlalte viețuitoare în afară de oameni. Oricit de potrivnică ar fi rațiunii, minia nu se naște totuși decît acolo unde se află și rațiunea. Fiarele sînt stăpînite de violență, furie, cruzime, neinfrînare. Dar ele sînt mînate mai mult de instinctul dragostei decît de minie ; ba, în privința iubirii sînt chiar mai neînfrînate decît oamenii. 5. Să nu credem poetul care spune : „Mistrețul nu-și mai amintește minia, cerbii nu se mai bizuie pe alergare și nici urșii nu mai știu să se năpustească asupra vitelor puternice" 1 A fi mîniat înseamnă a fi aţîţat, a te năpusti ; dar ele nu știu să se mînie și nici să ceară iertare. 6. Animalele nu cunosc pasiunile omenești, deși au porniri asemănătoare. Astfel, dacă ar fi simțit ce e iubirea și ura, ar fi cunoscut și prietenia și dușmănia, neînțelegerea și armonia ; anumite urme ale acestor sentimente există la ele, dar, bune sau rele, pasiunile aparţin sufletelor omenești. 7. Nimeni in afară de om nu are înțelepciune, prevedere, hărnicie, gîndire ; încît, nu numai de virtuțile umane, dar și de vicii au fost lipsite animalele. Ele se .deosebesc de oameni atît prin înfățișarea exterioară cît și prin alcătuirea lor interioară ; însușirea fundamentală și esențială a spiritului [2] s-a format diferit. Au glas, desigur, dar sunetele pe care

1 Ovidiu, Metamorfoze, VII, v. 545 (n. t).

[2] Seneca traduce aici to Reghemonifcdn al stoicilor : însușirea fundamentală a spiritului, cea care îi realizează unitatea (n. t.).

le scot sînt confuze şi nearticulate. Au limbă, dar rămîne legată şi lipsită de supleţe. La fel, însuşirea fundamentală a sufletului e puţin subtilă şi nedezvoltată. Aceasta percepe pricinile ce stîrnesc pornirile, dar sub o formă vagă şi nedesluşită. 8. Animalele au deci impulsuri şi stări de dezlănţuire violentă. Numai că nu simt deloc teamă sau griji şi nici tristeţe §i mînie ; ele nu încearcă decît pasiuni asemănătoare, care apar şi se schimbă cu aceeaşi repeziciune în contrariul lor. Şi după ce s-au înfuriat peste măsură ori s-au retras cu teamă, ,se întorc îndată la păscut. După zgomot şi alergare nebună sînt cuprinse încet-incet de linişte şi somn.

IV. 1. S-a arătat îndeajuns in **ce** constă rninia. S-a văzut că ea nu este totuna cu irascibilitatea, aşa cum omul beat se deosebeşte de beţiv şi la fel cum cel care se teme nu înseamnă că e un fricos. Poţi fi mîniat fără să fii mânios de felul tău ; poţi fi minios fără să te mînii întotdeauna. 2. Voi trece peste celelalte nuanţe ale mîniei pe care grecii le numesc cu diferiţi termeni [1] fără corespondent exact în limba noastră ; chiar dacă noi spunem că un om e urzus, posac şi, în acelaşi timp, melancolic, violent, zgomotos, dificil, aspru — acestea sînt tot forme ate mîniei ; în rîndul lor se poate număra şi tipul morocănos, un fel delicat de mîniere. 3. Există mînii care se mărginesc la strigăte ; unele, pe cît de zgomotoase, pe atît de frecvente ; altele, sărace în vorbe, dar gata oricind de cruzime ; unele folosesc cuvinte aspre §i injurii, altele nu ies din plîngeri şi pizmuieli. Există mînii adînci, zdrobitoare şi fără leac ; există încă mii de alte înfăţişări ale acestui rău atît de dăunător.

[1] Distincţiile vizează, se pare, teoriile peripateticienilor (n. t.).

V. 1. S-a văzut ce e mînia, precum şi'dacă vreo altă fiinţă' în afară de om poate fi stăpînită de mînie ; s-a arătat prin ce se deosebeşte ea de irascibilitate, cîte feluri de mînie există. Să cercetăm acum dacă mînia este dată de la natură, dacă e folositoare şi dacă trebuie să reţinem ceva din ea. 2. Dacă mînia este naturală, vom afla observîndpurtarea omului. Căci cine este mai blînd decît acesta, atunci cind se conduce după raţiune ? Dar cine mai crud decît el, cînd e stăpînit de mînie ? Cine iubeşte mai mult decît omul ? Există insă ceva mai duşmănos decît mînia ? Oamenii au fost făcuţi pentru a se ajuta unii pe alţii, mînia pentru a distruge ; cei dintîi caută societatea, minia o ocoIeste. Omul doreşte să fie folositor, minia să facă rău ; omul vrea să ajute chiar şi pe nişte necunoscuţi, minia să lovească pînă şi în prietenii cei mai apropiaţi. Omul e gata să se jertfească spre binele aproapelui său, mînia • se aruncă şi în primejdie, de dragul răzbunării. 3. Cine ignoră oare mai mult natura decît acela care atribuie chiar şi celei mai bune şi mai desăvîrşite creaţii ale acesteia un viciu atît de sălbatic şi primejdios ? Mîni a, cum am mai spus, este do mică de a p edepsi şi existenţa unei asemenea dorinţi în inima liniştită a omului aproape că nu are nici o legătură cu natura. Deoarece viaţa omenească se distinge prin fapte bune şi înţelegere şi nu prin groază, oamenii fiind uniţi prin ajutor şi dragoste unul faţă de celălalt.

VI. 1. Cum să nu fie oare necesară pedeapsa, măcar din cînd în cînd ? Şi de ce nu ? Mai ales dacă e sinceră, cerută de raţiune. Trebuie înţeles că pedeapsa nu dăunează, ci vindecă, chiar dacă o face sub aparenţa unei vătămări. Aşa cum trecem prin foc sulițele încovoiate ca să le dezdoim, şi aşa cum smulgem cui ele înfipte nu ca să le rupem, ci ca să le îndreptăm, tot astfel, prin su-

ferință fizică și morală, îndepărtăm viciul corupt. 2. Să luăm, de pildă, medicul : acesta încearcă mai întii, în bolile ușoare, să nu schimbe prea mult obișnuințele zilnice ; vrea I).umai să pună ordine în alimentație, băuturi, exerciții și să redea sănătatea modificînd doar felul de viață al bolnavului. Tot ce urmărește e ca tratamentul să reușească ; dacă Însă cumpătarea și regimul ordonat nu dau rezultate, el va retrage și micșora unele alimente ; dacă nici astfel nu va izbuti nimic, atunci va ușura corpul printr-un regim aspru de cumpătare. Dacă toate mijloacele blînde se vor dovedi zadarnice, va deschide venele ; dacă membrele bolnave vatămă și părțile învecinate și durerea se întinde, medicul va folosi forța ; nici un tratament nu i se va părea prea aspru dacă are ca rezultat salvarea bolnavului. 3. Tot astfel trebuie să acționeze și ocrotitorul legi lor și conducătorul unei cetăți : să îngrijească, pe cît posibil, prin 'cuvinte — și acestea să fie blînde —, astfel încît să convingă pe fiecare că trebuie să-și facă datoria. Să le insufle tuturor dorința de cinste și dreptate, să le stîrnească ura față de vicii, învățîndu-i să prețuiască Virtuțile. Să treacă apoi la un limbaj mai aspru, prin care să-i mustre și să le dea de gîndit. Să recurgă, dacă va fi nevoie, la pedepse, dar acestea să fie ușoare și să poată fi ridicate. Cele mai grave pedepse să fie date numai criminalilor înrăiți, în așa fel încît nimeni să nu piară decît dacă moartea e chiar spre binele celui căruia îi e dată. 4. Singura deosebire față de medici este că aceștia din urmă înlesnesc moartea celor cărora nu le-au putut prelungi viața ; executorul legilor îi ucide însă pe cei condamnați cu o mare asprime ; și face aceasta nu pentru că ar simți vreo plăcere pedepsind pe cineva (departe de înțelept o asemenea sălbăticie neomenească !) Ține însă ca vinovații să fie o pildă pentru ceilalți. Nevoind să se facă folositori prin nimic, ei vor ajuta statul măcar prin moartea lor. Așadar, natura umană nu este dornică de pedeapsă și de aceea 'mînia ce urmărește acest țel nu este firească omului. 5.

Și iată aici un argument al lui Platon (căci de ce nu ne-am folosi de filozofii altor școli acolo unde părerile noastre se aseamănă ?) : „Bărbatul bun, zice acesta, nu rănește" In schimb, pedeapsa rănește : deci ea nu se potrivește omului bun și cu atît mai puțin mînia cărei a îi convine pedeapsa. Dacă celui cinstit nu-i place să dea pedepse, nu-i va place, desigur, nici pasiunea aceasta pentru care pedeapsa înseamnă o adevărată încîntare : așadar minia nu este naturală.

VII. 1. Oare n-ar trebui să încuviințăm mînia, deși nu este naturală, fiindcă s-a dovedit de atîtea ori folositoare ? Ea înalță sufletele și le dă curaj : vitejia nu s-ar arăta prea glorioasă în război dacă n-ar fi aţâţată de o flacără de mînie [2]. Acest imbold i-a însuflețit aruncîndu-i în primejdie pe cei curajoși. De asemenea, unii -socot că cel mai bine este ca mînia să fie potolită și nu distrusă." Inlăturîndu-se ceea ce e de prisos, să se păstreze din ea atit cît poate fi folositor, în așa fel incit forța și tăria sufletească să nu slăbească. 2. In primul rînd, e mai ușor să înlături pasiunile tulburătoare decît să le stăpînești. E mult mai la îndemînă să le respingi de la început decît să le domolești, odată ce s-au' abătut asupra ta. Căci, în clipa cînd ajung să pună stăpînire pe cineva, pasiunile sînt mai puternice decît cel care-și închipuie că le conduce și nu vor putea fi cu nici un chip îndepărtate sau diminuate. 3. Și-apoi, chiar rațiunea, care ar trebui să le înfrîneze, este puternică numai atîta timp cît se ține departe de pasiuni ; dacă s-a amestecat Însă cu ele și au

[1] **Platon face această afirmație referindu-se la justiție *(Republica,* 1). Ideile pe care Seneca le dezvoltă in continuare nu apar insă în lucrarea lui Platon. Vir Oonus (bărbatul bun sau virtuos) indică Ia Seneca aspirantul spre înțelepciune (n. t.).**

[2] **Metafora, ca și aceea a imboldului, e împrumutată de la jocuri. La curse caii erau aţîţaţi punîndu-Ii-se torțe sub pîntece (n. t.).**

pîngărit-o, raţiunea nu le mai poate înfrînge, deşi mai înainte acest lucru i-ar fi stat în putinţă. Căci, odată aţîţată şi stîrnită, mintea se va supune celui care îi porunceşte. 4. Dacă la început putem să înfrînăm unele pasiuni, mai tîrziu ele ne supun cu forţia şi ne împing înapoi. Omul care se prăbuşeşte în prăpastie nu mai ştie de sine şi nici n-are cum să se împotrivească sau să întîrzie căderea, prăbuşirea îndepărtînd orice hotărîre sau părere de rău, iar el nu se mai poate opri să nu ajungă acolo unde de fapt n-ar fi trebuit să pornească. Tot aşa sufletului, dacă e cuprins de mînie, de dragos te sau de alte pasiuni, nu i se mai îngăduie să-şi infrineze pornirea ; va trebui să se prăbuşească cu toată greutatea pînă În fundul prăpastiei, mînat de natura viciilor.

VIII. 1. Cel mai bine e să îndepărtezi imediat primele semne ale mîniei şi să lupţi împotriva germenilor ei. Trebuie să ai însă grijă să nu-i cazi în capcană. Dacă începe să pună stăpînire pe tine e greu să revii pe calea dinainte, deoarece raţiunea nu mai înseamnă nimic, <Jdată ce o pasiune s-a strecurat iar tu te-ai lăsat de bunăvoie în puterea ei ; va face de acum înainte ce va pofti şi nu cît i se va îngădui. 2. Eu cred că, în primul rînd, duşmanul - trebuie alungat de la hotare, întrucît atunci cînd şi-a făcut loc şi a pătruns pe porţile deschise, nu se va mai lăsa uşor prins. Şi sufletul nu stă deoparte şi nu priveşte dinafară pasiunile pentru a le împiedica să Înainteze mai mult decît trebuie. Numai că devine el însuşi pasiune şi de aceea nu va putea chema în ajutor această forţă utilă care a şi fost redusă la' neputinţă. 3. Aşa cum 'am spus, pasiunile şi raţiunea nu au locuri diferite şi separate, ci sînt pur şi simplu schimbări în mai bine sau în mai rău ale sufletului. Cum oare va izbuti raţiunea, cuprinsă şi copleşită de vicii, să se ridice din nou d upă ce a cedat mîniei ? Sau în ce fel va scăpa din această învălmăşeală, în care amestecul relelor este atotputernic ?

f{. Dar unii,. se va spune, se pot stăpîni atunci cînd sînt cuprinşi de 'mînie. — Oare se poartă într-adevăr în aşa Jel încît să nu fa că nimic din ceea **ce** le porunceşte mâ nia ? Dacă neglijează sfaturile mîniei la al cărei ajutor recurg, **ca** şi cu aceasta ar fi mai puternică decît raţiunea, apare clar că mânia **Il1u** este necesară pentru a acţiona. 5. în sfîrşit, vă întreb : mînia este mai puternică sau mai slabă decît raţiunea ? Dacă este mai puternică, în ce fel va putea raţiunea **s-'O** stăpînească, pentru că cel mai slab se supune întotdeauna. Dacă nu e aşa, raţiunea va putea să-şi atingă singură ţelurile şi nu va cere ajutorul unuia mai slab decît ea. 6. Dar uneori oamenii cuprinşi de mînie reuşesc să se controleze şi să se infrîneze. Cînd ?. Atunci cînd minia se risipeşte şi cedează de bunăvoie, şi **nu** cînd, dezlănţuită deja, **se** va dovedî mai puternică. **7.** — Cum aşadar ? Nu se întîmplă uneori ca oamenii mîniaţi Ia culme să-i lase zdraveni şi nevătămaţi pe cei pe care-i urăsc, deşi nu le-au făcut nici un rău ? Dar cînd **se** întîmplă acest lucru ? Atunci cînd o pasiune e înlăturată de **o** alta şi cînd teama sau dorinţa ies învingătoare. Mînia se domoleşte atunci **nu** datorită raţiunii, ci printr-o pace nesigură şi vătămătoare între pasiuni.

IX. 1. Pe deasupra, mînia nu are în ea nimic folositor şi nici nu îndeamnă sufletul la fapte de vitejie. Virtutea nu trebuie să se folosească niciodată de viciu, ci să se bizuie pe sine însăşi. De cîte ori are nevoie de un imbold, mînia nu apare treptat, ci izbucneşte dintr-o dată şi, în măsura **în** care crede ea că e necesar, **se** dezlănţuie sau se domoleşte (...) . 2. „Mînia, spune Aristotel, este necesară şi fără ea nu poţi ajunge la vreo ţintă, dacă nu-ţi umple sufletul şi nu aprînde spiritul; trebuie **s-o** foloseşti însă **nu ca** un conducător, ci ca un soldat" [1] Ideea e greşită ;

[1] **Fraza nu există** în **Aristotel,** care în **lucrarea Către Nico-**malt susţine chiar **o idee** contrară. Se **pare totuşi că Seneca ar fi luat-o dintr-o lucrare pierdută, pe** care **Diogene Laertius o atribuie lui Aristotel (n. t.).**

căci dacă mînia ascultă de raţiune şi o urmează unde îi porunceşte aceasta din urmă, nu mai este vorba de miniepasiune, care se defineşte prin nesupunere; dacă se împotriveşte şi nu ascultă cînd i se porunceşte, ci se lasă minată de poftă şi sălbăticie, atunci este un slujitor al sufletului tot atît de nefolositor ca şi soldatul care nu ţine seamă de semnalul de retragere. 3. Astfel, dacă mînia îngăduie să fie potolită, atunci trebuie să i se dea alt nume ; ea încetează de a mai fi mînie, cred eu, care e neînfricată şi de namblînzit. Dacă nu se supune, este primejdioasă şi nu poate fi considerată un ajutor. 4. Astfel, fie că nu e vorba de mînie, fie să e nefolositoare. întrucît dacii cineva dă o pedeapsă nu pentru că ar dori acest lucru ci pentru că e necesară, acesta nu trebuie socotit printre cei mîniaţi. Va fi un soldat folositor cel care va şti să se supună ordinului; pasiunile sînt la fel de dăunătoare în calitate de soldaţi ca şi de conducători.

X. 1. De aceea raţiunea nu va chema niciodată în ajutor pasiunile oarbe şi violente, asupra cărora nu va avea nici o autoritate. Raţiunea nu va putea niciodată să le înăbuşe, dacă nu le va opune sentimente egale şi asemănătoare cu aceste pasiuni oarbe, cum ar fi teama în loc de mînie, mînia in loc de trîndăvie, pofta în loc de teamă. 2. Să ferim virtutea de acest rău care sileşte raţiunea să recurgă la vicii! Dacă va chema viciile în ajutor, spiritul nu va putea să-şi afle vreodată odihnă adevărată : el va fi zguduit şi tulburat întruna. Dacă-şi află siguranţă în propriile nenorociri, dacă nu poate fi curajos fără să se mînie, activ fără să dorească, liniştit fără să se teamă, atunci va trebui. să trăiască Într-un regim de tiranie, veşnic în sclavia unei pasiuni. Nu e oare ruşinos ca virtuţile să fie puse .sub ocrotirea vicii-ilor? 3., Şi apoi, raţiunea încetează să mai aibă putere, daci nu poate întreprinde nimic fără să recurgă la pa-

siune şi începe să devină egală şi aidoma acesteia. Ce interesează oare mai mult, dacă pasiunea e nechibzuită fără raţiune sau dacă raţiunea e- neputincioasă fără "pasiune ? Egalitate înseamnă că un lucru nu poate exista fără ajutorul celuilalt. Dar cine va îndrăzni să susţină că pasiunea este unul şi acelaşi lucru **CU** raţiunea? 4. Pasiunea, zici tu, este folositoare dacă e moderată. Dimpotrivă, trebuie să fie astfel prin natura ei. Dacă nu poate fi stăpînită cu ajutorul forţei şi al raţiunii, faptul că va fi domolită va avea numai folosul că, ' fiind mult mai slabă, va dăuna cît mai puţin. Aşadar o pasiune moderată nu este nimic altceva decît un rău moderat.

XI. **1.** Dar împotriva duşmanilor, se spune, minia e\te necesară. — Niciodată nu va fi mai puţin decît în acest caz. Gesturile neSltăpinite nu trebuie încurajate ci moderate şi supuse. Căci nu este nimic care să slăbească mai mult pe barbarii cu trupurile lor atît de viguroase şi atît de rezistente la oboseală decît mînia, atît de potrivnică sieşi. La fel se întîmplă şi cu gladiatorii : în timp ce meşteşugul lor îi apără, mînia îi dezarmează. 2. Apoi, de . ce este nevoie de mînie cînd raţiunea serveşte în acelaşi scop? Soeoţi oare că vînătorul **se** mînie împotriva fiarelor? Dar el pîndeşte fiara care se apropie, o urmăreşte pe cea care încearcă să scape, şi toate acestea raţiunea le face. fără să se mînie. Cine a nimicit miile de cimbri şi teutoni [1] care s-au răspîndit trecînd Alpii, **în** momentul în care vestea unei înfrângeri atît de mari a ajuns la ai lor nu printr-un curier ci prin zvon public ? Mînia le ţinea loc. de curaj! Dacă uneori a spulberat şi

[1] **Seneca se referă la bătăliile purtate de Marius împotriva acestor seminţii germanice care/invadaseră Italia. In 102 .Le.n., în bătălia de la Aguae Sextiae, C. Marius îi infrînge zdrobitor pe teutoni. în 101 Le.n., in bătălia de la Vercellae, armatele romane conduse de Marius nimicesc forţele cimbrilor, invazia germanică fiind astfel respinsă (n. t.).**

a doborît totul in calea ei, mînia a fost însă adesea pricină de pierzanie pentru sine însăşi. 3. Exisă popor mai curajos decît germanii — oameni atît de iuţi la atac, atît de înflăcăraţi pentru luptele înmijlocul cărora se nasc şi trăiesc, care nu au altă grijă decît războiul ? Puterea lor de a îndura întrece orice margini ;' ei nu se îngrijesc să-şi acopere prea mult trupul şi nu caută să se adăpostească împotriva vitregiilor climei. 4. Totuşi, pe aceştia, hispanii, gallii, asiaticii şi sirienii *, bărbaţi fricoşi în războI, îi omoară cu uşurînţă şi ceea ce îi împinge împotriva duşmanului nu e altceva decît minia. Hai, încearcă să le dai raţiune şi disciplină acestor corpuri şi suflete care nu cunosc plăcerile, luxul şi bogăţia ! Fără a merge prea departe, va trebui totuşi să ne amintim de obiceiurile romane. 5. Prin ce mijloc a refăcut Fabius [2] forţele slăbite ale imperiului? El a ştiut să potolească, să tărăgăneze şi să întîrzie, lucruri pe care oamenii mînioşi nu ştiu să le facă. Imperiul, aflat atunci la capătul puterilor, ar fi pierit dacă Fabius ar fi făcut ceea ce îl sfătuia mînia. El nu se gîndea decît Ja soarta statului şi, cîntărindu-şi forţele, din care nu putea să slăbească nimic fără să nimicească totul, şi-a înlăturat durerea şi dorinţa de răzbunare, aşteptînd cu încordare un moment prielnic; şi-a învins mai întîi mînia, apoi pe Hannibal. 6. Dar Scipio [3]? Lăsîndu-1 pe Hannibal şi armata cartagineză şi pe toţi împotriva cărora ar-fi trebuit să se mînie, nu a mutat el războiul în Africa, şi atît de încet încît

1 . E vorba de trupele auxiliare, alcătuite din mercenari neitalici (galli, hispani, asiatici), organizaţi in cohorte de infanterie şi escadroane de cavalerie (n. t.).

[2] *Q. Fabius Maximus Verrucosus* (280—203 î.e.n.), denumit apoi Cunctator pentru tactica sa de a evita orice luptă deschisă' cu armata cartagineză. Deşi a stăvilit înaintarea lui Hannibal în Italia, a fost aspru criticat şi s-a iniţiat chiar o anchetă oficială asupra atitudinii sale (n. t.),

?• *Publius Cornelius Scipio Africanus* (235—183 î.e.n.), cel mai mare strateg şi comandant de oşti roman pînă la Caesar. 'In 202 Î.e.n. repurtează victoria decisivă asupra lui Hannibal (n.t .).

să-i convingă pe cei răuvoitori că o făcea din dezmăţ şi nepăsare? 7. Dar Scipio al doilea[1] ? N-a asediat el Numantia cu atîta forţă şi timp îndelungat încît, suportând această durere pentru el şi pentru stat cu suflet neclintit, să dea de înţeles că-i trebuie mai mult să învingă Numantia decît Cartagina ? înconjurînd duşmanul cu fortificaţii şi bloeîndu-l, l-a silit astfel să pornească la luptă împotriva lui însuşi. 8. Mînia nu este aşadar de folos nici chiar în bătălii sau în războaie pentru că înclină spre nechibzuinţă şi, în timp ce vrea să pună duşmanul Jn primejdie, uită să se apere. Cel mai sigur este curajul care priveşte În toate părţile cu grijă şi îndelung şi care porneşte şi Înaintează încet, numai după ce a chibzuit îndeajuns.

XII. 1. Cum, aşadar, se va spune[2], un om virtuos **DU** s-ar mînia dacă ar vedea că tatăl său a fost biciuit, că mama i-a fost răpită ? Nu se va mînia, ci se va răzbuna şi va veghea. De ce te temi Însă că pietatea, chiar fără mînie, ar fi pentru el un imbold prea şubred? Sau. poţi spune în acelaşi fel: „Cum, aşadar? Cînd va vedea că tatăl sau fiul său sînt sfîrtecaţi, o mul virtuos nu va plînge şi nu va fi părăsit de curaj ?" Ceea ce vedem că se întîmplă femeilor, de cite ori le frămîntă cea mai uşoară presimţire de primejdie. 2. Omul virtuos îşi va îndeplini îndatoririle fără să se tulbure, neînfricat şi. făcind lucruri demne de sine, nu va face nimic nedemn

' ***Publius Cornelius*** **AeroiKanMs** ***Scipio Numantinus Africanus*** **(185—129 î.e.n.), om politic şi general. Adoptat de fiul mai vîrstnic al lui Scipio Africanul. Ales consul in 147 î.e.n., obţine in 146 Le.n. victoria Împotriva Cartaginei, care îi aduce cognomenul de Africanus. Ales din nou consul în. 135 Le.n., Scipio va cuceri. în 133 Le.n. oraşul Numantia (n. t.).**

:2 Obiecţia îi e atribuită filozofului grec Teofrast — unul din izvoarele principale consultate de Seneca — care e numit În paragraful 3 (n. t.).

de om. Tatăl meu va fi atacat? ÎI voi apăra. A fost ucis? il *voi* răzbuna pentru că așa trebuie, nu minat de durere. 3. Cînd spui acest lucru, Teofrast, pizmuiești de fapt preceptele cele mai îndrăznețe și, părăsind pe judecător, te întorci spre publicul care asistă la proces *. Deoarece fiecare se mînie cind ai săi au fost loviți • de nenorocirile pomenite mai sus, crezi că e firesc ca oamenii să considere o datorie ceea ce fac. Și asta deoarece, în general, fiecare socoate dreaptă pasiunea în care se recunoaște. -— 4. Oamenii virtuoși se minie de jignirile adu'se celor apropiați. — Dar fac același lucru și dacă nu li se aduce apă caldă cum au cerut, dacă s-a spart un pahar. dacă vreunul le-a stropit încălțările cu noroi. Nu pietatea le ațîță mînia, ci slăbiciunile lor, așa cum copiii plîng la fel cînd și-au pierdut părinții sau nucile. 5. A te mînia pentru jignirile aduse celor apropiați nu e o dovadă de pietate ci de slăbiciune. In schimb, e frumos și demn să treci drept. apărător pentru părinți sau copii, pentru prieteni sau concetățeni, cînd însăși datoria îl conduce și -l îndrumă pe cel cu judecată și prevăzător, nu și pe cel nestăpînit și minios. Căci nici o pasiune nu e mai lacomă de răzbunare decit minia și din această pricină mai nepricepută de a se răzbuna; foarte iute și nebunească, așa cum e de obicei ori ce dorință arzătoare, se opune singură la ceea ce tot ea ar vrea să grăbească. Așadar, în timp de pace sau de război, mînia n-a fost niciodată un bine; ea face pacea asemănătoare războiului, iar în război uită că Marte este același pentru ambele tabere și cade în putere străina in loc să și-o stăpînească pe-a sa. 6. Apoi, nu trebuie sii recurgem la vicii pentru ca odinioară s-au dovedit folositoare. Și febra -ușurează anumite boli și cu toate acestea e mai bine să nu suferim de ele. Este un fel de leac ce trebuie respins, ca și cel care cere sănătate de la boală. Tot astfel mînia, chiar dacă uneori ca otravă,

Seneca intentează de fapt un proces (fictiv) mîniei (n. t.).

alteori sub forma unei prăbuşiri sau naufragiu, ne-a adus o salvare neaşteptată, nu trebuie privită din această pricină ca binefăcătoare; se întîmplă. adesea ca nenorocirile să fie salvatoare.

XIII. 1. Apoi, bunurile pe care trebuie să le dobindim sint cu atit mai mari cu cit .sînt mai preţioase şi mai de rîvnit. Dacă justiţia e un bine, nimeni nu va spune că va fi mai bună dacă se va înlătura ceva din ea. 2. Dacă curajul este un bine, nimeni nu va dori să fie micşorat inti'-o anumită măsură; ar însemna că şi mînia va fi cu atît mai bună, cu cît va fi mai mare; căci cine va respinge creşterea unui bine ? Numai că e dăunător să crească, deci şi să existe; nu este un bine ceea ce prin creştere devine un rău. — 3. Mînia este utilă, se spune, pentru- că-i face pe oameni mai curajoşi *. La fel şi beţia, care aţîţă obrăznicia şi îndrăzneala. Mulţi oameni au fost mai buni la război după ce băuseră ceva. Astfel ai putea ajunge să spui că delirul şi nebunia sînt necesare forţelor fizice pentru că adesea furia le întăreşte. 4. Dar teama ? N-n făcut ea pe om mai curajos, iar frica de moarte n-a aţîţat la luptă pînă şi pe cei mai molatici ? Numai că mînia, beţia, teama şi alte stări de acest fel sîint izbucniri trecătoare şi ruşinoase şi nu inarmează virtutea, care nu are' deloc nevoie de vicii. Nu fac decît să stîrnească puţin un suflet de obicei trîndav şi laş. 5. Nimeni nu devine mai curajos mînlindu-se, în afară de cel care n-ar fi fost curajos fără mînie. Astfel, mînia nu vine In ajutorul curajului, ci îi ţine locul. De ce, dacă mînia ar fi o calitate, n-ar însoţi pe omul desăvîrşit? Dar cel mai uşor se mînie copiii, bătrînii şi bolnavii; tot ce e slab e jalnic prin natură.

[1] Aristotel, in Către *Nicomah,* face o distincţie mai netă decit Seneca între mdhimos (pugnax) şi andreios f/artis) (n. t.),

XIV. 1. „Nu se. poate, spune Teofrast, ca un om virtuos să nu se minie împotriva răufăcătorilor." — Astfel, cu cît un om va fi mai bun, cu atît se va mînia mai uşor; vezi dacă nu va fi, dimpotrivă, mai liniştit, mai descătuşat de pasiuni, mai grijuliu să nu urască pe nimeni. 2. Într-adevăr, ce motiv ar avea să-i urască pe cei vinovaţi, de vreme ce rătăcirea lor îi împinge la fărădelegi ? Nu este in firea unui om. înţelept să urască pe cei rătăciţi ; altminteri se va urî pe sine. Se va gîndi de cîte ori a încălcat buna morală, cîte din fapte' lui necesită îngăduinţă; şi iată că se va mînia chiar împotriva s-a. Deoarece un judecător nepărtinitor nu dă o sentinţă cînd se află el însuşi în cauză şi altă sentinţă cînd e vorba de altcineva. 3. Nu se va găsi nimeni, voi spune, care să se achite singur; şi se socoteşte nevinovat numai cînd are în vedere un martor oarecare, nu propria conştiinţă. Cit de omenesc va fi să arăţi un suflet blînd -şi părintesc faţă de cei vinovaţi şi să nli le urmezi pilda, ci să-i aduci pe calea cea bună! Pe cel care se rătăceşte pe cîmp, neştiind incotro s-o apuce, e mai bine să-l îndrepţi pe drumul cel bun decît să-l alungi.

CARTEA A TREIA: cap. 1—11 ; XVII—XXI

PROEMIU

1. 1. Vom încerca să facem acum ceea ce ţi-ai dorit mai **m**ult, Novatus, şi **a**nume să îndepărtăm minia din suflete, s-o stăpînim **tem**einic sau cel puţin să-i înfrînăm pornirea. Acest lucru trebuie făcut uneori în faţa lumii şi deschis, intr-un moment de slăbire a răului, alteori pe **ascuns**, cînd mînia se înflăcărează prea mult şi, aţîţată de orice piedică, se dezlănţuie. Trebuie văzut cît de mari sînt forţele ei şi dacă sînt întregi, dacă trebuie lovită în faţc'l şi împinsă înapoi sau dacă. trebuie să ne înclinăm

în • fața ei de cum presimțim furtuna, ca să nu ne aducă leac urile după ea. 2. Va trebui să se țină seama de obiceiurile fiecăruia: deoarece unii se lasă înduplecați la rugăminți, unii insultă și se năpustesc asupra celor umili ; alții se domolesc prin groază. Pe' unii dojana, pe alții recunoașterea vinovăției sau rușinea ii vor îndepărta de mînie. In cazul unora timpul e un leac lent pentru un rău atît de iute, căruia trebuie să i se supună în cele din urmă. 3. într-adevăr, celelalte pasiuni îngăduie o aminare și pot fi domolite Într-un timp mai lung. Violența mîniei, care se aprinde și izbucnește singură, nu înaintează treptat ci, îndată ce e stîmită, se dezlă'nțuie cu toată furia. Mînia nu tulburîi .sufletul, cum o fac alte vicii, ci îl abate și-i smulge stăpînirea de sine, îl ațîță cu dorința de a face rău lui însuși și celorlalți. Ea se înfurie nu numai împotriva celor spre care țintește, ci asupra a tot ce întîlnește în cale. 4. Un ele vicii ațîță sufletele, mînia le împinge de-a dreptul în prăpastie. Chiar dacă nu ne . putem împotrivi pasiunilor, putem, desigur, să le statornicim o limită. Aidoma fulgerelor, furtunilor și a altor fenomene care nu pot fi oprite pentru că nu înaintează treptat ci se năpustesc dintr-o dată, mînia își încordează forța din ce În ce mai mult. 5. Alte vicii se îndepărtează de rațiune, mînia, de bunul simt; unele sporesc puțin cite puțin, și creșterile lor sînt înșelătoare : în cazul mîniei sufletele se prăbușesc dintr-o dată. Nici o amenințare nu este mai fulgerătoare, nici o forță mai nimicitoare decît minia. Dacă reușește, e orgolioasă, dacă dă greș, îimebunește de-a binelea. Eșecul nu-i stîrnește dezgust, iar dacă din intimplare rămîne fără potrivnic, își întoarce mușcătura asupra ei însăși.' Nu contează pricina din care s--a iscat, pentru că trece cu ușurință de la cele mai ușoare la cele mai grave izbucniri.

II. 1. Ea nu scutește nici o vîrstă, nu ocolește nici un popor. Unele popoare, din pricina sărăciei, nu cunosc

luxul. Altele, pentru că duc un trai chinuit rătăcind din lo-2 în loc, nu ştiu ce-i lenea. Cei care au obiceiuri grosolane şi trăiesc la ţară nu cunosc înşelăciunea şi alte rele care se nasc în for. Nu există însă nici un popor pe care să nu-l aţîţemînia, la fel de puternică la greci ca şi la barbari, nu mai puţin dăunătoare pentru cei care se tem de legi decît pentru cei care îşi fac dreptate prin forţă. 2. în sfîrşit, celelalte pasiuni îi cuprind pe oameni în. parte; aceasta e singura pasiune care pune stăpînire pe un stat Întreg. Niciodată un popor n-a ars de dragoste pentru o singură femeie, niciodată o cetate nu şi-a legat speranţa numai de bani şi de cîştig. Ambiţia pune stăpînire pe fiecare separat, necumpătarea nu este un rău public. 3. Adeseori însă la mînie se merge ca într-un şir de bătaie: bărbaţi, femei, copii, bătrîni, conducători şi oameni de rînd cad la învoială cînd sînt cuprinşi de mînie, şi intreaga mulţime, stîrnită de cîteva cuvinte, va întrece chiar şi pe aţiţătorul ei. Vor alerga numaidecît la arme, declarînd războaie vecinilor sau purtîndu-Ie impotriva concetăţenilor lor *. 4. Au fost arse case cu familii întregi in ele, şi cel căruia elocvenţa înflăcărată i-a adus multe onoruri a încercat şi minia iscată -de discursurile sale. Legiunile şi-au întors sulițele împotriva comandanţilor lor, plebea s-a separat cu totul de 'patricieni[2]; pînă şi sfatul public, senatul, fără să aştepte recrutările şi fără să numească un conducător, a adunat pe comandanţii care s-au supus niîniei sale şi, urmărind prin casele oraşului pe bărbaţii iluştri, s-a 'Pedepsit cu mîna sa. 5. A

[1] **De remarcat că Seneca reprobă în general războiul, inclusiv războiul civil (n. t.).**

[2] **Secolul 1 î.e.n., la care se referă Seneca, este o perioadă de criză a statului roman, marcată de profunde conflicte sociale. şi politice. După eşecul reformelor democratice ale fraţilor Gracchi, societatea romană se împarte în două -tabere duşmane: optimaţii (nobilime, senat) şi popularii (cavaleri, plebe). In timp ce aristocraţii erau principalii beneficiari ai cuceririlor Romei, situaţia economică a plebei era din ce în ce mai precară (n. t.).**

fost încălcat dreptul ginților și au fost maltratați solii *, iar cetatea a' fost cuprinsă de o furie îngrozitoare: fără **să se** aștepte potolirea tulburării publice, s-a pregătit de Îndată flota pentru mare și a fost echipată cu soldații strînși în ' grabă. Nemairespoctînd tradiția luării auspicii-ilor, un popor stăpînit de mînie se ridică și ia drept arme tot ce-i cade în mînă, isprăvind apoi printr-un mare dezastru nechibzuința fără margini. 6. Acesta e sfîrșitul barbarilor care se năpustesc in războaie : cînd li se pare **că** au fost jignite, aceste suflete nestăpmite se tulbură po dată; merg încotro le tîrăște resentimentul și se aruncă asupra legiunilor în neorînduială, neînfricați, neprevă-zători, căutînd primejdiile cu orice chip; le place să fie loviți și să' se arunce în sabie și pier adesea de rănile pe care și le fac singuri.

DESPRE CRUZIME ȘI CALIGULA 2

XVII. **1.** Aceasta a fost cruzimea regilor barbari cu-prinși de mînie pe care nici educația nici cultura literară nu-i pot îmblînzi: îți voi da drept pildă pe regele Ale-xandru, elev ieșit din mînile lui Aristotel, care l-a stră-puns pe Clitus, cel mai drag prieten al său și tovarăș de copilărie, pentru că nu-l lingușise îndeajuns și nu voia să **se** schimbe din macedonean liber în sclav perS-an. 2. Cît despre Lysimachus [3], de asemenea prietenul său,

[1] **Anticii considerau solii altor popoare sacri și inviolabili, neputînd fi uciși, arestați sau luați ca ostateci (n. t.).**

•2 Caius, fiul lui Germanicus (nepotul lui Tiberius), supranumit Caligula (12—41 e.n.). A domnit între 37—41. Arbitrariul politicii interne și externe, extravaganțele și cruzimile, fastul serbărilor și risipirea tezaurului strîns de predecesorul său Tiberius declan-șează o puternică opoziție senatorială. Asasinat în 41, în urma unei conspirații (n. t.).

[3] **Unul din generalii lui Alexandru; se proclamă rege al Tra-ciei în 306 î.e.n.** Q. **Curtius neagă că ar fi fost aruncat în ghearele leului, dar legenda e transmisă atît de Pliniu cel** Bătrîn, **cît și de Pausanias. Plutarh vorbește de tratamentul** la **care a** fost **supus Telesphorus (n. t.).**

Alexandru l-a aruncat în ghearele unui leu. Scăpat ca prin minune din colţii fiarei, a fost oare Lysimachus mai blind cînd a ajuns la rîndul său rege? 3. Nu, căci 'pe Telesphorus din Rhodos, prietenul său, l-a mutilat îngrozitor tăindu-i nasul şi urechile şi ţinîndu-l mult timp într-o cuşcă, ca pe un animal nemaipomenit şi nemaivăzut. Urîţenia chipului sfirtecat şi mutilat i-a schimbat înfăţişarea umană. La acestea se adăugau foamea, lipsa de îngrijire şi murdăriile corpului părăsit în gunoiul său" 4. Cu miinile şi genunchii arzind, fiindcă se tira in patru labe din pricina strîmtorii închisorii, cu coastele rănite de atîta frecat, înfăţişarea sa era hidoasă şi înspăimintătoare pentru cei care îl vedeau. Ajuns monstru prin pedeapsa pe care o ispăşea, aproape că nu mai inspira nici o milă. Dar dacă acel care îndura aceste chinuri nu mai semăna deloc a om, cu atît mai desfigurat era cel care-l silea să le îndure.

XVIII. 1. O, dacă această cruzime s-ar fi mărginit numai la pilde străine şi dacă barbaria pedepselor şi mîniilor n-ar fi trecut şi in obiceiurile romane, cu atîtea vicii venite din afară! Lui M. Marius \ căruia poporul i-a ridicat statui la fiecare răspîntie, căruia îi aduceau ofrande de tămîie şi vin, L. Sulla a poruncit să i se frîngă picioarele, să i se scoată ochii, să i se taie limba şi mîinile şi, ca şi cum ar fi trebuit să moară cu fiecare rană, i-a sfîrtecat pe rînd mădularele. 2. Cine era. unealta acestei porunci ? Cine altul decît Catilina, care nu se dădea în lături de la nici o ticăloşie? El îl defăima pe acela în faţa

[1] ***Marcus Marius Gratidianus,*** **nepotul lui Marius prin adopţiune. Cicero ne relatează că, după ce s-a înţeles cu pretorii şi tribunii poporului pentru a fixa valoarea monezilor, a publicat, pe cheltuială proprie, edictul redactat în comun şi şi-a atras onorurile de care vorbeşte Seneca (n. t.).**

mormintului lui Q. Catulus *, lucru pingăritor pentru cenușa unui om așa de blînd, unde un ticălos cu faimă rea, popular totuși și îndrăgit parcă prea mult, deși nu chiar pe nedrept, își, dădea sîngele picătură cu picătură. Marius merita să îndure aceste chinuri, SuUa era în drept să le poruncească, Catilina era demn să le îndeplinească, dar era nedemn statul care primea la sînul său, în mod egal, spada dușmanilor și cea a răzbunătorilor. 3. De ce să caut pilde în trecut ? De curînd, Caligula l-a bătut cu vergile pe - Sextus Papinius, al cărui tată a fost consul, pe Betilienus Bassus, chestorul său și fiul procuratorului său, și la fel s-a purtat și cu alți senatori și cavaleri romani. într-o zi a poruncit să fie torturați nu ca să-i anchetеze, ci pur și simplu că așa i se năzărise. 4. Apoi, s-a dovedit atît de neputincios să deosebească plăcerea pe care cruzimea sa o dor ea neîntîrziat, incî t, in timp ce se plimba pe terasa grădinilor mamei sale, terasă ce separă porticul de fluviu, însoțit de un alai de femei și senatori:, la lumina torțelor decapita pe un ii dintre ei. Ce-l grăbea? Ce primejdie personală sau publică îl amenința la ceas de noapte? Cît de puțin ar fi fost să aștepte pînă se lumina și, in sfîrșit, să nu ucidă, încălțat în sandale [2], pe senatorii poporului roman !

XIX. 1. Trebuie să știm cît de trufașă a fost cruzimea acestuia, deși s-ar părea că ne îndepărtăm de subiect. Nu se va întîmpla acest lucru deoarece și cruzimea face parte din manifestările mîniei care se dezlănțuie peste măsura obișnuită. El însuși lovea senatorii cu bicele, încît s-a ajuns să se spună : „Așa se obișnuiește". Tortura prin

[1] **Q. Catulus Lutatius (cea 150—87 î.e.n.), colegul lui Marius în timpul războiului contra cimbrilor, a fost îndată proscris și s-a sinucis (n. t.).**

[2] **Sandalele pe care le punea cînd ieșea de la ospăț. Era o impietate să te plimbi astfel încălțat și cu atit mai mult să asiști, în sandale, la o execuție (n. t.).**

cele mai îngrozitoare mijloace născocite, folosind frînghii şi unelte anume pentru tortură, focul chinuindu-i chiar prin propria lui înfăţişare. 2. In acest moment mi se va răspunde: „Mare lucru dacă omul a pedepsit, ca pe nişte sclavi oarecare, trei senatori prin lovituri şi flăcări, el care se gîndea să nimicească tot senatul, el care dorea ca poporul roman să aib<\ un singur grumaz, pentru ca toate crimele sale, risipite pretutindeni şi în diferite momente, să se facă dintr-o singură lovitură şi intr-o singură zi". Căci ce este atît de nemaiauzit decît o execuţie in toiul nopţii? Tîlharii obişnuiesc să se ascundă"in întuneric, iar pedepsele, cu cît sînt mai răsunătoare, cu atît mai mult vor servi drept pildă şi îndreptare. 3. Şi in acest moment mi se va răspunde: „Ceea ce tu admiri cu atita înflăcărare e un lucru obişnuit pentru acest mons¬tru; de aceea trăieşte el, • pentru asta veghează, numai la pradă visează toată noaptea!" A poruncit aşadar să li se astupe cu un burete gura celor care îndurau torturile, spre' a li se înăbuşi strigătele. Care om, aflat pe patul morţii, nu şi-a păstrat măcar dreptul de a geme? Caligula se temea ca nu cumva durerea, ajunsă la capătul răbdării, să lase vocile slobode şi să audă ceea ce nu voia. Ştia că există nenumărate lucruri pe care numai u$_n$ muribund ar îndrăzni să i le spună in faţă. 4. Şi cînd s-au terminat bureţii, a poruncit să li se sfîşie nenorociţilor hainele şi să li se îndese flşiile in gură. Ce cruzime ingrozitoare ! Dacă i-ar fi lăsat măcar să-şi tragă ultima suflare, de i-ar fi îngăduit sufletului care se stinge un răgaz să-şi dea duhul altfel decît prin rănire! 5. Ne-ar lua prea mult să adăugăm aici cum i-a nimicit pînă şi pe părinţii celor ucişi, după care a trimis centurioni pe la casele lor chiar in aceeaşi noapte. Adică omul acesta milos i-a eliberat de durere! Dar nu am de gînd să descriu cruzimea lui Caligula, ci pe aceea stîrnită de mînie: aceasta se dezlănţuie uneori asupra popoarelor, lovind şi oraşe şi fluvii şi lucruri care nu simt nici o durere.

XX. 1. Astfel, un rege [1] persan a tăiat nasul unui popor întreg în Siria, de unde şi numele locului, Rhinocolura. Socotiţi că acela a fost îndurător pentru că nu le-a tăiat tuturor capetele? A fost încîntat de felul de pedeapsă născocit de el. 2. O năpastă asemănătoare au îndurat etiopienii, care, din pricină că trăiesc mult, au fost numiţi macrobieni. Cum ei nu şi-au întins braţele să fie puse în lanţuri pentru că au dat solilor răspunsuri limpezi — pe care regii le numesc jignitoare —, mînia lui Cambyses a sporit în asemenea măsură încît, fără să fi luat provizii, fără să fi cunoscut drumul dinainte, tîra prin regiuni de nepătruns şi ar ide mulţimea războinicilor. De la inceput i-au lipsit cele necesare, iar această intindere stearpă şi necălcată de picior de om nu le oferea nimic. 3. Îşi înşelau foamea mai întîi cu frunze fragede şi cu muguri, apoi rozînd curele înmuiate în foc, nevoia învăţîndu-i să scoată hrana din orice. Cînd au ajuns în deşert şi n-au mai găsit ierburi, iar în faţa lor se deschidea pustietatea in care nu trăia nici o vietate, au tras la sorţi pe fiecare al zecelea, obţinînd astfel un aliment mai îngrozitor decît foamea care-i mistuia. 4. Mînia îl împingea şi mai tare pe regele necumpănit, cu toate că-şi pierduse o bună parte. din armată şi altă parte o mîncase. Pînă cind s-a temut să nu fie el Însuşi tras la .sorţi: abia atunci a dat semnalul de retragere. În timp ce lui i se serveau păsări alese şi avea pentru ospeţe tacîmuri purtate de cămile, soldaţii săi trăgeau la sorţi pentru a şti cine va pieri de o moarte cumplită şi cine va trăi o viaţă mai cumplită deeît moartea. [2]

[1] **Diodor din Sicilia atribuie faptul unui rege din Etiopia, numit Altisane (n. t.).**

[2] **Seneca reproduce aici destul de exact povestirea lui Ilerodot *(Istorii,* III, 25) (n. t.).**

XXI. 1. Cambyses s-a mîniat împotriva unui neam necunoscut şi nevinovat, dar înzestrat totuşi cu simţire. Cyrus însă s-a mîniat împotriva unui fluviu. Avînd de gînd să asedieze Babilonul şi grăbind pregătirile de război, al cărui succes depinde mai ales de ocazii prielnice, a încercat să treacă fluviul Gnydus[1] revărsat într-o albie largă, lucru cu puţini sorţi de izbîndă, chiar dacă era vară şi apele secaseră aproape de tot. 2. Atunci, unul din caii înhămaţi la carul regal s-a înecat, fapt care l-a înfuriat strașnic pe rege. A jurat aşadar că acest fluviu ce înghiţea escorta regelui să fie secat astfel încît să poată fi trecut şi străbătut cu piciorul, chiar şi de femei. 3. Apoi a adus aici toate uneltele, îndemnîndu-i necontenit la treabă. Soldaţii a trebuit să sape 180 de şanţuri şi să împartă albia în 360 de pîrîiaşe, secind apele şi împrăştiindu-le în toate direcţiile. 4. A pierdut aşadar şi timpul, pagubă însemnată în împrejurări grele, şi însufleţirea soldaţilor, pe care o irosise într-o muncă nefolositoare, şi prilejul de a ataca pe neaşteptate, purtînd cu un fluviu războiul pe care -l declarase unui duşman. 5. Această furie (cum s-o numeşti altfel?) a pus stăpînire pînă şi pe romani. Căci Caligula a distrus vila cea mai frumoasă de la Herculanum, fiindcă o stăpînise înainte mama sa[2], şi i-a făcut astfel un destin faimos. Cînd vila era neatinsă, treceam prin faţa ei în barcă fără s-o observăm: pe cînd acum ne întrebăm, de cîte ori o vedem, de ce a căzut în ruină.

Traducere de
EZena Lazăr

[1] **Rîu din Asiria, afluent al Tigrului (n. t.).**

[2] **Desigur, înainte de a fi exilată în insula Pandateria de către Tiberiu, predecesorul lui Caligula. Tiberiu a domnit între 14 şi 37 e.n. (n. t.).**

DE CONSTANT/A SAP/EN77S AD SERENUM (DESPRE CONSTANȚA ÎNȚELEPTULUI, OATRE SERENUS)

Cap. I—IV; XVIII—XIX

SUPERIORITATEA STOICISMULUI

I. 1. Am temeiuri să spun, Serenus, că între stoici și ceilalți filozofi este aceeași deosebire ca între bărbați și femei. Și unii' și alții sînt părtași la traiul comun, dar femeile sînt născute spre a se supune, iar bărbații spre a comanda *. Tămăduitorii obișnuiți ai familiei noastre nu ne îngrijesc trupurile bolnave cu leacul cel mai potrivit, și sigur, ci cu ce le îngăduim noi. La fel, ceilalți înțelepți acționează cu milă §i blîndețe. Dar stoicii, alegînd calea bărbăției, nu se străduiesc ca ea 'să ne pară plăcută. Ei vor să ne mîne cît mai repede spre un pisc atit de înalt, încît se ridică deasupra soarteî. 2. Căile pe care ei ne cheamă sînt abrupte și pline de prăpastii. Dar oare culmi le se ating pășind prin cîmpie? Totuși, drumul nu e atît de anevoios precum își închipuie unii. La început aî parte numai de bolovani, iar priveliștea liți pare jalnică. Așa se petrece cu cei înșelați de distanță, cînd văd de departe grohotișuri. Apoi, cînd se apropie, li se vădește încetul cu încetul înșelăciunea privirii. Ea amestecă totul, iar acum hăurile închipuite se dovedesc a fi pante domoale.

1 Deși mai atenți față de condiția femeii, stoicii sînt tributari concepției care stabilea o nedreaptă discriminare Intre sexe (n. t.).

II. 1. Nu demult l-am pomenit pe Cato *. Ți s-a părut josnic (orice nedreptate te revoltă) că epoca sa l-a înțeles prea puțin. L-a așezat în urma lui Vatinius [2], deși îi întrecuse în virtute pe Caesar și Pompei. Te-a zguduit și faptul că, pe cînd încerca să împiedice adoptarea unei legi în for, Cato a fost despuiat de togă ; tîrît de mîinile unor răzvrătiți de la Rostre pînă la arcul lui Fabian, a îndurat vorbe de ocară, murdării și batjocuri din partea unei gloate bezmetice. 2. Ți-am răspuns atunci că mai curînd statul roman e o primă de mîhnire : un Clodius [3], un Vatinius, sau oricare alt ticălos îl scoate la mezat. Stîrniți de oarba lor patimă, nu-și dau seama că, vinzîndu-și patria, se vînd pe ei. Cît despre Cato, te indemnam să fii pe pace : nici un înțelept nu poate fi atins de vreo nedreptate ori umilire. Zeii nemuritori ne-au dăruit prin Cato o pildă de înțelepciune mai temeinică decît Ulise și Hercule din vremuri străvechi. Stoicii i-au numit înțelepți, pentru că nici o trudă nu i-a doborît, pentru că au arătat dispreț plăcerilor și au înfrînt spaimele. 3. Cato nu a înfruntat fiarele sălbatice — aceasta e treaba țăranului sau a vînătorului — și nici n-a urmărit sălbăticiuni cu focul și fierul ! în epoca sa nu se mai credea că cerul se sprijină pe umerii unui singur om. Străvechea neștiință fusese depășită și veacul se ridicase spre culmi de propășire. Cato a ținut piept prăbușirii morale, acest vrăjmaș cu multe chipuri, și a înfruntat nemăsurata poftă de putere, pe care n-a domolit-o nici împărțirea lumii în trei [4]. S-a ridicat singur impotriva metehnelor unei

* *Cato cel Tînăr (Cato Uticensis)* (95—46 î.e.n.), adept al filozofiei stoice ; rival al lui Caesar, s-a sinucis după înfrîngerea de la Thapsus (n. t.).

[2] Partizan al lui Caesar, vestit prin viciile sale (n. t.).

[3] Partizan al lui Caesar. dușman ăl lui Cicero (n. t.).

[4] Adică primul triumvirat (60 î.e.n.), încheiat între Caesar, Pompei și Crassus (n. t.).

soci etăți în destrămare, pe cale de a se nărui sub propria povară. Și, pe cît putea s-o facă cu brațul său, a împiedicat această prăbușire, pînă cînd, atras în vîltoare, s-a lăsat mistuit de urgia pe care o ținuse mult timp departe. Laolaltă cu Cato a pierit și libertatea, cu neputință de 'despărțit de numele lui. 4. Tu socotești că pe Calo l-a batjocorit mulțimea, lipsindu-l de pretură și de togă ? Sau pentru că a scuipat chipul lui sfînt ? Nu, înțeleptul e deasupra oricărei batjocuri sau pingăriri.

III. 1. Observ că te-ai aprins și clocotești de mînie. Ești gata să strigi : „Iată lucrurile care înlătură tăria învățăturilor voastre : promiteți fapte mari, greu de văzut și mai greu de crezut. Apoi spuneți în vorbe alese că un înțelept nu poate fL sărac, dar nu negați că. adesea el e lipsit de un sclav, un acoperiș și o masă. Voi spuneți că un înțelept nu-și pierde niciodată judecata, dar recunoașteți că uneori mintea i se întunecă, rostește vorbe deșarte și rătăcirea îl îmboldește la tot felul de îndrăzneli. Ați hotărît, de asemenea, că un înțelept nu poate fi sclav ; totodată nu tăgăduiți că poate fi vîndut și deci supus poruncilor și corvezilor potrivite cu starea de sclav. Așadar, după ce ați înălțat o trufașă privire, ați coborît deopotrivă cu ceilalți, iar schimbarea adusă de voi e doarJn numele lucrurilor. 2. Îmi închipui că la fel se petrece cu teoria voastră, la prima vedere frumoasă și înălțătoare, că înțeleptul nu poate fi ultragiat și înjosit. Aș dori mult să aflu dacă socotești că înțeleptul se află deasupra mîniei sau deasupra batjocurii. Dacă spui că acesta va îndura batjocura cu inima senină, nu e vorba de nici un privilegiu. Dimpotrivă, îi e dată o însușire de rînd, răbdarea, dobîndită prin însăși repetarea silniciilor. Dacă însă îl așezi deasupra vătămărilor, adică prin aceasta înțelg că nimeni nu va încerca să-l ' atingă, las deoparte orice alte preocupări și devin filozof stoic." 3. Eu in-am urmărit să-l împodobesc pe înțelept cu meritul înșelător

al vorbelor strălucitoare, ci să-i descopăr un sălaş în care batjocura să nu-l ajungă. Dar oare nu se va găsi nimeni care să-l lovească sau măcar să încerce s-o facă ? Nimic în natură nu e atît de sacru Încît să nu-l atingă vreo nelegiuire. Dar măreţia divinităţii e oare ştirbită de rivna înverşunată a celor care n-o pot atinge ? Eşti nevătămat nu<;Iacă nu primeşti lovituri, ci dacă ele nu te rănesc. îţi voi arăta că acesta este semnul înţelepciunii. 4. Mai încape îndoială că tăria de neînvins e mal trainică decît tăria neîncercată de lovituri ? Forţa nepusă la încercare e şovăielnică, dar capătă trăinicie cînd zădărniceşte toate atacurile. Află deci că un înţelept e mai vrednic de acest nume dacă loviturile primite nu-i fac nici un rău, decît dacă nu primeşti nici o lovitură. L-aş numi erou pe bărbatul neînfrânt în luptă şi netemător în faţa forţelor vrăjmaşe dezlănţuite şi nu pe cel dezmierdat de tihnă în mijlocul unei mulţimi nepăsătoare. 5. Adevăratul înţelept, repet, nu e supus nici unei vătămări, întrucît nu are însemnătate câte săgeţi îl ţintesc, de vreme ce el rămîne de-a pururi neclintit. Există pietre a căror tărie este neînvinsă de fier ; oţelul nu poate fi tăiat, şlefuit şi modelat, căci retează lesne orice unealtă. Sînt lucruri care nu pot fi mistuite de foc, din mijlocul văpăilor îşi păstrează tăria şi forma. în sfârşit, stîncile pătrund adînc în mare şi despică valurile, fără a vădi vreun semn de măcinare. Deopotrivă, sufletul înţeleptului e dîrz şi adună în el atîta putere, încît nici o vătămare nu-l clinteşte.

IV. 1. Ce să mai adaug ? Oare nimeni nu va încerca să-l lovească pe înţelept ? Fără îndoială că, da, însă nu-l va putea răni : Înţeleptul se află la. o depărtare prea mare de cel mai prejos decît el, încît răul nu-şi poate croi drum pînă la el. Poate chiar puternicii vremii, bizuindu-se pe tăria • lor şi pe încuviinţarea supuşilor, vor încerca să-i nedreptăţească pe înţelepţi. Uneori, sâgeţi-

le zvîrlite din arc țîșnesc sus de tot, dincolo de vederea noastră, dar cad pe pămînt fără a putea ajunge în cer. La fel toate aceste atacuri împotriva înțeleptului nu a¬jung pînă la el. 2. Tu socotești că regele[1], care, cu rrun-tea-i slabă, întuneca lumina- zilei cu mulțimea săgeților izbutea să trimită vreuna pînă la soare ? Sau că Neptun putea fi atins de lanțurile scufundate în adîncuri ? Zeii scapă oamenilor printre degete ; distrugătorii de tem-ple care dau foc statuilor nu lovesc pe zei[2]. Tot ast-fel orice nerușinare, batjocură sau trufie se vor încerca zadarnic împotriva înțeleptului..3. Tu spui : „Ar fi mai bine să nu săvîrșească nimeni astfel de fapte !" Da, dar nevinovăția e un lucru prea greu de găsit în firea ome-nească. Cei care urmăresc ca o nedreptate să nu fie să-vîrșită sint cei în stare să le comită, nu cei care nu le pot îndura. Dimpotrivă, înțelepciunea își arată mai te-meinic puterea prin netulburare în fața atacurilor. în-tocmai cum dovada cea mai grăitoare a puterii unui general și a oamenilor săi este o pace trainică, stator-nicită pe un pămînt dușman.

NEDREPTATEA ATRAGE RĂZBUNAREA ; ATITUDINEA IN FAȚA NEDREPTĂȚII

XVIII. 1. Printre alte cusururi cu care era din belșug dăruit, împăratul Caius Caligula vădea un gust neobiș-nuit : jignea pe oricine cu vorba, deși el însuși oferea multe pricini de ris : sluțenia chipului 'Său palid, semn de nebunie, privirea sălbatică pîndind de sub o frunte în-crețită, capul hid, chel, presărat doar cu cîțiva peri răz-leți. Pe deasupra avea ceafa năpădită de țepi, pulpele

[1] **Xerxes (519—465 î.e.n.), regele perșilor, fiul lui Da-rius 1 (n. t.).**

[2] **Seneca nu credea in zeii tradiționali, dar considera că reli-gia servește la menținerea ierarhiei sociale și deci e bună pentru mulțime (n. t.).**

sfrijite şi laba piciorului uriaşă. Ar dura la nesfirşit dacă aş încerca să amintesc batjocurile I-e care le-a pricinuit părinţilor, bunicilor săi, senatului şi cavalerilor. Voi pomeni doar pe cele care l-au adus pierzanie. 2. împăratul număra printre prietenii săi apropiaţi pe Valerius Asiaticus, bărbat crunt, care nu îndura să vadă cum cineva e înjosit. La un ospăţ, adică în plină lume, Caligula i-a spus răspicat lui Asi a ticus că nu îi e pe plac felul cum, soţia acestuia se poartă în aş tern ut. Zei nemuritori ! Un bărbat să audă aşa ceva ! Pînă unde a ajuns îndrăzneala ! Un împărat povesteşte, nu zic unui fost consul sau prieten, ci doar unui soţ, păcatul săvîrşit cu femeia acestuia şi că nu i-a fost pe plac ! 3. Cassius Chaerea, tribun militar, avea un glas molatic, nepotrivit cu firea lui. Dacă nu i-ai fi cunoscut faptele, ai' fi dat de bănuit. Ori de cîte ori venea la împărat să-i ceară parola, acesta îl numea cînd „Venus" cînd „Priap" *, mustrîndu-l în fel şi chip pe acest războinic pentru glasul său. Cu toate că însuşi Caligula purta veşminte străvezii, sandale şi se acoperea cu aur din cap pînă-n pici o are. În felul acesta l-a silit pe Chaerea să mînuiască suliţa în loc să-i mai ceară parola. El a fost cel dintii dintre complotişti care a ridicat braţul : dintr-o lovitură i-a despărţit capul de trup[2]. 4. Oamenii care nu pot îndura umilirile, le săvîrşesc cu atît mai aprig împotriva altora. Bunăoară Caligula vedea pretutindeni semne de jignire. S-a înverşunat impotriva lui Herennius Macer, fiindcă îl salutase cu prenumele Caius. Un primipil[3] n-a scăpat nepedepsit pentru că îi zisese „Caligula". împăratul, care fusese născut in tabără şi crescut în mijlocul legiunilor, era cunoscut şi iubit de soldaţi, mai ales cu porecla de Caligula[4]. Dar

[1] **Zeu care personifica virilitatea ; aici ironie (n. t.).**

:! In anul 41 e.n. (n. t.).

:1 Centurion fruntaş (n. t.).

' Nume derivat din caliga, încălţăminte militară ; ar însemna "Cizmuliţă". Caius, cînd era copil, purta această încălţăminte militară (n. t.).

acum, fiindcă încălțase coturni[1], socotea porecla drept o ruș i n o as ă ocară. 5. Așadar, chiar dacă îngăduința noas tră nu va mai dori răzbunare, va exista totuși o ușurare : intotdeauna se va găsi cineva care să ceară socoteală nelegiuitului pentru cutezanța și trufia sa. Relele nu se mistuie dintr-o dată într-un singur om și intr-o singură vătămare.

XIX. 1. Să privim cu atenție pildele oamenilor a căror răbdare o proslăvim. Bunăoară Socrate a primit cu plăcere vorbele de duh din comediile în care el era ținta ironiei. El a făcut tot atîta haz, ca atunci cînd Xantipa, soția sa, l-a împroșcat. cu apă murdară. 1 se amintea cu răutate lui Antisthenes[2] că mama' sa e o barbară din Tracia. El răspundea că, și mama zeilor[3] era de pe muntele Ida 2. Insă nu trebuie să ajungem la ceartă și încăierare. Departe să' ne ducă pașii, iar vorbele nesăbuiților să nu le luăm în seamă. Să așezăm laolaltă cinstirea și injosirea care pot veni din partea gloatei : Cinstirea să nu ne bucure iar înjosirea s ă n u ne mîhnească. 3. Altminteri, din spaima de jigniri, vom lăsa in voia soartei părți insemnate din îndatoririle noastre publice sau personale, poate lucruri care privesc viața noastră. în tot acest timp, ne va chinui o josnică teamă de a nu auzi vreo vorbă nelalocul ei. Mai mult, uneori, cuprinși de mînie împotriva unor puternici ai vremii, ne vom dezvălui sentimentele cu o libertate nestăpînită. Dar libertatea nu înseamnă să nu pățești nimic. Ea înseamnă să-ți înalți spiritul deasupra umilirii și să-l faci singurul izvor al bucuriilor tale. Nu trebuie să duci o viață tulburată sau infricoșată de rîsul sau vorbele oricui. Cum să ocolești răul, cînd

[1] încălțămintea actorului de tragedie : împăratul dovedea veleități de actor și juca in piese (n. t.).

i Antisthenes (444-365 î.e.n.), filozof atenian, fondatorul școlii cinice, discipol al lui Soc-rate și profesor al lui Diogene (n. t.).

[3] Cybele ; cultul ei era originar din Frigia (n. t.).

fiecare e în stare să facă rău ? 4. înțeleptul va folosi alt leac decît cel care încă n-a atins înțelepciunea *. Aspiranții spre înțelepciune care încă trăiesc sub înrîurirea mulțimii, să-și închipuie că sînt nevoiți să-și petreacă vremea numai printre nedreptăți și înjosiri. Acestea li se vor părea mai ușoare dacă s-au așteptat la ele. Cu cît cineva e mai deosebit prin origine,' faimă sau averi, cu atît să se arate mai curajos : să cugete că în prima linie stau rînduiți cei aleși. Jigniri, ocări, ticăloșii, toate josniciile să le socotească strigăte ale dușmanului, lănci zvîrlite din depărtare și pietre care șuieră pe lîngă coifuri, fără să le atingă. Loviturile vor năpădi ca sulițele, unele în scuturi, altele în piept. îndură-le nedoborît, neclintit chiar. Și dacă ești încolțit și copleșit de forțe vrăjmașe, tot • ar fi rușinos să dai- înapoi. Apără-ți locul hărăzit de soartă. Mă întrebi care este acest loc : al unui bărbat, îți voi răspunde. 5. Cu totul alta e temelia pe care se sprijină înțeleptul. Voi [2] încă vă luptați, in vreme ce el se bucură de pe acum de biruință. Nu vă împotriviți fericirii voastre, nutriți speranța pînă veți ajunge la adevăr, primiți cu bucurie sfaturile bune și ajutați-vă singuri din toate puterile și cu . tot sufletul. A fi neînvins, a deveni cineva căruia soarta nu-i poate face nici un rău, iată năzuința întregii omeniri.

Traducere de
Svetlana Sterescu

1 Seneca stabilește aici opoziția sapiens / affectator sapientioe (înțelept / aspirant la înțelepciune) (n. t.).

• Adică aspiranții la înțelepciune (n. t.).

DE BREUITATE UITAE
(DESPRE VIAȚA SCURTA)

PROBLEMA DURATEI VIEȚII

I. 1. Cea mai mare parte a muritorilor, Paulinus[1], se plînge de zgîrcenia naturii, căci venim pe lume pentru prea puțin timp. Viața care ne este dată aleargă atît de iute încît, în afara cîtorva, pe ceilalți îi părăsește tocmai cînd se pregăteau să trăiască. Și pentru această nefericire publică a gemut nu numai mulțimea și gloata neștiutoare, cum se crede îndeobște, ci au vărsat lacrimi de amărăciune pînă și bărbații vestiți. 2. De aici vine o exclamație faimoasă a medicilor: „Viața e scurtă, știința veșnică"[2] ; pornind tot de aici, Aristotel[3], aflat în proces cu natura, pune această plîngere întemeiată în gura unui înțelept : „Natura s-a arătat atît de generoasă față de animale încît trăiesc cîte cinci-zece generații,. pe cînd, omului, născut pentru fapte așa de mărețe, i-a hărăzit un sfîrșit atît de apropiat". 3. Nu avem la îndemînă puțin

1 Pompeiws *Paulinus,* prieten al autorului și viitorul său socru, a îndeplinit funcția de *praefectus annonae* — administrator al aprovizionării cu grîu a Romei — între 48—55 e.n. (n. t.).

[2] Această maximă celebră — *Vita* brevis est, *ars Itnga* — se află la începutul *Aforismelor* lui Hippocrat (n. t.).

[3] Cicero, in *Tusculane,* citează aceeași idee, dar o atribuie lui Teofrast (n. t.).'

timp, ci pierdem foarte mult timp. Viața este destul de lungă și ne-a fost dată din belșug pentru înfăptuirea celor mai înalte lucruri, cu condiția să știm să ne-o chibzuim. Dar cînd este cheltuită în lux și nepăsare, fără a fi consacrată unei fapte bune, trebuie să' fim pur și simplu-siliți pentru că, fără a o vedea scurgîndu-se, să ne dăni seama că viața a și trecut. 4. într-adevăr, vlața e scurtă nu pentru că așa o primim, ci pentru că așa ne-o facem. Nu sîntem niște nevoiași aflați la cheremul ei, ci pur și simplu risipitori. Bogățiile uriașe, regești, cînd ajung în miinile unui stăprn nechibzuit, se împrăștie într-o clipită. Dimpotrivă, oricît ar fi de modeste, dacă sînt încredințate unui paznic bun, sporesc cu timpul. La fel și existența noastră se întinde mult pentru cel care și-o chivernisește cum se cuvine.

RISIPIREA TIMPULUI

II. 1. De ce ne plingem de natură ? Ea s-a purtat binevoitor cu noi : viața, dacă știi cum s-o folosești, este lungă. Dar unul e cuprins de o lăcomie nesățioasă, altul își irosește forțele în munci de prisos ; altul e umflat de vin, celălalt e toropit de trîndăvie. Unul s-a istovit de o ambiție gata întotdeauna să dea în judecată pe cei din jurul lui, altul, mînat de lăcomia unui ciștig, rătăcește din loc în loc, de pe o mare pe alta. Există oameni frămîntați de dorința de război, veșnic grijulii față de primejdiile în care se află ceilalți, sau neliniștiți de ale lor ; niai sint și cei pe care îndeletnicirea neplăcută de lingușitor al celor bogați îi distruge printr-o sclavie la care s-au înjugat de bunăvoie. 2. Mulți sint preocupați de căutarea soartei altuia sau de grija nemăsurată față de soarta lor ; cea mai mare parte nu au nimic temeinic : ușurătatea rătăcitoare, nestatornică, resemnarea îi aruncă neîncetat către noi țeluri. Unii sînt nemulțumiți de felul cum și-au înjghebat viața : clipa fatală îi sur-

prinde lenevind şi căscînd, astfel încît nu mă voi sfii să repet un adevăr pe care l-a rostit, ca un oracol, cel mai mare dintre poeţi : „partea de viaţă pe care o trăim este scurtă" 1 3. De fapt, restul nu aparţine vieţii, ci timpului. Viciile îi împresoară de pretutindeni şi nu le îngăduie nici să se înalţe din nou, nici să-şi ridice o¬chii ca să pătrundă adevărul, ci îi ţin la fund, cufundaţi în pasiuni. Nu vor putea niciodată să se întoarcă la ei înşişi. Dacă, din întîmplare, le e dat să aibă par te de oarecare linişte, ca in largul mării, unde, chiar după ce vîntul s-a potolit, stăruie o uşoară frămîntare, ei sînt la fel de tulburaţi şi pasiunile nu le îngăduie niciodată o tihnă statornică. 4. Crezi că mă' gindesc la cei care-şi mărturisesc greşelile ? Priveşte la cei după a căror fericire tînjeşte toată mulţimea : sînt pur şi simplu sufocaţi de averea lor. Cîte bogăţii apăsătoare ! Cită vărsare de sînge a provocat elocvenţa multora, şi preocuparea zilnică de a-şi arăta talentul ! Cît sînt de palizi din pricina plăcerilor neîntrerupte ! Gloata stînjenitoare a clienţilor[2] nu lasă multora nici o clipă liberă ! Pe scurt, măsoară-i cu privirea pe ăştia de sus în jos : unul târăşte pe altul la proces, celălalt e martor ; unul e judecător, altul apărător şi tot aşa nimeni nu-şi cere independenţa. Ne irosim forţele unii împotriva altora fără rost. întreabă de cei ale căror nume se învaţă pe dinafară : o să vezi că pot fi uşor recunoscuţi după aceste semne : unul este în slujba cuiva, celălalt in slujba altui stăpîn ; nimeni nu-şi aparţine sieşi. 5. în această situaţie, nu pare curată nebunie indignarea unora ? Se plîng de disprețul celor puternici numai cei care nu găsesc răga-

1 Originea acestei citări este destul de obscură. Se pare că ar fi traducerea unui vers dintr-o tragedie a lui Menandru. Cum însă Seneca nu putea să-1 considere pe Menandru chiar .,cel mai mare dintre poeţi", e vorba mai curînd de o citare greşită din Homer (n. t.).

Clienţii se îmbulzeau să-şi salute dimineaţa patronii care, in schimb, trebuiau să-i susţină cînd aveau necazuri (n. t.).

zul de a le da ascultare. îndrăznește cineva să se plîngă de trufia celuilalt, cînd n-are timp nici măcar pentru el însuși ? Zici că te-a privit odată unUl cu o uitătură obraznică ? ai dreptate, fără îndoială, dar trebuie să recunoști că a binevoit cel puțin să te privească, și-a aplecat urechea la vorbele tale, te-a primit alături de el. Tu însă n-ai catadixit niciodată să te privești, nici să te asculți. Nu este deci cazul să te făleşti că ți-ai împlinit datoria ; căci dacă ai făcut-o, n-a fost pentru că ai vrut să stai cu celălalt, ci pentru că n-ai putut să rămîi cu tine însuți.

III. 1. Talentele cele mai strălucitoare sînt de acord în această privință ; ele nu vor admira niciodată' îndeajuns orbirea minții omenești. Sînt oameni care nu îngăduie cu nici un chip ca proprietățile lor să fie ocupate de cineva și, dacă există cea mai mică neînțelegere în legătură cu mărimea hotarelor, recurg la pietre și la arme. îngăduie, în schimb, altora, să se amestece în viața lor, ei singuri aducînd pe viitorii lor proprietari. Nu se găsește nimeni care să vrea să-și împartă banul : toți însă își împart viața, și la cît mai mulți ! Sînt zgîrciți cînd trebuie să-și păzească averea ; dacă e vorba să-și piardă timpul, sînt risipitori cu singurul bun cu care ar trebui, de fapt, să se arate zgîrciți. 2. îmi place, de asemenea, să-l înt eb pe unul din mulțimea oamenilor în vîrstă : „Ai ajuns la capătul vieții, o sută de ani și mai bine apasă pe umerii tăi. Hai, întoarce-te înapoi și fă-ți socoteala. Vezi cît timp ți-a mîncat creditorul, cît iubi ta, cît regele, cit clienții. Gîndește-te cît timp ți-au luat certurile cu nevasta, pedepsirea sclavilor, de cîte ori ai cutreierat orașul în lung și-n lat pentru felurite îndatoriri mondene. Adaugă bolile pe care ni le facem adeseori cu mina noastră, pune la socoteală și timpul folosit fără rost : o să vezi că ai mai puțini ani decît numeri. 3. Adu-ți aminte de cîte ori aî luat hotărîri sigure, cîte ceasuri din zi ai petrecut așa cum ți-ai dorit, vezi de cîte

ori ai putut să dispui într-adevăr de tine însuți. Numără clipele cînd chipul ți-a rămas nepăsător și sufletul neînfricat, vezi care a fost opera ta într-o existență atît de îndelungată. Mai amintește-ți bțți oameni ți-au irosit viața fără ca tu să-ți fi dat seama de pagubă. Socotește cît timp ți-au smuls suferința zadarnică, bucuria prostească, lăcomia nesățioasă, conversația lingușitoare și o să vezi ce puțin ți-a rămas din ceea ce-a fost al tău : o să înțelegi astfel că mori înainte de vreme". 4. Care este așadar pricina ? Vă pur-tați întotdeauna ca și cum ați trăi veșnic, fără să vă amintiți vreo clipă de slăbiciunea voastră, fără să vă gîndiți vreodată la timpul care a și trecut. Irosiți vremea ca și cum ați fi stăpânii unor comori nesfîrșite, atunci cînd, de fapt, ziua pe care o dați altcuiva sau o consacrați unei îndeleetniciri oarecare este poate ultima din viața voastră. Vă temeți întotdeauna, ca, toți muritorii, dar râvniți cu patimă să obțineți totul, ca și cum ați trăi veșnic ! 5. O să auzi pe mulți spunînd : „La cincizeci de ani mă retrag la odihnă, la șaizeci o să scap de toate îndatoririle". Dar, la urma urmei, de ce ești așa de sigur că o să trăiești pînă atunci ? Cine îți va îngădui să trăiești atît cit ai hotărît tu ? Nu ți-e rușine să-ți păstrezi pentru suflet rămășițele vieții și să-ți consacri pentru cugetare numai acel timp cînd nu vei mai fi bun de nimic altceva ? Oît de tîrziu este să începi să trăiești atunci cînd de fapt ar trebui să te pregătești de moarte ! Ce nesocotință să uiți că ești muritor și să amîni, pînă la vîrsta de cincizeci sau șaizeci de ani, hotărîrile sănătoase și apoi să vrei să incepi să trăiești la o vîrstă la care numai pu țînî mai ajung !

IV. 1. O să vezi că oamenii cei mai puternici și supuși mărturisesc uneori că și-lar dori să se retragă în singurătate, pe care o laudă, arătând că o preferă tuturor bunurilor. Ar. vrea să coboare de pe culmea pe care se află, dar, dacă se poate, în siguranță. Căci, atunci

cînd nimic n-o hărțuie sau tulbură dinafară, Soarta se aruncă singură asupra ei însăși. 2. Divinul Augustus *, căruia zeii i-au oferit mai multe cinstiri decît oricui, n-a încetat să implore odihna și să ceară să fie eliberat de la conducerea statului ; discuțiile sale revin întotdeauna la același subiect: speranța în odihnă. în preocupările sale se .legăna ou această mîngiiere, deșartă pate, dar cît de plăcută, că într-o bună zi va trăi numai pentru sine. 3. într-o scrisoare către senat, în care făgăduia că odihna sa nu va fi fără demnitate și fără legătură cu gloria de mai înainte, am găsit aceste cuvinte : „E mai ușor să-ți promiți ceva decît să înfăptuiești. Pe mine totuși dorința unui moment atit de fericit m-a împins pînă acolo încit bucuria de a vedea sosind această clipă, fie și prea tîrziu, mă face s-o gust dinainte doar rostind acest cuvînt." 4. Iată deci că odihna i se părea un lucru atît de important încît, neputînd să aibă parte de ea în realitate, se bucura doar gindindu-se la ea. Cel de a cărui putere atîrna totul, el .care hotăra soarta oamenilor și a popoarelor, visa la ziua în care se va lepăda de măreția sa. 5. Știa din" experiență cîtă sudoare curge pentru aceste bunuri care strălucesc pe pămînt, cîte neliniști ascunse acoperă ele. Silit să se lupte mai întîi cu concetățenii săi, apoi cu colegii, în sfîrșit, cu rudele, a făcut să curgă din belșug sînge, pe mare și pe uscat. După ce a purtat- războaie în Macedonia, Sicilia, Egipt, Siria, Asia, aproape pe toate țărmurile, a îndreptat oștile obosite de a ucide romani spre războaie străine. în timp ce restabilea calmul în Alpi, în timp ce domolea, prin autoritatea sa, dușmanii în provinciile deja cucerite, in timp ce muta granițele imperiului dincolo de Rin, Eufrat și Dunăre, în absența lui, chiar în capitală, Murena, Cae..

[1] **La Roma exista tradiția ca unii împărați să fie trecuți, după moarte, în rîndul zeilor (August, Claudiu, Vespasian, Nerva. Traian) conferindu-li-se epitetul de *divus* (divin). Pînă la proclamarea sa ca princeps, În 27 e.n., Augustus — „veneratul" — este cunoscut sub numele de Caius Octavianus (n. t.).**

pio, Lepidus, Egnatius şi alţii îşi ascuţeau pumnalele împotrivă-l. 6. N-a scăpat bine de uneltirile acestora, că fiica lui şi atiţia tineri nobili, care practicau adulterul ca şi cum ar fi avut de îndeplinit un serviciu militar, i-au îngrozit bătrîneţea slăbită. Printre ei se afla şi Iullius şi pentru a doua oară îl pîndea ameninţarea unei femei unită cu un Antonius **2.** Şi-a îndepărtat rănile cu propriii e-i mîini, dar în locul lor apăreau altele ; ca într-un corp cu prea mult sînge, se isca mereu pe undeva o hemoragie [3]. Aşadar, îşi dorea liniştea şi cu gindul şi speranţa la ea îşi alina chinurile ; aceasta era vrerea celui care' putea să împlinească dorinţele celor dih jurul lui.

V. 1. M. Cicero, zdruncinat între Catilina şi Clodius, condamnînd pe Pompei şi pe Crassus, unii, duşmani declaraţi, ceilalţi, prieteni nesiguri, în timp ce este purtat de valuri odată cu republica şi o reţine la marginea prăpastiei pentru a se prăbuşi, în cele din urmă, tîrît de ea ; neliniştit în împrejurările norocoase şi neputînd **să** îndure nenorocirea, de cîte ori n-a blestemat acel faimos -consulat al său pe care l-a lăudat, cœ-;,i drept, nu fără motiv, dar cam peste măsură 4 2. Ce mult s-a plîns într-o scrisoare către Atticus în vreme ce Pompei tatăl fusese învins **iar** fiul încerca în Spania să strîngă rămăşiţele armatei. „Tu mă întrebi, scrie el, ce fac aici. Aştept

[1] **Fiul lui Antonius. Acuzat de adulter cu Iulia, fiica lui Augustus, a fost condamnat la moarte (n. t.).**

[2] **Augustus înfruntase în 31 i.e.n. pe Antonius şi Cleopatra. Acum înfrunta pe Iulia unită cu Iullus, fiul lui Antonius, deci el însuşi un Antonius (n. t.).,**

a Potrivit concepţiilor medicale antice, hemoragiile erau provocate de excesul de sînge în organism (n. t.).

4 Consulatul din 63 î.e.n. reprezintă apogeul carierei politice şi oratorice a lui Cicero. Victorios in faţa lui Catilina, oratorul pronunţă celebrele Cattltnare, soldate CU fuga lui Catilina, condamnarea şi executarea unora dintre partizanii săi. Duritatea prescripţiilor iniţiate ii va atrage însă în 58 îie.n. exilul (n. t.).

fi Scrisoarea nu s-a păstrat (n. t.).

la proprietatea mea de la Tusculanum, liber doar pe jumătate." Apoi el adaugă alte ginduri prin care regretă viaţa de mai înainte, se_ plînge de cea prezentă şi se arată disperat în privinţa viitorului. 3. Cicero se socotea jumătate liber : iată, pe Hercule, un epitet atît de umil la care Înţeleptul nu se va coborî niciodată ! Şi asta deoarece nu va fi niciodată liber doar pe jumătate. Libertatea lui va fi întotdeauna deplină şi statornică, va trăi liber şi independent, mai presus decît ceilalţi. Căci înţeleptul va şti întotdeauna să-şi stăpînească Soarta.

VI. 1. Livius Drusus *, bărbat aspru şi nestăpinit, după ce a dat legi noi, prin care au renăscut toate relele lăsate de Gracchi, înconjurat de o armată uriaşă strînsă din întreaga Italie, fără să prevadă sfîrşitul evenimentelor pe care nu mai putea să le înfrtneze şi nici nu era liber să le părăsească, odată începute, blestema, se spune, viaţa zbuciumată pe care a dus-o În tinereţe : „că nici în copilărie, zicea el, n-am avut parte vreodată de zile de odihnă". Căci a indrăznit, fiind incă nevîrstnic şi îmbrăcat în toga pretextă[2], să aducă acuzaţi în faţa judecătorilor şi să-şi arate influenţa în for cu atita- succes. încît e sigur că anumite procese au fost hotărîite de el. 2. Cum să nu izbucnească o ambiţie atît de timpurie ? Era de aşteptat ca o asemenea îndrăzneală precoce să fie pricina unor mari nenorociri, atît particulare cit şi publice-. Şi-apoi, era prea tîrziu să se plingă că n-a avut parte de o zi de odihnă, el care din copilărie stirnea răscoale şi făcea forul de nestăpînit. Se discută dacă s-a lovit singur

[1] **Afarcus Livius Drusus (124—91 i.e.n.), tribun al poporului în 91, propune împărţiri de pămînt celor lipsiţi de proprietate şi acordarea dreptului de cetăţenie tuturor italicilor (socii, aliaţii Romei) (n. t.).**

[2] **Tivită cu o panglică lată de purpură. toga pretextă era purtată' de copiii pînă la 16 ani şi de magistraţi în timpul ceremoniilor publice (n. t.).**

sau, rănit pe neașteptate în pîntece, s-a prăbușit. Alții se întreabă dacă moartea lui a fost de bunăvoie ; dar nici unul dacă a fost oportună. 3. N-are rost să reamintim aici pe mai mulți care, atunci cînd păreau că se" află în culmea fericirii, au făcut ei înșiși mărturisiri vrednice de luat în seamă, prin care regretau felul în care li s-a scurs viața. Dar aceste plîngeri nu i-au mișcat dtuși de puțin nici pe ceilalți și nici pe ei înșiși. Căci, după ce făceau aceste mărturisiri, pasiunile alunecau repede în obișnuințele lor. 4. Pe Hercule, viața voastră, chiar dacă ar dura peste o mie de ani, se va restrînge la cele mai înguste hotare. Ideea că viciile ne vor înghiți e mai veche. într-adevăr, această distanță pe care natura o străbate rapid, dar pe care rațiunea o poate prelungi, o veți pierde în mod necesar foarte ourind. Căci nu vă dați seama și nici nu căutați să rețineți sau măcar să întîrziați cel mai trecător dintre lucruri, ci îl lăsați să plece, ca și cum ar fi ceva nefolositor și o pierdere ușor de înlocuit.

VII . ț. In primul rind am in vedere pe cei care se dedică numai vinului și dragostei, căci .nu există, cred eu, oameni cu îndeletniciri mai rușinoase. Ceilalți, chiar dacă se lasă amăgiți de imaginea deșartă a gloriei, greșesc totuși într-un mod nobil. Tu poți să-mi enumeri pe cei zgîrciți, pe cei violenți sau rnânioși, pe cei pizmuitori sau pe cei care poartă războaie nedrepte, într-un cuvînt, pe toți care greșesc într-un anumit fel bărbătește. Cei care se cufundă în plăcerile stomacului și ale dragostei dau dovadă de o degradare înjositoare. 2. Cercetează toate zilele acestor oameni, privește cît timp irosesc ca să-și plănuiască faptele, cît timp se tem sau lingușesc pe alții. Mai pune la socoteală cită vreme pierd cu procesele lor sau ale altora, cu banchetele, care acum au devenit adevărate obligații. O să vezi că nimic nu-i lasă să răsufle, nici lucrurile bune, nici cele rele. 3. In sfîrșit, a devenit

unanimă părerea că un om ocupat nu poate practic^ nici un talent, nici elocvența, nici științele alese, pentru că sufletul lui chinuit nu va ști să deosebească nici o idee măreață, ci va respinge toate lucrurile, ca și cum i-ar fi virîte cu forța în minte. Nimic nu este mai puțin important pentru un om ocupat decît să trăiască, cunoașterea nici unui lucru nu i se pare mai grea. 4. Profesori pentru alte discipline se găsesc pretutindeni și încă în număr destul de mare ; s-au văzut dealtfel tineri însușindu-și așa de bine unele științe încît să fie în stare să le predea ei înșiși. Arta de l:l trăi trebuie însă deprinsă de-a lungul întregii vieți și, ceea ce te va mira poate și mai mult, toată viața trebuie să înveți să mori. Atîția bărbați vestiți au înlăturat toate piedicile, au renunțat la bogății, la îndatoriri și la plăceri și s-au trudit pînă la adînci bătrlneți doar pentru un singur lucru : să știe cum să trăiască. Dar chiar dintre aceștia, mulți au mărturisit că, părăsind viața, erau departe de a o cunoaște. Nici vorbă deci să aibă știință d e ea cei ocupați. 5. Est e in fire a unui om deosebit, crede-mă, și care se ridică deasupra greșelilor, de a nu îngădui să fie smuls nimic din timpul său. Viața lui va fi foarte lungă deoarece, de la un capăt la celălalt, îi aparține în întregime numai lui. Apoi, nimic n-a rămas la el neîngrijit și nefolosit, nimic n-a lăsat in puterea altuia și, într-adevăr, paznic foarte zgîrcit cu comoara sa, n-a găsit nimic care să merite a fi schimbat cu timpul său. Așadar, timpul i-a fost deajuns acestuia, dar a lipsit de bună seamă celor cărora activitățile mondene le-au smuls o mare parte din viață. 6. Și nu e vorba că aceștia nu și-ar da seama uneori de pierderea lor : ou siguranță o să auzi pe mulți dintre cei pa care îi copleșește o mare fericire strigind din cînd in cînd, în .mijlocul cetelor de clienți,. adevărate pledoarii sau alte fleacuri onorabile : „Nu am dreptul să trăiesc !" 7. Cum să-1 ai, dacă toți cei care te cheamă la ei te răpesc ție însuți ? Cîte zile ți-a luat acest acuzat ? Dar acest candidat ? Și această bătrînă obosită să tot meargă la înmormîntările moștenito-

rilor • ei ? Cîte zile ţi-a irosit acest bolnav închipuit care aţîţă lăcomia vînătorilor de testamente ? Cît ti mp ţi-a răpit oare acest prieten influent care te ţine nu de dragul prieteniei, ci d oar. pentru fală? Fă balanţa, îţi spun, şi vezi cum ţi s-au scurs zilele vieţii : o să constaţi că ţi-a mai rămas un mic număr, şi acesta format doar din 'resturi. 8. . Unul, după ce a obţinut fasciile la care a rivnit, ar vrea să le depună îndată, şi curînd îl vei auzi spunînd : „Cînd o să treacă acest an ?" Altul face jocurile ale căro r sorţi ştie dinain te. că-i vor reveni lui: „Cînd, zice, o să ies şi eu cîştigător ?" Un avocat e hăituit în for şi, în mare învălmăşeală, strigă mai departe decit poatefi auzit : „Cînd, zice, voi scăpa de toate afacerile astea ?" Fiecare îşi lasă viaţa să se distrugă şi suferă de dorinţa viitorului, dezgustat de prezent. 9. Dar cel care-şi foloseşte timpul pentru sine, care-şi rînduieşte fiecare zi ca şi cum ar fi viaţa întreagă, nici nu-şi doreşte ziua ele mîine, nici nu se îndoieşte de venirea ei. Într-adevăr, ce plăcere nouă ar pu tea să-i a ducă ceasul care vine ?• Toate senzaţiile îi sînt cunoscute, le-a În cercat pe to ate din plin. Soarta n-are decît să di spună de rest, după bunul ei plac : viaţa sa este în siguranţă. Poţi să adaugi vieţii, nu să înlături din ea ; dar să n-o faci ca şi cum ai da de mîncare unui om îmbuibat, care înghite în silă. 10. Tu nu poţi deci să consideri că cineva a trăit mult timp după cît este de cărunt sau după zbîrciturile feţei : el n-a trăit mult timp, ci a existat mult timp. O să spui că un om a navigat îndelung pentru că la ieşirea din port l-a prins o furtună îngrozitoare şi, purtat de vîrtejul furios al valurilor, s-a învîrtit în cerc în acel aşi loc ? Acesta n-a plutit mult, ci a fost azvirlit de valuri încolo şi-n-coace.

VIII. 1. Mă mir întotdeauna cînd văd oameni cerînd altora din timpul lor şi pe cei care sînt rugaţi, gata să li-l dea de îndată. Şi unii şi alţii iau în consid er**a** re mo-

tivul pentru care sînt solicitaţi, dar nimeni nu se gîndeşte la timpul în sine. Ca şi cum ceea ce se cere n-ar însemna nimic, ca şi cum ceea ce se acordă n-ar valora, de asemenea, nimic. Bunul cel mai preţios dintre toate devine o jucărie ; dar noi nu ne dăm seama de valoarea lui pentru că nu e perceptibil şi de aceea îl socotim drept un lucru ieftin, sau aproape fără nici un preţ. 2. Oamenilor le place să primească rente, daruri cărora le consacră truda, străduania şi grija lor; nimeni nu socoteşte însă timpul, folosindu-se de el din plin, ca şi cum n-ar costa nimic. Dar uită-te la aceşti oameni; bolnavi, cînd se află în pericol de nioarte, cad la genunchii medicilor ; de teama morţii sînt gata să cheltuiască tot ce au agonisit numai pentru a mai trăi. Aşa de încordată este lupta sentimentelor care se dă în sufletul lor ! 3. Căci dacă s-ar putea să i se prezinte fiecărui a socoteala anilor scurşi şi pe aceea a anilor care-i rămîn de trăit, cum vor mai tremura cei' care vor vedea puţinul care le-a rămas, cum îl vor mai chibzui ! 01', e uşor să gospodăreşti ce e mic, dar sigur ; trebuie păstrat cu şi mai multă grijă încă ceea ce nu ştii cînd îţi va lipsi. 4. Să nu crezi totuşi că aceia nu cunosc preţul lucrului : ei spun celor pe care-i iubesc foarte mult că sînt gata să le dea o parte din anii lor. Ei dau fără să înţeleagă. Iar in felul în care o fac ceea ce oferă ei nu foloseşte nimănui. însuşi faptul că nu sînt conştienţi de ceea ce oferă îi face să suporte lesne o pierdere dea cărei valoare nu-şi dau seama. 5. Nimeni nu-ţi va înapoia anii, nimeni nu te va reda ţie din nou ; drumul existenţei tale se va scurge fără a urca sau a-şi întrerupe cursul; fără să facă zgomot, nu-ţi va aminti de iuţeala lui, ci, va trece pe nesimţite. Nici pornea regelui, nici bunăvoinţa unui popor nu vor prelungi viaţa; urmînd impulsul primit în prima zi, ea v-a zbura fără să se abată din cale, fără vreo întîrziere. Ce se va întîmpla ? Tu eşti ocupat, viaţa trece, îar cînd va veni moartea, tu va trebui, de voie, de nevoie, să î te predai.

IX. 1. Oare poate fi ceva mai nesăbuit deoît felul in care gîndesc unii oameni, mă refer la cei care se laudă cu înţelepciunea lor ? Sînt prea ocupaţi şi, ca să pată trăi mai bine, îşi cheltuiesc viaţa organizîndu-şi-o. îşi înşiră planurile pe un timp îndelungat : ori, cel mai mare "păcat făcut vieţii este aminarea ; ea ne răpeşte zilele care ni se oferă, ea ne jefuieşte de prezent prin promisiunile viitorului. Cea mai mare greutate în viaţă este aşteptarea care atârnă de mîine şi îl pierde pe azi. Tu dispui de ceea ce se află in mîinile Soartei, în timp ce pierzi ceea ce se află în mîinile tale. Unde te uiţi ? încotro îţi îndrepţi gîndurile ? Viitorul pluteşte în nesiguranţă : trăieşte deci în prezent. 2. Iată ceea ce prezice cel mai mare poet [1] şi, ca şi cum ar fi stăpînit de un fior zeiesc, cântă această profeţie binefăcătoare : „Cea mai bună zi a vieţii pentru bieţii muritori a fost .cea dintii" [2]. „De ce întîrzii, spune, el, de ce zăboveşti ? Dacă nu vei pune stăpînire pe clipă, va zbura". Dar, chiar după ce o vei fi prins, tot va pleca : şi astfel trebuie să te lupţi cu iuţeala timpului folosindu-l cît mai repede ; trebuie să sorbi ca dintr-un puhoi năvalnic şi trecător. 3. Ca să recurg la un termen potrivit pentru a critica întirzierea nemărginită, ar trebui să spun nu „cea mai bună vîrstă", ci „cea mai bună zi". De ce, nepăsător şi indiferent la fuga grăbită a timpului, îţi desfăşori în voia lăcomiei tale un lung şir de luni şi de ani ? Despre zi ţi se vorbeşte, chiar despre această zi care se stinge. 4. Oare mai încape îndoială că cea mai bună zi va trece neobservată pentru bieţii muritori, bieţi adică ocupaţi ? Sufletul lor e încă prea copilăros cînd îi apasă bătrâneţea care îi surprinde nepregătiţi şi neînr armaţi, căci nici n-au bănuit-o măcar. Au ajuns la ea pe neaşteptate şi fără să se fi îndoit, fără să-şi fi dat seama că se apropiau de ea cu fiecare zi. 5. După cum

[1] t Seneca foloseşte aici termenul de vates = poetul profet, inspirat **de zei (n.** t.).

[2] Vergiliu, *Georgice,* III, v. 66 (n. t.).

conversaţia sau lectura sau o altă meditaţie mai profundă îl înşală pe călătorul care se vede sosit înainte • de a fi ştiut că se apropie, tot astfel, drumul vieţii, continuu şi atît de iute, pe care îl străbatem deopotrivă veghind sau dormind, nu apare celor ocupaţi decît la sfîrşit.

X. 1. Dacă aş vrea să împart tema în diverse puncte şi argumente, aş găsi multe dovezi pentru a arăta că viaţa celor ocupaţi este foarte scurtă. Lui Fabianus *, care nu era profesor de filozofie, ci un filozof veritabil în manieră an ti că, îi plăcea să spună că trebuie să lupţi împotriva pasiunilor cu înflăcărare şi nu cu delicateţe, să le rupi linia de bătaie nu prin răni uşoai^ ci atacîndu-le direct. Şi nu admitea sofismele : „căci, adăuga trebuie să-ţi zdrobeşti duşmanul şi nu doar să-l pişti niţel". !n acelaşi timp, pentru a-i face pe oameni să se ruşineze de rătăcirea lor, trebuie să-i instruieşti şi nu numai să te plîngi de ei. 2. Viaţa se împarte în trei anotimpuri : ceea ce a fost, ceea ce este şi ceea ce va fi. Dintre acestea, cel pe care-l trăim este de scurtă durată, ne indoim de cel ce urmează, doar cel care s-a scurs este sigur. Căci asupra trecutului Soarta şi-a pierd u t ori ce drept întrucît nu poate fi readus prin puterea nimănui. 3. Iată ceea ce scapă oamenilor ocupaţi : căci ei nu au răgazul să arunce o privire asupra trecutului şi, chiar de l-ar avea, amintirea lucrurilor de care ar trebui să se căiască le este neplăcută. Şi astfel nu-şi dau silinţa să-şi amintească de timpul rău folosit şi nu îndrăznesc să stăruie asupra momentelor in care viciile lor, chiar şi cele în care se ascunde farmecul unei anume voluptăţi prezente, se dezvăluie reflecţiei. Nimeni, în afară de cel care-şi supune

i Papirius Fabianus, pe care Seneca il citează frecvent, a fost numit mai întîi retor apoi filozof. Discipol al lui Sextius şi profesor al lui Seneca (n. t.).

f.ipiele propriului control, care nu se înşală niciodată, nu se î n to arce cu plăcere în trecut. 4. Cel ale cărui dorinţe au fost pline de ambiţie, care a disprețuit cu trufie sau a invins necumpătat, care a înşelat" cu viclenie, care a furat lacom şi a risipit necugetat, acela deci se teme cu siguranţă. de propriile amintiri. Ori, este singura parte din viaţa noastră care rămîne sacră şi inviolabilă, care a trecut peste toate nenorocirile omeneşti, care a fost smulsă de sub domnia Soartei, pe care nici sărăcia, nici teama, nici năvala bolilor nu o mai tulbură. Trecutul nu poate fi răscolit şi nici smuls. Stăpînirea lui este permanentă şi senină. Zilele nu sînt prezente decît una după • alta şi chiar clipă după clipă. Cele care s-au scurs vor alerga la chemarea ta, lăsîndu-se cercetate şi reţinu te ' cît vrei tu, lucru pe care oamenii ocupaţi nu au timpul să-1 facă. 5. Este calitatea unei minţi sigure şi liniştite de a rătăci de-a lungul tuturor perioadelor vieţii ; sufletele oamenilor ocupaţi, ca şi cum s-ar afla sub un jug, nu se pot întoarce şi nici privi înapoi. Viaţa lor se îndreaptă aşadar către prăpastie. La nimic nu serveşte să torni întruna, cînd un vas nu are fund, pentru a primi şi a păstra. De asemenea,' prea puţin contează timpul de care dispui, dacă nu are unde să se aşeze, dacă e irosit de sufletele zdruncinate şi tulburate. 6. Prezentul este timpul cel mai scurt, pînă într-atît încît unora li se pare că nu există deloc ; căci se află întotdeauna în mers, curgînd grăbit[1] ; încetează înainte de a sosi şi nu suportă oprire mai mare decit luna sau stelele a căror veşnică şi neliniştită mişcare nu le lasă nicioda tă în acel aş i loc. Oamenii ocupaţi nu se interesează, aşadar, decît de prezent, care este însă atît de scurt incît nu poate fi perceput; ba, mai mult, in mulţimea îndeletnicirilor care le răpesc atenţia, se lasă jefuiţi de el.

[1] **Aluzie, probabil, la binecunoscuta maximă a lui Heraclit i "Totul curge ; nimic nu stă pe loc" (n. t.).**

XI. 1. în sfîrşit, vrei să ştii cît de puţin trăiesc aceştia. Priveşte ce mult îşi doresc să trăiască vreme îndelungată. BătTÎnii gîrboviţi cerşesc în rugăciunile lor cîţiva ani în plus ; ei caută să se întinerească, se mîngiie cu o minciună şi socot o plăcere să se amăgească cu gîndul că destinul se înşală. Apoi, cînd vreo slăbiciune le aminteşte condiţia lor muritoare, ei sînt înspăimmtaţi şi mor nu ca şi cum ar pleca din viaţă, ci ca şi cum le-ar fi smulsă. Strigă întruna că au fost proşti că n-au trăit şi că, dacă vor scăpa de această boală, vor trăi in linişte ; abia atunci se gîndesc că în zadar au obţinut atîtea lucruri de care nu se vor mai bucura deloc, cît de lipsite de rost au fost străduniile lor. 2. Dimpotrivă, pentru cei care trăiesc departe de orice tulburare, de ce n-ar dura viaţa mai mult ? Nimic din ea n-a fost încredinţat altuia, nimic risipit. Apoi, nimic n-a fost lăsat pe seama Soartei, nimic nu s-a pierdut prin nepăsare, nimic . nu s-a irosit prin nechibzuinţă, nimic n-a rămas nefolosit. întreaga viaţă, pentru a mă exprima astfel, prezintă acelaşi interes. lată de ce, oricît ar fi de scurtă, viaţa le ajunge cUn belşug şi de aceea, cînd va sosi ziua cea de pe urmă, înţeleptul nu va şovăi să meargă la moarte cu pasul sigur.

XII. 1. întrebi poate ce numesc eu oameni ocupaţi. Nu crezi că folosesc acest termen pentru cei care ar trebui să fie alungaţi din bazilică cu ciinii. Sau te gîndeşti la cei pe care-i vezi că se înăbuşă de mîndrie în mulţimea clienţilor lor, sau, poate, la cei pe care îndatoririle lor îi smulg de-acasă pentru a se umili la uşa celuilalt. Termenul e valabil, de asemenea, pentru oei pe care lancea pretorului[1] îi incintă prin momeala unui cîştig ticălos şi care va supura, mai devreme sau mai tirziu. 2. Unii au răgazuri ocupate : in vila lor sau întinşi pe pat, în mij-

[1] **Pretorul înfigea o lance în locul unde se făceau licitaţiile (n. t.).**

locul singurătății, cînd s-au retras din lume, devin supărători pentru ei înșiși. Nu s-ar putea spune că duc o viață trîndavă, ci pur și simplu sînt inactivi. Tu îl numești leneș pe cel care strînge cu sîrguință vase de Corint *, devenite prețioase prin mania cîtorva, și-și pierde cea mai mare- parte a vieții în mijlocul unor ruginituri ? Pe cel care se duce în palestră [2] (căci, vai, viciile de. care suferim nu sînt tocmai romane !) pentru a privi copiii care se intrec ? Pe cel care-și împarte cirezile de vite după vîrstă și după culoare ? Pe cel care hrănește pe cei mai tineri atleți ? 3. Cum, tu îl treci în rîndul celor fără ocupație pe cel care-și petrece vreme îndelungată la frizer, unde i se tăie părul care a crescut peste noapte, unde se deliberează asupra fiecărui fir, unde se pune in ordine pieptănătura zbîrlită, unde se așează șuvițele răvășite ? Ce mînios e dacă frizerul a fost un pic mai neatent, crezînd că tunde un bărbat adevărat ! Ce roșeață de indignare îi apare pe față, dacă i s-a tăiat puțin din coamă, dacă un fir de păr nu e bine așezat, dacă pletele nu cad in bucle egale ! E vreunul din' ăștia care să nu prefere tulburarea statului mai degrabă decît cea a coafurii ? Unul ca ăsta e mai neliniștit pentru podoaba capului decît pentru salvarea lui și nu-i place să fie pieptănat decît în mod virtuos ! Pe ăștia ii numești tu neocupați, care-și petrec timpul între pieptene și oglindă ? 4. Dar cei oare vor să compună, să asculte, să învețe cîntece și-și chinuie vocea — căreia natura i-a dăruit un ton drept, bun și simplu — dindu-i inflexiuni și modulați languroase. cei ale căror degete pocnesc, veșnic ocupate să ritmeze o melodie ? Cei care, atunci cînd sint chemați la treburi serioase, chiar triste, fredonează încet un cîntec ? Aștia nu au odihnă, ci trîndăvesc. 5. Și, pe Hercule, nu voi socoti ospe-

[1] **Colecționarea de bronzuri, mult timp la modă, era** considerată un **rafinament. Vasele de Corint erau foarte** prețuite **în** vremea **lui Seneca (n. t.).**

[2] **Preluat de la greci, termenul semnifică locul unde** se **făceau** exerciții **atletice. precum și** exercițiu sportiv **de tip grecesc (n.** t.).

țele ăstora printre momentele lor libere, cînd văd cu cîtă grijă i înduiesc argintăria, cu cită migală își leagă tunicile lor de d :-sfri n a ți, cu cîtă atenție cercetează felul în care Iese mistrețul din miinile bucătarului, cînd urmăresc iuțeala cu care servitorii imberbi aleargă la treburi, indemînarea cu care taie păsările în bucăți potrivite ; ei pun pe nefericiții băiețandri să curețe pînă și scuipa tul oaspeților bețivi. Iată cum se cucerește faima de om elegant și la modă. Viciile ii urmează pînă în cele mai .strimte unghere ale vieții, încît nu pot nici să bea nici să mănînce fără afectare. 6. Să nu mai socotești între cei trîndavi pe cei care sînt purtați încolo și-ncoace cu scaunul sau cu lectica, care se pregătesc de plimbare la ore fixate anume, ca și cum nu li s-ar îngădui să se lipsească de ea, pe cei pe care un altul îi înștiințează cînd să facă baie, cind să înoate, cind să cineze. Aceste suflete gingașe sînt Într-atît de toropite de moleșeaiă încît nu sînt în stare să-și dea singure seama dacă le e foame sau nu. 7. Aud pe unul dintre cei delicați (dacă se pot numi delicii uitarea vieții și a obiceiurilor umane), după ce a fost scos din ba ie .pe brațe și apoi purtat pe un scaun, întrebînd : „Acum sînt așezat ?" Crezi tu că acest om care nu e conștient dacă stă pe scaun își dă seama că trăiește, vede, că e liber ? N-aș putea spune dacă îl plîng mai mult pentru că nu știe acest lucru decît pentru că doar se prefface. 8. Ei uită într-adevăr unele lucruri, dar multe se fac doar că le uită. Unele vicii îi incintă pe aceștia, ca și cum ar fi pricini de fericire. Li se pare prea umil- și de disprețuit omu l care știe ce a re de făcut. O să crezi ' acum că mimii exagerează cînd înfierează luxul *. Ei trec cu vederea, pe Hercule, mai mult decît îți închipui. Nu-

1 Introdus cu siguranță la sfîrșitul secolului al III-lea î.c.n., mimul, farsă literară, adesea cu conținut moralizator, care îmbina dialogul, gesticulația și dansul, s-a menținut pînă la sfîrșitul antichității. După cum atestă Satyriconul lui Petronius, în timpul Imperiului mimul cunoaște un reviriment puternic, inIesnit de criza teatrului literar (n. t.).

mărul viciilor a sporit Într-o măsură atît de mare în acest secol în care spiritul inventiv s-a limitat numai la asta, încît aproape că putem să-i acuzăm pe mimografi de indulgență. A găsi pe unul îndeajuns de cuprins de moliciune pentru a încredința altuia grija de a-i spune dacă e așezat >au nu ! 9. Acesta deci nu este fără ocupație, alt nume trebuie să-i dai : este bolnav, ba mai mult, e un oin mort ; li ni ști t nu este decît cel conștient de odihna sa. Dar acest om pe jumătate viu, care are nevoie de altul pentru a-i arăta poziția corpului său, cum ar putea fi stăpîn pe un singur moment din viața sa ?

XIII. 1. Ar lua prea mult timp să urmăresc pe cei a **căror** viață **se** irosește la jocurile de șah și la cele cu mingea, sau se prăjesc la soare. Nu pot fi considerați fără ocupație cei ale căror plăceri necesită multă trudă. Cît despre cei care sînt reținuți de studiul inutil al literelor, nimeni nu se va indoi că-și dau silința în zadar. ltu **a**juns acum o legiune întreagă la romani. 2. Asta a fost odinioară o boală a grecilor de a se întreba cîte visle **r1** avut Ulise, ce epopee a fost scrisă mai Întîi — Jliada **'-'au** Odiseea —**,** apoi, dacă au acel și autor, sau alte nerozii de a cest fel, pe care l e poți păstr a pentru tine fără a-ți îmbogăți cunoștința, sau le poți publica fără a părea mai c.;avant, ci doar mai plictisitor. 3. Iată că și romanii sint pătrunși de ardoarea căutărilor i nu til e *****. Zilele a ceste a am auzit pe cineva povestind ceea ce fiecare din conducătorii ,romani a făcut pentru prima dată: Duilius[2] **a** repurtat cel dintîi o victorie navală ; Curius Dențatus[3]

[1] **Și alți autori vorbesc in termeni similari cu Seneca. Suetoniu ne relatează că Tiberiu iubea mitologia pînă la ridicol (n.** t.).

:1 Duilius (? — **cea.** 230 **î.e.n.), om politic, a învins flota cartagineză în apropiere de Myles, în** 260 **Le.n. (n. t.).**

[3] **Curius Dentatus** (7 — **cea.** 270 **î.e.n.), om politic. A celebrat tl'iumful asupra lui Pyrrhus, regele Epirului, în** 275 **î.e.n. El n (ost** primul **care** a **adus în armata sa, ce acționa în Italia, elefanți de luptă (n.** t.).

a condus primul elefanţii la triumful. său. Aceste fapte, dacă nu conduc la glorie adevărată, se întorc totuşi ^ asupra exemplelor din istoria romană : ştiinţă inutilă, dar capabilă totuşi de a ne fermeca prin strălucirea deşartă a faptelor înalte. 4. îngăduim, de asemenea, acest lucru celor care vor să afle cine a convins primul pe romani să .se îmbarce pe () navă. Claudius a fost acesta, numit şi Caudex deoarece aşa se cheamă la antici o îmbinare de s cînd uri ; de unde numele de • „codex" dat tăbliţelor de lege şi cel de „codiciares", prin care se înţelege, în limba veche, plutele care transportă provizii pe Tibru. 5. Să recunoaştem că e bine de ştiut că Valerius Corvinus [2] • a învins primul la MesS'ana. El cel dintîi din familia Valeriilor a fost supranumit Messana, de la numele oraşului cucerit şi, încet-încet, poporul, sehimbmd o literă, i-a zis Messalla. 6. Vei admite oare că îi pasă cuiva dacă Sulla a dat drumul pentru prima oară leilor liberi În arenă, cînd altădată apăreau doar legaţi, şi că regele Bochus a trimis soldaţi cu suliţa pentru a-i ucide ? Să mai acceptăm şi acest lucru ! Dar că Pompei a fost primul care a făcut 'să se reprezinte o luptă punînd în arenă 18 elefanţi la un loc cu condamnaţii primejdioşi, prin ce poate interesa acest lucru morala [3]? Primul om al cetăţii şi cel mai vestit prin bunătatea sa dintre conducătorii' antici (aşa cum s-a păstrat prin tradiţie) • a privit ca pe un spectacol nemaipomenit noul fel de a face oamenii să moară. Să-i pună să se lupte Între ei ? Ar fi fost prea puţin ! Să fie sfîşiaţi ? La fel de puţin ! Au fost striviţi sub greutatea uriaşă a animalelor! 7. Ar fi mai bine ca asemenea fapte să fie date uitării, ca nu cumva vreun alt conducă tor să le înveţe şi să pizmuiască acest lucru

[1] **In timpul consulatului lui Appius Claudius Caudex (264 î.e.n.), a izbucnit primul război punic (n. t.).**

[2] **Valerius Maximus Corvinus a fost consul în 263 î.e.n. (n. t.).**

[3] **Pliniu povesteşte că elefanţii măcelăriţi de suliţaşii getuli au stirnit mai mult mila poporului decît ostatecii aruncaţi in arenă (n. t.).**

puțin omenesc. O, ce întuneric așterne asupra minților noastre o mare fericire ! Acesta s-a crezut mai presus de natură, aruncînd niște nenorociți la un loc cu animalele născute sub alt cer, făcînd să se dea o bătălie între făpturi atît de deosebite, vărsînd mult sînge pentru a bucura ochii poporului roman oare va fi silit, în curînd, să verse el- însuși, și încă și mai mult. Dar mai tirziu se va întâmpla același lucru : înșelat de viclenia alexandrină, se oferă el singur pen tru a fi străpuns de cel din urmă sclav, înțelegînd prea tîrziu fala deșartă a cOgnornenului său *. B. Dar să mă întorc de unde am plecat și să arăt, cu acest prilej, grija inutilă a unora : se povestea. de asemenea, că Metellus[2], în triumful pe care l-a obținut invingînd pe cartaginezi în Sicilia, a condus, singurul dintre romani, cei 120 de elefanți prinși și înhămați la carul său triumfal ; se mai spune că Sulla a fost ultimul dintre romani care a mărit pomeriul[3]. Acesta, potrivit obiceiului vechi. nu era mărit decât după cuceririle făcute in Italia și niciodată în provincii. E mai folositor să se știe că Aventinul se află in afara pomeriului din două motive, așa cum susținea el : fie pentru că. plebea se retrăsese acolo, fie pentru că auspiciile luate de Remus nu fuseseră favorabile — și alte nenorociri de acest fel. care sînt pline de minciuni sau asemănătoare acestora[4]. 9. Căci admițând că aceste istorii sînt. de bună credință și adevărate, cu cît vor rmcșora ele greșelile cuiva ? Dorințele cui vor avea întîietate ? Pe cine vor face ele mai curajos,

[1] **Seneca se referă aici la Cnaeus Pompeius (106—48 î.e.n.), care, datorită victoriilor repurtate in Orient, primește cognomenul de Magnus (cel Mare) (n. t.).**

[3] **Pius Quintus Coecilius Metellus (?—63 i.en..), om politic și general (n. t.).**

[3] **Teren sacru in jurul Romei, unde nu se clădea și nu se cultiva nimic (n. t.).**

"i Tacit ne relatează că Claudius a mărit pomeriul orașului, potrivit tradiției. Se poate crede că includerea colinei Aventin în pomeriu nu fusese realizată sau tocmai se realiza În timp ce Seneca scria dialogul (n. t.).

pe cine mai drept sau mai darnic ? Mă întreb uneori, spune Fabianus al nostru, dacă n-ar fi fost mai bine să fiu analfabet decît să mă' împotmolesc în studii de acest fel.

ELOGIUL FILOZOFIEI

XIV. 1. Dintre toți muritorii sînt liniștiți doar cei care se consacră filozofiei ; doar ei trăiesc cu adevărat. Ei nu se mulțumesc să se îngrijească prea tare de existența proprie ; la vîrsta lor își adaugă toate secolele, însușindu-și toți anii scurși înainte ca ei să se fi născut. Și, ca să fim drepți, va trebui să recunoaștem că vestiții întemeietori ai doctrinelor sacre s-au născut pentru noi, nouă ne-au pregătit viața. Ne îndreptăm spre adevărurile mărețe scoase din întuneric la lumină prin truda altuia ; nici un secol nu ne-a fost interzis; la toate avem acces și. dacă prin măreția sufletului ne este îngăduit să învingem limitele slăbiciunii omenești, avem o lungă întindere de timp de străbătut. 2. Noi putem să discutăm cu Socrate, să ne îndoim cu Carneade 1, să ne liniștim cu Epicur, să invingem natura umană cu stoicii, să o întrecem cu cinicii. întrucît ne este permis să participăm la orice secol, de ce n-am ieși atunci din strîmtul și nesigurul curs al vieții, pentru a ne dedica din tot sufletul acestor meditații care sînt veșnice, nesfîrșite și comune celor mai nobile spirite ? 3. Ăștia care aleargă după tot felul de îndatoriri, care ,e chinuie pe ei înșiși și pe cei din jurul lor, după ce, pierzîndu-și mințile de-a binelea, se vor fi plimbat din poartă-n poartă fără să fi ocolit pragul vreunei uși, după re vor fi răspîndit prin cele mai felurite case saluturile lor interesate, cit de puțini oameni vor fi reușit să. vadă, la urma urmei, in acest oraș imens și hărțuit între mii

[1] Filozof, exponent al Noii Academii ; a fost sol la Roma în 153 î.e.n. (n. t.).

de pasiuni ? 4. Cît de mulţi vor fi dintre aceştia pe care somnul, dezmăţul sau neomenia îi vor îndepărta ? Cîţi, după ce se vor fi chinuit multă vreme, vor alerga prefăcîndu-se grăbiţi! Cit se vor codi să se arate în atriumul tixit de clienţi şi se vor' retrage în colţurile întunecoase ale caselor, ca şi cum n-ar fi mai nepoliticos să dezamăgească decît să-i lase la poartă ! Mulţi dintre ei, toropiţi şi încă mahmuri- după beţia de ieri, în faţa acestor nenorociţi care se scoală cu noaptea-n cap aşteptând ca ei să se trezească, vor răspunde la rostirea în şoaptă a numelui lor, de buze abia întredeschise, prin cel mai dispreţuitor căscat[1] ! 5. Noi socotim, orice s-ar spune, că îşi îndeplinesc adevăratele lor îndatoriri aceştia care vor să-i aibă alături în fiecare zi pe Zenon sau Pythagora, pe Demoerit sau pe ceilalţi înaintaşi ai bunelor învăţături ; pe cei care vor să-i aibă pe Aristotel şi pe Teofrast in intimitatea lor[2]. Putem oricînd să apelăm la ei ; vizitatorul nu va pleca de la ei fără a fi mai fericit, mai dispus să-i iubească ; nici unul nu-l. va lăsa să plece cu mîinile goale. Oricine poate merge să-i întîlnească, fie zi, fie noapte.

XV. 1. Nici unul dintre ei nu te va sili să mori, ci te va învăţa cum s-o facl : nici • unul din ei nu-ţi va risipi anii, fiecare ţi-i va aduce pe ai săi ; cu nici unul discuţia nu va fi primejdioasă, prietenia lor nu va fi funestă, grija nici unuia nu va fi costisitoare. Poţi lua de la ei tot ce

' Seneca opune timiditatea clienţilor care abia îndrăznesc s;i deschidă gura pentru a-şi saluta patronul, insolenţei acestuia care casca fără oprire in faţa lor (n. t.).

:l Numele nu sînt alese la intimplare : întemeietorului stoicismului Seneca îl asociază pe Pythagora care avea încă adepţi, printre care şi Sotion, unul din profesorii lui. Alegerea lui Democrit c mai puţin clară. Cit despre Teefrast, doctrina sa e strins legată tir cea a lui Aristotel, al cărui discipol a fost. Seneca îi confunda mlesea (n. t.).

\'iei ; nu va depinde decît de tine să te înfrupți din bunurile lor cît ți-e voia. 2. Ce bătrînețe frumoasă și fericită îl așteaptă pe cel care s-a pus sub ocrotirea lor !• Va avea prieteni de încredere cu care va putea să discute despre lucrurile cele mai mărunte ca și despre cele mai importante, pe care va putea să-i consulte zilnic în probleme personale. De la aceștia vor auzi adevărul spus fără ocol și vor fi lă"ldați de ei fără lingușire, Într-un cuvînt, vor avea prieteni a căror purtare e demnă de urmat. 3. Obișnuim' să spunem că n-a stat în puterea noastră să ne alegem părinții, că ne-au fost dați de întîmplare ; dar nouă, filozofilor, ne e permis să ne naștem după cum vrem. Spiritele cele mai vestite formează familii [1] : alege-o pe aceea din care vrei să faci parte; vei primi nu numai num ele lor, ci și bunurile lor pe care nu va trebui să le păstrezi nici cu meschinărie nici cu lăcomie. Vor spori cu atit mai mult cu cît le vei împărți mai adesea. 4. Aceștia îți vor deschide drum către veșnicie și te vor înălța într-un loc de unde nu s-a prăbușit nimeni. Este singurul mijloc de a depăși condiția de muritor și chiar de a o transforma în nemurire. Onorurile, monumentele, toate sentințele date de ambiție sau toate operele făcute de ea, se năruie curind ; nu există lucru pe care bătrînețea lungă să nu-l ruineze sau să nu-l prăbușească ; dar de cei pe care' înțelepciunea i-a consacrat nu se poate atinge : nici o vîrstă nu-i va slăbi ; epoca și generații le următoare vor contribui la venerarea pe care o inspiră opera lor și pentru că invidia se îndreaptă de obicei împotriva vecinului, vom admira cu mai multă sinceritate de la distanță. 5. Așadar, viața înțeleptului va dura mult. El nu e deloc închis în aceleași hotare ca și ceilalți. El singur e slobozit de legile neamului omenesc. Toate secolele i se supun ca unui zeu. E vorba de un timp trecut ? El îl va cuprinde prin amintire ; prezent ? îl folosește.

[1] **Seneca folosește aici, ca și Cicero, cuvintul familia pentru a desemna curentele filozofice (n. t.).**

Cît despre viitor, se bucură de el dinainte. Reunirea tuturor acestor momente într-unul singur îi face viaţa lungă.

XVI. 1. Viaţa cea mai scurtă şi mai neliniştită o au cei care uită de trecut, neglijează prezentul şi se tem de viitor. Cînd ajung la capăt, îşi dau seama, prea tîrziu, nenorociţii, că au fost tot timpul ocupaţi cu a nu face nimic. 2. Să nu crezi că lungimea vieţii lor ar fi dovedită de faptul că deseori îşi cheamă moartea : ceea ce-i chlnuie nu e lipsa lor de prevedere, ci nesiguranţa pasiunilor care "se transformă chiar in lucrurile de care se tem ; adesea îşi doresc moartea pentru că le e frică de ea. 3. Să nu cauţi dovada că trăiesc mult în faptul că ziua li se pare deseori lungă, că, pînă la ora cinei, se plîng de încetineala cu care trece vremea ; atunci cînd ocupaţiile îi părăsesc, toropiţi de lene, se agită şi nu.ştiu cum .să-şi mai omoare timpul. De asemenea, cind rivnesc la o îndeletnicire oarecare, intervalul de timp care-i separă de ea li se pare îngrozitor de lung. De pildă, cînd s-au anunţat lupte de gladiatori sau cînd aşteaptă să vadă vreun spectacol sau altă distracţie, ar dori, pe Hercule, să sară peste zilele sau ceasurile care au rămas pînă atunci. 4. Orice întirziere a lucrului sperat este lungă ; dar chiar şi timpul pe care-l petrec cum le place este scurt pentru ei şi devine şi mai scurt tot din vina lor. Ei trec de la un capriciu la altul şi nu se pot opri la **O** singură dorinţă. Zilele nu sint lungi pentru ei, ci îngrozitoare ; dar, dimpotrivă, cît de scurte li se par nopţile pe care .le petrec în îmbrăţişarea curtezanelor sau la beţie. 4. De acolo furia împotriva poeţilor care hrănesc rătăcirile omeneşti cu povestirile lor, cind îl înfăţişează pe Jupiter fermecat de plăcerile unei nopţi de dragoste căreia i-a dublat durata[1].

1 Aluzie la povestea lui Jupiter şi **a** Alc**Jn**enei (Plaut, Amphit ryo) (n. t.).

Ei aţiţă viciile noastre cînd le fac să urce la zeii înşişi, oferind bolii noastre, prin exemplul divinităţii, toate scuzele şi îndreptăţirea. Cum să nu li se pară acestor oameni că nopţile sînt prea scurte, cînd le plătesc atît de scump ? Îşi pierd ziua în aşteptarea nopţii, iar noaptea prin teama de răsărit.

ÎNDEMN LA RETRAGERE DIN VIAŢA PUBLICA

XVII. 1. Pînă şi plăcerile lor sînt tulburate şi întunecate de fel urite spaime şi in mijlocul celor mai zgudui - toare emoţii apare acest gind neliniştitor : „Cît va dura o are ?" Din pricin a acestui sentiment, regii şi-au deplîns puterea, iar măreţia soartei lor i-a incintat mai puţin, înspăimîntaţi de apropierea sfîrşitului. 2. Cînd pe întinderile nesfîrşite ale cîmpiilor îşi desfăşurau armata pe care nu trebuia s-o numere, ci să-i aprecieze din ochi mulţimea, cel mai trufaş dintre • regii persani [1] a vărsat lacrimi la gîndul că, peste o sută de ani, nici unul din aceşti tineri nu va supravieţui [2]; dar chiar el era cel care le grăbea destinul pentru care-i compătimea, silindu-i pe unii să moară pe mare, pe alţii pe uscat, în bătălie sau în retragere ; în scurt timp, îi duse la pierzanie pe oamenii de care îi părea rău că nu vor trăi peste o sută de ani. 3. De ce pînă şi bucuriile acestora sînt tulburate ? Căci ele nu se sprijină pe pricini temeinice, risipindu-se •la fel de uşor cum au apărut. Ce să crezi de aceste momente care, după cum singuri. mărturisesc, sînt nefericite, cînd chiar cele cu care ei se fălesc, închipuindu-şi-le mai presus de orice, sînt aşa de amestecate ? 4. Nici fericirea cea mai mare nu este trainică ; soarta cea mai puţin sigură este uneori mai favorabilă decît se crede.

[1] Xerxes (n. t.).
[2] Herodot relatează în termeni similari intîmplarea (n. t.).

Căci, pentru a-ţi păstra fericirea e nevoie de o alta, iar în locul dorinţelor împlini te trebuie să dai glas altora. Orice lucru care vine întîmplător e nesigur. Ce-i prea mult se înalţă mai sus, mai binele e făcut pentru a cădea, ori, primejdia unei prăbuşiri nu incintă pe nimeni. Aşadar, nu numai foarte scurtă dar şi nenorocită trebuie să fie viaţa celor care se străduiesc să obţină ceea ce le va fi încă şi mai greu de păstrat. 5. Ei obţin cu trudă ceea ce-şi doresc, păstrează îngrijoraţi ceea ce au dobîndit; între timp, nu se ţine socoteală de vremea care nu se va întoarce niciodată. Noi 'Îndeletniciri iau locul celor vechi, speranţa stîrneşte altă speranţă, ambiţia, ambiţie. Nu se caută sfîrşitul nenorocirilor, ci se schimbă subiectul. Ne-au chin ui t prea îndelung propriile noastre onoruri ? Cele ale altora ne răpesc şi mai mult timp ! Am fost scutiţi de oboselile unei candidaturi ? Ne apucăm să fim agenţi electorali ! Am renunţat cumva la plictiseala de a acuza ? Cădem în aceea de a judeca ! Am încetat de a fi judecători ? Devenim anchetatori ! Am imbătrinit ca administratori ai averii altora ? Vom fi acaparaţi de averea personală ! 6. Marius el părăsit încălţămintea de oştean *? Este acum consul. Quinctius[2] se grăbeşte să scape de dictatură ? Va fi rechemat de la plug. Scipio va merge împotriva cartaginezilor, prea tînăr pentru o încercare atît de importantă ; învingătorul lui Hannibal, învingătorul lui Antioohus, podoaba consulatului său, chezaşul fratelui, ar fi fost, dacă nu-s-ar fi împotrivit el însuşi, socotit egalul lui Jupiter ; neînţelegerile civile îl vor lovi pe salvator. Şi după ce a disprețuit ca tînăr onorurile care-l aşezau in rindul zeilor, ca bătrîn va

[1] **Exact în text: Pe Marius l-au părăsit încălţările de oştean** ***(Marium caliga dimisit)*** **(n. t.).**

[2] ***Lucius*** **Quinctius** ***Cincinnatus,*** **consul in 460 î.e.n., dictator între 458 şi 439 î.e.n., este, potrivit tradiţiei, simbol al virtuţii şi vitejiei romane. Numirea lui ca dictator în 458 î.e.n., îl găseşte la coarnele plugului (n. t.).**

rîvni doar un exil semeț *. Niciodată nu vor lipsi pricinile de neliniște, la fericire sau la nenorocire; ocupațiile vor tulbura viața ; odihna, deși dorită întotdeauna, nu va apărea niciodată.

XVIII. 1. Separă-te, așadar, de gloată, dragul meu Paulinus, și, prea frămîntat in privința duratei existenței tale, retrage-te, în sfîrșit, într-un port mai liniștit[2]. Gîndește-te la valurile care te-au asaltat, la furtunile pe care, simplu particular, le-ai înfruntat, sau la cele pe care, ca fun cționar public, le-ai stîrnit împotriva ta. încercările chinuitoare și pline de neliniște prin care ai trecut ți-au dovedit îndeajuns virtutea : încearcă acum ceea ce se poate face prin odihnă. Cea mai mare parte a vieții, și cea mai bună, desigur, a fost dată statului ; a venit rîndul să iei acum puțin și pentru tine din timpul tău. 2. Și nu te invit la odihnă lîncedă și leneșă, nici să afunzi în soinn și în plăcerile vulgare forța ta de-acum. Nu as ta înseamnă odihna ; vei descoperi lucruri mai înalte decît pînă acum și cu care te vei îndeletnici în siguranță și fără griji. 3. Tu conduci interesele universului la fel de dezinteresat ca și cum ar fi ale altuia, cu aceeași grijă de parcă ar fi ale tale, atît de conștiincios ca și pe cele ale Statului. Tu cîștigi dragostea într-o funcție în ca re e greu de ocolit ura. Dar totuși, crede-mă, e mai bine să ții socoteala vieții tale decît pe cea a grîului public. 4. Ace as tă forță a spiritului, în stare de cele mai măreț e

1 Seneca face aluzie aici la faptul că Scipio a împiedicat poporul să-i așeze statuia în templul lui Jupiter. Acuzat, împreună cu fratele său, de nereguli financiare săvîrșite în timpul campaniilor din Asia, s-a exilat la Liternum în Campania (n. t.).

[2] Recomandarea făcută de autor lui Paulinus, de retragere din viața civică, ascunde interese proprii precise. Aflat in exil (48 e.n.), filozoful voia să-I convingă pe împăratul Claudiu că el, Seneca, nu va mai activa pe scena politică a Romei. Devenit între timp preceptorul lui Nero, moștenitorul desemnat la tron, Seneca va profesa, în De tranquiîlitate animi, idei complet opuse (n. t.).

lucruri, **întoarce-o** de la **o** slujbă, de onoare, fără Îndoială, **dar** prea **puțin** potrivită pentru **o** viață fericită, **și gîndește-te** că, dacă ai cultivat în prima tinerețe preocupările intelectuale, aceasta n-a **fost** pentru ca prin **tine** miile de obrocuri de grîu să ajungă pe mîini bune. Tu ai lăsat să se înțeleagă despre tine că ai speranțe m**ai mari și** mai înalte. **Iți** vor sări **în** ajutor oameni de o **cinste recunoscută** si cu activitate rodnică. Animalele **greoaie sînt mult** mai potrivi te să care poverile decît caii **de rasă ;** cine i-a încărcat vreodată cu o povară prea **mare pentru** iuțeala lor ? **5.** Gîndește-te apoi la grija **de** a-ți **asuma o** răspundere atît de mare ! Tu **te** ocupi **cu stomacul** omenirii, iar poporul înfometat nu se va mulțumi **nici cu rațiunea, nu va fi** îmblînzit nici **de** dreptate și "**nu va fi înduplecat** prin **nici o** rugăminte. De curînd, în **zilele în care** Caligula trăgea să moară, **el se** gîndește că **i.**-au **nui** rămas provizii decît pentru șapte-opt zile. **în** timp ce împăratul **făcea** poduri din nave [1] și se juca cu **forțele** imperiului, **apărea** amenințarea ultimei dintre **nenorociri chiar și pentru cei** asediați : lipsa proviziilor ; moartea, foamea și urmarea ei fatală, prăbușirea tuturor lucrurilor, erau cit pe-aci să fie prețul acestei imitații **a** unui **rege** străin, nebun furios care-și pierde orgoliul. **6.** Ce trebuie să fi simțit atunci cei cărora li **s-a** încredințat grija grîului public **2** și care **aveau** de înfruntat pietrele, **sabia, focurile,** pe Caligula ? Ei **se** foloseau de cea mai dibace prefăritorie pentru a învălui răul care **nu** era decît interior și trebuiau să acționeze cu rațiune, de **bună** seamă. **Unele** boli trebuie îngrijite **fără** știrea celor **atinși** de ele. Mulți însă **au murit fiindcă** și-au cunoscut **boala.**

1 Caligula a construit într-adevăr un pod ce se întindea de la Baiae pînă la Puteoli pentru a se plimba. In acest scop a rechiziționat toate navele pe care le-a găsit, întîrziind transportul griului (n. t.).

2 In momentul elaborării dialogului, Paulinus îndeplinea tocmai această funcție (vezi n. 1, p. 41) (n. t.).

XIX. 1. Intoarce-te la aceste ocupaţii mai liniştite, mai sigure şi atît de măreţe ! Tu crezi că e acelaşi lucru să ai grijă de tine, ca şi de grîu', fără să fii păgubit prin înşelătorie şi nepăsare. Trebuie să supraveghezi transportul şi aşezarea griului în hambare şi apoi să vezi să nu se strice din pricina umezelii şi să fermenteze ; mai trebuie să ai grijă ca măsura sau greutatea să fie' exacte ; în acelaşi timp, ar trebui să te apropii de acele studii sacre şi măreţe pentru a şti care este esenţa divinităţii, plăcerea ei, care este condiţia, forma ei ; ce soartă va avea sufletul,, unde ne aşază natura cînd sîntem separaţi de corpuri, prin ce se susţin în mijloc părţile cele mai grele ale universului, cum plutesc corpurile uşoare în înalt şi cine le poartă către focul suprem, cine impune stelelor revoluţia lor şi toate celelalte fenomene pline de minunăţii. 2. Vrei să aştepţi să părăseşti pămîntiul pentru a-ţi întoarce sufletul şi privirile către aceste frumuseţi ? Acum, cît sîngele ţi-e cald, trebuie să te îndrepţi cu pas hotărît către un scop mai bun. În acest fel de "viaţă te aşteaptă multe fapte frumoase, dragostea de virtuţi şi practicarea lor, uitarea dorinţelor, ştiinţa de a trăi şi a muri, o adîncă linişte a pasiunilor 1

XX. 1. Filră îndoială, situaţia oamenilor ocupaţi este nenorocită ; totuşi, cea mai nenorocită este a acestora care nu se chinuie pentru ei înşişi, care-şi potrivesc somnul după cel al altuia, mersul după mers străin, ale căror iubiri şi uri, lucrurile cele mai libere dintre toate, le sint comandate. Dacă aceştia vor să ştie ce scurtă e viaţa lor, să se gîndească ce parte neînsemnată le revine. Cînd vei vedea deci că-şi pun adesea toga, că repetă în cor un nume vestit, să- nu-i priveşti cu ochi răi : aceste avantaje se cuceresc cu cheltuirea vieţii. Pentru a-şi lega

[1] **Tratatul ar fi trebuit să se termine aici. Capitolul care urmează nu are legătură cu ideile enunţate pînă acum (n. t.).**

numele de un singur an, și-i 'vor distruge pe toți. Unii, înainte de a ajunge la culmea ambiției lor, au fost pă-, răsiți de viață la primele strădanii ; alții, după ce s-au înjosit prin mii de fapte rușinoase pînă să ajungă la culmea onorurilor, înțeleg cu tristețe că au trudit atît pentru un mormint; la alții, în timp ce se purtau ca în tinerețe, punîndu-și noi speranțe, bătrînețea înaintată le-a trădat prin slăbiciunea ei eforturile îndîrjite și furioase. 2. Ce păcat de cel care, într-un proces pentru împricinați necunoscuți, căutînd, în ciuda vîrstei sale înaintate, să stîrnească aplauzele unui public neștiutor, și-a pierdut răsuflarea ; rușine celui care, obosit să trăiască mai degrabă decit să-și dea osteneala, a căzut în mijlocul obligațiilor mondene ; rușine celui care, în timp ce asculta cum i se făceau socotelile, a ajuns batjocura un ui moștenitor mult timp înșelat. 3. Nu pot să las deoparte un exemplu care mi-a venit în minte : Turranius era un bătrîn de o punctualitate desăvîrșită. Trecut de nouăzeci de ani, eliberat, fără să fi cerut, din funcție de CaUgula, el s-a întins pe pat și toți sclavii strînși în jurul lui îl boceau ca pe un mort. Casa plîngea retragerea bătrînului său stăpîn și nu mai Încetau cu manifestările de tristețe *. Să fie chiar așa de plăcut să mori ocupat ? 4. E o părere aproape generală — există mai mult dorința decît putința de a munci ; se luptă împotriva slăbiciunii corpul ui ; cît despre bătrînețe>2, dacă e socotită supărătoare, e doar pentru că îndepărtează omul de îndeletnicirile obștești. După lege soldatul se retrage la cincizeci de ani [2], senatorul nu mai este chemat la datorie dacă trece de șaizeci de ani, dar oamenii se străduie să-și obțină retragerea și mal devreme

[1] **Petronius, în Satyricon, parodiază, prin înmormîntarea lui Trimalchio (ceremonie de înmormîntare a unui om încă în viață), acest obicei (n. t.)**

:l De fapt, serviciul militar se încheia în general la patruzeci și cinci de ani, prelungindu-se, doar în cazuri excepționale, pînă la 50 de ani. Seneca tatăl considera că la vîrsta de șaizeci și cinci de ani senatorul se putea retrage din viața publică (n. t.).

decit o eere legea. 5. în timp ce sînt tîrîți și tîrăsc la rîndul lor, în timp ce-și tulbură odihna unii altora, în timp ee-și provoacă reciproc nenorociri, viața lor e stearpă, fără piâ- • ceere, fără nici un ciștig moral. Nimeni nu privește moartea în față ; toți speră să trăiască foarte mult; unii se gîndesc K ă"Și înalțe morminte impunătoare, se îngrijesc de dedicațiile de pe edificiile publice, de jocurile din jurul rugului, vor să aibă funeralii cît mai pompoase. Pe Hercule, funeraliile lor, ca și cum ar fi trăit prea puțin, se fac la lumina torțelor și luminărilor *.

Traducere de
Elena La:: cir

Așa se înmormîntau numai copiii (n. t.).

DE TRANQUILLITATE ANIMI
AD SERENUM
(DESPRE LINIȘTEA SUFLETULUI, CATRE SERENUS)

SERENUS1CATRE SENECA

I. 1. „Mi-a venit în gînd, Seneca, să mă cercetez cu atenție și astfel mi-am descoperit tot felul de cusururi i unele sînt fățișe, încît aproape că ș putea să le prind cu mîna. Dimpotrivă, altele se ascund in adîncul ființei mele ; însă mi-am aflat cusururi ce se vădesc în răstimpuri și despre care aș zice că mă împovărează întocmai ca niște dușmani vicleni. Asemenea- vrăjmași așteaptă să dea năvală intr-un moment prielnic și nu-ți îngăduie nici să lupți deschis, nici să-ți tihnească pacea. 2.- Deși am descoperit că am o astfel de fire (căci de ce să nu-ți mărturisesc ca unui medic ?), totuși nu m-am eliberat cu adevărat de ceea ce mă temeam și uram, însă nici nu m-am arătat neputincios. Mă aflam într-o stare dacă nu de neîndurat, în orice caz jalnică și mohorîtă. De fapt nici nu m-a doborit boala, dar nici nu sînt pe deplin sănătos. 3. Nu e tocmai drept ceea ce spui tu, și anume că la început toate virtuțile sînt șubrede, dar că dobindesc cu vremea tărie și miez. Știu prea bine că bunurile car e strălucesc pe dinafară, cum,

[1] **Prietenul lui Seneca ;• discursul lui Serenus, .care cuprinde un capitol întreg, reprezintă cea mai lungă intervenție a interlocutorului (îndeobște imaginar, căci de fapt Seneca nu-l combate pe Serenus) din dialogi lui Seneca (n. t.).**

ar fi considerația și elocința, ca și tot ceea ce ține de prețuirea celorlalți, prind rădăcini doar după un timp îndelungat. Virtuțile adevărate, precum și zorzoanele amăgitoare, așteaptă și ele mulți ani, pînă ce, puțin cite puțin, timpul le dă putere. Insă eu mă tem că tocmai obișnuința, care dă lucrurilor trăinicie, să nu sădească în mine o meteahnă mai rea. Fiindcă deopotrivă în rău ca și in bine, lunga obișnuință naște patima. 4. Acestea sînt îndoielile între bine și rău ale unui suflet bolnav. Nu înclină nici spre virtute, dar nici nu se prăbușesc în viciu. însă n-aș ști să-ți înfățișez această boală, dintr-o dată, ci numai părțile ei. Așa că îți voi arăta ce mi se întîmplă, iar tu vei da un nume bolii mele. 5. Mărturisesc că mă stăpînește patima cumpătării : nu-mi place un pat cu podoabe alese și nici o haină scoasă din scrin, strivită sub tot felul de greutăți și unelte de tortură, ca să capete strălucire *. Dimpotrivă, îmi place să am o haină obișnuită și ieftină, pe care s-o păstrez și s-o port fără nici o grijă. 6. Nu-i pe gustul meu mîncarea gătită și privită in timpul cinei de toți sclavii casei, pe care s-o comand cu multe zile înainte, servită de nu știu cîte mîini, ci o hrană simplă, ușor de pregătit, fără nimic căutat sau de preț în ea, nelipsită de la nici o masă. O asemnea hrană nu angrenează punga sau stomacul și nu iese pe unde a intrat.[2] Vreau un slujitor de rînd și un mic sclav, fie și necioplit ; argintăria să fie solidă, ca a părinților mei, oameni de la țară, fără numele meșterului încrustat pe ea. La rîndul ei, masa să fie lipsită de strălucirea vinișoarelor de marmură sau Însemnele foștilor ei stăpîni, vestiți cu toții în întreaga Romă. Doresc o masă pe care s-o pot folosi zi de zi; să nu ia ochii oaspeților, adică să nu-i desfete și totodată 'să le aprindă inimile de invidie. 8. Tocmai cînd toate acestea

1 Romanii bogați foloseau pentru întreținerea îmbrăcămintii un fel de presă cu manivelă — prelum — (aici, metaforă ironi.., că) (n. t,).

[2] Aluzie la obiceiul roman de a vomita forțat, pentru a putea continua ospățUl (n. t.).

îmi erau mai pe plac, mi-a otrăvit sufletul fastul unui pedagogium cu slujitorii săi îmbrăcaţi mai dichisit ca la o para dă, împodobiţi cu aur, precum şi alaiul sclipitor al sclavilor. Iar în casă, oriunde pui piciorul, totul e de preţ. Bogăţiile prisosesc în. orice ungher : chiar tavanul îţi ia ochii şi, pe deasupra, toată mulţimea oare forfoteşte în jurul acestei risipe de avuţii. Ce să mai vorbesc despre jocurile de apă limpede ce înconjură sălile de ospeţe ? Dar despre belşugul bucatelor ? 9. Sosit dintr-o îndelungată cumpătare, m-a copleşit luxul cu strălucirea lui şi mi-a lovit auzul de peste tot. Privirile-mi şovăie şi mai uşor 1.1 înfrunt cu inima decît cu ochii. Mă întorc acasă, dacă nu corupt, totuşi înăcrit şi mai puţin mîndru de lucrurile mele modeste, căci simt muşcătura furişă a îndoielii : oare nu e mai de preţ bogăţia? 10. M-am obişnuit să urmez o învăţătură temeinică şi să iau parte la viaţa obştească. Năzuiesc şi eu la onoruri şi la însemnele lor[3], dar nu fiindcă m-au vrăjit vergile lictorilor[3]. Dimpotrivă, vreau sâ-mi ajut prietenii, rudele, compatrioţii, şi, de ce nu, lumea întreagă. Neştiutor, dar gata oricînd să învăţ, îi urmez pe Cleante *, Crisip[5] şi Zenon. Dintre ei, nici unul n-a fost- părtaş la treburile publice, dar şi-au îndemnat discipolii spre viaţa obştească. 11. Sufletul meu, nedeprins cu loviturile, a fost zdruncinat de o nedreptate (aşa cum întîlneşti nenumărate într-o viţă de om), iar întîmplări mărunte i-au răpit prea multă vreme. De aceea acum tînjesc după odihnă : paşii mei sînt aidoma cu aî turmelor, obosiţi, dar grăbiţi să se întoarcă acasă. 12. Mă voi închide intre cei patru pereţi, pentru ca nimeni să nu-mi

1 In casele înstărite, un fel de şcoală pentru sclavii de elită, în care învăţau să servească la masă (n. t.).

[2] Fasciile (lat. fasces), mănunchi de nuiele legat în jurul unei securi (n. t.).

[3] Lictores, însoţitori ai celor mai inalţi magistraţi' (consuli, pretori), care mergeau înaintea lor purtînd fasciile (n. t.).

r. Filozof şi poet (331—232 î.e.n.), discipol al lui Zenon (n. t.).

[5] Filozof, elev al lui Cleante (sec. III Le.n.) (n. t.).

fure nici măcar o singură zi. Căci nu se poate răscumpăra cu nimic o asemenea pierdere ; sufletul meu să stăruie doar asupra lui însuşi, să se ocupe doar de sine. Să nu cuget la nimic altceva, la nimic care să mă îndemne a judeca pe alţii. Să mă bucur deci de o astfel de linişte lipsită de orice grijă, a mea sau a obştei. 13. Dar cînd o Lectură plină de tîlc îmi înaripează simţirea şi nobilele pilde îmi dau avînt, mă simt gata să gonesc spre for, ca să ajut pe unul cu vorba, pe altul cu fapta. Chiar dacă acestea nu-i vor fi de foloş, măcar voi dovedi bunăvoinţă. Sau voi încerc, de pildă, să pun frîu trufiei vreunuia prea răsfăţat de soartă. 14. Cît priveşte literatura, socot într-adevăr că trebuie să dăm preţuire numai ideilor şi să cuvîntăm doar în sprijinul acestora. Cuvintele să dea întîietate ideilor, în aşa fel încît să le urmeze fără greutate ori încotro le-ar purta. La ce bun să compui o operă care să dăinuie peste veacuri ? Doar ca urmaşii să te pomenească ? Te-ai născut muritor : înmormântarea să-ţi fie simplă şi fără alai. Aşadar scrie cu un condei lipsit de înfloriturişi spre a-ţi ocupa vremea în folosul tău, nu pentru a te face cunoscut[4]. N-a! nevoie să trudeşti din greu dacă scrii doar pentru ziua de azi. 15. Cu toate acestea, cînd spiritul se înalţă purtat de adîncimea cugetărilor, iată-1 că-şi alege cuvintele cu grijă : le plămădeşte după înălţimea simţirii. Astfel rostirea încearcă să fie pe măsura ideilor. Atunci, uitînd de legi şi îngrădiri, mă las purtat de un înalt elan şi de un glas care nu mai e al meu. 16. Casă nu mai lungesc vorba, în tot ce fac mă urmăreşte această slăbiciune, deşi mintea mi-e limpede. Mă tem oa nu cumva să alunec cu totul În prăpastie ; sau, şi mai primejdios, să rămîn veşnic pe marginea el. Poate că tocmai un asemnea lucru e mai grav decît îmi pot da seama singur : căci privim cu îngăduinţă propriile cususuri şi ne judecăm întotdeauna cu părtinire. 17. So-

[1] **Seneca preconizează ca scriitorii să nu abuzeze de rafinarea stilului, în detrimentul conţinutului (n. t.).**

cotesc că mulți oameni ar fi putut să atingă înțelepciunea, dacă n-ar fi fost încredințați că au ajuns la ea, dacă nu și-ar fi ascuns unele defecte și n-ar fi trecut peste altele cu ochii închiși. Fiindcă nu este adevărat că a ne admira pe noi înșinee mai puțin dăunător decit a linguși pe alții. Cine cutează să rostească adevărul ? Care om nu se gîndește că e bine ce face, cînd îl înconjură un alai de lăudători și lingușitori ? 18. Dacă știi cumva vreun leac în stare să-mi curme această șovăială, te rog socotește-mă demn de a-ți purta recunoștință pentru liniște a pe care mi-o dai. Știu că aceste frămîntări ale sufletului nu mă pun în primejdie mare și nici nu atrag după ele potopul. Ca să-ți înfățișez printr-o apropiere potrivită ceea ce mă sperie, iată : nu mă mai zgîlțîie furtuna, dar încă mai simt răul de mare. înlătură deci ceea ce e rău în mine și vino în ajutor unui om care se zbuciumă încă, deși vede limanul".

• RĂSPUNSUL LUI SENECA

II. 1. De multă vreme, Serenus, mă tot intreb în sinea mea cu ce aș putea asemui o astfel de stare ca a ta. Mi se pare că cea mai nimerită pildă ne-o' pun la îndemînă bolnavii înzdrăveniți după o suferință îndelungată și grea. Aceștia se sperie cînd îi mai scutură vreun fior ori îi împunge o dur ere. Cu toate că au scăpat de cele din urmă semne de boală, se neliniștesc din pricini închipuite. Sănătoși fiind, merg pe la doctori, iar orice căldură a trupului o iau drept fierbințeală bolnavă. Să știi, Serenus, că ei nu sint mai puțin sănătoși, numai că nu s-au obișnuit încă cu sănătatea : îrrtocmai ca marea domolită după furtună, care se zbuciumă încă și freamătă. 2. Prin urmare nu mai e nevoie să urmezi drumurile aspre, pe care tocmai le-am depășit, ci dimpotrivă, calea de curînd ivită. Așa că nu mai sta împotriva firii tale, nu te mai mînia și nu stărui în asprime. Să ai încredere în tine și

fii sigur că mergi pe drumul cel drept. Să nu te laşi abătut din cale de urmele paşilor **ce** duc pretutindeni şi nicăieri, că ci unii se rătăcesc chiar atunci cînd calea cea dreaptă e aproape. 3. Ţelul năzuinţelor tale, şi anume, lipsa oricărei frămîntări, e frumos, măreţ şi apropiat de zei. Grecii numesc acest echilibru al sufletului euthymia. Despre el Democrit a scris o vestită lucrare. Eu 'însă l-aş numi linişte, căci nu e nevoie să **imităm** şi să alcătuim cuvinte după o formă grecească. Ideea să fie prinsă într-un cuvînt cu acelaşi înţeles ca în greceşte, dar **să** nu sune la fel. 4. Vom căuta deci să aflăm în ce chip sufletul poate urma un drum neted şi prielnic şi anume cum poate fi el îngăduitor cu sine însuşi şi cum să se contemple cu plăcere. Această mulţumire să nu se sfîrşească nicicând : sufletul să se, afle necontenit într-o stare blîndă, fără să se aprindă vreodată şi fără să deznădăjduiască. Aceasta va fi adevărata linişte. 5. Să căutăm în jurul nostru calea spre acest ţel. Poţi încerca cît vrei din l e ac urile obişnuite. Între timp însă, să aducem în lumină viciul, încît fiecare să-şi poată recunoaşte partea. Vei vedea indată cît de puţin ai de suferit în comparaţie cu alţii, din cauza acestei nemulţumiri de sine : po aceş ti a îi uneşte o credinţă amăgitoare. Chinuiţi de suferinţă, căreia îi dau un nume răsunător, ei stăruie într-o asemenea stare, mai curînd in ruşine decît din **convingere.**

NELINIŞTEA APARE SUB DIFERITE INFAŢIŞARI

6. Toţi sint atin şi de aceeaşi boală : cei frămîn t**a** ţi de propria uşurătate, plictise**a**lă şi nestatornicie, deopotrivă cu cei cărora le place mai mult ceea. ce ..au părăsit; în sfîrşit, cei ce lîncezesc în trîndăvie. Mai pune-i la socoteală şi pe oamenii care se sucesc şi se răsucesc în toate felurile, ca şi cum le-ar veni **cu** greu somnul, pînă cînd doar istovirea îi domoleşte. Tot căutînd să-şi schimbe

felul de viață, rămîn acolo unde i-a prins nu sila de-a schimba, ci bătrîneţea leneşă la orice prefaceri. Mai trebuie să-i adăugăm pe cei statornici peste fire ; căci ei .sînt de fapt încremeniţi şi nu statornici. Nu trăiesc cum ar dori, ci aşa cum au apucat s-o facă de la început. 7. Află apoi că există nesfîrşite forme ale acestui rău, dar toate ajung la acelaşi lucru : nemulţumirea de sine. Răul se naş te dintr-o tulburare a sufletului, din pofte le temătoare ori fără nădejde. Sufletul nu îndrăzneşte pe cît ar dori şi nici nu izbuteşte să dobîndească ceea ce doreşte. To tuşi stăruie în speranţă. - Totdeauna aceşti o amenî sînt şovăitori şi schimbători ; aşa se întîmplă mereu acelor nehotărîţi din fire. Ei urmează orice cale i-ar duce spre ţelul dorit şi se silesc cu sirg să deprindă căile întortocheate şi necinstite. Iar dacă truda nu-şi arată roadele, îi munceşte gîndul că şi-au pierdut zadarnic bunul renume. Nu-i supără gîndul că au făcut un rău, ci faptul că, acesta nu le-a adus împlini re. 8. Atunci îi cuprinde căinţa şi frica de a nu cădea iar în greşeală. Pe ei pune stăpînire zbuciumul sufletelor care nu-şi află scăparea. Fiindcă aceşti 'oameni nu pot să-şi înfrîneze dorinţele şi nici să se lase stăpîniţi de rele. Sînt prinşi de hărţuiala unei vieţi fără nici un rost şi de toropeala unui suflet copleşit de dorinţe zădărnicite.. 9. Toate acestea devin mai grave cînd, sătui de o prea apăsătoare nefericire, ei îşi caută un adăpost în lîncezeală ori în preocupări singuratice. Insă sufletul lor, rîvnind la viaţa obştească, nenerăbdător a acţiona, neliniştit din fire, nu le poate îndura, căci nu-şî poate găsi mîngîiere în el însuşi. Din această pricină, lipsit de plăcerea preocupărilor obşteşti, sufletul nu mai poate îndura casa, singurătatea, cei patru pereţi ; cu nelinişte înţelege că a fost lăsat singur cu el însuşi. 10. De aici se nasc sila şi dispreţul de sine, frămintarea sufletului care nu-şi găseşte odihna, nalinistea mohorîta din pricina propriei nemişcări. Toate acestea mai cu seamă fiindcă ruşinea îi împiedică pe oameni să

mărturisească pricinile răului, iar teama face **Ca** zbuciumul să fie lăuntric. Astfel poftele se înăbuşă. strimtorate intr-un ungher fără ieşire. De aici se nasc amărăciunea, amorţeala, precum şi nesfârşitele îndoieli ale unui cuget tulburat. Căci speranţele doar pe jumătate împlinite îl ţin mereu în nesiguranţă, iar cele zădărnicite în suferinţă. Astfel se stârneşte în oameni ura faţă de propria nemişcare. Ei se tînguie că nu au nimic de făcut şi ii năpădeşte o pizmă neostoită pentru izbînzile aproapelui (căci invidia îşi trage seva din nefericita încremenire ; ar rîvni să vadă întreaga lume prăbuşindu-se, doar pentru că ei n-au izbutit să meargă înainte). 11. Din această duşmănie faţă de prosperitatea aproapelui şi din năzuinţa deznădăjduită de a reuşi, sufletul începe să se răzvrătească împotriva bogăţiei; totodată deplînge veacul în care trăieşte. Se închide aşadar tot mai mult într-un ungher unde îşi rumegă necazul în silă şi remuşcare. Sufletul omenesc este activ din fire şi înclinat spre mişcare ; îi e pe plac orice prilej care îl îmboldeşte să""şi iasă din matcă. Aşa se întîmplă mai cu seamă cu cei nevolnici, care se irosesc bucuroşi în tot felul de preocupări. Unele răni aţîţă mîna spre a le zgîndări. Celor atinşi de riie, boală cumplită, le place să se scarpine. Cu ei i-aş asemui pe oamenii în care patimile au izbucnit ca nişte răni urîte. Aceştia simt o adevărată desfătare cînd se chinuiesc şi suferă. 12. Există unele plăceri ale trupului însoţite de senzaţii neplăcute de durere, cum se întâmplă cînd te sucești şi te răsucești pe partea care încă n-a amorţit şi te tot învîrteşti în toate felurile. La fel, Ahile al lui Homer[1] se aşeza în felurite chipuri, cînd pe spate, cînd cu faţa în jos. E o adevărată boală neputinţa de a indura ceva mult timp şi încercarea de a găsi leac în repetate schimbări. 13. Din aceste pricini, oamenii rătăcesc fără ţel, cutreierând ţăr-

.1 Frămîntarea lui Ahile este pricinuită de pierderea bunului său prieten Patrocle, ucis de troieni (n. t.).

murile.-Pretutindeni îi însoțește setea de mișcare și ura față - de prezent. Acestea îi împing să încerce, pe rînd, marea și uscatul : „Să mergem în Campania". Curînd priveliștea plină de farmec îi plictisește: „Să vedem **un** pămînt sălbatic, Bruttium și pădurile Lucaniei" **1** Dar printre pustiuri tînjesc după ceva plăcut în care -ochii istoviți de îndelungata mizerie a locurilor străbătute să simtă • o **ușu**rare. „Să plecăm în Tarentul[2] cu portul său vestit și clima dulce in vreme de iarnă și ținutul atît de bogat de odinioară... Totuși să facem cale-ntoarsă spre Roma : de prea multă vreme urechile mele simt lipsa aplauzelor și a tumultului din circ ; și-apoi tare aș mai vrea să văd curgînd sînge omenesc ! [3]" Astfel o călătorie **u**rmează pe alta și o priveliște e schimbată cu alta. întocmai cum spune Lucrețiu :

„Fiecare f**u**ge mereu de el însuși." [4]

Dar la ce bun, dacă nu caută să se și salveze ? Fiecare se urmează pe sine, îngreunat de **o** tovărășie prea apăsătoare. 15. Prin urmare, trebuie să știm că rău! de care suferim nu vine din locurile în care ne aflăm, ci dimpotrivă, dinăuntrul nostru. Intrucît nu avem puterea să îndurăm nimic : nici chinul, nici plăcerea, nici măcar pe noi înșine. Totul ne împovărează. Pe unii acest lucru îi împinge să-și curme zilele, de vreme **ce** năzuințele lor de schimbare îi întorc mereu de unde au pornit și nu lasă loc pentru ceva cu adevărat nou. De aceea, viața și apoi lumea întreagă începe să-i dezguste, iar pe buze li se ivește strigătul bucuriilor istovite **:** „Pînă cînd mereu ac elași lucru ?"

j **Regiuni din Italia antică (n. t.).**

[2] **Oraș in sudul Italiei, reputat pentru climatul său însorit ; cîndva înfloritor și foarte populat, în vremea lui Seneca era pe ;umătate pustiu. Populația acestui oraș, ca și a Crotonei, scăzuse simțitor (n. t.).**

[3] **Aluzie la sîngeroasele lupte de gladiatori din arenele Romei (n. t.).**

[i] **Cf. De rerum natura, III, 1966 (n. t.).**

III. 1. Mă întrebi ce socotesc că ar putea ajuta în această silă de viaţă ? Cel mai bun leac ar fi, după cum spune Athenodor, să-ţi ocupi timpul lucrind, luînd parte la viaţa publică şi la treburile obştei. într-adevăr, unii îşi petrec timpul îngrijindu-şi trupul : îl expun la soare şi il călesc. Atleţii nu pot face nimic mai folositor decît' să-şi întreţină zi de zi vigoarea braţelor, căreia i s-au închinat cu totul. Tot astfel noi, de vreme ce ne pregătim sufletul pentru luptele vieţii publice, nu putem face nimic mai de seamă decît să ne dăruim pe deplin scopului nostru. Dacă ne-am pus in gînd să fim de folos cetăţenilor şi omenirii, ne putem învăţa şi desăvârşi chiar in mijlocul acţiunii, indrumînd, după puterile noastre, treburile publice sau particulare. 2. Athenodor mai adaugă : „Printre atîtea ambiţii nebuneşti şi printre atît de mulţi răuvoitori care răstălmăcesc bînele în rău, cinstea nU mai e în siguranţă. Şi fiindcă totdeauna sînt piedici mai multe decît izbînzi, trebuie să. renunţăm la for şi la viaţa obştească. Cu toate acestea, un spirit ales va găsi, chiar in singurătate, o cale spre a se desfăşura din plin. Căci 'în vreme ce gratiile cuştilor zăgăzuiesc pornirile fiarelor, cele mai în a lte năzuinţe omeneştî se împlinesc în taină. 3. Totuşi, să ne ascundem in aşa fel în cît, oricare ar fi adăpostul în care ne-am retras, să fim de folos fiecărui om şi tutu ror laolaltă cu pricepere a, vorbele şi sfaturile no astre. Nu poate fi de ajutor într-un oraş cel care forţează alegerea unui candidat la demnit'ăţile publice ori îi apără pe acuzaţi sau îşi spune părerea cu privire la pace şi război. Alta este situaţia celui care îndrumă tinerii şi, îrrtr-o epocă atît de săracă în dascăli de morală, Încearcă a sădi în inimi virtutea, ori a celui care se străduieşte să-i prindă şi să-i tragă înapoi pe răJtăciţii în goana după

1 Athenodorui din Tor«o* (sec. 1 î.e.n.), filozof stoic, profesor şi prieten al împăratului Augustus (n. t.).

averi şi lux (chiar dacă nu izbuteşte mare lucru, măcar îi infrinează). Putem, spune că ei fac într-adevăr ceva pentru binele soci etăţii, chiar dacă nu se fac cunoscuţi. 4. Sau poate e mai de seamă ceea ce face judecătorul pricinilor dintre cetăţeni şi străinii veniţi în oraş ? Sau pretorul care repetă sentinţele pronunţate de asesori ? Sînt oare aceştia mai de preţ decît gînditorul care dezvăluie oamenilor ce înseamnă dreptatea, mila, răbdarea, tăria, dispreţul faţă de moarte, divinitatea, în sfîrşit cel care arată cît de puţin costă o conştiinţă adevărată ? 5. Aşadar, dacă închini studiului un timp furat vieţii obşteşti, nu înseamnă că dezertezi ori că ţinteşti să scapi de îndatoriri. Nu e un adevărat ostaş doar cel care stă în prima linie, apărînd flancul stîng sau drept. Deopotrivă e şi soldatul pus de pază la porţi ; el împlineşte o datorie, dacă nu primejdioasă, totuşi deloc uşoară. La fel, străjerul ca re stă de veghe şi are in grijă magazia de arme. Aceste îndatoriri, deşi fără primejdia vărsării de singe, sînt adevărate îndatoriri militare. 6. Dacă vei redobîndi obişnuinţa studiul ui, sila de viaţă te va părăsi cu totul şi nu vei mai dori cu nerăbdare venirea nopţii, fiindcă ziua te plictiseşte. Iar tu pentru tine singur nu ai să mai fii o povară şi nici fără folos pentru semenii tăi. Iţi vei cîştiga mulţi prieteni şi orice om de seamă se va îndrepta spre tine. Pentru că nici odată virtutea, oricît de as cunsă, nu rămîne neştiută. Iar cine se va arăta demn de ea, o va descoperi. 7. Dacă vom rupe orice legătură cu lumea şi ne vom îndepărta de oameni spre. a vieţui numai pentru noi înşine, singurătatea şi lipsa oricărei preocupări vor atrage după ele o adevărată înţepenire. Vom porni să înălţăm intr-un loc clădiri, într-altul să le stricăm, vom încerca să dăm marea la o parte şi să abatem rîurile din matca lor. Astfel, vom irosi timpul pe care natura ni l-a dăruit spre a-l întrebuinţa cu folos. 8. Unii cheltuiesc timpul cu zgkcenie, alţii îl risipesc. Unii.il folosesc în aşa fel încît să poată ţine o socoteală, dar alţii nu lasă nici o urmă,

ceea ce e o ruşine. Adesea un bătrîn împovărat de ani nu găseşte altă dovadă pentru lunga lui viaţă decît singură vîrsta."

TEORIA LUI SENECA

IV. 1. Preascumpul meu Serenus, mi se pare că Athenodor s-a supus prea mult împrejurărilor şi a dat înapoi prea repede. Am spus eîradva, recunosc, că trebuie să ştii să dai în apoi Totuşi s-o f acem cu încetul, cu un pas domol, cu steagul sus şi salvînd demnitatea dîrză de oştean : eşti mai preţuit de duşman şi mai în siguranţă dacă te supui cu arma în mînă. 2. Iată ce cred că trebuie să facă virtutea ca şi cel însetat de virtute : dacă cumva soarta îl învinge şi ii împiedică mişcările, să nu fugă întorcînd spatele şi aruncînd armele, în goană după un ascunziş. Fiindcă nu se află vrem loc sub. soare pe care să nu-l ajungă destinul. Dimpotrivă, omul să-şi urmeze îndatoririle cu ceva mai multă chibzuinţă. De asemenea, să caute cu grijă o cale de a fi de folos cetăţii. 3. Să zicem că îi e închis drumul spre cariera militară : să caute a dobindi demnităţi publice. E silit să trăiască doar ca muritor de rînd : să se facă orator ! 1 s-a impus tăcerea : să -şi ajute concetăţenii, chiar dacă pledoaria sa e mută [2]. Dar poate chiar intrarea sa in for e O primejdie ; atunci, la spectacole, în casele oamenilor, în timpul banchetelor, să se poarte ca un însoţitor plăeut, ca un prieten de credinţă, ca un cumpătat tovarăş de ospeţe. In sfîrşit, nu-şi poate îndeplini datoriile de cetăţean ? Să se mulţumească

1 Seneca se referă la propria sa atitudine faţă de angajarea 5n viaţa cetăţenească, exprimată în opera anterioară, De breuitate uifae. Acolo adoptase punctul de vedere al lui Athenodor. Acuxn însă, in 53 e.n., Seneca, devenit om politie important şi pretoruI lui Nero, adoptă o atitudine diametral opusă şi îndeamnă la participarea la viaţa civică (n. t.).

2 Adică întovărăşindu-i la procesele in care sînt citaţi (n. t.).

cu îndatoririle de om ! 4. Iată de ce ne mîndrim [1] că nu ne-am închis între zidurile unui singur oraş. Dimpotrivă, sintem legaţi de întregul univers şi. declarăm deschis că patria noastră e întreaga lume. Aceasta spre a îngădui virtuţii să stăpînească un întins cîmp de acţiune. Ţi-e închisă calea spre tribunele magistraţilor, rostrele [2] oratorilor sau spre comiţii [3]? Întoarce-te şi priveşte : cît de necuprinse sînt zările ce ţi se deschid, cît de nesfîrşite sînt popoarele pe care ai să le cunoşti! Niciodată nu ţi se va putea răpi o parte prea mare, că ci totdeauna îţi rămîne mai mult decît ţi s-a luat. 5. Dar ia seama : poate că întreg răul vine elin sufletul tău. Căci nu vrei să ocupi alte funcţii în stat decît ca prytaneu, consul, ceryx sau sufet 4. Şi poate nu vrei să porţi război decît ca general ori tribun militar ? Chiar dacă sint alţii în prima linie, iar ţie sorţii ţi-au hărăzit linia a treia \ să te lupţi şi de acolo cu glasul, îndemnurile, pildele şi avîntul tău : luptătorul care, cu mîinile tăiate, rezistă încă şi îmbărbătează pe ceilalţi strigînd, îşi face pe deplin datoria pe cîmpul de bătaie. într-adevăr, să faci şi tu întocmai : dacă în stat soarta te-a Înlă tur at din primele rînduri, nu da înapoi ci fă-ţi auzit glasul; dacă gura ţi-a fost pecetluită, încă mai poţi fi de ajutor în tăcere. Niciodată strădania unui bun cetăţean nu este de prisos. Lumea îl vede şi îl aude. Totul e binevenit; înfăţişarea, gesturile, îndîrjirea mută, ba pînă şi felul de a păşi. 7. Unele leacuri vindecă fără a fi gustate ori măcar atinse : e destul să le miroşi. Tot. astfel virtutea, deşi ascunsă, îşi vădeşte binefacerile de-la distanţă, fie că se desfăşoară şi Îşi foloseşte din plin

1 Noi, filozofii stoici (n. t.).

[2] Lat. rosira-orum — tribună împodobită cu ciocurile corăbiilor capturate de la duşmani (rostrum,-i = cioc), aflată în forul roman din capitală (n. t.).

3 Adunări ale poporului (n. t.).

4. Magistraturi supreme de diferite oraşe : Rhodo.s, Corint, Roma, Cartagina (n. t.).

.5 Adică rezerva (n. t.).

puterile, fie că răzbate cu greu și e nevoită să-și strîngă pînzele. Oricum ar fi, domoală, mută și strînsă intr-un ungher, ori în stare a respira în voie, tot e de folos. O are nu crezi c ă odihna folosi tă cu chibzuință e o pil dă minunată ? 8. Așadar, într-adevăr cel mai bun lucru este să împletești răgazul cu acțiunea, ori de cite ori viața ne refuză libertatea mișcării, din pricina întîmplării, sau a împrejurărilor politice ; niciodată ' căile nu vor fi atît de strașnic închise, încît să nu lase loc pentru vreo faptă virtuoasă.

V. 1. Oare a existat un oraș mai nefericit ca Atena în vremea în care cei treizeci de tirani[1] trăgeau de ea, sfișiind-o ? Au făcut să piară o mie trei sute de oameni, floarea Atenei, iar cruzimea lor, departe de a se curma, se ațîța și mai mult. În acest oraș se află Areopagul, cel mai sfînt tribunal. Aici poporul e deopotrivă de puternic cu senatul. Dar tot aici se adună zi de zi un crunt cortegiu de călăi, iar cumplita curie[2] era proslăvită doar de tirani. Ce tihnă mai cunoaște acest oraș in care erau tot -atîția tirani cîți însoțitori avea fiecare ? Sufletul nu întrezărea nicl o speranță că-și va redobîndi libertatea. Nici un leac **LIU** p ărea înde ajuns de bun împotriva marilor puteri ale râului ; căci de unde să găsească neferici ta cetate atiția_ Harmodios[3]? 2. în aceste împrejurări, prezenta lui Socrate[4] se făcea mai simțită ca orieînd. El domolea jalea senatorilor[5] și îmbărbăta pe cei c uprinși de d ez n ădejd e din

1 Oligarhie care a condus Atena între 404—403 î.e.n. ; recrutase dintre partizanii ei un senat (boule) de 500 membri (n. t.).

[2] Senatul (n. t.).

:i Atenian care a complotat împotriva tiranilor Pisistratizi, cu peste un secol înainte de „cei treizeci de tirani" (n. t.).

tj Socrate (430—399 Le.n.) a fost condamnat la moarte sub acuzarea de ateism și corupere a tineretului (n. t.).

" Prin senatori Seneca înțelege membrii consiliului numit boule (n. t.).

prioina cetății. Bogătașii temători pentru avuția lor primeau mustrarea filozofului pentru căința tirzie a primejdioasei lor- lăcomii. În sfîrșit, dacă unii doreau să-l imite, le oferea minunata pildă a înțeleptului care pășeș.te liber printre treizeci de stăpîni. 3. Iată însă că însăși Atena l-a făcut să piară în temriiță. El a batjocorit cu nepăsare tagma tirană : dar libertatea atenienilor n-a putut-o indura pe a lui. Ține minte, un înțelept, chiar dacă cetatea îi este înăbușită în tiranie, găsește prilej să se facă cunoscut. Chiar în vreme de înflorire și prosperitate, sînt stăpîne tot cruzimea, pizma și nesfîrșite alte patimi nevolnice. 4. Așadar, după cum se vor arăta împrejurările politice sau după cum ne va fi norocul, tot așa ne vom avînta ori vom da înapoi. Orice ar fi, să nu stăm pe loc și să nu lăsăm teama să ne încremenească. Va fi cu adevărat bărbat cel care, sub amenințarea primejdiilor și încolțit de zornăit de arme și lanțuri, nu-și va lăsa virtutea zdrobită de obstacole, dar nici n-o va -scunde : căci dacă te îngropi, nu înseamnă că te-ai salvat. 5. După cîte știu, Curius Dentatus spunea că mai degrabă ar muri decît să trăiască astfel : cea mai mare nenorocire este să fii șters din rîndul celor vii, inainte de a-ți da sufletul. Dar dacă te vei afla intr-o vreme mai puțin prielnică vieții politice, trebuie să faci în așa fel încît să ai mai mult răgaz pentru odihnă și studiu ; Întocmai ca Într-o peregrinare nesigură, pe mare, fă mai multe opriri. Nu aștepta ca împrejurările să-ți fie potrivnice, ci retrage-te- la timp.

ÎMPREJURĂRI CARE POT ÎMPIEDICA MARILE ACȚIUNI

VI. 1. înainte de toate, trebuie să ne cercetăm pe noi înșine ; apoi scopul pentru care ne vom pune forțele la încercare. în sfîrșit, vom cerceta oamenii pentru care ori cu care vom acționa. Mai întîi avem datori a să ne măsurăm fără părtinire puterile, intrucit credem că sîntem în

stare să facem mai multe decît în realitate. Unii se vor prăbuși pentru că sînt prea încrezători în măiestria lor de a cuvînta, alții în cearcă fapte peste puterile lor, iar alții își căznesc trupul plăpînd în întreprinderi istovitoare. 3. Sint oameni a căror sfială e nepotrivită cu treburile politice : acestea cer o frunte înălțată cu hotărîre. Mai sînt unii care, din pricina trufiei nu răzbat pînă la palat. Alții nu-și pot înfrîna mînia și la* cea mai neînsemnați nemulțumire izbucnesc în vorbe nesăbuite. Iar alții, fiindcă nu știu să-și pună frîu cînd schimbă vorbe de duh, se avîntă în glume primejdioase. Ei bine, pentru toți aceștia e mai cuminte să aibă preocupări mai moderate. O fire sălbatică și nepotolită să se ferească de ceea ce ar putea stîrni-o la o libertate care s-ar întoarce împotriva ei. 4. Trebuie să observi cu atenție dacă ești înclinat prin natură către acțiune ori către studiu și contemplație filozofică. Urmează c al ea spre care te îndru mă însușirile tale firești... Isocrate [1] l-a smuls cu forța pe Eforos [2] din for, fiind încredințat că e mai potrivit pentru a așterne pe hîrtie marile evenimente ale istoriei. Natura îngrădită se răzvrătește : a forța talentul este o trudă zadarnică. 5. Apoi trebuie să cunoaștem bine ceea ce vom săvîrși și să punem in balanță planurile și puterile noastre : balanța să încline în partea forțelor. Dacii purtăm o povară peste puterile noastre, ea amenință să ne zdrobească ! 6. Mai exist;,, apoi preocupări, dacă nu foarte însemnate, în schimb care atrag după ele multă frămîntare : să le ocolim, întrucît ne aduc mereu alte în cu rcă turi de tot felul. ' Să nu ne avîn tăm acolo de unde s-ar putea să nu mai găsim ieșirea. Dacă vrem să înfăptuim ceva, să fim siguri că vom duce totul la bun sfîrșit, ori măcar să avem nădejdea că o vom face. Rămânem astfel departe de acțiunile care ne tîrăsc tot

1 Retor atenian celebru (sec. V î.e.n.), discipol al sofiștilor și al lui Socrate (n. t.).

[2] Orator îndemnat de Isocrate să abandoneze retorica pentru studiile de istorie (n. t.).

mai mult pe măsură ce ne cuprind în ele şi nu se opresc niciodată unde am'dori. 7. Oamenii îi vom alege cu grijă : vom încerca să aflăm dacă sînt demni de a le închina o parte a vieţii noastre şi dacă îşi dau seama de jertfa pe care o facem dăruindu-le din timpul nostru ; fiindcă unii socotesc că binele pe care li-l facem e o binefacere pentru noi. 8. Athenodor spune că nu merge să cineze cu cineva care nu-i datorează ceva în schimb. Te-aş îndemna şi mai puţin să calci pragul celor care cred că răsplătesc IUn bine cu o masă. Ei socotesc fiecare fel de mâncare ca pe un dar. Li se mai pare că, dacă nu-şi stăpînesc lăcomia, îţi fac cinste. Un ospăţ fără martori şi gură-cască nu mai are nici un farmec pentru ei.

ALEpEREA PRIETENILOR

VII. 1. Nimic nu bucură mai mult sufletul decît o prietenie caldă şi trainică. Ce'plăcut e să întîlneşti o inimă bună, căreia îi poţi încredinţa orice taină ! Dacă-ţi vorbeşte, îndoielile ţi se risipesc, sfaturile sale îţi întăresc hotărîrile, rîsul său îţi, alungă tristeţea. Dar simpla vedere a prietenului este o desfătare ! Dacă se poate însă, să ne alegem prieteni lipsiţi de patimi. Căci viciul se apropie pe i\ţriş, te înlănţuie, şi, odată prins, nu te aşteaptă nimic bun. 2. De pildă, spre a stăvili o molimă, nu stăm în apropierea bolnavilor cu trupurile arse de febră : chiar răsuflarea lor ne pune în primejdia de a ne molipsi. Deopotrivă, cînd ne alegem prietenii, să-i căutăm pe cei mai puţin atinşi de defecte. Răul se răspîndeşte cind bolnavii se amestecă cu oameni sănătoşi. Nu te sfătuiesc să cauţi numai apropierea unui filozof. Unde să-l găseşti, cînd îl căutăm noi de atîta amar de vreme ? Vei socoti deci ca virtuos pe cel mai puţin atins de vidu. 3. Abia te poţi socoti mai fe rici t pentru alegere, dacă-ţi cauţi prietenii prin - tre adepţii lui Platon, Xenofon sau printre învăţăceii lui Socrate. Ori poate ţi-ar fi mai de folos epoca lui Cato,

care a zămislit atîtea figuri demne de ea (în mod egal a dat la iveală răufăcători care au uneltit crime mai cumplite ca oricînd; dar Cato a avut nevoie şi de unii şi de alţii pentru a se face înţeles : cei buni i-au întărit virtutea iar împotriva ticăloşilor şi-a arătat puterea). Dar astăzi, cînd oamenii de seamă lipsesc, nu-ţi îngreuna alegerea cu dorinţe prea mari. 4. Totuşi, fereşte-te mai cu seamă de ursuzi. Aceştia se pling de orice şi n-au nevoie de pricini serioase pentru a se tîngui. Un tovarăş veşnic frămîntat şi nemulţumit, oridt de credincios şi devotat, va fi duşman al liniştei tale.

BOGĂŢIA, IZVOR DE SUFERINŢA

VIII. 1. Să trecem acum la averi, nesecat izvor al tuturor amărăciunHor omeneşti ! Să punem în balanţă suferinţele care ne apasă : moartea, bolile, teama' părerile de rău, toate vor fi întrecute de răul adus de bani. 2. Aşadar să cugetăm ce e mai uşor de îndurat : a nu a vea sau a pierde ce ai agonisît. E de înţeles că sărăcia naşte mai puţine pricini de suferinţă, cu cît are mai puţin de păgubit. E o greşeală să crezi că bogaţii îndură cu inima mai uşoară pierderile : durerea unei răni e aceeaşi în trupul puternic ca şi il). cel firav. 3. Bion [1] observă cu ascuţime că pleşuvul suferă întocmai ca pletosul dacă e tras de puţinul păr rămas. La fel pă,ţesc bogaţi sau săraci ; banul li s-a lipit aJtit de strins încît nu-l poţi smulge fără să-i doară. Dar, o spun din nou, e mai bine să nu aduni avuţii, decit să le pierzi. De aceea, vei vedea că sînt mai senini cei cărora soarta nu le-a surâs niciodată, decît cei părăsiţi de ea. 4. Priveşte-l pe Diogene [2], pildă

[1] **Filozof cinic (sec. III î.e.n.), vestit prin verva. satirică (n. t.).**
[3] **Filozof cinic (Diogenes din Sinope, sec. IV î.e.n.) ;** viaţa **pe care a dus-o, lipsită de bunuri materiale, i-a atras porecla de kyon (CÎinele), de unde provine şi numele doctrinei propagate de el (n.** t.).

rară de înțelepciune. El și-a 'dat .seama de adevăr și a făcut în așa fel încât nimic să nu-i poată fi răpit. Dă-i siguranței orice nume, oricît de umilitor : sărăcie, lipsuri, mizerie. Voi înceta a-l socoti pe Diogene un om fericit doar cînd vei găsi tu un alt om cu neputință de despuiat, așa cuni este el. Dacă nu . mă înșel, ești un rege să poți trăi laolaltă cu hrăpăreți, escroci, tâlhari, vânzători de oameni, iar ei să nu-ți poată face nici un rău. 5. Te îndoiești de fericirea lui Diogene : pune atunci la îndoială și nemurirea zeilor. întreabă-te dacă nu ești nefericit pentru că nu ai moșii, grădini, păminturi săpate de alții, nici cîștiguri în afaceri publice. Nu e oare o rușine să fii atît de vrăji t de bogăție ? In to arce-ți privirea spre cer : vei vedea simplitatea zeilor, dăruind totul, nepăstrînd nimic. Atunci îl vei mai socoti sărac sau deopotrivă cu zeii fără de moarte pe omul care s-a eliberat de puterea averii ? 6. Oare crezi că Demetrius Pompeianus[1] e fericit fiindcă nu s-a sfiit să întreacă in bogăție pe Pompei ? Zilnic i se aducea la cunoștință numărul sclavilor pe care ii avea, precum unui comandant numărul oștenilor, cînd de fapt ar fi trebuit de mult să se mulțumească cu doi slujitori și o cămăruță pe măsură. 7. In schimb, lui Diogene i-a fugit singurul sclav. Deși i s-a spus unde să-l caute, Diogene n-a socotit demn să-l aducă înapoi': „Ar fi o rușine să nu mă pot lipsi de Manes, dacă Manes se poate lipsi de mine". Iată ce înțeleg eu din vorbele sale : „Tu, Fortuna, ostenește-te în altă parte. Nimic din ce are Diogene nu îți aparține: singurul sclav mi-a fugit, dar eu însumi mă simt eliberat." 8. Dacă ai un alai de sclavi și slujitori, trebuie să-i îmbraci și să-i hrănești. Ai de întreținut atîtea burți de animale lacome, ai de cumpărat haine, de păzit mîini hrăpărețe. In sfîrșit, trebuie să știi să-i minuiești po cei îndărătnici. Cît de fericit e omul care nu datorează nimănui nimic decît sieși, căci ce ușor

[1] Libert al lui Pompei, faimos prin averile strînse (. t.).

îşi poate refuza to tul ! 9. Dacă nu avellJ, atîta tărie sufle¬teasc㠄 cel puţin să stabilim o 'limită ă a-vuţiei noastre, spre a risca mai puţin loviturile soartei. In războaie, se salvează mai uşor luptătorii ce-şi pot ascunde trupul sub scut decît cel care nu-l încap. O ploaie de răni va lovi trupurile prea greoaie. Cea mai dreaptă măsură a banului este să nu atingi sărăcia, dar nici să te îndepărtezi prea mult de ea.

IX. • 1. însă această măsură nu ne poate fi pe plac fără să ne obişnuim mai întîi cu chibzuinţă. Lipsa ei face ca nici o bogăţie să nu pară prea mare, iar averile mici să fie risipite cu uşurinţă. Leacul însă e la îndemînă : chiar sărăcia va însemna îndestulare, dacă ne sprijină cumpătarea. 2. Să ne obişnuim să înlăturăm fastul şi să preţuim obiectele utile, nu podoabele. Hrana să ne potolească foamea, băutura să ne astîmpere setea, iar poftele să fie îngrădite. Să învăţăm să mergem pe jos, să ne alcătuim un trai aşa cum ni-l arată obiceiurile strămoşeşti, nu mod a vremii. Să deprindem a ne spori chibzuinţa, a ne Înfrîna risipa, a ne stăpîni mîniile, a cultiva măsura, in sfîrşit a privi sărăcia cu ochi senini, chiar dacă multora li se pare o ruşine să nu aibă cu ce să-şi satisfacă dorinţele. Să mai ştim să ţinem în lanţuri sufletul cu neînsemnatele lui speranţe în viitor şi să facem astfel încît bogăţia să atîrne mai mult de noi decît de noroc. **3.** Nu e cu putinţă să alungăm cu totul nenumăratele cuinpene ale vieţii, încît, deşi bine înarmaţi, ne năpădesc furtunile. Să ne strîngem într-un spaţiu strimt, pentru ca loviturile să cadă în gol. De aceea, exilul şi nenorocirile au însemnat uneori o adevărată salvare, iar necazuri mărunte au împiedicat altele mai grave. Cînd sufletul nu ia în seamă sfaturile şi nici nu poate fi lecuit cu blîndeţe, oare nu-i facem un bine supunîndu-l sărăciei, umilinţei şi înfrîngerii? Astfel ne împotrivim unui rău cu altul. Aşa-

dar, să ne obișnuim cu o cină servită doar de cîțiva sclavi, cu haine modeste și cu încăperi mai mici. E nevoie de o bruscă întoarcere în viață, ca și la întrecerile de care sau din circ. 4. Chiar în privința culturii, care cere cheltuieli mai însemnate, trebuie să existe măsură. La ce bun nenumărate biblioteci cu grămezi de cărți, cînd stăpânul lor abia ajunge, în toată viața, să le parcurgă titlurile ? Prea multe cărți nu te învață ci te împovărează. 'E cu mult mai folositor să te dedici cîtorva scriitori decît să te risipești prin toți. 5. Au ars la Alexandria [1] 40.000 de cărți. Să laude cine vrea acest monument falnic al belșugului regal. Titus Livius îl numește • aleasa capodoperă a rafinamentului regilor și a dragostei lor de cultură. N-a fost nici una. nici alta, ci mai curînd un lux cu masca culturii ; dar nici măcar atît, căci au fost adunate doar ca spectacol. La fel cei neștiutori, lipsiți de orice cultură, păstrează cărțile nu ca pe unelte de învățătură, ci ca podoabe ale sufrageriei. Deci cînd cumpărăm cărți, s-o facem pentru dorințele noastre, nu ca să luăm ochii cu ele. 6. Îmi răspunzi că e mai moral să cheltuiești pentru cerți decît să risipești banii pe vase de Corint ori pe tablouri. Dar unde e risipă, acolo e și viciu. De ce să ierți pe cel care aleargă' să-și cumpere cufere din fildeș sau din lemn de lămîi, ori pe cel care caută operele unui necunoscut sau ale unuia fără talent și apoi, îh mijlocul mormanului de cărți, cască ? El citește cu plăcere doar titlul și prima pagină ! 7. Chiar la cel mai lipsiți de dragoste pentru lectură, vei găsi orice carte, de retorică sau istorie, în rafturi înălțate pînă în tavan. în ziua de azi, pe lîngă băi și terme, biblioteca apare in casă ca un decor nelipsit. Aș fi mai îngăduitor dacă greșeala ar izvorî din patima studiului. Dar toate aceste opere de geniu, însoțite de imaginea autorului, au fost adunate cu atîta zel doar spre a fi etalate ca podoabe de perete.

[1] **In** incendiul din anul **47 Le.n.** (Ii. t.).

X. 1. Iată că te afli acum într-o împrejurare neplăcută și, fără să-ți dai seama., grija pentru soarta obștei sau a ta personală te-a prins într-un lanț pe care nu poți nici să-I desfaci, nici să-I rupi. Ia aminte la sclavi : cît de anevoie își poartă la început povara și mai cu seamă lanțurile prinse de picioare ! Mai tîrziu, cînd s-au deprins să nu se mai răzvrătească, ci să rabde, nevoia îi învață mai .întîi să îndure cu tărie, apoi obișnuința îi învață să ia viața mai; ușor. Orice fel de trai ai alege, vei afla în el încîntare, plictis sau plăcere. Condiția este să socotești nefericirea mai ușoară și să nu ți-o faci un chin. 2. Sîntem datori naturii recunoștință : ea a prevăzut căror necazuri sîntem hărăziți dîn naștere și ne pune la indemînă spre ușurare obișnuința. Ea face ca și cele mai crunte nenorociri să pară simple. Nici un om n-ar putea să țină piept nefericirii, dacă ar simți necontenit zguduirea de la inceput. 3. Cu toții sîntem legați de soartă : unii cu un lanț lung și poleit, alții dimpotrivă, cu un lanț strîns și respingător, dar ce' însemnătate are ? O singură temniță îi unește pe toți oamenii. Printre ei se numără și cei care au înlănțuit pe alții la rîndul lor. Dar poate socotești că e mai ușor lanțul legat de brațul stîng 1 Unii, oameni sînt încătușați de onoruri, alții de bogății. Unii poartă semnul nașterii lor strălucite, alții sînt apăsați de originea lor umilă. Pe unii: îi țintuiește pe loc exilul, pe alții funcția lor de mare preot. Toată viața e o robie. 4. Fiecare să se deprindă cu locul care i-a fost sortit, să se jeluiască cît mai puțin și, în schimb, să încerce să' obțină un cîștig din ceea ce i se pune la îndemînă. Nu există un trai atît de cumplit încît **O** fire cumpătată să nu găsească o mulțumire în el. Adesea un teren strîmt și-a dovedit multe însușiri datorită îndemînării constructorului. înjghebarea

[1] **Obicei militar : același lanț il lega pe condamnat de brațul drept, iar pe paznicul său de brațul sting (n. t.).**

a făcut ca un colţ neînsemnat să poată fi locuit. La fel, în faţa greutăţilor vieţii, cheamă-ţi judecata în ajutor ; furtunile se vor domoli, iar poverile ne vor. apăsa mai puţin pe umeri. 5. Pe de altă parte, să nu lăsăm poftele să se întindă primejdios. De vreme ce ştim că nu le putem îngrădi cu totul, să ne străduim măcar să le supunem unor ţeluri la îndemînă. Să ocolim poftele cu neputinţă de împlinit sau care se împlinesc cu greu. Dimpotrivă, să nutrim dorinţe care, fiind aproape, surîd speranţelor. Dar să nu uităm, toate situaţiile sînt la fel de şubrede. Deşi ne înfăţişează tot felul de chipuri alese, înăuntru găsim -acelaşi miez de deşertăciune. Să nu pizmuieşti poziţiile înalte : ceea ce ţi se pare o culme, nu e decit o buză de prăpastie. 6. In schimb, cei pe care o soartă vrăjmaşă i-a aşezat intr-un loc primejdios, vor fi mai la adăpost dacă îşi vor micşora trufia înnăscută şi-şi vor restrînge c î t vor putea averile. Unii sînt insă sili ţi să-şi păstreze locul hărăzit. Dacă încearcă să-l părăsească, se pot prăbuşi. Aceştia să mărturisească cel puţin că a-i asupri pe ceilalţi nu înseamnă pentru ei o uşurare, ci o grea povară, pe care o îndură ca pironiţi pe cruce. Dreptatea, îngăduinţa, omenia, dărnicia şi bunătatea să-i călăuzească spre împrejurări mai fericite. Cu această speranţă ei se vor simţi mai la adăpost. 7. Totuşi, nimic nu fereşte mai bine de aceste frămîntări sufleteşti decît îngrădirea năzuinţelor noastre, fără a da prilej soartei să le pună capăt. Noi înşine să ne oprim mult mai din timp. In acest fel, şi alte dorinţe ne pot împunge inima, dar odată zăgăzuite, nu ne vor putea tîrî în mijlocul unor nesfîr.şite indoieli.

ATITUDINEA ÎNŢELEPTULUI

XL 1. Spusele mele îl privesc pe omul care nu a atins desăvîrşirea, seninătatea şi dîrzenia sufletului, într-un cuvî n t nu e î nţelept. Că ci înţel eptul nu păşeş te în viaţă

cu sfială. încrederea in sine e atît de mare încît nu şovăie să înfrunte soarta fără a da vreodată înapoi. El nu a re temeiuri a se înfricoşa în faţa sorţii : nu numai averile şi onorurile le socoteşte daruri trecătoare, ci şi propriul trup — ochii, mîinile — şi tot ce face viaţa plăcută. Iar el trăieşte cu gîndul că viaţa i-a fost împrumutată şi că o va înapoia fără păreri de rău cînd i se va cere. 2. De aceea el nu se preţuieşte prea mult pe sine, pentru că ştie că el însuşi nu-şi aparţine. Va face totul cu îngrijire şi măsură, aşa cum face un-om cinstit cînd i se încredinţează ceva. 3. Iar cînd i se va, cere să dea înapoi acest „împrumut", nu va cîrti împotriva soartei, ci va spun e : „îţi mulţumesc pen tru lucrurile date în stăpînire. M-am deprins mult cu ele, dar, întrucit aşa porunceşti, ţi le dau, ţi le înapoiez supus şi cu bucurie. Dacă totuşi mi-ai îngădui să mai păstrez ceva, voi păstra. Dacă nu, îţi voi da înapoi argintăria — bani şi obiecte — casa 8,i toţi sclavii." Mai mult, dacă însăşi natura ar veni să-i ia ce i-a împrumutat, chiar şi ei Înţeleptul i-ar vorbi astfel : „Primeşte sufletul meu, mai bun decît mi . l-ai încredinţat; nu amin clipa, nici nu caut scăpare. Ţi-am pregătit cu cugetul împăcat tot ce' mi-ai dăruit fără să ştiu : ia-le cu tine !« 4. De ce e atît de greu să ne întoarcem de unde am pornit ? Cine nu ştie cum să moară, nu va şti să trăiască. înainte de toate, să micşorăm însemnătatea vieţii şi să o socotim printre lucrurile lipsite de preţ. Aşa cum spunea Cicero [4], gladiatorii nu ne sînt pe plac, pentru că ei rîvnesc cu orice chip să-şi păstreze viaţa. I-am înţelege dacă am vedea că o disprețuiesc. Ia seama că nouă ni se întîmplă asemenea gladiatori lor : adesea spaima de moarte este însăşi pricina morţii. 5. Soarta îşi face un joc plăcut din a spune : „De ce te-'aş cruţa, fiinţă prost alcătuită şi fricoasă ?" Loviturile te vor chin ui, de vreme ce nu ştii cum să-ţi întinzi grumazul. Cu siguranţă, vei trăi mai

[1] **Cf. Cicero, Pro *Milone,* 92 (n. t.).**

mult și moartea te va răpi într-o clipă, dacă vei aștepta fierul cu tărie, nu întorcînd capul sau apărîndu-te cu mîinile. **6.** Omul înfricoșat de moarte nu va înfăptui nimic niciodată cu puterea unui. trup viu. Dar de va înțelege că încă din clip a zămislirii sale soarta îi este pecetluită, va trăi așa cum se cuvine. Totodată va dobîndi folos de pe urma tăriei sufletești, iar moartea nu-l va găsi nepregătit. Dacă privești întâmplările vieții ca pe ceva obișnuit, forța oricărei zguduiri va fi îndulcită. Omul. pregătit și care se așteaptă la lovituri, nu va găsi nimic cumplit în ele. Dimpotrivă, pe cei prea siguri de sine, care privesc numai sprefericire, soarta potrivnică îi va copleși. **7.** Bolile, temnița, ruina, focul mistuitor, nimic nu-mi pare neașteptat. Știam în ce lăcaș lipsit de tihnă ne-a închis natura : de nenumărate ori am auzit bocete. De tot atîtea ori prin fața pragului meu au trecut convoaie de îngropăciune cu morți tineri, petrecuți cu • făclii și luminări. Adesea mi-a răsunat în urechi, vuietul unei case în prăbușire. Pe mulți dintre cei cu care mă întîlneam în senat, în for și în convorbiri prietenești i-a înghițit noaptea ! Tot ea a despărțit atîtea mîini împreunate frățește ! Să mă mir așadar că primejdiile care mi-au dat tîrcoale fără răgaz mă vor ajunge într-o zi ? **8.** Cei mai mulți oameni nu se gîndesc la furtună cînd se urcă pe corabie. Nu mă voi sfii să amintesc un scriitor cu aprig condei: Publilius *, mai înflăcărat decît poeții tragici și comici, ori de cîte ori renunța la mimul fără valoare și la cuvintele pe gustul publicului de la galerie. A izbutit să depășească tonul din mimi și să întreacă tonul tragic, zicînd : „Ce se întîmplă unui singur om, i se poate întîmpla oricui". Dacă pătrunzi miezul acestor vorbe și dacă privești nesfîrșitele întîmplări potrivnice ca și cum li s-ar intîmpla altora, vei fi la adăpost Înainte ca ele să

[1] **PubZiZius Syrus** (sec. 1 Î.e.n.), poet latin din Siria, autor de mimi și maxime morale **(Sententiae),** vestit pentru arta improvizării (n. t.).

te doboare. Cind primejdia e aproape, e prea tîrziu pentru ca sufletul să se mai deprindă s-o înfrunte. 9. „N-am crezut că se va întîmpla aşa". Sau : „Ai fi gîndit vreodată că s-ar putea întîmpla un a ca asta ?", se spune. Unde sînt acele avuţii, pe care lipsurile, foamea şi sărăcia să nu le ajungă din urmă ? Unde este acea înaltă magistratură a cărei togă, bas ton de augur [1] s au sandale patriciene să nu fie insoţite de umilinţă, dezaprobarea cenzorului, nesfîrşite i nj os i ri şi dispreţul tuturor ? Unde este putere a ne a menin ţa tă de prăbuşire sau de nedreptatea unui stăpîn, ba poate chiar de călău ? Poţi uşor trece de pe tron la picioarele altui stăpîn, nu in timp îndelungat, ci în răstimp de o oră. 10. Nu uita deci că orice situaţie e supusă schimbării. Tot ce se abate asupra altuia, poate veni şi asupra ta. Eşti mai înstărit decît Pompei [2] ? Legat printr-o străveche rudenie de împăratul Caligula, acesta l-a primit ca oaspete, deschizîndu-i porţile palatului. în realitate l-a întemniţat acolo, lipsindu-l de piine şi apă. Şi astfel Pompei, deşi avea pe terenurile sale. rîuri şi izvoare pînă la vărsare, a cerşit un strop de apă şi a pierit de foame şi sete în palatul împărătesc. Iar în acest timp, împăratul care avea să-I moş ten easc ă îi pregătea funeralii publice. 11. Ai îndeplinit cumva funcţii la fel de înalte şi atotputernice ca Seian ? 'în ziua în care ajunsese să aibă în alaiul său senatul, poporul l-a sfîrşiat în bucăIţi. Seian se bucurase de încrederea deplină a oamenilor şi de dărnicia zeilor : din el n-a rămas însă nici un rest pentru securea călăului. 12. Eşti cumva r ege ? Nu te voi asemăn a cu Gresus [3], ca re a urcat, la poruncă, pe rug. El a văzut flăcările stingîndu-se şi astfel a devenit supravieţuitor al puterii sale şi, ceea ce e mai rău, al morţii." Nu te voi

[1] Augur, preot roman, care prevestea viitorul interpretînd zborul păsărilor (n. t.).

[2] Probabil o rudă a împăratului Caligula, care l-a -lăsat să piară de foame pentru a-i moşteni averea ; a nu se confunda cu rivalul lui Caesar (sec. 1 î.e.n.) (n. t.)

3 Cresits (Croessus), rege al Lydiei, vestit pentru bogăţiile sale (n. t.).

asemăna cu Iugurtha pe care romanii l-au privit cu dispreț chiar în .anul în care tremuraseră de frica lui. I-am văzut pe Ptolemeu Africanul și pe Mithridate, regele Armeniei, între străjile lui Caligula 2. Primul a fost exilat, celălalt a- socotit mai bună moartea. într-un asemenea virtej de suișuri și coborîșuri trebuie să privești cu înțelepciune tot ce ti se poate întîmpla. Dacă nu faci astfel, vei da frîu liber forțelor potrivnice împotriva ta. Insă le poți birui da că tu cel di ntîi le vezi apropiindu-se.

SA EVITAM FRAMINTAREA ZADARNICA

XII. 1. Mai înainte de orke, să nu trudim pentru lucruri fără preț, sau care nu aduc nici un folos. Să nu rivnim ce nu putem atinge, căci vom pricepe prea tîrziu că am dobîndit deșertăciune. Cu alte cuvinte, să nu ne istovim zadarnic fără nici un cîștig, sau pentru un cîștig mai prejos decît truda noastră. Fără îndoială, ne-ar indurera o înfringere sau **O** biruință de care ne este rușine. 2. Să te ferești de a te amesteca printre oamenii care 'își fac de lucru prin teatre sau for. Ei iau parte la treburile altora, părind veșnic ocupați. întreabă pe unul din aceștia, pe cînd i ese din c asă : „ înco tro? Ce pl an uri ai ?" îți va răspunde : „Pe Hercule ! habar n-am, dar voi- întâlni pe careva și am să găsesc ceva de făcut..." 3. [1]n felul acesta ei hoinăresc fără rost, mereu cu ochii după vreo treabă. Nu înfăptuiesc n ici oda tă ceva d upă o hotărîre, ci așa cum se nimerește. Alergătura lor nechibzuită și nefolositoare e aidoma cu a furnicilor, care foiesc pe copaci din vîrf pînă-n poate, fără rost. Mulți duc același fel de trai, de fapt o neliniștită trîndăvie. 4. Îți stârnesc mila 'cînd îi vezi cum dau buzna ca la un incendiu : se lovesc

1 Rege al Numidiei (118—105 î.e.n.), • • invins in război de romani și mort în închisoare (n. t.).

[2] Caligula i-a chemat la Roma, apoi, din invidie, i-a închis pe amîndoI (n. t.).

unii de alţii, îi îmbrâncesc pe cei ce le ies în cale. Ei străbat atîta drum în goană doar ca să salute pe cineva care nu le răspunde, ori să conducă pe ultimul drum vreun necunoscut. Uneori însoţesc la judecată vreun ins înverşunat în nesfîrşite procese, sau duc la altar o femeie ce schimbă des bărbaţii. Altădată ei urmează o lectică [1] şi nu se dau în lături să pună şi umărul la ea. In sfîrşit, ajunşi acasă, sleiţi de o osteneală zadarnică, se jură că n-au habar pentru ce au ieşit de acasă şi unde au fost. A doua zi o pornesc pe aceleaşi cărări.. 5. Prin urmare, orice strădanie a noastră să se îndrepte spre un ţel precis. Pe aceşti oameni fără astîmpăr nu îi frămîntă atingerea unei ţinte adevărate, ci nişte pricini închipuite. Nici măcar nebunii nu se agită fără tem ei, ci îi stîrneşte o închipuire a cărei zădărnicie n-o înţelege mintea lor infierbintată. 6. La fel, aceste biete fiinţe care ies din casă doar pentru a ing roş a gloata sînt tîrîte pe străzi din pricini deşarte şi amăgitoare. Cu toate că nu au nici o treabă, zorii zilei le grăbesc paşii. Izbindu-se de multe uşi, după ce a tot împărţit în gol saluturi sclavilor nomenclatori [2], izgonit de mulţi, n-ai putea găsi totuşi un altul care să stea mai anevoie acasă. 7. Această pacoste este izvorul unei cumplite metehne : aceea de a trage cu urechea şi a iscodi orice noutate, .cu cît mai tăinuită. Mai există şi obiceiul de a înşira poveşti înfricoşătoare chiar pentru cei care le istorisesc.

XIII. 1. Democrit [3] - a spus aşa : „Cine vrea să trăiască în linişte să nu se ocupe peste măsură de treburile

[1] Lat. lectica, mijloc de locomoţie pentru romanii bogaţi, format dintr-un scaun sau pat portativ acoperit, purtat de cai sau sclavi (n. t.).

[2] *Nomenclator,* sclav care însoţea pe stăpîn, cu datoria de a-i indica numele persoanelor întîlnitc (n. t.)..

[3] Democrit din *Abdera* (460—351 Le.n.), reprezentant al filozoliei materialiste. Citatul dat de Seneca aparţine lucrării Despre liniştea sufletului **(n. t.)**

de stat sau personale." Fără îndoială el se gîndeşte la treburile nefolositoare. Căi dacă ar fi cu adevărat trebuincioase, am avea nenumărate preocupări, fie ele publice sau p ersonal e. Dar cînd nu ne cheamă nici o înd a to r i r e serioasă, trebuie să ne restrîngem, acţiunile. Dacă te ocupi de prea multe lucruri, stîrneşti soarta. E bine să n-o pui prea des la în cercare. În schimb, să cug eţi mereu asupra ei, fără vreo nădejde că ar putea fi statornică. „Voi[1] pleca pe mare numai dacă nu se întîmplă ceva". „Voi deveni pretor doar dacă nu-mi va sta ceva în cale"'. „Această încercare nu-mi va reuşi decit dacă nu voi avea vreo piedică". Iată de ce putem spune că unui înţelept nu i se întîmplă nimic pe nepregătite : nu nenorocirile omeneşti îl ocolesc, ci greşelile omeneşti, iar tot ce i se întîmplă, dacă nu e după voinţa sa, e în tocmai cum a gîndit. Dar ceea ce a gîn dit î n ainte d e to ate e că plan uri le sale Rot întîlni piedici. De bună seamă, sufletul îndură mai uşor suferinţa unui dor neîmplinit dacă n-a fost sigur de izbîndă.

SA ACŢIONAM POTRIVIT ÎMPREJURĂRILOR

IV. **1. E**ste nevoie să dovedim îndemînare : să **nu** ne închinăm c**u** totul ţelurile noastre şi să primim locul pe **care ni-1 dă întîmplarea. Să** !nu ne fie teamă să **ne schi**mbăm gîndurile sau a**titu**dinea ; numai să **nu ne** lăsăm prinşi de uşurătate, năravul cel mai primejdios pentru liniştea **noastră.** Desigur • că îndărătnicia e şi ea copleşită de nelinişte şi nefericire, căci soarta îi smulge adesea cîte ceva. Dar nesocotinţa e cu m**u**lt mai gravă, încît nu-şi găseşte vreodată un punct de sprijin. Ambele cusururi sînt deopotrivă dăun**ă**toare pentru pacea **sufletului :** să nu poţi schimba nimic şi să nu poţ**i** îndura nimic. **2. Sufletul să** se **închidă in** sine, ocolind **orice** pre**ocupă**ri dinafară : încrezător **in si**ne, **să se** buc**u**re numai de el, să preţuiască numai ce îi aparţine, să se în**de**părteze de

lucrurile străine, să se **în**cline asupra lui însuşi. Pagubeie **să** nu le ia în seamă, chiar nenorocul să i se pară spre **bine. 3.** Cînd i s-a anunţat naufragiul in care toată averea i se scufundase, Zenon al nostru a spus : „Soarta îmi **po**runceşte a practica filozofia". Un tiran îl amenin**ţa** cu moartea pe Theodoros *, ba chiar că îi va refuza mormîntul. Theodoros ii răspunse : „Ai motiv să-ţi oferi această **plăcere,** căci sîngele meu îţi aparţine. Cît despre îngropăciune, eşti un prost dacă iţi închipui că-mi pasă unde putrezesc : **de**asupra **ori sub** pămînt". **4.** Iulius **Canus**[2], **primul** între cei buni, pe care nu-l admirăm mai puţin p**en**tru că ne e contemporan, a purtat o lungă discuţie cu împăratul Caligula. Pe cind Canus dădea să plece, noul Phalaris a spus : „Nu te mîngîia cu o nădejde **ne**săbuită : **am** dat poruncă să ' fii omorît." Iar Canus zise : „îţi mulţumesc, preabunule împă**r**at". **5.** Nu ştiu ce a vrut să **spună, întrucît vorbele lui** mi s-au părut cu mai multe **în**ţelesuri. Oare **a** vrut să-I jignească pe împărat şi să dovedească ce cruzime stăpînea acea epocă, de vreme ce moartea părea o binefacere ? Sau **l-a** mustrat pentru ne**bunia l**ui, căci zilnic îi aduceau mulţumiri' părinţii copiilor ucişi şi cei despuiaţi de avere. Ori poate primea **bucuros** moartea ca **pe** o eliberare. Oricum ar fi, Canus a **dat un** răspuns demn de un suflet mare. **6.** Se va spune : **C**aligula **ar** fi putut să-i lase viaţa. Dar Canus nu s-a înfricoşat. Ştia că în astfel de împrejurări împăratul îşi ţine cuvintul. Oare **e** de crezut că victima şi-a petrecut netulburat cele zece zile pînă la execuţie ? Ceea ce **a** făcut eroul **nos**tru, ce a rostit, cît de împăcat s-a arătat, întrece puterea de în**ţele**gere. **7.** Condamnatul juca „dame" Iar cînd a apărut centurionul tîrînd după el pe

[1] **Theodoros din Cyrene, contemporan cu Socrate ; tiranul era Lisimah, rege al Traciei (360-281 î.e.n.) (n. t.).**

[2] **Personaj cunoscut doar în această lucrare a lui Seneca (n. t.).**

Tiran al Agrigentului (n. t.).

[4] **Lat. latruncwli, un joc cu pioni în două culori (n. t.).**

ceilalți condamnați și l-a chemat să li se alăture, Canus și-a numărat cîștigul și a zis către partenerul de joc : „Ai grijă, după moartea mea să nu minți că ai cîștigat tu". Apoi către centurion : „Ești martor că l-am întrecut **cu** un punct". Gîndești poate că tabla de joc il distra **pe** Canus ? El era cel ce-și bătea joc. 8. Prietenii 'săi erau mîhniți **că** pierd un astfel de om : „De ce atîta jale ? Voi **vă** întrebați dacă sufletul e nemuritor ; iată, eu voi **afl**a". El n-a încetat să caute adevărul în propriul său sfîrșit și răspunsul din însăși moartea sa. 9. Il însoțea filozoful său, pe cind se apropiaseră de movila sfîntă **unde se** aduceau ofrande divinului nostru Caesar. Filo**zoful** l-a întrebat : **„La** ce cugeți, Canus ?" In ce stare se află spiritul tău ? La care Canus' răspunse : ,,Mi-am **propus** să observ în acea clipă foarte scurtă dacă-mi voi **simți** sufletul cum se îndepărtează de mine". A promis apoi că, dacă va descoperi ceva, va reveni să-i caute pe **prieteni** spre a le arăta care e soarta sufletului. **10.** Cîtă **pace** in mijlocul furtunii ! Iată un suflet demn de veșnicie. El caută în destinul său dovada adevărului, iar cînd **se află în** ultimele clipe, își întreabă sufletul pe cale de **a se** desprinde de trup. Astfel învață nu numai pînă **la** moarte, dar chiar din moartea însăși : nimeni pînă **la** el **n-a fost** mai vrednic de numele de filozof. Nu-l vom uita ușor pe acest mare om despre care vom vorbi cu sfială : te vom avea **mereu** în gînd victimă strălucită ! **Tu** ocupi **un** loc deosebit între crimele **lui** Caligula.

SA ÎNTÎMPINAM NETULBURAȚI ÎNCERCĂRILE VIEȚII

XV. 1. Uneori nu ajută cu nimic să Înlături cauzele nefericirii tale, căci te cuprinde dezgustul pentru **între**gul neam omenesc, cînd vezi mulțimea atîtor crime aducătoare de fericire. Cît de rară este simplitatea, cît de

neştiută nevinovăţia, iar credinţa [1-o găseşti decît în schimbul unui cîştig. Atît binefacerile cît şi neajunsurile patimii sînt deopotrivă stânjenitoare, iar ambiţiile întrec pînă-ntr-atît măsura, încît vor să strălucească prin josnicie. Cind vede' toate acestea, sufletul se întunecă de jale. Şi de vreme ce virtuţiie au fost răsturnate şi nu-ţi mai e îngăduit să speri în ele, nici nu iţi este de folos să le practici ; simţi că te copleşeşte bezna. 2. Aşadar să ne deprindem ca toate cusuru rile omeneşti să nu ne mai pară de neîndurat, ci mai curînd demne de rîs. Să-I imităm mai degrabă pe Democrit decît pe Heraclit : căci acesta din urmă plângea ori de cite ori apărea în public, primul Însă rîdea. Năzuinţele omului ii păreau lui Heraclit nefericire, iar lui Democrit prostie. Aşadar să dăm o mai mică preţuire întîmplărilor şi să le trăim cu inima uşoară : e mai omenesc să iei in rîs viaţa decît s-o jeleşti. 3. Ajuţi mai mult firea omenească dacă rîzi de ea decît dacă te plîngi de ea. Rîsul mai lasă o speranţă, dar plînsul jeleşte deznădejdea de tămăduire ; iar pentru cel care priveşte lumea în mod filozofic, ai un suflet mai puternic dacă dai drumul rîsului în locul lacrimilor, de vreme ce eşti prea puţin mişcat şi nu vezi nimic grav sau nenorocit în toată frămîntarea omenească. 4. Dacă vei' observa pricinile pentru care sintem veseli sau trişti, vei înţelege că e adevărat ceea ce a spus Bion : „Tot ce face omul e aidoma începuturilor, iar viaţa sa nu e cu nimic mai de seamă ca a unui embrion". 5. Dar e mai potrivit să privim purtările şi năravurile omeneşti cu îngăduinţă, nu îD-trecînd măsura în rîs sau vaiete. A suferi de răul altuia înseamnă o veşnică nefericire, iar a'te bucura — o plăcere neomenoasă. 6. E de prisos să te arăţi indurerat cînd un altul îşi duce fiul la mormînt cu fruntea plecată. Iar în necazurile tale să te porţi astfel încît să dai durerii cît cere natura, nu obiceiul. Mulţi varsă lacrimi. de ochii lumii şi încetează îndată ce nu-i mai priveşte nimeni. Ei socotesc o ruşine să nu plîngă în mijlocul bocetelor tutu-

ror. O meteahnă urîtă s-a născut : unii atîrnă de părerea lumii în așa măsură încît durerea, cea mai firească simțire, devine prefăcătorie.

XVI. 1. Voi pomeni în continuare un temei de mîhnire și îngrijorare adîncă : căci oameni de valoare au sfîrșit tragic. Socrate a murit în temniță, Rutilius[1] și-a dus ziele în exil, Pompei și Cicero și-au plecat grumazul în fața unora mai prejos decît ei. Cato însuși, vie imagine a virtuții, a adus deopotrivă sfîrșitul său și al republicii străpungîndu-se cu sabia. Fără îndoială, vom suferi că soarta răsplătește atît de nedrept. Și atunci cum să speri, cînd cei mai buni îndură cele mai mari nenorociri ? 2. Dar ce să mai vorbim ? Ia seama cum fiecare și-a purtat povara : dacă s-au arătat plini de curaj, plînge-i pentru tăria sufletului lor ; dacă. au ieșit din viață jelind în chip josnic, nu e nici o pierdere. Dacă sînt demni, virtutea lor îți e pe plac, iar de nu, laşitatea lor înlătură părerea de rău. Și oare nu e ruşinos ca acești eroi, murind cu bărbăție, să ne facă să ne simțim .fricoși ? 3. Să slăvim pe cel vrednic de laudă și să spunem : „Tu, cel mai puternic ! Tu, cel preafericit ! Ai scăpat de toate nenorocirile, de pizmă și boală ; ai ieșit de sub pază ; n-ai părut zeilor demn de o soartă rea, ba chiar n-ai merita să fii la bunul plac al soartei". Dar cei ce, în prag de moarte, se furișează -și întorc capul spre viață, trebuie împinși. 4. Nu voi plînge nici pe omul vesel, nici pe cel plîngăreț ; primul imi șterge el cel dintîi lacrimile, iar al doilea se face nevrednic de lacrimile altora, de vreme ce varsă el lacrimi. Să-I plîng pe Hereule fiindcă s-a ars de viu[2],

[1] ***Rutilius Rujus,*** **consul în timpul lui Sulla, considerat cel mai virtuos om al timpului său (n. t.).**

Hercule s-a sinucis pe rugul pregătit de el însuși, ca să pună capăt suferințelor sale (tema tragediilor lui Seneca : Herc'U-*les Furens* și *Hercules Oetaeus)* (n. t.).

ori pe Regulus[1] pentru că îl străpung atîtea suliți ? Toți au descoperit calea spre veșnicie, jertfind puțin din timpul lor, iar moartea i-a făcut nemuritori.

SA TRAIM CU SIMPLITATE ; SA ALTERNAM INTILNIRILE CU SINGURATATEA

XVII. 1. Iată un alt însemnat izvor de neliniști : grija de a-ți alcătui o mască, spre a nu arăta nimănui chipul tău adevărat. Așa e viața multora, plăsmuire și prefăcătorie ; e un chin să stai mereu cu spaima că te vede cineva altfel decît te arăți de obicei. Neliniștea nu ne slăbește, de vreme ce sîntem încredințați că tot atîtea priviri ce ni se aruncă sînt tot atîtea judecăți. Căci se. întîmplă tot felul de lucruri care ne dezvăluie fără voia noastră. Chiar dacă strădania izbutește, totuși nu e plăcut, nici sigur, să-ți duci necontenit zilele sub o mască. 2. În schimb, cît farmec are simplitatea neprefăcută și lipsită de podoabă, care nu caută să-și ascundă firea ! însă traiul în văzul tuturor poate aduce cu sine disprețul : există unii care nesocotesc ceea ce pot ușor ajunge. Virtutea e în primejdie de a-și pierde prețul, dacă se oferă privirilor. Dar e mai bine să fii disprețuit pentru că trăiești .simplu, decît să fii chinuit de o prefăcătorie fără sfîrșit. Să păstrăm totuși o măsură ; nu e același lucru să viețuiești simplu sau cu nepăsare. 3. Retrage-te în tine : legăturile cu oamenii care nu-ți seamănă îți tulbură echilibrul, îți răscolesc simțîrile și îți sporesc orice slăbiciune a sufletului încă nevindecat. To tuși să împletim singurătatea și întîlnirile. Singurătatea va isca dorința de a vedea oameni, iar în tovărășia lor vom dori să fim din nou singuri. Așadar una va fi leac pentru cealaltă ; - izolarea va tămădui groaza de gloată, iar mulțimea oamenilor ne va izbăvi de ura de singurătate.

[1] Consul roman, făcut prizonier și ucis în Cartagina (n. t.).

4. Nu trebuie **să** ţinem spiritul tot tim**pul în** acelaşi **zbucium.** Dimpotrivă, să-l atragem **spre** voia bună. **So**crate nu se sfia **să se** joace cu co**pii**i. **Cato** îşi liniştea 'Sufletul obosit de treburile obşteşti cu vin, iar Scipio **Africanul îşi** mişca **în** ritm **de** dans trupul său **de** învin**gător şi** războinic, **nu** irosindu-şi forţa cu gesturi leneşe, **aşa** cum **e** obiceiul în zilele n**o**ast**r**e, cînd paşii de dans **au** o mlădiere **mal** mult decît femelască. Dimpotrivă, **Scipio o** face aşa cum obişnuiau să danseze în chip bar**bă**tesc **în** timpul sărbătorilor strămoşii noştri, fără teama **de** a fi luaţi în **rîs,** chiar dacă erau priviţi **de** duşmani. **5. Să-i** dăm sufletului, **odihnă. Se** va **arăta** apoi **mai bun** şi mai puternic. Un pămînt roditor nu se forţează, căci degrabă îl va istovi o **rodire** necurmată. Deopotrivă, **o** sîrguinţă înverşunată înmoaie avîntul . s**pi**ritului; el **îşi va** redobîndi tăria cu **puţină** tihnă şi desfătare. Din truda **nein**tr**erup** t**ă se** naşte un fel de tocire şi moleşire a spiri - **tului. 6;** De fapt oamenii rivnesc atît de mult **să p**etre**ac**ă, **întrucît** jocul şi plăcerea înseamnă **o** bucurie firească. **Dar în trecînd** măsura, puterea şi rodnicia spiritului **se pierd. E** neapărată nevoie de odihnă, dar dacă **dormi** zile şi nopţi **în** şir, vei **fi ca** şi mort. **E** o cale **lungă** de la **simplul** răgaz **la întreruperea** activităţii. **7.** Oamenii legii **au** statornicit **zile** de sărbătoare, cînd oamen**ii se** adună **s'ă se** veselească laolaltă, socotIrid că e nevoie (le cum**pătare în muncă.** Oameni cu mintea luminată îşi **ofereau în** fiecare lună **cîteva** zile de libertate. Alţii îşi impărţeau **ziua** între odihnă şi grijile obişnuite. Imi **vine** în minte **strălucitul exemplu** al **lui** Aslnius PolUo [1] **ora**t**oru**l, ce **nu se mai** ocupa cu nimic **după a** zec**ea** veghe [z]. După această **oră, nu** citea **nici** măcar scrisorile, ca **să nu** dea **peste** vreo

i **Astruus PolIio (76 î.e.n. — 5 e.n.), om de stat, scriitor, orator roman, prieten şi protector al poeţilor Vergiliu şi Horaţiu (n. t).**

nouă problemă ; în acele două ore se descărca de **obo**seala întregii zile. Unii se întrerup din lucru la mijlocul zilei, **iar** in timpul după-amiezii se ocupă de treburi măi ușoare. Chiar înaintașii noștri se împotriveau unei noi deliberări în senat după a zecea veghe. Soldații fac cu schimbui- • de strajă, iar pe timpul nopții sînt **scutiți** de gardă cei întorși dintr-o misiune grea. 8. Trebuie să ne îngrijim sufletul. Să-i dăm odihnă din 'cînd în cînd, căci îi va fi ca o hrană binefăcătoare. Să ne purtăm pașii în plimbări : spiritul nostru va prinde aripi și se va ascuți sub cerul liber, în **aeru**l respirat din plin. **U**neori mișcarea, drumul, schimbarea ținutului dau vigoare ; alteori un ospăț cu băutură din belșug. Un**e**ori ne putem îngădui **o** beție, dar ea să nu ne înece, ci să ne domolească, căci topește grijile și Înlătură amărăciunea sufletului. Născo-citorul vinului a fost numit Liber, **nu** pen tru că eliberează limba, ci pentru' că dezleagă sufletul din lanțurile grijilor, îl înalță, **îl** înviorează ' și îl pregătește pentru orice cutezanță. 9. Dar această salvare în vin ca și în libertate e folositoare do ar cu măsură. Se crede că Solon **1** și **Arcesilas**[2] **s-au** dedat băuturii ; Cato **a** fost mustrat pentru năravul beției. Maî curind însă devine păcatul virtute decît se face Cato de rușine. Totul e să nu o facem des, ca sufletul să nu capete acest rău obicei ; totuși cîteodată să-Il purtăm spre zburd**ă**lnicie și liberta**t**e și să înlăturăm puțin mohorita asprime. **10.** Căci dacă am crede vorbele poetului, „uneori e plăcut să-ți pierzi limpezimea minții"[3]. Platon spune : „Omul stăpîn pe sine bate în zadar la porțile poeziei" **4** Iar Aristotel : **„N-am**

[1] ***Solon*** **(640—558 î.e.n.), om politic atenian ; a restabilit armonia societății, alcătuind o Constituție democratică (n. t.).**

[2] ***Arcesilas*** **sau** ***Arkesilaos*** **(316—241 î.e.n.), filozof sceptic grec (n. t.).**

[3] **-Cf. Horațiu,** ***Carmina,*** **IV, XII, 28: Dulce** ***est dissipere in loco*** **(n. t.).**

4 Platon, ***Fedru.*** **22,** ***245*** **a (n. t.).**

văzut vreodată un geniu lipsit de nebunie" Nu e i'u putință să înfăptuiești ceva deosebit ori să cuvîntezi mai bîne ca ceilalți decît cu un cuget avîntat. In cUpa în care sufletul disprețuiește tot ce e neînsemnat și de rînd, și se înalță pe culmi purtat de o simțire sacră, numai ;i tunci va cînta ceva mai presus de puterea omenească. Nu e în stare să atingă văzduhul și piscurile cît timp e îngrădit. Este nevoie ' să se îndepărteze de tot ce e obișnuit și să-și muște zăbala, trăgînd după sine pe cîrmaci : sti-l poarte spre înălțimi temute de el și nemaiîncercate.

CONCLUZIE

12. Preaiubite Serenus, ai acum mijloacele prin care **sfi-ți** aperi liniștea ori s-o radobîndești, armele ou care **să ții** piept ispitelor. Dar ține minte : nimic nu-ți folosește **ele** ajuns **în** apărarea unui **bun** atît de greu de păstrat, **dacă nu îți** întărești cu **o** grijă necontenită și plină de zel **s**ufletul tău gata oricînd să se prăbușească.

Traducere de
Svetlana Sterescu

Aristotel, Probi., 30, 1 (n. t.).

DE CLEMEN27A
DESPRE CLEMENȚA

PROEMIU

1. 1. Am **ho**tărî t să s cri u despre cle**m**ență, **Nero ('aesar**[1]**, ca să** îndeplinesc **într-un anumit** fel rolul unei **I** >glmzi și să-ți arăt că vei ajunge la cea mai mare **dintre desfătări.** Căci, pe bună dreptate, adevăratul rod **al** fap**telor** este că **au** fost împlini**te** și **nu** există nici un alt preț al virtuților demn de ele, în afara lor înseși. E o plăcere **^.;Î-ți exa**mi**nezi** conștiința și s-o cercetezi, **cînd n-ai nimic pe** suflet, apoi să-ți arunci ochii a**supra** acestei, mulțimi • nrsfîrșite, dezbinată, zgomotoasă, pătimașă, care se **va bucura** cînd altul e în primejdie, dar și cînd va fi ame**ninț**a**tă** ea însăși. Condamnată, dacă va **s**fărîm**a** acest jug, sa se distrugă pe sine **și pe** cei **1** alți, conștiința va vorbi as**tfel** cu tine. **2.** Oar e nu eu, d in tre toți **muritorii, sînt** a**les pen tru** a î **n** deplin i **pe** p ămî**nt** rolul **z** eilor **?** Eu ho**t**ără**sc viața și mo**artea **popoarelor ;** în **mîna** mea se află **soarta statului ;** ceea ce destinul a hărăzit fiecărui mu**rilor, pri**n gura mea **a** rostit ; la oracolele mele se sta**bilesc** sentimentele de bucurie ce vor **în**sufle**ți** popoarele și cclățlle ; **nici un** ținut **nu** înflorește nicăieri de**cît dacă eu vreau și sînt** binevoitor ; to**a**te aceste mii de săbii,

[1] **Seneca se adresează chiar împăratului, încercînd să schițeze' modelul unui principat ideal (n. t.).**

pe car-ea Pacea[1] mea ține în teacă, vor zăngăni la un simplu semn din cap al meu. Nimicirea popoarelor, alungarea lor în alte locuri, acordarea sau smulgerea libertății, sclavii și încoronarea regilor, căderea și renașterea cetăților, toate aceste lucruri se hotărăsc la tribunalul meu. 3. Deși am o putere atît de mare, mînia nu m-a împins totuși la pedepse nedrepte, și nici înflăcărare a tinereții, nesocotința sau incăpățînarea oamenilor care chinuie adesea pînă și sufletele cele mai răbdătoare, nici orgoliul funest de a-mi arăta prin fapte de groază puterea, cum obișnuiesc adesea marii conducători, nu m-au silit s-o fac. Sabia mea rămîne în teacă, ba mai mult, este sigilată, pentru că sînt zgircit cu sîngele, chiar și cînd e vorba de cel mal josnic cetățean. Orice om căruia îi lipsesc alte titluri, va avea trecere la. mine prin însăși calitatea de om. 4. Severitatea o țin ascunsă, dar clemența o am în mînă, gata pregătită : mă apăr în acest fel singur, așa cum Legilor, pe care le-am scos la lumină din uitare și întuneric, le voi înapoia rațiunea. Am fost mișcat de vîrsta fragedă a unuia, de bătrînețea adîncă a altuia. Pe unul l-am iertat pentru demnitatea sa, pe altul pentru .cît s-a umilit. De cîte ori nu descopeream vreun motiv de milă,' mă cruțam pe mine însămi. Acum, dacă zeii nemuritori mi-ar cere socoteală de toate viețile omenești, sînt gata s-o fac. 5. Tu poți, Caesar, să mărturisești lumii cu îndrăzneală că, odată ajunse în grija și ocrotirea ta, toate lucrurile se află în siguranță. Din partea ta nu se pregătește nici un rău statului, prin forță s au pe ascuns. Tu ai rîvnit o cinstire deosebită, care il-a fost acordată pînă acum nici unui conducător : nevinovăția. Bunătatea ta nemaipomenită nu-și pierde truda in zadar și cei care au avut parte de ea nu se arată deloc nerecunoscători sau zgîrciți cu prețuirea ei. Ți se dovedește din plin recunoștință ; nimeni n-a fost vreodată atît de îndrăgit de cineva, așa cum ești tu de poporul roman, ce

[1] Pax Augusta (n. t.).

te socotește comoara lui nepreţuită şi trainică 1. 6. Dar, în acelaşi timp, eşti silit să porţi o uriaşă povară ; nimeni ii u mai vorbeşte de divinul Augus tus şi nici de prim ii ani de domnie a lui Tiberius, fiindcă nu vrea ca tu să-i urmezi şi nici nu caută un alt exemplu in afara ta însuţi : principatul tău este apreciat numai după impresia pe care ne-ai lăsat-o. Ar fi fost mai greu, • desigur, dacă bunătatea ta n-ar fi fost naturală, ci a-i fi dobîndit-o cu timpul, căci nimeni. nu poate purta 9 mască multă vreme. Firile prefăcute ajung curînd la natura lor inferioară, in timp ce calităţi le adevărate şi care se moştenesc, ca să spun aşa, din moşi strămoşi, nu fac decît să sporească şi să devină tot mai desăvirşite odată cu trecerea anilor. 7. Poporul roman se afla într-o mare primejdie cînd nu ştia încă încotro se va îndrepta firea ta bună şi nobilă. Acum însă, dorinţele publice se află în siguranţă, căci nu mai există teama să ajungi la uitarea de sine. O fericire neaşteptată face pe unii prea lacomi iar pasiunile n-au fost niciodată atit de infrînate încît să inceteze in momentul cind şi-au a tins ţinta. R angul se obţine porni nd de la onoruri mari către altele şi mai mari şi, la fel, speranţele cele mai îndrăzneţe atrag după ele lucruri tot m,ai greu de obţinut. Toţi supuşii tăi lasă astăzi să le scape următoarea mărturisire : că sînt fericiţi şi că nimic nu lipseşte acestei fericiri decît să fie permanentă. 8. Multe motive îi îndeamnă la această mărturisire; ultima pe care o face de obicei omul : siguranţa adîncă, deplină, dreptul socotit deasupra oricărei încălcări, existenţa unei forme mulţumitoare de stat, căruia nu-i lipseşte nimic pentru a fi libertate supremă decît primejdia că va fi odată distrus. 9. Dar, ceea ce izbeşte cel mai mult este clemenţa ta, admirată atît de cei puternici, cît şi de cei

[1] Asemenea elogii şi adulaţii erau frecvente in Roma acelor vremuri. Dar sub învelişul acestor laude exagerate, Seneca, in acel moment amicus principis, cel mai important consilier imperial, schiţează un program de guvernare (n, t.).

umili. Celelalte binefaceri sînt resimțite sau sperate în măsuri diferi te, potrivit cu condiția fiecăruia. De la clemența ta însă toți așteaptă același lucru. Și nu este nimeni care să aibă conștiința atît de curată. încît să nu se bucure cînd are în apropiere Clem ența, pregăti tă oricînd să ierte greșelile oamenilor 1

II. 1. Știi însă că există filozofi[2] care socot că clemența ar fi de partea celui josnic, pentru că nu folosește la nimic din moment ce nu s-a comis vreo crimă ; ei spun că, dintre toate virtuțile, doar aceasta nu-și are rostul printre oameni nevinovați. Dar, întîi de toate, așa cum medicina folosește celor bolnavi, fără a fi disprețuită nici de cei sănătoși, la fel și clemența, deși chemată în ajutor de către cei demni de pedeapsă, este prețuită și de cei fără pată. De fapt, ea este po trivită și pen tru aceștia, fiindcă uneorî condiția socială este considerată o g rețeală. Dar clemența nu vine numai în ajutorul nevin o - văției, ci adesea e de folos și virtuții, căci se întîmplă, într-o seamă de împrejurări, ca anumite lucruri să fie pedepsite dacă sînt însoțite de laude. Mai pune la socoteală că mulți oameni pot să devină din nou cinstiți dacj îi ierți. 2. Totuși, nu trebuie s-o faci de prea multe ori și fără socoteală. A colo unde . nu mai există deosebire intre răi și buni, urmează dezlănțuirea viciilor și confuzia. Astfel, trebuie păstrată măsura pentru a deosebi firile ce pot fi' vindecate de cele aflate într-o situație disperată. Și nu trebuie' să faci din clemență un obicei oarecare și vulgar, dar nici unul aspru și dur. Dă dovadă de cruzime cel care iartă pe toți de-a valma, cît și cel care nu iartă pe nimeni. Trebuie să urmățl o ca le de mijloc, dar cum știm

[1] tn 44 î.e.n. senatul hotărăște săM ridice un templu lui Caesar pentru clemența sa. Edificiul, a cărui imagine s-a păstrat pe o monedă, înfățișa pe zeul Caesar intinzînd mîna zeiței (n. t.).

[2] Unii stoici interziceau oamenilor de stat iertarea și blîndețea, din motive de doctrină și din rațiuni politice (n.t.)

cît de greu se păstrează echilibrul, de cîte ori' balanța st" va apleca într-o parte, aceasta trebuie să fie de partea mai blîndă. 3. -Dar e mai bine ca fiecare lucru să fie spus la timpul lui. Acum voi împărți subiectul în trei părți : Prima va fi despre BLÎNDEȚEA NEMAIPOMENITA EI lui Nero ; a doua va arăta natura și specificul clemenței, căci atunci cînd există unele vicii care imită virtuțile, nu \'ci putea să le deosebești dacă nu știi bine prin ce se recunosc unele și prin ce altele. In al treilea rînd, vom cerceta în ce fel va putea sufletul să dobîndească această virtute, cum o va întări și o va face a sa prin folosință.

PARTEA INTII : BLINDEȚEA LUI NERO

Cap. I—II

1. 1. Ceea ce m-a îndemnat să scriu despre clemență, Nero Caesar, este un cuvînt al tău pe care îmi amintesc că n-am putut să-l aud rostit și nîci repetat de alții fără să-l admir. Cuvînt plin de noblețe, de măreție naturală. dc mare blîndețe și care, nefiind împodobit și necerind Îngăduință de la aceia care-l ascultau, a izbucnit pe neașteptate, scoțînd la iveală inima ta bună în luptă cu rangul tău. 2. Pedepsind pe cei doi hoți, Burrus, prefectul lau, bărbat ales[1] și născut parcă pentru a te avea pe Iine principe, îți cerea să scrîi pe cine și din ce pricină vrci să pedepsești. Tu amînai mereu, dar el stăruia. Fără vuia lui, în cele din urmă, și Împotriva dorinței tale, ți-a adus foaia de papirus și ți-a înfățișat-o[2]. Dar ai exclamat : „Cit aș fi vrut să nu fi cunoscut literele !" 3. O, cuvint demn de a fi auzit de toate popoarele care'foi-

[1] Prefect al pretorienilor, prieten și • colaborator apropiat al lui Seneca în anii 54—62 e.n. (n. t.).

[2] Din Suetoniu, Vitae duodecim *Caesarum, Nero,* 10, 3 rezultă că i'rii vorba de actul de condamnare la pedeapsa capitală a doi rrini'mali (n. t.).

mează Imperiul Roman și de cele care, aflate în vecinătatea lui, se bucură de libertate îndoielnică, și de cele care se ridică punîndu-i împotrivă forțele sau sufletele lor mîndre M O, cuvînt care ar trebui rostit la adunările tuturor muritorilor, ca formulă de jurămînt a regilor și principilor ! O, cuvînt demn de nevinovăția întregului neam omenesc din vremuri străvechi și care a readus acele timpuri îndepărtate[2]! ' 4. Acum, ar trebui, fără îndoială, să existe unire între dreptate și bine iar dorința după bunul străin, din care se naște nenorocirea pentru orice suflet, să fie alungată și stîrpită. Pietatea și dezinteresul să renască odată cu legalitatea și cumpătarea, iar viciile, după o domnie atit de îndelungată, să faoă, în sfîrșit, loc veacului fericirii și nevinovăției.

II. 1. Acest vis se va împlini in bună măsură, Caesar, te asigur. Blândețea sufletului tău se va revărsa puțin cîte puțin și se va răspîndi în întregul Imperiu și toate se vor face după asemănarea ta. Căci sănătatea deplină pornește de la cap în toate părțile corpului ; toate membrele sînt viguroase și puternice sau copleșite de oboseală, după cum sufletul trăiește din plin sau este slab. Se vor găsi cetățeni și aliați demni de această bunătate și pe întreg pămîntul se vor întoarce frumoasele obiceiuri. Pretutindeni vei fi cruțat de chinul de a pedepsi. 2. îngăduie-mi să • mai intîrzii aici, nu ca să-ți dezmierd urechile

[1] In 54 e.n., Vologeses, regele părților, în loc să ceară romanilor să-I alunge pe uzurpatorul Radamistes din Armenia, a ocupat el însuși teritoriul și l-a proclamat rege pe fratele său. Astfel a izbucnit un război între romani și parți, la care face aluzie Seneca (n. t.),

[2] Anticii credeau in puritatea oamenilor primitivi, care ar fi trăit cîndva un veac de aur (aurea aetas). Seneca preconiza revenirea, la acest veac de aur sub domnia lui Nero (n. t.).

(căci nu-mi stă în obicei — mai degrabă aș vrea să te jignesc cu adevăruri decît să-ți fiu pe plac prin lingușire ! ce se întîmplă așadar ? Pe lîngă faptul că doresc să te Limiiiarizez cu faptele și vorbele care.Jți fac onoare, pentru a deveni judecată ceea ce acum nu este decît un Lmpuls de la natură, îmi fac această socoteală : că multe vorbe mari, dar funeste, sînt luate în viață drept adevăruri și ajung celebre, ca și acel prover'lb faimos : „Să mă urască, dar să se teamă de mine !" [2] care amin tește de un vers grecesc asemănător : „că după moartea lui _ pămintul se va prăbuși în flăcări", și altele de acest fel. 3. Și nu .știu cum se face, dar talentul poeților mari a găsit reflecții sugestive și vibrante tocmai asupra temelor îngrozitoare și odioase; pînă acum n-am auzit încă un cuvînt bărbătesc inspirat de bunătate și blîndețe. Ce-ar fi de spus în continuare ? Odată, va trebui, în sfîrșit, să semnezi acea pedeapsă care te-a făcut să urăști literele, dar cel puțin s-o faci în felul tău, după ce ai șovăit și amînat de atîtea ori [3].

PARTEA A DOUA: NATURA CLEMENȚEI

Cap. 1—11

I. 1. Și, ca nu cumva acest nume strălucitor de clemență să ne înșele și să ne ducă pe un drum greșit, să vedem în ce con stă aceasta, care este n atura ei și ce limite a re 4 Clemența este înfrînarea sufletului cînd are puterea

[1] Seneca nu era desigur sincer, căci el îl adula pe N ero, dar îi sugera totodată și un model filozofic de guvernare (n. t.).

[2] Vers din tragedia *Atreus* a lui Accius, frecvent folosit de Caius. Asupra versului grec care urmează *(Emou thanontos gaia me meitheto pyri),* frază favorită a lui Tiberiu, Nero va reveni mai tîrziu (n. t.).

Aluzie la condamnarea la moarte semnalată și la pag. 115, nota 2.

[4] Această grijă pentru distincții nete, mai vizibilă în paitwt a doua, este specific stoică (n. t.).

mentul aplicării pedepsei. Putem să spunem că aceasta e mai mult decit cruzime, e sălbăticia, căreia îi place să facă rău de dragul răului. Putem vorbi de nebunie, căci aceasta se manifestă în mult- feluri, dar nici unul din ele nu este mai limpede decît .cel care ajunge la uciderea şi sfîşierea fără p*icin«~a oamenilor. 3. Aşadar, voi numi cruzi pe cei care pedepsesc dintr-o anumită pricină, dar nu au nici o măsură, aşa •••-se intîmpla cu acel Phalaris care, din cîte se spune, işi revărsa furia asupra unora vinovaţi, ce-i drept, dar cu mult peste marginile îngăduite ale răbdării. •• tteni ocoli sofismele definind cruzimea drept aplecarea sufletului către faptele sălbatice. Pe aceasta clemenţa o respinge. . . . . .-stea departe de-ea. •••-idespre asprime, clemenţa se înţelege-cu aceasta. 4. A venit momentul să cercetăm acum în ce constă mila, deoarece rnulli o laudă ca •••«virtute şi numesc bun pe omul milos. ••••-şi acesta este tot un viciu al sufletului. Două sint viciile pe care trebuie să le ocolim: unul se află lîngă asprime, celălalt lîngă clemenţă. •••••sub aparenţa severităţii cădem în cruzime, iar sub aparenţa clemenţei sîntem cuprinşi de milă. In acest ultim caz greşeala este mai puţin primejdioasă, dar rătăcirea este aceeaşi, de vreme ce se . . . . . .-••••••de-adevăr.

PARTEA A TREIA: DOBINDIREA . . . . . *•••••

Cap. 1—111; XVI—XVII

.~4n al treilea rînd, vom cerceta în ce fel ajunge sufletul ••-această virtute, cum o va putea întări şi o va ••••~a»sa prin Dintre toate virtuţile, nici una nu i se potriveşte mai bine omului, pentru că nici una nu este mai umană. ««un lucru clar nu numai pentru noi, care vrem ca omul să fie privit ca fiinţă ••••"•născută spre binele comun, dar chiar şi pentru cei care socot că

omul este sortit plăcerii şi ••~că-er spuse şi fapte urmăresc numai interesele proprii. Într-adevăr, dacă omul năzuieşte către linişte şi odihnă, va găsi . . . . . -naturii, sale prin această virtute care iubeşte pacea şi-şi înfrînează braţul de la lovituri. 3. Totuşi, clemenţa nu se potriveşte nimănui mai bine decît unui rege sau conducător . . . . . -mari nu constituie o podoabă sau o glorie decît dacă îşi folosesc puterea pentru a salva, după cum a dispune de o forţă nimicitoare înseamnă puternic • en-ru a face rău. Cu alte cuvinte, se bucură de o măreţie trainică şi statornică cel pe care toţi îl ştiu drept apărătorul dar şi conducătorul în a cărui grijă se află, aşa cum îl învaţă experienţa zilnică, salvarea fiecăruia in particular şi a tuturor în general. La apariţia lui nu se . . . . . ~e»—-sattul din vizuină al unei . . . . . -primejdioase sau răufăcătoare, ci aleargă repede spre el, ca spre un astru strălucind de lumină şi binefăcător. La porunca lui sînt gata oricînd să se arunce în sulițele asediatorilor' şi să-şi întindă corpurile la pămînt, dacă pentru a se salva el va trebui să treacă .printre mormanele ••-cadavre. veghează somnul prin străji ••— . . . . —apără flancurile aşezîndu-se . •••• ....-şi. in jurul lui, formînd împotriva primejdiilor care-l ameninţă un obstacol viu. 4. ••-este fără raţiune acel •••• cru comun la toate popoarele şi cetăţile de a-i iubi şi apăra pe conducători, de a le pune la picioare trupurile ••••bunurile lor, oriunde e nevoie de salvarea celor care poruncesc. Nu este nici . . . . . -de-sine sau nebunie ca mii de oameni ••• — •• — . . . . . —-singur şi să răscumpere prin multe morţi un singur . . . . . seori al unui bătrîn neputincios. 5. Aşa cum corpul întreg se află in slujba sufletului, căruia îi place să cucerească prin forţa şi frumuseţea sa, să scape privirii prhn subtilitatea sa şi să se ascundă într-un loc greu de descoperi t, nu e mai puţin adevărat că mîinile, picioarele, ochii muncesc pentru el, pielea ••-•-îl apără. La porunca sufletului* rămînem pe loc sau alergăm din toate părţile neliniştiţi. Dacă

i" un stăpîn zgîrcit, străbatem marea pentru a o-ine ci.șlig, dacă e. . . . . aceste fapte sînt str*-ec« i n e • — \ î n a dreaptă în flăcări[1] • au ne aruncăm ••• bunăvoie în pămînt. La fel, această mulțime nesfîrșită • •• . . . . . —așezată "—jurul unei singure ființe, se • upune — - e i r e s t e condusă de judecata ei, fiind amenințată • • • • • fi-distrusă și năruită de propriile forțe, dacă nu se ••• . . . . —înțelepciunea conducătorului ei.

II. 1. Deci popoarelor le place, de cîte ori e nevoi" să salveze • • —. . . . . ***-om,*** să pună în linie de bătaie zece • • • • • • • • • • ul* să alerge în pr-ma linie expunindu-și corpu- — • —»vitur"OT. . . . . — n u se • • • • • wvălmășeală în- rondurile armatei împăratului lor. El este într-adevăr legătura . . . . . -asigură forțelor publice unitatea, el este suflul vital, ... -pe care o inspiră atîtor • •-de ființe care n-ar mai constitui, încredințate lor însile, decît o po-a-ă • efolosi- . . . . . ~âacă mintea aceea ar fi îndep* rtată de la conducere. „Atîta timp cît regele e teafăr, toți au aceeași minte ; . . . . . -regele moare, credința lo-~--~va risipi pe dată". 2. • -• asemenea nenorocire ar însemna pieirea pentru pace . . . . . * «—căci ar duce la ruină un popor atît de mare, care va fi salvat de la o asemenea pri* ej--e numai cît timp va ști • •-îndure frîul; dar dacă într-o zi îl va rupe s a u ——————. ————— in u r m a - n e n o r o c i r i și poporul nu • • • mai. . . . . -să-i fie pus la loc, atunci unitatea și armonia acestui înt-ns-imperiu. . . . . -sfăr-ma mii de bucăți. De asemenea, această cetate va înceta să • ai . . . . . —..-ehiar î$_n$ ziua în care nu se va mai . . . . . -conducătorului ei. 3. De aceea nu e de mirare că

[1] **Aluzie la Caius Mucius Scaevola, personaj legendar care, ajuns prizonier în timpul războiului din 507 î.e.n. cu etruscii, lasă ca mina dreaptă să-i fie arsă in flăcările unui altar, spre a-i dovedi regelui dușman că nici o durere nu-i poate infringe dragostea de patrie (n. t.).**

principii şi regii şi cei — oricare ar fi numele lor — a căror grijă este de a veg- ea asupra statului, nu e de mirare deci că sînt iubiţi fără să • e ţină seama de interesele personale; căci dacă . . . . . —eu- mi- te sănătoasă pun. . . . . -public deasupra celui particular, e firesc ca acela care • • -statul să fie iubit cu atît mai • ~..~din timpuri .străvechi conducătorul s-a contopit î- tr-atî-:- — -—statul încît nu pot -—separaţi unul de celălalt fără • • •piară amîndoi: căci da-â unul are nevoie de forţe, celălalt are n-vie de cap.

-$-ar părea că discursul meu s-a îndepărtat puţin de la subiect: dar, pe Hercule, nu face decît • măreas-ă îndeaproape. Căci dacă e adevăr at, aşa cum a reieş-t din cele spuse pînă acum, că sufletul • ta- ului eşti • •"•însuţ-ţ şi el es-e trupul tău, vezi, după cum socot, cît de ne- e-ară este clemenţa. Căci pe tine te cruţi, cînd crezi că-l cruţi pe celălalt. Astfel, vor trebui cruţaţ—chiar şi cetăţenii ce-ar merita • • • •fe condamnaţi, întocmai ca membrele bolnave. Dacă uneori e nevoie de vărsare de sînge, e mai bine ca sabia să rămînă în teacă decît • • •«e înfigă mai mult decît trebuie. 2. Aşadar, clemenţa este, cum spuneam, un lucru firesc pentru • • • —• oamenii, dar este • -cinstire de-se---ă-pentru împ-raţi, cu cît vor avea mai mult de cruţat • • • •u cît se vor ivi • cazii mai bune pentru a se manifesta. . . . . de puţin vatămă cruzimea unui om. . . . . -aeeea a conducătorilor Înseamnă. . . . . .——«într-adevăr, deşi virtuţile forme- ză • • —• • -»r- monios şi «n-a nu este mai bună sau mal cinstită decît alta, exis. . . . -. . . . .--anele care se potrivesc mai bine • • • •—anumiţi oameni. Mărinimia se potriveşte tuturor muritorilor,— • — • • • — • -umil. Căci ce este mai plin de măreţie sau mai. . . . .-dec• t • • -înfrunţi • —.....—— . . . . . nică? Mărinimia • • •—• •——• •—.. • • timp de pace un spaţiu mult mai larg de ma- ifestare şi este v ută mai bine de

jic o culme decît dintr-un loc neted. - —Clemența, "-orice ar pătru-- ••-aduce fericirea și liniștea, •••—..... laic va fi cu atît ••— de ••-mirat. Căci ce este mai demn de amintit decit cel •••cărui mînie, deși nu are nimic ••• i'.'ili', este înfrinată ; a cărui sentință, oricît de aspră, este acceptată ••-cei pe care el îi trimite la moarte, fără ca -.....-să-îndrăznească •••—acuze sau - -puțin să-l im- Mînia acestuia, deși s-a aprins și tinde să se dez-.....—««-va fi totuși folosită decît pe- - u-a face bine •–TT a- uce pace! Pentru că ••—-gîndește: ••-emorî în¬ —.....legea este ••••fcidenvma oricui; dar a salva .... ..-..••legii nu poate nimeni - "afară de mine". 5. - -ano-' potrivește bine măreția morală și dacă sufletul nu ••l! ridică deloc la înălțimea acestei condiții și nu o .....~-el~va coborî, dimpotrivă, sub nivelul ei..... Ii-a unui suflet mare este de a fi blind și liniștit și de a pri..•—••..sus, cu dispreț, jignirile și ofensele. De obicei I'emoile își pierd firea cind sînt cuprinse de furie. într-ade-var, e în natura fiarelor, și încă a celor de- -pi-a •••-mai ...—..—.să-muște.....-să se năpustească asupra. victimelor 1u> care le-au doborît. Elefanții și leii, după ce și-au trin-III pruda la pămînt, trec liniștiți mai departe. îndărătni-ci;! este proprie unui animal josnic și fără noblețe. 6. Nu i' potrivește însă unui rege[1] • n-a crudă și nemiloasă, i'.'k i ••-se ridică cu mult deasupra celui cu care devine aunci cînd se mînie. Dar dacă.....—viață și demnitate celor aflați în primejdie și celor care ar me-lil.i să fie lipsiți ••-ele, face tocmai ceea ce nu-i este în¬ ---dec-ît unui stăpîn absolut; căci dacă se poate •••• vi,-iii și unui om de rang superior, niciodată nu • a fi dă-ruită • ecît unuia de condiție inferioară. 7. A salva este • •••-•—ptrtei-i supreme, care nu trebuie niciodată admi--•——•«.-mult decît atunci cînd i s-a dat aceeași autorita-1,. ra ••-«eilor, cărora le datorăm faptul că am fost scoși

[1] I ....~rege ....—Seneca înțelege aici orice monarh și con-durător, inclusiv împăratul roman (n. t.),

la lumină, precum şi lucrurile bune şi cele rele. Astfel, purtîndu-se ca un zeu, principele va v ea cu ochi buni pe a--i~-dintre supuşii săi care sînt folositori şi cinstiţi, dar îi va lăsa să trăiască şi pe ceilalţi doar pentru a spori numărul : se va bucura deci de existenţa unora şi îi va răbda pe ceilalţi.

CLEMENŢA ŞI SCLAVII

XVI. ••-•Este un merit să poţi comanda sclavilor cu măsură. Chiar şi faţă de un sclav trebuie să te gîndeşti nu cît poate ••-îndura fără primejdie, ci pînă unde îţi?va îngădui natura dreptăţii şi --binelui. Ace- sta ne va porunci să-i cruţăm chiar- şi ••-prizonieri sau pe cei dobîndiţi cu bani. Cu atît • mai mult este drept să nu ne purtăm cu oamenii liberi, născuţi din părinţi liberi, cinstiţi, ca şi cum ar fi sclavi, - -să-i tratăm ca oameni care nu ne sînt inferiori decît prin poziţie socială şi care ne-au fost încredinţaţi nu cu titlu de sclavi ci cu cel de protejaţi. ••-Sclavilor le e permis să se refugi-ze pe lîngă o statuie! Deşi faţă de sclavi sînt îngăduite toate, există totuşi fapte pe care • reptul comun al vieţuitoarelor le va interzice . . . . .—cînd este vorba de oameni 1 Căci cine l-a urît pe Vedius Pollio m-i multd ecît sclavii săi, cind îşi hrănea cu sînge omenesc mreanele cărora le arunca de vii pe cei ce se făcuseră vinovaţi faţă de el! O, om demn •••-mii de ori de ultimul supliciu, fie că arunca pe sclavi la mreanele pe care urma să, le mănince, fie că nu le creştea pe acestea decît ca să le dea o asemenea hrană! 3. După cum stăpînii plini de cruzime sînt arătaţi cu degetul de întreaga cetate, urîţi şi detestaţi, la fel şi nedreptatea regilor se va întinde mai departe şi faima ticăloşiei

[1] **Seneca avea o atitudine umanitară faţă de sclavi, considerîndu-i oameni şi condamnînd cruzimea unor stăpîni de sclavi (n. t.).**

Il u- va d-inui peste veacuri. Ar ••--••••-însă mai ••••—«* nu te ••••măsc-t decit să fii socotit printre cei. . . . . —să ;ıd .....-«..norocirea publică !

CLEMENȚA ȘI CONDUCEREA STATULUI

XVII. 1. Nici .^./•d- abă nu va face mai multă cinste conducătorului statului decit clemența, oricare vor fi fost mijloacele și titlurile care-l vor fi adus în fruntea celor-1;il«-cetățeni. De bună seamă, vom recunoaște "-această ~~+i—•—•va •••«u atît mai frumoasă -—mai generoasă, cu rit puterea de care va da dovadă va ••mai mare. Dealtfel, această putere nu trebuie să •••—ău«« toare, dacă se con-——•după legea naturii. 2. ••••natura l-a născocit pe rege •V lot ea a ingăduit ca acesta să fie cunoscut și de alte \-. . . . . —la-ă, -apre •• em-1 • • albinele. Aici regelui[1] ii «•• te rezervată încăperea cea mai spațioasă, așezată la mijloc și in locul cel mai ferit. Pe deasupra, regele este scu-liI de muncă, in timp ce ii supraveghează pe ceilalți și dacă el va pieri, totul se va destrăma. -n-ățișarea regelui ;il rage ochii și este deosebită de a celorlalți, atît prin .....dfc——p-in. . . . . — Dar iată prin ce se dis-Ijnge ••—cu seamă: albinele, deși -înt atit de mici, sînt i ..-minie și aprige ; •••—lesă acul în rană, pe cînd regele nu are ac. Natura n-a vrut ca el să fie crud și nici —. . . . . de-o răzbunare care ar fi fost prea scump plătită. Ka •••--smuls arma, făcîndu-i mînia neputincioasă. Pildă -. . . . . -și—demnă de urmat pentru regii pămîntu-.....-Căci este în obiceiul naturii să se manifeste in vie-Ifilile mici și să adune in ele pil--le care se pot- vsc •• ••-•••-mari. «—Ar fi ru- i-os să nu t-agem învățăminte de ••-cele mai mici insecte, pe care să le folosim apoi în comportarea no-stră. Sufletul omenesc este cu atît mai obligat • -€• m- ătare cu cît face mai mult rău victimelor sale.

[1] Seneca se referă, de fapt, la matcă, regina albinelor (n. t.).

•-.dacă legea ar fi aceeaşi pentru toţi şi mînia s-ar frînge ca arma cu care loveşte şi n-ar mai fi îngăduit să vată-me mai mult de o singură dată -—nici n-ar mai purta duşmănie! Căci furia ar slăbi •••••uşor dacă s-ar potoli prin propriile mijloace şi dacă • — —••• prin primejdia morţii! 5. Dar •••—cursul ei nu este prea sigur; căci trebuie să •• — ••••-tot atît - -cit a vrut să fie temută. Regele pîndeşte mîinile tuturor şi, chiar •••«• s-n-a-ericărei capcane, ""4-se pare că se urzeşte c e v impo-riva lui, nefiind nici un moment scutit de teamă. Va îndura cineva să ••••-aeeastă viaţă cînd ar putea, ne-primej'-os fa" — -~alţii, salvator şi fără să-i fie frică din această pricină, să -x-r-ite dreptul puterii. . . . .—-••• •••—să « i e " • cel • -care socoate că re-gele se află în siguranţă, atunci cind nimic nu este sigur din partea lui. • i-ura^ţa nu poate •—. . . . . atunci cînd --reciprocă. •-••-tre-ui--să ridici fortăreţe înalte şi nici să întăreşti -n pantă colinele abrupte •••• să "-înconjuri cu ziduri de apărare şi turnuri. Clementa va ţine un rege teafăr chiar şi la cimp deschis. Dragostea cetăţenilor care îşi iubesc conducătorul este un edificiu de necucerit. 7. Ce este mai frumos decît să trăieşti înconjurat de iubirea sinceră a unui popor între- •?. . . . . sănătatea regelui s-a şubrezit puţin, se -rezeşte îndată ••—. . . . . .——*• ama oamenilor pentru viaţa lui. . . . . -••-fi gata să dea ce ar-~mai de preţ pentru a obţine. . . . . de-are^-conducătorului său. •——cînd un om are acest noroc, ca toţi ceilalţi ••— •••trăiască, decit pentru el, zeul nu est'-cu nimic mai fericit. Cînd a **T**ătat prin dovezi permanente •••—bunătăţii sale că statul nu este al său, ci el este al statului, cine va în- răzni să urzească vreo primejdie -mpotriv-4ui? Cine nu va dori, dacă-i va sta în putinţă, să abată şi soarta ••-ia cel sub domnia •-. . . . . dreptatea, pacea, curăţenia morală, siguranţa—demnitatea infloresc, iar cetatea, bogată, e presărată cu bunuri ••• •••—felul?. . . . .-nu va admira pe conducătorul său, cu

acelaşi. . . . . ——-care, am venera şi. . . . ——-nemuritori, dacă ••••ar. . . . . ~«~~se a--te privirilor. . . . . 9.-••-Dar rum •»Nu •••—••••-acesta foarte aproape de ei, el --re ••• rnnduce după natura zeilor, folosindu-şi puterea numai pen. . . . a aduce binele şi fericirea? Acest lucru. . . . . rauLat şi dobîndit astfel. . . . —să treacă drept ••••—mai -. . . . . -e«—. . . . . • de --fi. . . . . ——aeelaşi timp şi „cel mai . . . «•*

1 *Maximus "-optimus* ••••— . . . . -consacrate lui Jupiter. Aici . . . . . sc•••••fap—despotismul filozofic, bazat pe o putere absolută. dar supusă controlului unui conducător virtuos (n. •———

(DESPRE VIAȚA

TEORIA FERICIRII

1. 1. Toți oamenii •••—frate Gallio să trăiască fericiți, dar nu izbutesc să vadă limpede ce' căi duc spre fericire. E atit de greu s-o atingi, încît, dacă •—• ați cu puțin din dramul bun, -eri-irea e cu atît mai departe cu cît te grăbești mai tare spre ea. Cind «-afli • • - B cale • rește, însăși graba dev-ne pricina îndepărtării de țintă. Prin urmare, e nevo--să ••-feotărîm în privința năzuințelor no-stre ; apoi să. luăm aminte pe unde să ne îndreptăm mai repede spre ele. Dacă am făcut alegerea potrivită, avem să înțelegem •••~mer-—cît ••••mult cîștigăm zi de zi ••-cu cît ne-am - propiat de o» iectul dorinței noastre firești. -—Așadar să lămu• m ••••-vrem ••• ajungem și pe ce căi, •••-nu fără__frowvică-, căci nu e o călătorie. . . . . -«n-care. . . . .~e«noscute și oamenii locului nu "-iasă ••te rătăcești. Dimpotrivă, aici, cărarea •••ută ••—prea bătătorită ••~4nșeală cel •••• . . . . .— ~ »un lucru de căpetenie să ne ferim a păși ca într-o turmă, •••-4n urma ••tera ••-«u ••—unde ar fi bine ••~mers, -~pe unde o iau cu toții. Nimic ••~e mai rău decît să ne lăsăm conduși de opinia împărtășită de

Vezi De ira, •••3« n. 1 (n. t.).

toți, socotind valorile dup'-mulțimea părerilor.. . . . .—— tr- im potrivit rațiunii, cî imitind. . . . . —mo—le • • • • -ne. . . . . «cenușiu, cînd o- meni-—- —nghesuie~de-a valma unii. . . . . —— • • • -ee sfîrșește î--r-un morman de trupuri cînd se îîmbulzește, • —înviată (nimeni nu cade în așa ...-să -pe al" l «după sine; cei • • • -primele rînduri sînt spre pieirea ce-or -• • —urmă) : nimeni • •—se rătăcește singur, ci devine pricin-—și . . . .-pentru gre- • e a - a - d e c — e. . . . . .-apucăm pe un făgaș um- blat. De vreme ce oricui îi e mai ușor • • — • • • -decît ••• judece singur, se întîmplă ca oamenii • • — • —gîndească de-oc despre viață, ci veșnic • • — ••«• eza-e altor a. • stfe- sînt prin și ca într-un vîrtej și doborîți de o.....ui- tată din om in om. Pierim prad- —. . . . .—altora--leacul nu e decît în rupere a de turmă- •—însă omul se.....-împo- . . . . .-rațiunii și își apără nefericirea. Întocmai ca în adu¬ narea • •••••••

.....de-hlamidă [1], dar şi capetele încununate cu. . . . . «*• căci nu preţuiesc culoarea veşmintelor. Nu dau crezare ochilor cînd judec un om : lumina sufletului îşi arată- fără ••••—adevărul şi binele ascuns în. . . . . —Dacă omul ar găsi răgaz să-şi adune în tihnă gîndurile, o! cit de lesne fnlmîntarea l-ar împinge să mărturiseas^ă : '—„Aş dori ca tot ce am făcut pînă azi să nu fi făcut niciodată : cînd mă gîndesc la ce-am rostit, îi pizmuiesc pe cei lipsiţi de grai, dorurile mele îmi par. blestemul duşmanilor. . . . . — iar temerile mele, o! •••-buni! cu cît. . . . . de îndurat decît poftele mele! Am purtat pică multora •— m-am împăcat apoi cu ei (dacă poate exista împăcare între vrăjmaşi)': mie încă ••••-izbutit să-mi fiu prieten. M-am străduit din toate puterile - -mă desprind de turmă şi să mă fac cunoscut prin însuşirile mele: ee altceva ••••*zbîndit decît ••—am devenit ţinta loviturilor şi am arătat invidiei unde să muşte? 4. Vezi unii care înalţă •••-slăvi arta ' cuvîntului, alţii care urmăresc avuţii ori favoruri, sau care jinduiesc puterea: toţi sînt sau devin duşmani. Oamenii, cu cit admiră mai mult, cu atît pizmuiesc • •—tare. De ce să nu căutăm "«b u n căruia. . . . — simţim binefacerile, nu să le scoatem la vedere? Strălucirea uimeşte, atrage privirile; oamenii şi-o arată unul altuia, dar ea ascunde putreziciune".

ADEVĂRATA FERICIRE

III. 1. ••-urmărim un ••••-adevărat, solid şi stabil, cu atit mai ••••preţ cu cît e tă-nuit :. . . . «scoatem la lumină. Nu se află departe şi îl. . . . găsi. Trebuie ---ştii doar în-

J Cei care nu sînt cetăţen—romani (hlamidă — veşmînt greşesc) (n. t.).

2 . . . . . "învingătorii în războaie, care in timpul triumfului purtau pe cap o coroană de laur ••—-

cotro să-ţi înt-nzi • •••—Acum însă bîjhîi pe de lături ca ••—eznă •••4e poţi———————-"de ţinta dorinţelor t a l 2. Dar ca să - -"te port prin ocolişuri, voi lăsa deoparte părerile altora (ar trebui prea mult timp să le înşir şi ••• le resping). Ascu-~deci părerea noastră. Cînd spun „a noastră", nu mă alătur vreun -ia dintre căpeteniile stoi- .....—Ş*~eu am. dreptul la o părere. Aşadar, pe unul dintre stoici --voi urma, altuia —vor cere să-şi împartă argumentarea; poate, chemat să-mi spun părerea. în urma.....- nu yoi respinge nimic din ce s-a susţinut mai îna-nte, - -voi zice : „Am ceva de adăugat". 3. Totuşî, •••oem-'—'-eeilalţi stoici, şi eu.....-căile naturii. A fi înţelept înse-mnă "-nu te abaţi de la natură, să te formezi după legile şi exemplul ei. Prin urmare viaţa fericî.—..-eea mai potrivită cu natura. Ea nu poate fi ati- - • • — - d e o minte într-o deplină stare de sănătate, •••• curajoasă şi ageră, •••-in al treilea rînd, minun-1 de răbdătoare, deprinsă cu orice împrejurări, grijulie cu trupul ei, ••—fără nelinişti, în sfîrşit, •urio*să să descopere acele lucruri' care împodobesc viaţa—dar fără a admira vreunul[1];.....--folosească ••—.....--pase la îndemînă •••soartă, nu să li se înrobească. -—Vei •••• ţelege, chiar • ică •••-nu voi stărui, că odată înlăturate pricinile de tulburare şi -paimă, vei dobîndi o nesfîrşită linişte şi libertate. In locul p-ăcerilor -—desfătărilor firave -i fără preţ vătămătoare prin însăşi aroma lor, cîştigăm o.....-uriaşă, netu-burată de neclintit, odată cu pacea •—«seninătatea.....—Măreţ«a va ••—împletită ••-felîndeţea, ••••-.orice violenţă îşi are izvorul în nevolnicie.

[1] In gr. *athaumastia,* principiu stoic care respingea admiraţia şi emoţia provocate de un eveniment exterior. Cf. *-Epistale,* 1, VI, 1 : Nil *admirări prope res est una, Numici I Solaque quae p@s.)it jaccere et servare beatum* (U n — • - s w e ' duce mulţumire / E să ajungi; Numiciu, nimic să nu te •••-(». t.).

F-reşte—putem sădăm şi alte nume ••••••• nostru, adică să cupr- dem •• —cuvinte diferi- —..... •••e>* -a-mată se poate aduna într-un cîmp • larg ••• — • poate aduna într-o strîmtoare. Fie că e dispusă în..... .....fie că •• •«desfăşoară în l" ie dreaptă, •• —are..... ....—şi voinţă de iu- tă. • • -d e..n-ia fericirii poate • —dezvoltată şi extinsă, sau spusă pe **scur**t, •• —vorbe ——————:—acelaşi lucru dacă spun: „Fericirea ••• • seamnă **un** **su**flet dispreţuitor al împrejurărilor şi bucuros su prac-ioe virtutea." Sau: **„0** forţă de neînvins a sufle-(ului •••• """ii •«Să • •••••••••«••••••••• • • MMtiiiiNNMMaai ltă i omenie şi grijă de semeni". Mai putem adăuga că un om fericit este •• l • pentru care - in**e**le şi răul înseamnă bunătatea **sau** răutatea sufletului, care cultivă virtutea, mul-(umindu-se cu ea; un om •• —care • norocul nu-l înfierbîntă, iar ghin-onu--nu-l doboară. El •• —**un**o-- •alt bine .....-cel pe care şi-l poate singur oferi, iar adevărata lui desfătare va fi d-spr**e**ţul .....-...-3.. Poa**t**e vrei în-ă **sii** stă-uim, să dăm ideii ••«• -şi alte înfăţişări, păstrîndu-i neatins miezul, Ce ne împiedică să num**im**.————————. • uget liber, ^na^t, netemător şi stator- ic, sălăşluirud din-**colo** de spaime şi patimi?————————————————-este cinstea şi •ingurul rău ruşinea, iar tot rest**u**l — o gră-....—**n**e-n**s**" nată de întîmplări, care nu ştirbesc şi • • • întregesc cu nimic.....• "•—ie- • vin şi pier, fără s-o sporească s-u •••—micşoreze. 4. Odată întemeiat acest mod de.....—**îi**—urmează în chip necesar o st**a*** e de necontenită veselie şi o în "tă mulţumire izvorîtă din preocupări alese.....—se-.....—de avuţia •• -şi nu rvneşte decît •• -îi ••• -la îndemînă. •• —**ce** •• —..-pară . ai-bune toate acestea decît.....-*r—ul**u**i nostru, mărunte, •ş«'ati'e ••—care nu duc.....———— ••• —în '**a**re va ••• inrobit de plăceri, • —va copl- i.....—-Vezi, de bună seamă, • ntă şi vătămătoare sclavie •• -în*ura omul stăpînit •• -plăceri şi dureri, pe ••••--în.....———mai capricios ••—dezlănţuit:.....-să-ne croim drum spre

libertate. •-•Libertatea ••-ți-o dă altceva decît nepăsarea in fața sorții. Numai astfel vei dobîndi fericirea de nepreț uit, pacea cugetului.

V. **1.** Intrucit am inceput să dezbatem cu prisosință acest subiect, putem numi fericit omul care a înlăturat ispitele '—temerile datorită rațiunii sale. Stincile sînt și ele lipsite de frică și suferință, la fel jivinele. Totuși •• — poate fi numit fericit cine ••-înțelege ce înseamnă fericirea. -—La fel se întîmplă cu oamenii pe care firea ••• — slabă •— •nerecunoașterea de sine îi faoe deopotrivă cu pietrele și. . . . . - Între -ei nu e • deosebire : animalele sînt lipsite de orice judecată, iar mintea. . . . . bă a acestor oameni e aplecată numai spre rău și. . . . . • gere. Prin urmare, nu există fericire în afara cunoașterii adevărului. •—Așadar, viața fericită este sigură cind judecata e dreaptă •—statornică. Atunci, sufletul curat, descătușat de toate suferințele va ocoli rănile și chiar zgîrieturile. Va rămâne acolo unde •••—așezat și-și va apăra locul impotriva vrăjmășiei sorții. 4. Cit despre plăceri, ele se vor furișa de pretutindeni și se vor strecura pe toate căile. Ne vor învălui sufletul. . . . .-o» alte mîngîieri, spre a ne încolți din toate părțile. Dar care dintre muritori, dacă mai păstrează un rest de demnitate omenească, ar vrea • ••fie măgulit fără încetare și să se inchine trupului său, părăsindu>-și spiritul?

Traducere de
SuetZana Sterescu

• •••^•••••••••IMUMINI
(DESPRE BINEFACERI)

CARTEA ÎNTÎI: I—VIII

ESENȚA BINEFACERII

1. 1. Aș îndrăzni să spun, preabunule Liberalis[1], • — dintre greșelile numeroase și felurite săvîrșite de oame-
«care îșî duc viața la întîmplare, fără chibzuință, următoarele două nu prezintă nici o deosebire: nu știm iiici ••—facem, nici ••—primim servicii[2]. —o—• .....«o— atrage pe cealaltă: serviciile făcute greșit nu ••••"-răsplătite cum se cuvine. Și este prea tîrziu să ne .....—....caz că nu au fost restituite. Ele s-au pierdut chiar.... clipa cînd s-au acorldat. 2. Iată de ce, nu este de mirare că, printre..... și -mai .....—wa se află vreunul mai răspîndit ca acela al nei'ecunoștinței. Imi •••-«seama că s-a ajuns- la această situație din mai multe pricini. In primul rînd, nu ale-••—pe cei vrednici de a le face servicii. Pentru a da un împrumut, cercetăm în amănunțime situația mate-

[1] Cavaler roman foarte bogat, om de litere și « Aebutius Liberalis a fost prietenul lui Seneca în ultimii ani- de ....-ar* acestuia. Filozoful i-a dedicat t r a t a t u l — — și, d e a s e m e n e a , « « (r e . t.).

[2] Termenul latin e s t e - 4 a - p * u r a l —8e-poate traduce in românește atît prin „ s e r v i c i u « ș t prin „binefacere". De fapt, include sensul ambelor cuvinte românești, și, în primul' rind, cel al termenului de „serviciu" (n. t.).

rială și purtarea datornicului ; nu împrăștiem semințe pe un ogor sleit și sterp ; în schimb, azvîrlim servicii la întîmplare, fără judecată, în loc să le acordăm cum se cuvine. 3. N-aș pute a arăta cu' ușurință dacă este mai rușinos să tăgăduiești o binefacere sau să o ceri înapoi, Întrueît natura acestui gen de datorie cere ca restituirea ei să fie încuviințată numai in măsura în care vine de la sine. Este însă foarte rușinos să te prefaci că uiți, deoarece nu-i nevoie, pentru a-<ți plăti datoria, de miijloace materiale, ci de intenție ; cine se simte îndatorat a și înapoiat serviciul. 4. Dar chiar și noi sîntem vinovați, cu toate că răspunderea o poartă mai ales aceia care sînt atit de lipsiți de recunoștință, încît nici măcar nu mărturisesc datoria. Mulți sînt nerecunoscători din fire ; și mai mulți devin astfel din pricina noastră. într-adevăr, fie că, severi, reproșăm binele făcut și pretindem răsplată, fie că, ușuratici, ne căim în scurt timp de darul nostru, fie că, tinguitori, căutăm pricină din orice fleac. Nimicim întreaga recunoștință nu numai după ce am făcut un serviciu, dar chiar în timp ce îl facem. 5. Cine dintre noi s-a mulțumit să fie rugat cu discreție, sau doar o singură dată ? Cine, îndată ce a simțit că i se cere ceva, nu și-a încrețit fruntea, nu și-a întors privirile, nu s-a prefăcut copleșit de treburi ? Cine n-a îndepărtat prilejul rugăminții, folosindu-se de discuții îndelungate și dinadins fără vreun rezultat, și n-a evitat necesități urgente recurgind la di verse mijloace? 6. Dar, prins la strâmtoare, cine n-a promis, însă cu greutate, încruntîndu-și sprîncenele, cu vorbe puține și abia șoptite ? 7. Nimeni însă nu datorează cu dragă inimă ceva ce nu a primit, ci a smuls. Poate cineva să fie recunoscător aceluia care a azvîrlit serviciul cu dispreț sau cu mJnie, aceluia oare, obosit, l-a făcut ca să scape de plictiseală ? Greșește cine speră că va afla recunoștință la omul hărțuit de amînare, sau tulbur at de așteptare. 8. Bin efacerea este resimțită de beneficiar cu aceleași simțăminte cu care. este dusă la îndeplinire de. autor.' De aceea, nu trebuie trecut cu

vederea felul în care este dăruit un •••• -Căci fiecare .....— « a r - e e e a ce a • ri mit de la • • •-binefăcător fără voie. Nu se cuvine ca serviciul • •—-••acordat cu încetineală pen-'U că, odată ce în toate marile binefaceri -.;e ia în considerare' intenția **autoru**lu—-- — în**sea**mnă că acela care a întîrziat realizarea acestora n-a.....—ie înfăptuiască multă vreme. Și tot astfel, nu se cuvine să faci serviciul cu trufie. Atunci cînd natura a or în- **u**it ca jignirile să pătrundă in cuget mai- adînc decît faptele bune și ca a**cestea** din urmă să piară repede, _ dar cele dintîi să fie păstrate cu îndărătnicie în memorie, la ce se poate.....-cei •••--rănește pe cînd obligă'-Ești îndeajuns de recunoscător unui asemenea. ••"-dacă....ierți binefacerea făcută ! **9.** Dar nu trebuie ca numărul ma**re** ••• nerecunoscători să devină motiv de so**vă**ială în a face bine. Întîi de ••••—**pen** tru că, așa cum- **am** mai spus, ...—pe zeii nemuritori profanarea și———————respect ....—de -—nu-i împiedică de la această dărnicie atît de largă și de neobosită. Ei se slujesc ••• -puterea •••—•• revarsă daruri asupra oricui, inclusiv asupra- acelora care îi defăimează. ••-facem Ia fel ca ei, pe •••-ne..... slăbiciunea no**ast**ră omenească : •—dăruim se**rvic**iile, nu ..•.— •.,**3**oeotim prețul! Cel care, dăruind, s-a gîndi—la .....—merită să fie înșelat ••"așteptările sa-e. 10. Dar ••-admitem că soarta ne-a fost ....A-tit-**e**opii*; cît :și soția ne-au dezamăgit.....—totuși să creștem copii și să ne.....—Sîntem așa de stăruitori împotriva încercărilor ••—tot felul, încît, • upă infrîngere, reluăm războiul și, după naufragiu, • trăbatem....nou marea. Cu atît mai mult se cuvine să nu punem capăt înfăptuirii binefacerilor. Cine •••—•-fiindcă ••—-•primit inapoi, înseamnă ••••* dat ca •• — primească și, astfel, ...-atitudinea nerecunoscătorilor, pentru care nu este o rușine să' nu înapoieze, •••-ae • poate. 11. Cît ••••mulți sînt nevrednici de lumina zilei ! Totuși, soarele răsare. Cit •••mulți se plîng că au venit pe lume ITotuși, **n**a-ura ivește **v**l-s**t**are •———ie îngăduie să trăiască pînă •••acelora

care ar fi prefer-t să nu existe. 12. A nu urmă-i rod ui binefacerilor, ci binefacerile -nseși, a căuta binele d • pă .....cunoscut numai răul, iată ce e-te propriu unei inimi mărinimoase' Ce m-r- ie ar avea actul de a fi d,e folos multor oameni, dacă n-ar rămîne nimeni dezamăgit ? • eritul constă în' a face servicii fără gînduri de r-stituire. Rodul binefacerilor es-e cules' de omul cu suflet nobil din actul însuși - -dăruirii. 13. Este •• că. . . . . —. . . . . -mu. . . . -—-să ne înspăimînte și să ne facă mai puțin dornici de fapte .frumoase. Dacă mie, de pildă,. . . . . fi- luată or-ce nădejde de •—întîlni '—ființă recunoscătoare, aș' prefera să ••-«primesc răsplata serviciului meu. . . . .—~nu-l fac, întrucît cin-—nu dă întrece în ticăloș-e pe nerecunoscători. Voi spune • în-e-"- cine nu -napoiaz-—binefacerea, greșește mult — cine n-o face, și mai mult.

II. 1. *„Cînd ••-hotărît să-mparți. . . . . ~—grămada, /* •. . . . . -. . . . . ~«e ••••—doar *să izbîndească".* ••—legă— . . . .—~—. . . . .—..—arn putea -două obiecții. Pe de o_ parte, nu trebuie să împrăștiem serviciile în. . . . . -pe de altă parte, in nici o situație, și cu atit mai. . . . .— . . . . —binefacerilor, • — ••—recomandată. Odată Înlăturat criteriul judecății, serviciile încetează să mai •••• servic-i, schimbindu-și numele ••••orice altceva. 2. ••te •••-••••—-. . . . .— ••••«••multe pierderi sint despăgubite de un singur serviciu bine săvîrșit. Te rog, ai grijă : . . . . pu-ea ca îndemnul la dăruirea serviciilor,. . . . . -cu riscul ca nici unul din ele să nu fie izbutit, să fie mai ••• -. . . . . mai potrivit pentru măreția actului de a face bine ! • . . . . .— •••a-el "vei pierde multe" de mai sus. -Nu se pi-rde nimic, pentru că, d .că cine -a a pi-rdu-j inseamnă că și-a f-cut. . . . . —Raționamen-ul serviciilor este unul singur: ele doar se cheltuiesc. Dacă obligatul restituie ceva, sîntem • acă- nu «restituie nimic, •• există pierdere. Am ••••«a ••••dau. Nimeni. . . . . .— cr-e

.....~H*~registrui de scadență și nu face somație la .... și. or a fixată, asemenea unuiperceptor la-o- s •••«m adevărat nu se gîndește niciodată la restituire • .....anunță debitorul. Altfel, serviciul. . . . .p--ace într-un act de credit, - -a aduce un serviciu plătit este o cămătărie nerușinată !.4. • ntinuă să aduci servicii oamenilor, oricare! ar fi soarta primelor binefaceri. Este .... bine ca ele să zacă neștiute la nerecunoscători. Pe aceștia, poate, fie rușinea, fie prilejul nimerit, fie exemplul ...—.••vor face, odată și odată, recunoscători! Să nu te .....-nvins, desăvîrșește încercarea ta și îndeplinește-ți rolul de om de bine. Ajută pe unul prin faptă, pe altul .....-încredere, pe altul prin influență. Ajută •-unul cu sfatul, pe altul cu-binevenite .....-și fiarele simt faptele bune și nu se află vreun • an- al -atit de neîmblînzit încît să nu poată fi'și—a-us în stare ••• •• •-.....-m-na binevoitoare, datorită îngrijirii. acordate. ••—-leilor ••••←. . . . . făI-lă pri• ejdie de către • ••• ...—-Hrana preschimbă cruzimea elefanților în supunere de. . . . .-așadar, perseverența binelui neostoit biruie, ••• cele din ur- ă, chiar și fiin țele situate în. . . . .—putinței înțelegerii -.~prețuirii unui serviciu. Cineva este nerecunoscător față ••-o-binefacere? Nu va mai fi față de următoarea. A. . . . .de-altele două ? La o a treia ii vor reveni în • emo.ie chiar și cele care au dispărut.

III. 1.. . . . .—cu adevărat serviciile acela care cre-e .....repede că le-a pierdut. Dimpotrivă, cine stăruie și adaugă alte celor dintîi, reușește să smulgă recu- ——. . . . . și dintr-un suflet aspru -—înclinat spre .....- Acesta nu va.....«să—și ridice. . . . .—-:fața .....—-"servicii. Odînootro se va întoarce, ——————— propria amin tire, să • te va— ă acolo : copleșește-l cu binefacerile tale ! 2. Voi vorbi, iubite Liberalis, despre natura ••—caracteristicile binefacerilor, dacă, mai întîi, •••—vei .....- -să.....-•———•••• —unele •• •-...-are nu. . . .

vesc direct subiectul nostru. De ce sînt trei Grații[1] și de ce sînt surori ? De ce se țin de mînă ? De ce sînt zîmbitoare, tinere și fecioare ? De ce poartă veșminte străvezii și fără cingătoare ? 3. Într-adevăr, unii vor să încredințeze că prima Grație simbolizează pe cel care face binefacerea, a doua pe cel care o primește, iar a treia pe cel care o restituie. Alții spun că ele reprezintă cele trei categorii ale binefăcătorilor : cel care oferă, cei care înapoiază și cei care oferă și, în același timp, restituie. 4. Poți să socotești adevărată oricare dintre aceste păreri. La ce ne poate sluji asemenea cunoștință ? Pentru ce acea horă de mîini înlănțuite care revine de unde a plecat ? Pentru că lanțul binefacerii, trecînd din mînă în mînă, nu încetează să se întoarcă la cel care dă și pierde aspectul de întreg, dacă este întrerupt vreodată. Rămîne însă foarte frumos dacă este necontenit bine îmbinat și dacă se respectă ordinea rolurilor. în acest lanț, cea mai mare dintre Grații se bucură de o stimă deosebită ; la fel, în binefaceri, cei care fac servicii. 5. Chipurile lor sînt vesele, așa cum obișnuiesc să fie autorii serviciilor sau beneficiarii lor. Ele sînt tinere, deoarece amintirea serviciilor nu trebuie să îmbătrînească ; fecioare, pentru că sînt neatinse, curate și sacre pentru toată lumea. Nimic nu se cuvine legat sau ținut strîns la ele. Poartă veșminte slobode și transparente pentru că binefacerile nu refuză să fie dezvăluite. G. S-ar putea găsi cine va într-atît de robit grecilor, încît să spună că astfel de gînduri sînt necesare. Însă nu se va afla nimeni care să socotească legate de subiectul nostru chiar și numele pe care Hesiod le-a dat acestor Grații. Pe întîia născută a numit-o Aglaia ;

[1] **Grațiile (sau Charitele) întruchipează la Homer și Hesiod strălucirea (Aglaia), seninătatea (Eufrosina) și prospețimea (Talia). La Seneca, sub influența unor filozofi stoici greci pe care autorul i-a luat ca model, mitul Grațiilor dobîndește o semnificație diferită de cea din mitologia propriu-zisă. Această nouă semnificație se bazează pe sensurile variate ale cuvîntului cfcar.is (gratia), și astfel mitul este subordonat ideii de binefacere (n. t.).**

▷c cea mijlocie. . . . .•. . . . **MM**»—--cea din urmă • Fiecare a interpretat aceste nume cum a găsit •—cuviinţă, incercînd să le explice în vreun fel; toate acestea în vreme ce Hesiod şi-a numit copilele cum a vrut. 7. De iweea, Homer •••schimbat numele uneia, ••••—• ••-Pasiteia, si a dat-o in căsătorie, ca să arate că, deşi fecioare, Graţiile nu sint vestale. Aş putea găsi şi alt poet la care veşmin-•• -—lor sint • rînse cu cingătoare, iar ele inainteaă acoperite de văluri des ţesute. Pînă şi • ercur stă la un loc cu Graţiile, pentru că aşa a fost pe placul pictorului şi nu pentru că raţiunea sau arta. . . . . —dau binefacerilor. •—Chiar şi Crisip, a cărui minte ascuţită pătrunde pînă în miezul adevărului, chiar şi el îşi umple toată cartea cu asemenea nimicuri, el care, de obicei, vorbeşte ii umai cu intenţii practice şi foloseşte doar atitea cuvinte cîte sînt necesare înţelegerii. Cît despre serviciul însuşi şi despre obligaţia reci-- că de ada, - "primi şi a restitui nu spune decît foarte puţin. •••nu ames-ecă poveşti printre îndrumări, ••••îndrumări printre poveşti. 9. De pildă, în afara celor spuse mai sus, ştiri --ca-e le găsim la • ••• caton \ Crisip spune că cele. trei Graţii sînt fiicele lui ***V&us*** şi ale Eurinomei. Ele sînt mai tinere. de- t Horele, ... mai. . . . . .-—-ehip şi, din acest . . . . enus ca însoţitoare. Cris-'—socoteşte că pînă şi numele mamei are însemnătate. Ea a fost numită Eurinome deoarece este specific unei căsnicii trainice ••—împartă binefaceri. De parcă s-ar obişnui să se pună nume mamei după naşterea fiicelor, sau poeţii ar reproduce. . . . .~nramele adevărate ! 10. Aşa cum sclavul nomenclator foloseşte îndrăzneala în locul. . . . . .-şi ••••un nume • ••• oricui nu ş i - l « a m i n t i • — • • adevărat, tot astfel, poeţii •« socotesc că ••••vreo importanţă să înfăţişeze •• -. . . . . • -siliţi de nevoie, fie atraşi de efect,

[1] **Originar din insula Rodos, Hecaton a fost -»•——••, zofului stoic Panaetius. El a constituit principala sursă de inspira¬ i il' a tratatului ••• *"Beneficiis* • • — —**

denumesc pe erou cu numele care se potriveşte cel mai bine versului. Şi nu sînt învinuiţi vreodată că au folosit alt nume decît cei din registrul de cetăţeni ! Căci poetul imediat următor îşi numeşte şi eI personajele în felul său propriu. Ca să te convingi că lucrurile stau aşa, iat-o pe Talia : cînd se vorbeşte de ea, se numeşte Charis, la Hesiod, Muz a, la Homer.

IV. 1. Dar ca să nu săvîrşesc greşeala pe care[1] o condamn, voi lăsa deoparte toate aceste amănunte care sînt atît de străine de subiect, incît nu pot fi tratate nici măcar în legă tură cu el. Numai tu să mă aperi dacă, vreodată, cineva mă va învinui că l-am pus la locul lui pe Crisip, un om mare, pe Hercule, dar, cu toate acestea, un grec a cărui minte prea ascuţită se retează şi se indoaie adesea asupra ei însăşi : chiar cînd pare că-i izbuteşte ceva, ea doar împunge, fără să străbată la lumină. 2. Dar, în cazul nostru, in ce constă priceperea ? Este necesar să discutăm despre binefaceri. Trebuie să orînduim aceste practici care leagă cel mai mult societatea omenească. Trebuie să statornicim o regulă de viaţă, ca nu cumva să ne lăsăm atraşi de o uşurinţă nechibzuită, sub aparenţa mărinimiei. Să veghem ca această recomandare să nu strîmtoreze, pe cînd încearcă să o ţină în frîu, generozitatea care nu poate nici să lipsească, dar nici să abunde. 3. Trebuie să-i învăţăm pe oameni să ofere, să primească şi să înapoieze din inimă. Şi este nevoie, de asemenea, să le punem în faţă o mare întrecere ; nu numai să-i egaleze, prin fapte şi gînduri, pe cei cărora le sînt obligaţi, dar să-i şi depăşească, fiindcă acel ce datorează recunoştinţă n'u ajunge din urmă decît dacă o ia înainte. Unii trebuie să înveţe să nu reproşeze nimic, alţii, să datoreze mai mult. 4. La această silinţă, cinstită între toate, de a învinge binefaceri prin binefaceri, ne îndeamnă şi Crisip cind spune că, de vreme ce Charitele sînt fiicele lui Zeus, trebuie să

ne f-rim ca nu c mrva o ••eb- -recunoștință să fie un sacri¬ .... -o jignire față de aoeste copile atit de fermecă- Ioare. 5. împărtășește-mi, ... —cîteva din căi le pri-• • •••• -poot f ac* • • — 4 n e , c a r e • — •••• —m**• . . . . . —față de cine meri• : Invață-mă. . . . . • prin care se — — — — t r e inimile ••••• —care obligă •• -ale celor -are sînt obligați, •• ——încît, făcut - —imediat • d• —el, ...stăruitoare să • •••-amin t**T**e- — ' — •datornici'. ••• — "lăsăm nimicurile de . . . . . acesta pe seama poeților cărora le-a fost hărăzit ••• i n c i n t e ș i să urze* scă povești plăcute. ai • că — •••• —pu«ea obiecta — ei vor să vindece. . . . . • •—să mențină •••rederea în re-ații-e dintre oameni; vor ••••sape în ini- -amintirea binefacerilor. Atunci, •• -vor- be ască cu gravit- te și să-și pledeze cauza •• •multă energie. Doar nu sooo«e. . . . -din intîmplare, •• —cea mai mare neno- rocire, ni crea binefacerilor, poate. . . . . -•••—prin- tr-o~ vorbărie goală și. . . . . —seu prin argumente de femeie bătrînă.

V. 1. ••• —. . . . -nevoie care mă împinge • •4rec peste . . . . . -•• -nefolositoare, mă silește •• "arăt ceea ce -rebui învățat înainte • —toate : •• — • —constă d* toria noastră pentru o binefacer* —primită. Intr-adevăr, unul spune că . . . . dator suma de bani pe care a primit-o. Al«u—« -recu- noaște datornic pentru un titlu de •••••—-Unul dato- . . . . . -sacerdoțiul, •• —o p«« vi* cie. •-«A-estea. . . . -însă semnele serviciilor, nu se--ic-i-e înseși. Binefacerea nu . . . . . atinsă cu • • • — — —se petrece în suflet. •••• —o . . . . —. . . . . —materia binefacerii și . . . . . -•- . . . . . este foarte prețios, —argintul, alcătuiește serviciul, ci n v * i • voința • e-ui care dăruie. Însă • •pr'cepu-ii observă numai ceea ce •• •«ade ••• -ochi și ceea ce este ••—. . . . . și posedat, ign^r^nd—diim trivă- tot •• —este valoros și •• -preț •• — - — Bunu- rile pe care- le stăpînim, •• —care le de care se

agaţă lăcomia noastră sînt trecătoare. Şi soarta, şi vreun act de nedreptate ni. le pot smulge oricînd. Binefacerea îrisă rămîne chiar d upă ce s-a pierd ut obiectul prin care s-a realizat. Ea este o acţiune bine întemeiată şi nici o putere nu o poate nărui. 4. Am răscumpărat 'Un prieten din mîinile piraţilor. Un alt duşman l-a prins şi l-a aruncat în- temniţă. El a fost lipsit nu de binefacerea mea, ci de putinţa folosirii ei. Am înapoi at cuiva copiii salvaţi dintr-un naufragiu sau dintr-un incendiu, dar i-a răpit fie o boală, fie un alt accident neaşteptat. Serviciul dăinuie chiar în lipsa acestor copii. 5. Prin urmare, tot ce uzurpă pe nedrept numele de binefacere este doar un serviciu material prin care se manifestă un sentiment prietenesc. Se întîmplă chiar, în alte împrejurări, că una este aparenţa, alta situaţia însăşi. 6. Un comandant răsplăteşte un soldat cu colane, cu coroană murală şi civică. Ce are preţios în sine coroana ? Sau toga pretextă ? Sau fasciile ? Sau estrada şi carul triumfal ? [1] Nici una nu reprezintă demnitatea, ci însemnul demnităţii. Tot aşa, ceea ce se oferă privirii noastre nu este binefacere, d urma binefacerii, semnul ei.

VI. 1. Ce este, aşadar, un serviciu ? Un act de bunăvoinţă care provoacă bucurie şi, provocind-o, o revarsă in. sine, datorită înclinaţiei şi dispoziţiei spontane de a face bine. Prin urmare nu interesează ajutorul dat sau darurile primi te, ci in tenţia, căci binefacerea nu constă din situaţia creată sau obiectul dăruit, ci din însuşi sentimentul celui care dăruie sau acţionează. 2. Că există o

[1] **Corona civica era acordată ostaşului care smulgea din mîinile duşmanului un cetăţean roman. Corona muralis răsplătea pe soldatul care asedia cel dintii o fortăreaţă inamică. Estrada (tribunal) era o construcţie din lemn, semicirculară, pe care stăteau împăratul, magistraţii, comandanţii militari. Carul triumfal (currusj era un car bogat împodobit pe care comandantul biruitor, căruia i se acordau onorurile victoriei, intra în Roma (n. t.).**

mare deosebire între acestea, o poți înțelege și din faptul (ii binefacerea este întru totul un. bine, pe cind lucrul în-l'ăptuit sau dăruit nu este nici bun, nici rău. Intenția este aceea care înalță lucrurile mărunte, dă luciu formelor în-lunecate, detronează ce este măreț și .socotit ca prețios. Obiectele pe care le rîvnim au, luate în sine, o natură neutră : nu sînt nici bune, nici rele. Important este încotro le îndreaptă mintea călăuzitoare care dă formă lucrurilor. 3. Nu tot ce poate fi numărat sau transmis din mină în mină constituie serviciu, la fel cum cinstirea zeilor nu se măsoară cu numărul jertfelor,' oricît de grase și oricît de învelite în aur, ci ou 'sentimentul just, pios, al adoratorilor. De a ceea, cei buni pot aduce sacrificii- alcătuite doar din făină și pămînt. Cei răi, dimpotrivă, nru pot scăpa de impietate, oricît de mult singe ar face să curgă pe altare.

VII. **1.** Dacă serviciile **ar** consta din obiectele materiale și nu. din dorințaînsăși de a face bine, ele ar fi cu atît **mai** însemnate cu cît sînt mai mari lucrurile pe care Je primim. 01', a ceas ta este un neadevăr. Desigur, de multe ori, ne obligă **mai** mult cel care a dat cu măreție un dar neînsemnat, „a egalat prin sentimentele sale **o** avere de **rege" 1** a dăruit puțin, **dar** din toată inima, a uitat de **propria-i sărăcie, văzînd-o pe a** mea, a avut nu numai **voința, dar** și dorința vie de a ajuta. Ne simțim mai îndatorați față de acela care a socotit serviciul restituit de cum l-a dat, a dat **ca** și cum nu va primi niciodată înapoi, a primit **ca** și cum n-ar fi dat .niciodată, față de acela care n-a lăsat să-i scape și chiar a căutat prilejul de a fi **folositor.** 2. Dimpotrivă, sînt lipsite de farmec serviciile care, așa cum am spus, oricît ar părea de în-**semnate** ca **valoare** și aspect, au fost smulse autorului lor,

1 **Seneca reproduce, cu mici modificări, un vers din** Vergiliu **(n.t.).**

ni'i l-au scăpat acestuia din plictiseală. Mult mai' plăcut este resimțit serviciul făcut cu un gest firesc decît cel aruncat cu o mînă plină de tot. 3. Este neînsemnat serviciul pe care mi l-a adus, dar nu i-a stat în putință să facă mai mult. Celălalt a dăruit un lucru de preț, dar a șovăit, a amînat mereu, iar cînd l-a dat, a suspinat. Sau l-a dat cu trufie, l-a etalat și a vrut să facă plăcere, dar nu aceluia căruia i-l oferea. El a făcut un serviciu amorului propriu, nu mie.

VIII. 1. Eschine, un discipol sărac, îi spune lui Socrate, căruia mulți ii ofereau daruri de tot felul, potrivit cu posibilitățile lor : „Nu găsesc nimic vrednic de tine pe care s-ă pot să ți—l dărui, și numai -în felul acesta simt că sînt sărac. De aceea, îți dau singurul bun pe care îl am : pe mine însumi. Te rog, oricum ar fi acest dar, socotește-l hun și gîndește-te că alții, dacă ți-au dat mult, au păstrat pentru ei și mai mult". 2. Acestuia, Socrate îi răspunde : „Ce dar de preț mi-ai oferit.! Doar nu crezi, din întîmplare, că valorezi puțin. Iată de ce, mă voi strădui să te înapoiez mai bun decît te-am primit". Iar Eschine a întrecut prin acest dar pe Alcibiade *, cel cu inima pe măsura avuțiilor, precum și toată dărnicia tinerimii bogate.

CARTEA A DOUA : cap. I—VIII

CUM TREBUIE FACUTA O BINEFACERE

I. 1. Să cercetăm, Liberalis, tu, cel mai bun dintre oameni, un amănunt care ne-a rămas din prima parte : cum trebuie făcut serviciul. Sînt gata să arăt,. cred, calea

1 Grec reputat, spiritual și inteligent, devenit conducător al atcnionilor după moartea lui Cleon. A angajat Atena în încercări

Mi,

(ea mai simplă pentru acest lucru să dăm aşa cum vrem să primim. 2. Înainte de toate, din inimă, repede, fără vreo ezitare. Este neplăcut serviciul care atîrnă mult timp între miinile autorului. Este neplăcut şi cînd autorul a lăsat impresia că acţionează cu greutate. că dă binefacerea de parcă i-ar fi smulsă. Chiar dacă intervine o zăbavă, să ne ferim cu orice preţ să părem că am stat pe ginduri. Omul care şovăie este foarte aproape de refuz şi nu-şi va atrage nici o recunoştinţă. De vreme ce în actul binefacerii intenţia de a dărui are cel mai mare farmec, cînd şovăiala însăşi dovedeşte lipsa voinţei, Înseamnă că autorul nu-a dat serviciul, ci l-a reţinut cu o rezistenţă insuficientă împotriva solicitatorului. Or, există mulţi oameni pe care întîmplarea sau slăbiciunea îi face darnici. 3. Cele mai plăcute sînt serviciile gata pregătite, date cu uşurinţă sau care îi preîntîmpină pe solicitatori, serviciile în care n-a existat altă piedică decît sfiala beneficiarului. Cel mai bine este să previi dorinţa fiecăruia şi s-o împlineşti cît mai repede ; dar, mai ales, să ghiceşti cererea înainte de a fi solicitat, pentru că un om cinstit, cind roagă, o face CU buzele strînse şi cu xoşeafă' în obraji. Cine scuteşte de acest chin îşi măreşte darul. 4. Nu ai obţinut gratis cînd ai obţinut după ce ai rugat. Într-adevăr, cum socoteau şi străbunii noştri, oameni foarte destoinici, nici o oală nu costă mai scump ca una plătită cu rugăminţi. Oamenii şi-ar exprima dorinţele mai cumpătat dacă ar trebui s-o facă pe faţă, intr-atît este de adevărat că pe zeii înşişi, cărora ne adresăm cu totul şi cu totul îndreptăţit, preferăm să-i rugăm pe tăcute şi în sinea noastră.

II. L Neplăcut, apăsător cuvînt, rostit cu privirile plecate, este acel „te rog". Din pricina lui trebuie să arăţi simpatie prietenului sau oricui ai de gînd să-l faci prie-

dificile in timpul războiului peloponeziac (sfîrşitul secolului V î.e.n.). Exilat de atenieni, a murit lipsit de glorie (n. t.).

ten, obligîndu-1. Oricît te-ai fi grăbit, ai dat tîrziu ser-: viciul, dacă l-ai dat la cerere. De aceea, trebuie să ghicim dorința fiecărui a și, îndată ce ea a fost înțeleasă, omul trebuie eliberat de obligația apăsătoare de a solicita. Serviciul îndrăgit și păstrat în inimi, să știi, este tocmai cel care a ieșit în calea solicitatorului ! 2. Dacă n-am avut cum să prevenim, atunci să tăiem scurt vorbele multe ale cererii. Să nu avem aerul că sîntem rugați, ci doar informați . Să promitem îndată și să dovedim, prin însăși graba noastră, că vom îndeplini serviciul chiar înainte de a fi îndemnați la aceasta. Așa cum, pentru bolnavi, hrana primită la momentul potrivit este salvatoare, iar apa dată la timp ține loc de medicament, tot astfel, oricît de neînsemnat și de banal ar fi serviciul, el cîștigă mult pentru sine dacă a fost ' prompt, dacă n-a pierdut nici o clipă. El izbutește chiar să intreacă recunoștința datorată unui dar scump, dar venit cu greu, după o îndelungată chibzuin ță. Cine se poartă atît de firesc nu încape îndoială că dăruie din inimă. Așadar, o face cu bucurie și chipul lui lasă să i se ghicească sentimentele.

III. 1. Tăcerea sau încetineala în vorbire, menite să imi te seriozitatea și asprimea, promisiunea făcută cu aer ul de a refuza au nimicit adesea binefaceri de mare valoare. Cu cît este mai bine să însoțești cu vorbe frumoase faptele frumoase și să dai valoare serviciilor făcute rostind cuvinte omenești și binevoitoare ! 2. Poți chiar să adaugi o mustrare prietenească, pentru ca solicitatorului să-i pară rău că ci îndrăznit tîrziu să se roage : „M-ai supărat din pricină că, deși ai dorit ceva, nu ai vrut să mă înștiințezi multă vreme : pentru că m-ai rugat cu atîta sfială ; pentru că te-ai folosit de altcineva. Eu însă mă felicit • fiindcă ai avut plăcere a să-mi pui la încercare sentimentele. Altă dată, orice vei voi, cere-mi ca pe un drept al tău. Doar o singură dată îți este iertată stîngăcia".

3. Să faci așa fel încît sentimentele tale să prețuiască mai mult decît obiectul cerut, oricare ar fi el. Atunci este mai mare meritul autorului, atunci este dărnicie adevărată, dacă, plecînd, beneficiarul spune : „Am obținut azi un mare cîștig. Prefer să fi cunoscut un astfel de om decît să-mi fi venit pe altă cale, chiar însutit, cîștigul de care vorbeam. Niciodată nu voi putea dovedi o recunoștință egală unei asemeneai inimi !"

IV. 1. Există însă mulți oameni care fac să fie urîte serviciile datorită asprimii cuvintelor și încruntării frunții. Ei folosesc asemenea termeni, asemenea trufie incit, pînă la urmă, te căiești de rezultatul favorabil. Apoi, după promisiuni, urmează alte amînări. Nimic nu este mai cumplit decît să te rogi și după ce i obținut promisiunea. Serviciile trebuie îndeplinite imediat. 2. Or, de la unii este mai greu să obții serviciul propriu-zls decît promi¬siunea lui. Trebuie rugat unul să i-l amintească, altul să-l îndemne să-l îndeplinească. în tot acest timp, același dar este tîrît prin mai multe mîini. Autorului lui îi revine foarte puțină recunoștință, deoarece fiecăruia dintre cei rugați după el i se cuvine o parte. 3. Așadar, dacă vrei să fii privit cu recunoștință pentru serviciile aduse, să ai grijă ca binefacerile tale să ajungă la cei • cărora le-au fost destinate, neștirbite, intacte, sau, cum se spune, fără vreo alterare. Nimeni să nu intervină, nimeni să nu le rețină. Nimeni nu poate, pentru un dar pe care îl vei face tu, să-și atribuie sieși recunoștință, fără să o micșoreze pe a ta.

V. 1. Nu este nimic la fel de amar ca a fi în nesiguranță multă vreme. Unii oameni îndură cu mai multă seninătate să li se taie de la început oriee nădejde, decît să fie- tărăgănați. Foarte mulți însă au defectul de a tărăgăna, dintr-o josnică ambiție, realizarea promisiuni-

lor, ca nu cumva să se micşoreze numărul solicitatorilor. Aşa sînt, de pildă, miniştrii unor monarhi pe care îi încîntă spectacolul prelungit al trufiei lor. Ei cred că influenţa proprie scade dacă nu arată, din plin şi îndelung, fiecăruia, de ce sînt în stare. Nu fac nimic îmediat, nimic dintr-o dată. Grabnice sînt nedreptăţile lor, încete serviciile. 2. Iată de ce, socoteşte drept foarte adevărate cuvintele acelui poet comic[1]:

„Cum ? Nu înţelegi / Că atîta recunoştinţă îţi rămîne cîte piedici pui ?" De aici acele vorbe cărora le dă naştere o durere nobilă: „Dacă faci ceva, fă", şi: „nu merită atîta osteneală ; prefer să mă refuzi pe loc". Cînd sufletul, cuprins de dezgust, în ce pe să urască serviciul, tot aşteptindu-I, poate el, În astfel de condiţii, să fie cu adevărat recunoscător ? 3. Aşa cum prelungi rea pedepsei este cea mai fioroasă cruzime, aşa cum a ucide repede este un fel de milă, căci cel din urină chin aduce cu sine şi sfîrşi tu] lui — pe cînd momentul care precede înseamnă cea mai mare parte din tortura ce va veni —, tot astfel, recunoştinţa pentru un dar este cu atit mai vie cu cît acesta a fost mai puţină vreme în nesiguranţă. într-adevăr, orice aş tept a re, chiar a unor lucruri bune şi, în'special, a salvării noastre, este însoţită de o emoţie puternică. Cum cele mai multe servicii aduc vindecarea unei situaţii, cine işi îngăduie să chinuie îndelung, cînd poate. să elibereze dintr-o dată, sau cine întîrzie bucuria, acela mutilează propria sa binefacere.' **4.** Orice generozitate se grăbeşte şi nerăbdarea de **a** acţiona este specifică unui act făcut cu plăcere. Cine a fost de folos cu întîrziere şi aminînd de pe o zi pe alta, acela n-a acţionat din toată inima. Şi astfel a pierdut două lucruri foarte însemnate : atît momentul prielnic, cît şi mijlocul de a-şi arăta intenţia prietenească. A voi tîrziu înseamnă a nu voi.

[1] **Autor necunoscut. Fragmentul** a **fost atribuit o vreme lui Terenţiu (n. t.).**

VI. 1. In orice afacere, Liberalis, felul cum este spus **sau** tăcut ceva nu este de mică însemnătate. Promptitudinea aduce multe. Zăbava răpeşte multe. De exemplu, fiimele de atac au aceeaşi forţă a fierului, dar este o deosebire uriaşă între a le arunca cu bratul încordat sau **a** le lăsa să cadă cu o mînă moale. Aceeaşi sabie poate **şi** să zgîrie şi să străpungă ; depinde cit de strîns a fost ţinută. Este dăruit acelaşi obiect. Dar depinde cum este dăruit. 2. Cît de plăcut, cît de nepreţuit **ar** fi darul, dacă autorul n-ar îngădui să i se aducă mulţumiri, dacă, dînd, **ar** şi uita că a dat. Este o nebunie să jigneşti pe cel pe care-l obligi, chiar în acel moment : înseamnă să amesteci o ofensă printre merite. Serviciile nu trebuie înăsprite şi nu trebuie amestecate cu nici o urmă de severitate. Chiar dacei există ceva care să merite mustrare, alege-ţi pentru aceasta alt moment!

VII. 1. Fabius Verrucosus [1] obişnuia să numească serviciul dat cu asprime de un. om fără inimă, o bucată de pîine tare ca piatra pe care flămîndul o acceptă de nevoie. 2. împăratul Tiberiu, fiind rugat de fostul pretor Nepos Marius să-l ajute cu o sumă de bani, a dat poruncă să i se întocmească lista creditorilor. Or, aceasta nu înseamnă a da, ci a convoca pe creditori. După ce a citit numele cămătarilor, Tiberiu a scris lui Nepos că, din porunca lui, a fost eliberat de datorie. A alăturat scrisorii şi o mustrare umilitoare. El a făcut aşa fel încît Nepos să nu aibă nici datorii, dar nici binefacere. 't-a eliberat de creditori fără să-l facă însă obligatul său. 3. Prin acest procedeu, cred eu, Tiberiu a urmărit un scop. Nu a vrut să crească numărul acelora care să il roage acelaşi lucru. Poate că aceasta a fost o metodă nimerită pentru a pune capăt, datorită ruşinii, lăcomiei nesătule a oamenilor. Dar trebuie să u rmăm o cu totul altă cale cînd este vorba să

Vezi De ira, p. 20, n. 2 (n. t.).

facem un serviciu. Trebuie să înfrumusețăm cu toate podoabele cu putință ceea ce dăruim, pentru ca darul să fie primit cu atît mai bine. Cît despre celălalt procedeu, el înseamnă a mustra, și nu a face un serviciu.

VIII. 1. Voi spune în treacăt ce cred despre această faptă = nici chiar unui principe nu-i stă bine să dea pentru a umili. Și, în cele din urmă — ar putea spune cineva —, Tiberiu n-a reușit să scape, prin asemenea atitudine, de situația de care se temea. S-au mai găsit după aceea alții care să ceară același lucru. La porunca lui, toți au explicat în senat motivele datoriilor și numai așa Tiberiu le-a acordat sumele necesare. 2. Or, aceasta nu este dărnicie, ci cenzură. Poate fi ajutor, subvenție acordată de principe, dar nu și binefacere. Căci nu poți să ți-o amintești fără să roșești. Am fost trimis în fața judecătorului : ca să cîștig, mi-am pledat cauza,

CARTEA A TREIA: cap. I—V; XVIII—XXVIII

DESPRE NERECUNOȘTINȚA ȘI NERECUNOSCĂTORI

1. 1. Dacă nu simți recunoștință pentru serviciile primite este un lucru rușinos și apare astfel in ochii tuturor, Aebutius Liberalis. De aceea, de lipsa •• recunoștinței se plîng pînă și nerecunoscătorii : deoarece, în vremea aceasta, toți, fără deosebire, poartă in ei viciul care nu este pe placul nimănui. Iar evenimentele suferă o asemenea Răsturnare, încît pe unii ni-i facem dușmani înverșunați, nu atît în urma binefacerilor, cît mai ales din pricina lor, 2. N-aș putea să tăgăduiesc că la unii oameni nerecunoștința pornește dintr-o răutate Înnăscută. Dar, la cei mai mulți dintre ei, ea se ivește pentru că scurgerea vremii

surpă amintirile. Căci faptele care, la scurt răstimp de la săvîrşire, se păstrează vii în minte, se şterg odată cu trecerea timpului. Îmi amintesc de convorbirea noastră cu privire la oamenii din ultima categorie. Atunci tu îi numeai nu nerecunoscători, ci uituci. Ca şi cum împrejurarea care a stîrnit nerecunoştinţa ar putea a, totodată, să aducă şi iertarea ei ; sau, pentru că uitarea poate apărea la o ricin e, n-ar exista nerecunoştinţa. De fapt, nerecunoştinţa nu apare decît la nerecunoscători. 3. Există multe genuri de oameni lipsiţi de recunoştinţă, aşa -cum sînt multe feluri de hoţi, de ucigaşi, a căror vină este una şi aceeaşi, dar, luată în parte, de o mare varietate. Este nerecunoscător cine tăgăduieşte că a primit serviciul pe care de fapt l-a primit. De asemenea, este nerecunoscător cel care îl trece sub tăcere, ca şi cel care nu-l înapoiază. Dar mai nerecunoscător decît toţi este cel ce uită. **4.** Căci primii pe care i-am pomenit, dacă nu răsplătesc binele primit, rămîn totuşi datornici şi păstrează în ei o oarecare urmă a serviciilor înăbuşită înăuntrul unei conştiinţe răuvoitoare. Cîndva, ei vor putea, dintr-o pricină oarecare, să înceapă a-şi dovedi recunoştinţa.. Îi îndeamnă un simţămînt de ruşine, ori îi năpădeşte o dorinţă neaşteptată de fapte cinstite, cum li se întîmplă, îndeobşte, la un moment dat, chiar şi fiinţelor ticăloase, dacă se iveşte prilejul potrivit. Pe cînd celălalt, care a uitat cu totul de binefacere, nu poate deveni niciodată recunoscător. Pe care dintre ei, îl socoteşti tu mai netrebnic : pe cel la care a pierit recunoştinţa pentru serviciul primit, sau pe cel la care a dispărut chiar şi amintirea binefacerii ? 5. Sînt bolnavi ochii care se tem de lumină", orbi cel care nu văd. La fel. a nu-ţi iubi părinţii este o nelegiuire, iar a nu-i recunoaşte, o nebunie.

II. 1. Poate fi cineva la fel de nerecunoscător ca unul care' a respins şi a azvîrlit la mare depărtare tot ce trebuia aşezat la loc de frunte în gîndurile lui şi tot ce

se cuvenea să-i revină niereu în amintire ? El a pierd ut, prin urmare, orice cunoştinţă asupra faptului. Este limpede că nu s-a gîndit vreodată la înapoiere cel care a lăsat să se strecoare uitarea. 2. Pentru dovedirea recunoştinţei este nevoie, în cele din urmă, şi de virtute, şi de împrejurări potrivite, şi de posibilităţi materiale, ca' şi de o soartă prielnică. Dacă îţi aminteşti totuşi de' serviciul care ţi s-a făcut, eşti, fără altă cheltuială, îndeajuns de recunoscător. Cind nu duci la bun sfîrşit o datorie care nu cere nici străduanie, nici bogăţie, nici noroc, nu ai nici un zid de apărare în spatele căruia să te retragi. Iar cînd ai împins binefacerea la o asemenea depărtare, încît ai pierdut-o din vedere, îILseamnă că n-ai vrut niciodată să fii recunoscător. 3. Obiectele care sînt folosite si suferă zilnic atingerea mîinii nu sînt niciodată în primejdie de a rugini. Acelea, în schimb, care nu sînt aduse dinaintea ochilor, ci au zăcut în afara vieţii zilnice, ca nefolositoare, ajung chiar să mucegăiască în urma trecerii vremii. La fel se întîmplă şi cu faptele pe care gîndurile adesea îndreptate asupra lor le trezesc din amorţire şi le reîmprospătează. Ele nu scapă niciodată amintirii. Căci • ea nu pierde nimic altceva decît lucrurile spre care nu şi-a întors destul de des privirile.

III. 1. Pe lîngă motivul mai sus pomenit, există şi alte pricini care ne smulg din amintire binefaceri nu de puţine ori foarte însemnate. Cea dintîi şi cea mai puternică dintre toate este aceea' că noi, stăpîniţi întruna de alte şi alte dorinţi, nu ne uităm la ce avem, ci la ce am dori să avem. . Sîntem preocupaţi numai de acel obiect care ne lipseşte, pe care îl rîvnim, iar tot ce avem acasă este fără preţ. 2. Şi, ca urmare, cînd dorinţa d e n o u şterge Însemnătatea obiectelor dobindite de multă vreme, atunci însuşi autorul lor devine fără valoare. Am iubit pe cineva şi l-am privit cu admiraţie şi am recunoscut că el este întemeietorul situaţiei noastre, dar numai atîta timp cît

ne mulțumea ceea ce dobândisem. Apoi, năvălește în suflet pofta pentru alte lucruri și către ele ne îndreptăm năzuințele, așa cum au muritorii obiceiul să dorească mai mult, pe măsură ce au mai mult. Numaidecît pierde din valoare tot ce pînă în acea clipă trecuse în ochii noștri drept serviciu. Nu mai luăm în seamă lucrurile pe care le înșirăm noi dinaintea altora, ci ne uităm doar la privelișteа oferită de soarta unora care ne--au luat-o înainte. 3. 01', ni meni nu poate să inv idieze și, în același timp, să aducă mulțumiri. Invidia se împacă bine cu cel care Plînge și este intristat. pe cînd mulțumirea este a aceluia care se bucură. 4. Apoi, cum fiecare dintre noi nu cunoaștem decît 'clipa de față, care trece foarte repede, prea puțini ne întoarcem gîndurile către lucrurile trecute. Din această pricină, pe dascălii noștri și binefacerile lor **ii** acoperă uitarea, pentru că am lăsat în urma' noastră toată copilări a. Așa se face că tot binele adunat in tinerețea noastră piere, pentru că tinerețea însăși nu mai po ate fi adusă înapoi. Nimeni nu socotește că faptele trăite cîndva aparțin trecutului : ele sint puse in rîndul pierderilor.

IV. 1. Aici este locul să dăm cuvîntul lui Epicur. El se plînge întruna că sîntem nedrepți cu trecutul fiindcă, pe orice bunuri am pune stăpînire, nu ne g'îndim la ele și nici nu le orînduim printre plăceri, deși nici o plăcere nu este mai sigură decît aceea care nu poate fi smulsă. 2. Bunurile clipei de față nu sînt încă în întregime la adăpost. Vreo intîmplare nefericită le poate oricînd nărui. Iar cele viitoare atîrnă in depărtare și sînt nesigure. Doar trecutul se află așezat într-un loc ferit de primejdii. Cum poate un om să simtă recunoștință pentru o faptă bună, dacă toată viața s-a dăruit pe de-a-ntregul prezentului și viitorului ? Memoria poartă în ea recunoștința. Cine închină foarte mult speranței, dăruie foarte puțin' amintirilor.

V. 1. Iubite Liberalis, unele cunoştinţe, odată dobîndite, rămîn bine fixate. Insă pentru a ne însuşi temeinic alte noţiuni, nu este îndeajuns să le fi învăţat cîndva, frindcă ştiinţa dispare, dacă nu mai studiem. Vorbesc de geometrie, de mişcarea astrelor, şi de alte ştiinţe care alunecă uş°r în afara memoriei din pricina subtilităţii lor. în chip asemănător, măreţia proprie nu îngăduie unor servicii să piară, pe cînd altele mai neînsemnate şi mai multe la număr, şi depărtate in timp, se şterg din gîndurile noastre. Aşa cum spuneam, nici nu vorbim imediat despre ele, nici nu ne place să recunoaştem ce şi cui sîntem datori. 2. Ascultă glasurile solicitatorilor. Toţi spuneau că vor păstra îD- suflet o amintire veşnică. Toţi îşi declarau credinţa şi devotamentul, sau orice alt cuvînt mai plin de umilinţă ce le venea pe buze, pentru a se da pc ei drept chezăşie. După un anumit răstimp, tot ei se feresc de vorbele rostite mai înainte ca de nişte cuvinte josnice şi deloc demne de un om liber. Apoi, ajung acolo unde, cred eu, aJjung toţi oamenii răi şi nerecunoscători, adică la uitare. Căci eşti la fel de nerecunoscător cînd ai uitat de fapta bună care ţi s-a făcut, pe cît eşti şi cînd o ai în minte.

DESPRE SCLAVI ŞI BINEFACERI

XVIII. 1. Unii, de pildă Hecaton, se întreabă dacă un sclav poate să aducă servicii stăpînului său. Sînt filozofi care fac o deosebire clară între serviciu, îndatorire şi corvoadă. Serviciul reprezintă tot ce vine din partea unui străin ; iar străin este omul care se poate abţine de la înfăptuirea unui serviciu, fără să-şi atragă învinuiri. Îndatorirea aparţine fiului, soţiei şi celorlalte persoane pe care legăturile de rudenie le îndeamnă şi le obligă să-şi dea ajutorul. Corvoada este a sclavului, căruia condiţia sa i-a hărăzit asemenea soartă, incît nici una din toate

faptele bune săvîrşite nu poate însemna un merit în ochii superiorului său. 2. A tăgădui că sclavul poate aduce uneori servicii' stăpînului echivalează cu a nu cunoaşte drepturile omeneşti. Important este sufletul binefăcătorului, nu starea lui socială. Virtutea nu este închisă pentru nimeni. Ea stă la îndemîna tuturor, îi adăposteşte pe toţi, îi pofteşte pe toţi : oameni liberi şi foşti sclavi, sclavi, regi ^i exilaţi. Nu alege originea sau ave rea. Ea se mulţumeşte cu omul gol. Oare ce cîştig ar aduce siguranţă împotriva unor lovituri neaşteptate, ce faptă măreaţă şi-ar putea făgădui sieşi sufletul, dacă soarta ar putea schimba o virtute neîndoielnică ? 3. Dacă sclavului nu-i stă în putinţă să facă bine regelui său, nici soldatul nu poate deveni binefăcătorul comandantului. Într-adevăr, ce însemnătate are cine şi cărei puteri se înclină, odată ce se pleacă înaintea unei puteri foarte mari ? Dacă unui sclav, ca să ajungă la numele de binefăcător, îi stă în cale constrîngerea şi teama de a nu suferi cele din urmă chinuri, acelaşi lucru îl va opri şi pe acela care se supune unui rege sau se închină unui comandant de oaste, pentru că, sub un nume deloc asemănător, toţi aceştia îndură acelaşi regim. Totuşi, se fac servicii regilor, se fac şî comandanţîlor ; prin urmare, se fac şi stăpînilor. 4. Sclavul poate să fie drept, poate să fie viteaz ori mărinimos. Poate, aşadar, şi să aducă servicii, întrucît înfăptuirea acestora ţine tot de virtute. Într-adevăr, sclavii pot face atît de mult bine stăpînilor, încît chiar stăpînii, adeseori, sînt rodul binelui lor.

XIX. 1. Este neîndoielnic că sclavul poate face oricui un bine. De ce atunci să nu poată să-l facă şi stăpînului ? Pentru că — se spune — nu este cu putinţă să devină creditorul stăpînului său, în caz că ii dă acestuia o sumă de bani cu împrumut. Altminteri, îşi îndatorează stăpînul în fiecare zi. Îl urmează cînd pleacă în călătorie, îl îngri-

jeşte cînd este bolnav, îi seamănă ogorul cu multă truda. Dar toate aceste fapte, care în condiţiile îndeplinirii lor de către un altul s-ar numi servicii, odată ce sînt îndeplinite de sclavi, sint corvezi. Binefacere înseamnă ceea ce ai făcut, deşi aveai libertatea să nu faci. Or, sclavul nu are puterea de a refuza. Şi astfel, el nu face servitii,' ci se supune, şi nici nu se făleşte cu o faptă pe care n-a avut putinţa să nu o ducă la îndeplinire. 2. Iar acum, cu împuternicirea celor spuse mai sus, voi avea cîştigul de partea mea şi îl voi îndruma pe sclav către acel deznodămînt din care să înţeleagă că este liber în multe privinţe. Pînă atunci, spune-mi, dacă ţi-aş arăta. pe unul care se zbate pentru salvarea stăpînului, fără să-şi poarte sieşi de grijă, care, deşi străpuns de lovituri, îşi varsă totuşi ultimele picături de sînge din străfundul fiinţei sale şi care, pentru ca stăpînul să aibă vreme să scape, caută zăbavă prin chiar moartea lui, spune-mi, deci, vei tăgădui că a făcut un bine, datorită faptului că este sclav ? 3. Dacă iţi voi arăta pe al tul care, nelăsindu-se ispitit de făgăduielile vreunui tiran, ca să dea în vileag tainele stăpînului şi neînspăimîntat de nici o ameninţare, nedomolit de nici o tortură, a îndepărtat, în schimb, pe cît a putut, bănuielile anchetatorului şi a plătit cu viaţa credinţa lui; oare şi in acest caz veî tăgădui că a făcut un serviciu stăpinului, numai din pricină că este sclav ? '1. Ai grijă -ca pildele de virtute la sclavi să nu fie cu atît mai covîrşitoare, cu cît sînt mai rare printre ei. Şi vezi să nu fie chiar mai plăcute, penţru faptul că, deşi po run ci le trezesc în ei nemulţumire, iar robia le este o povară, totuşi dragostea pe care le-o hărăzeşte stăpînul a izbutit să biruie, la fiecare sclav în parte, ura comună condiţiei lor. Aşadar, nu este adevărat că nu reprezintă serviciu ceea ce vine din partea unui sclav. Dimpotrivă, tocmai din această pricină, binefacerea este mai înseninată, deoarece nici măcar condiţia de sclav nu 8. fost în stare să-I . oprească pe săvirşitor de la o asemenea faptă.

XX. **1.** Greşeşte acela care crede că sclavia pune stăpînire pe qm în toată fiinţa lui. Partea cea mai bună din el este cruţată. Trupul este robit şi vîndut stăpînului, dar sufletul este cu adevărat numai bunul sclavului. SufletuI este atît de liber şi de fără astîmpâr, încît nu poate fi împiedicat, nici măcar de acea închisoare în care se află Zăgăzuit, să se slujească de elanul său firesc, să năzuiască spre fapte uriaşe, ori să se avînte că tre infinit, însoţind aştrii cereşti. 2. Prin urmare, corpul reprezintă partea pe care soarta a hărăzit-o stăpînului. El este cumpărat, el este vîndut. Acea parte însă, dinăuntru, nu poate fi pusă în vînzare : tot ce vine dinspre ea este liber. Nici noi nu avem putinţa să cerem orice, nici sclavii nu pot fi siliţi să se. supună la orice. Ei nu vor îndeplini porunci îndreptate împotriva statului şi nu vor avea mîinile pregătite pentru crimă.

XXI. 1. Există anumite fapte pe care legile nu le recomandă, dar nici nu le interzic : în ele îşi află sclavul prilej de binefaceri. Atîta vreme cît îndeplineşte ceea ce se cere în mod obişnuit de la un sclav, vorbim de corvoadă. Dar cînd face mai mult decît se pretinde condiţiei lui, vorbim de serviciu. Cînd sclavul a dovedit sentimente de prietenie, încetează să mai fie privit ca slujitor. 2. Există lucruri pe care stăpînul are datoria să le asigure sclavului, precum hrana şi imbrăcămintea. Nimeni nu a socotit vreodată această faptă drept serviciu. Dar de a fost plin de atenţie faţă de sclav, de s-a îngrijit cu multă generozitate de educaţia lui, de i-a împărtăşit din cunoştinţele cu care se instruiau oamenii liberi, a săvîrşit numai binefaceri, în toate aceste cazuri. La fel ;;;e întîmplă, situaţia fiind răsturnată, în ceea ce îl priveşte pe sclav. Tot ee depăşeşte rînduielile statutului său, tot ceea ce el face nu la poruncă, ci din plăcere, înseamnă

serviciu. Cu condiția să fie un fapt atît de important incît să poată fi numit astfel, oricine altcineva l-ar fi îndeplinit. '

XXII. 1. Sclavul, cum găsește Crisip de cuviință, este un lucrător angajat pe toată durata vieții. Lucrătorul cu plată face un bine cînd dă mai mult decît necesarul pentru care și-a închiriat forțele. La fel sclavul, cînd, prin bunăvoința arătată stăpînului, a trecut dincolo de hotarele condiției lui, cînd a cutezat o acțiune mai nobilă, care ar fi făcut cinste chiar unora cu o naștere mai norocoasă, cînd a întrecut așteptările stăpînului : într-o asemenea împrejurare, sclavul este o binefacere la casa omului. 2. Oare ți se pare că este drept ca oamenii pe care ne supărăm dacă au făcut mai puțin decit dator au, să nu primească recunoștința noastră în caz că au făcut mai mult decît datoria lor obișn ui tă ? Vrei să știi cînd nu este binefacere ? Cînd poți să spui : „Ei, și ? Ce dacă n-a vrut ?". Dar cînd cineva a făcut un bine, pe care era liber să nu-l facă, merită să fie lăudat pentru bunăvoința lui. 3. Binefacerea și jigni re a se opun una alteia. Poți face servicii stăpînului, așa cum stăpînul te poate jigni. Or, a fost orînduit un înalt funcționar[1] însărcinat să asculte plîngerile sclavilor în legătură cu nedreptățile stăpînilor și să înfrineze cruzimea, capriciile și zgîrcenia acestora din urmă în dăruirea celor necesare. vieții. Dar cum așa ? Stăpînul primește un bine de la sclav ? Nicidecum, ci un om de la alt om. 3. Și, la urma urmei!, a fi;\cut tot ce a stat în pute rea lui : un serviciu stăpinului. De-ar fi cu putință să nu primești de la un sclav! Dar cine este atît de puternic, încit să nu ne silit de soartă să aibă nevoie și de cei umili ?

[1] ***Praefectus urbi*** **(prefect al orașului), guvernator al Romei,** numit de împărat **dintre cei mai importanți senatori. Printre altele, avea și sarcina de a apăra interesele sclavilor împotriva abuzurilor stăpînilor. Prefectura Romei a fost înființată pe vremea lui August (n. t.).**

XXIII. 1. Voi aminti acum numeroase exemple de binefaceri, lipsite de asemănare şi, unele, chiar opuse între ele. Un sclav a dăruit stăpînului său viaţa ori i-a chemat moartea ; pe cale să piară, l-a salvat, şi, dacă aceasta nu este de ajuns, l-a salvat pierind el însuşi. Unul a uşurat moartea stăpînului, un altul i-a dat această iluzie. 2. Claudius Quadrigarius, în cea de-a optsprezecea carte a Analelor sale povesteşte cum, pe vremea cînd era asediat Grumentum[2] şi se ajunsese la cea mai cruntă deznădejde, doi sclavi au fugit la duşman şi i-au adus acestuia servicii însemnate. Mai tîrziu, în timp ee învingătorii alergau încoace şi încolo prin oraşul pe care îl cuceriseră, ei au sosit la vreme, pe drumurile ştiute, în c as a în care robiseră şi au luat-o cu ei pe stăpînă, punînd-o să meargă în faţa lor.' Celor care întrebau de ea, le răspundeau că este stăpîna lor şi că, din cauza cruzimii ei mari, o tîrăsc spre tortură. După ce au scos-o în afara cetăţii, au as¬ cuns-o cu mare grijă pînă cînd furia duşmană s-a potolit. Pe urmă, cînd oştenii sătui au revenit degrabă la obiceiurile romane, s-au reîntors şi ei la ai lor şi şi-au închinat din nou serviciile stăpînei. 3. Ea le-a dăruit la amindoi libertatea, într-o clipă, şi nu s-a simţit ruşinată că a supravieţuit datorită acelora asupra cărora avea putere de viaţă şi de moarte. Ar fi putut chiar să se fălească şi mai mult în urma aces tei întîmplări. Într-adevăr, dacă sclavii ar fi salvat-o în alt chip, fapta lor ar fi fost urmarea unei îngăduinţe cunoscute şi obişnuite. Dar întrucît au salvat-o în acest fel. ea a devenit un subiect celebru de discuţie şi pildă pentru două oraşe. 4. In învălmăşeala a ti t de mare iscată în oraşul cucerit, cînd fiecare nu se gîndea decît la

[1] **Istoric minor din secolul 1 î.e.n. Opera sa cuprinde 23 de cărţi, în care sint narate evenimentele de la începuturile Romei pînă în epoc,trăită de autor (n. t.).**

[2] **Episodul. relatat aparţine războiului cu socii (războiul aliaţilor), în care opt populaţii italice au pornit împotriva Romei (anul 91 î.e.n.). Grumentum era un orăşel in'vechea Lucanie. astăzi Saponara (n. t.).**

sine, toți s-au depărtat de ea, în afară de sclavii' fugari. Iar aceștia, ca să arate cu oe gînduri au cutezat acea primă fugă la dușmani, au trecut de la biruitori la stăpîna lor, care urma să cadă prizonieră, purtînd mască de ucigași. Lucrul cel mai de preț în această binefacere a fost faptul că au socotit că meriță, pentru a nu le fi ucisă stăpîna, să dea impresia că au omorît-o chiar ei. A plăti o faptă deosebită cu o reputație de ucigaș nu este deloc, crede-mâ, propriu unui suflet, nu zic de sclav, ci de ființă umilă. 5. Vettius, pretorul marsilor, era dus în fața generalului roman *. Sclavul lui a smuls o sabie chiar de la șoldul oșteanului care îl tîra și, mai întîi, și-a ucis stă - pinul, apoi a zis : „Este timpul să mă gîndesc și la mine. .Stăpînul mi l-am izbăvit". Și, rostind aceste cuvinte, s-a străpuns dintr-o lovitură. Arată-mi numai unul singur care să-și fi scăpat stăpînul de la o moarte nedemnă cu mai multă măreție !

XXIV. Caesar asedia Corfinium[2]; Domitius se găsea încercuit între zidurile cetății. El a poruncit medicului, care era totodată sclavul său, să-i dea otravă. Cînd a văzut că acesta se codește, i-a zis : „De ce șovăi ? De parcă ar fi totul în puterea ta. îți cer moartea cu mîinile pe arme". Atunci sclavul s-a supus și i-a dat să bea un leac nevătămător. Cînd, din pricina licorii băute, pe stăpin l-a cuprins somnul, sclavul s-a apropiat de fiul acestuia și i-a spus : „Poruncește să fiu pus sub supraveghere pînă cînd,

[1] **Evenimentul** s-a **petrecut, de asemenea, in timpul războiului mai** SUS **amintit. Marsii se numărau printre cele opt** populații- **italice răzvrătite contra Romei. Generalul roman era Cneius Pompei us** Strabo (n. t.).

[2] **Corfinium, principalul oraș al pelignilor,** a **fost capitala populațiilor** italice **rebele, în timpul războiului cu șocii. Pe** vre- **mea** războiului **civil,** orașul **a fost asediat și** cucerit **de către Caesar,** care a **dăruit lui** Domitius **libertatea.** însă **partizanul lui Pompei, Domitius, a** căzut, **mai tîrziu, în lupta de la Pharsalos,** după ce-l **înfruntase din nou** pe Caesar **(n. t.).**

din ce va urnia, vei înțelege dacă am dat sau nu otravă tatălui tău". Domitius a trăit și a fost cruțat de' Caesar[1]. Dar sclavul, cel dintîi, îl păstrase în viață.

XXV. Pe vremea războiului civil *, un sclav și-a ascuns stăpînul proscris. Dupa ce și-a pus inelele acestuia și i-a îmbrăcat veșmintele. s-a înfățișat iscoadelor. Le-a spus acestora că singura lui rugăminte este ca ei să-și ducă la îndeplinire ordinele. Apoi le-a întins grumazul. Cîtă bărbăție să vrei să mori pentru stăpîn într-o vreme cînd era o dovadă rară de credință să nu dorești moartea acestui a ; să descoperi, în mijlocul cruzimii generale, un suflet blînd, în mijlocul ticăloșiei generale, un suflet credincios ; și cînd se plăteau trădării. prețuri uriașe, să dorești mo ar tea ca răsplată a credinței !

XXVI. 1. Nu voi trece sub tăcere pildele vremurilor noastre. Sub domnia împăratului Tiberiu bîntuia 'furia des întllnită și aproape generală de a aduce- învinuiri. Ea a secătuit Roma În plină pace mai rău decît orice război civil. Erau prinse din zbor vorbele spuse la beție, era pîndită nevinovăția glumelor. Nimic nu se afla în siguranță. Orice - prilej se dovedea bun pentru manifestarea cruzimii. Nu se mai aștepta nici hotărîrea soartei vinovaților, pentru că era mereu aceeași[2] Paulus, fost pretor, cina la o petrecere oarecare. El purta in deget o camee cu

[1] **Istoria Romei a cunoscut mai multe războaie civile : războiul dintre Sulla (reprezentantul optimaților) și Marius (reprezentantul popularilor), din anul 88 î.e.n., cel dintre Caesar și Pompei (49—45 î.e.n.), precum și războiul purtat de Octavjan împotriva partizanilor lui Marcus Antonius (anul 32—31 î.e.n.). Intimplarea relatată de Seneca a avut loc, probabil, în timpul războiului dintre Caesar și Pompei, menționat și în capitolul anterior (n. t.).**

[2] **După lichidarea lui Seian (în anul 31 e.n.), Tiberiu dezlănțuie la Roma o' adevărată teroare, căreia i-a pus capăt numai propria lui moarte, petrecută în anul 37 e.n. (n. t.).**

chipul lui Tiberiu. 2. Aş săvîrşi un act lipsit de înţelepciune dacă mi-aş căuta acum cuvintele prin care să spun că a pus mina pe o oală de noapte. Atît Maro, unul din - tre cei mai renumiţi spioni ai vremii, cît şi sclavul celui căruia i se urzea capcana, au băgat de seamă, în acelaşi timp, acest gest. Cel din urmă dintre aceştia, venind in ajutor ul stăpînului său beat, i-a scos inelul. Pe cînd Maro încerca să-i ia pe meseni ca martori că a fost apropiat chipul lui Tiberiu de părţile ruşinoase, şi chiar să întocmească actul de acuzare, sclavul i-a arătat inelul cu pricina în mîna sa. Cine îl numeşte pe acesta sclav, atunci il va numi şi pe celălalt comesean.

XXVII. 1. În timpul domniei divinului August vorbele nu erau aducătoare de primejdii, dar provocau, încă de atunci, neplăceri. La o cină, Rufus, membru al o r i n u - lui senatorial, şi-a dat pe faţă dorinţa ca împăratul să nu se întoarcă teafăr din călători a pe carn o pregătea. El adăugase că, tauri şi viţei, toţi doreau acelaşi lucru. Au fost unii care au ascultat cu atenţie aceste vorbe. îndată ce s-a făcut ziuă, sclavul care i-a stat la picioare în timpul cinei i-a povestit ce spusese la ospăţ, în urma beţiei. L-a îndemnat apoi să i-o ia înainte cezarului şi să se denunţe el însuşi. 2. Folosindu-se de' acest sfat, Rufus a alergat la principe, care tocmai ieşea din palat. După ce s-a jurat că în ajun a avut mintea întunecată, şî-a exprimat dorinţa ca urările de atunci să se întoarcă asupra lui şi a copiilor lui. L-a rugat apoi pe August să-i dăruiască iertarea şi bunăvoinţa lui. 3. Iar cînd cezarul a promis că aşa va face, Rufus i-a spus : „Nimeni nu va crede că mi-ai acordat din nou încrederea ta, dacă nu-mi vei face un dar". I-a cerut atunci o sumă de bani de nedispreţuit chiar în ochii unui favorit, şi a obţinut-o. Insă împăratul i-a spus, la rindul lui : „Îmi voi da silinţa, in interesul meu, să nu mă supăr niciodată pe tine". 4. August s-a purtat frumos, iertîndu-l şi adăugînd dărnicia la bunătate. Oricine

va auzi despre această pildă trebuie să-l laude pe principe, dar după ce îl va fi lăudat mai întîi pe sclav. Nu te aștepți să-ți povestesc că cel care a avut astfel de purtare a fost eliberat. Nu pe degeaba totuși : cezarul numărase banii pentru libertatea lui.

XXVIII. 1. După atîtea exemple, mai încape vreo îndoială că stăpînul poate primi, uneori, servicii de la sclav ? De ce mai degrabă statutul omului să micșoreze fapta, decît fapta însăși să înnobileze omul ? Toți avem aceleași începuturi și aceleași origini. Nimeni nu este mai nobil decit altul, numai dacă are o fire maî dreaptă și mai înclinată către fapte bune. 2. Aceia care atîrnă portrete în atrium[1] și așează în prima încăpere a locuinței lor numele de familie, orînduite într-un șir lung și înlănțuite de ghirlande, nu sînt ei renumiți mai curînd decît nobili ? Cerul este singurul părinte al tuturor; fie pe trepte pline de strălucire, fie pe trepte mizer-e, la el urcă începuturile fiecăruia. Nu ai de ce să fii amăgit de oameni de felul acelora care, cînd își trec în revistă fără încetare strămoșii, pun un zeu acolo unde lipsește un nume ilustru. 3. Să nu disprețuiești nici un om, chiar dacă în preajma lui nu sînt decit nume obișnuite și puțin favorizate de îngăduința soartei. Se înșiruire in fața voastră fie liberți, fie sclavi, fie oameni de neam străin ; ridicați-vă cu îndrăzneală . .privirea și, orice nume neînsemnat s-ar afla la mijloc, treceți peste el. In vîrful treptelor vă așteaptă o mare noblețe. 4. De ce ne înalță trufia la un atit de mare orgoliu, încît socotim nedemn să primim servicii de la sclavi și le privim soarta, uitîndu-Ie cu desăvîrșire meritele ? Tu numești pe altul sclav, tu, sclav a) plăcerii și al gurii, tu, bunul comun al iubitei, ba nu,

1 **încăpere principală a locuinței romane, în care se concentra toată viața de familie. Aici se păstrau chipurile strămoșilor (imagines (n. t.).**

al iubitelor ? 5. Tu numeşti pe altul sclav ? Încotro, în cele din urmă, eşti dus de aceşti purtători de lectică ? Unde îţi cară ei culcuşul încoace şi încolo ? încotro te poartă, în afara oraşului, oamenii îmbrăcaţi într-o manta după portul ostăşesc, nicidecum după cel obişnuit, încotro, zic, te poartă ei ? La uşa unui uşier oarecare, în grădinile unui sclav neînsemnat, care nu are nici măcar o slujbă statornică. Şi tăgăduieşti apoi oă sclavul tău poate să facă un bine. In schimb, sărutul unui sclav străin este o binefacere ? 6. Ce înseamnă o atît de mare destrămare a simţămintelor ? Îi priveşti cu dezgust şi, în acelaşi timp, îi îndrăgeşti pe sclavi, poruncitor şi nestăpL'lit acasă, ulŢlil în afară şi pe atît de dispreţuit, pe cît dispreţuieşti. Căci nimeni nu-şi înjoseşte mai mult sufletul decît cei care îl înalţă, fără motiv, şi nimeni nu este mai pregătit să calce in picioare pe alţii decît cei care au învăţat să aducă jigniri, pentru că, la rîndul lor, au fost jigniţi.

CARTEA A ŞAPTEA : cap. I—III; VIII—XI; XIV—XVI; XXVIII—XXXII

DESPRE ÎNŢELEPT ŞI BUNURILE SALE

L 1. Vreau, dragul meu Liberalis, să prinzi curaj :

„Pămîntul ne stă la îndemînă. Pe loc nu te 'voi ţine
Printr-un poem fără capăt, prin ocolişuri şi-un lung început". [1]

Cartea de faţă adună doar rămăşiţe. Odată ce subiectul a fost epuizat, privesc în jurul meu, preocupat nu de ce urmează să spun, ci de ce nu am spus pînă acum. Vei socoti totuşi bun chir ceea ce este nefolositor în cărţile precedente, deoarece am lăsat acolo pentru tine multe

[1] Seneca dă de multe ori tranziţiilor sale o formă poetică (n.t.).

idei. 2. Dacă aş • fi dorit să fiu linguşitor faţă de- mine însumi, ar fi trebuit să-mi sporesc. lucrarea încetul cu încetul şi să păstrez pentru sfîrşit acea parte spre care ar năzui oricare cititor, chiar dacă s-ar fi plictisit. Dar eu am îngrămădit la început problemele de foarte mare însemnătate. Iar în clipa de faţă strîng la un loc tot ce, din întîmplare, mi-a scăpat din vedere. Şi, pe Hercule, dacă m-ai întreba, nici nu cred că ne interesează prea mult ca, în studiul în care au fost arătate- regulile comportării, să analizăm şi celelalte principii, născocite nu pentru lecuirea sufletului, ci pentru exersarea inteligenţei. 3. Demetrius Cinicul[1], mare personalitate după părerea mea, chiar comparat cu cele mai de seamă figuri, spunea, în chip cu totul ales, următoarele : de obicei, cîştigul este mai mare dacă stăpineşti numai cîteva- precepte de înţelepciune , care sînt mereu la dispoziţia şi în folosinţa ta, decît dacă îţi însuşeşti numeroase asemenea învăţături, de care însă nu ai nevoie. 4. „Luptător mare, zice el, nu este acela care a învăţat temeinic toate figurile şi toate prinderile, a căror putinţă de folosire, cînd se află sub duşman, este rară ; ci cel care s-a exersat mult şi au stăruinţă în una sau două dintre ele şi pîndeşte încordat prilejul de a le intrebuinţa. Nu are Însemnătate cît de multe cunoaşte, dacă ştie atît cît este de ajuns pentru el învinge. în chip asemănător, in studiul nostru, multe lucruri stirnesc încîntare, dar puţine aduc izbînda. 5. Este îngăduit să nu ştii ce anume face ca oceanul să se. reverse şi apoi să-şi adune din nou apele, sau din care pricină fiecare al şaptelea an pune un semn asupra dezvoltării noastre ; de ce, pentru nişte privitori de departe, lăţimea porticului nu-şi păstrează proporţia, ci partea finală se îngustează, iar spaţiile dintre coloane se micşorează pînă

[1] **Filozof din secolul 1 e.n. ; Demetrius aparţinea şcolii cinicilor şi frecventa cercurile înaltei societăţi romane. A fost prieten cu senatorii şi filozofii stoici Seneca şi Thrasea • Paetus. Seneca il citează deseori în acest tratat (n. t.).**

dispar. Este îngăduit să nu ştii ee este acel ceva care separă zămislirea gemenilor, dar le uneşte naşterea, să nu ştii daoă o singură împreunare se împarte în două, sau dacă fiecare existenţă'este concepută pe rînd. Este firesc să nu ştii de ce indivizii născuţi în acelaşi timp au destine diferite şi de ee oamenii, a căror ivire pe lume are loc la răstimpuri scurte, se îndepărtează foarte mult unii de alţii, in urma faptelor lor felurite. Nu-ţi va dăuna mult că ai trecut cu vederea unele lucruri pe care nu ai cum să le eunoşti, dar nici nu este folositor să le cunoşti. Invăluit în umbre, adevărul se ascunde în străfunduri. 6. Şi nici nu ne putem plinge de reaua-voinţă a naturii, pentru că nici o taină nu se destramă greu, în afara aceleia oare, odată dezvăluită, oferă bucuria singură de a fi fost scoasă la lumină. Natura a pus sub ochii şi în vecinătatea noastră tot ce este menit să ne facă mai buni şi mai fericiţi. 7. Dacă sufletul a nesocotit roadele î.ntîmplării, dacă s-a înălţat deasupra temerii şi nu îmbrăţişează infinitul cu năzuinţele lui nepotolite, in schimb a învăţat să ceară bogăţii numai de la sine; dacă a alungat frica de zei şi de oameni şi ştie că trebuie să se teamă puţin , de om, deloc de divinitate; dacă omul care disprețuieşte tot ce chinuie viaţa şi, in acelaşi timp, o înfrumuseţează, a ajuns pînă acolo încît să simtă limpede că moartea nu este izvorul nici unui rău, ci capătul multor nenorociri ; sau dacă şi-a închinat inima virtuţii şi, - pe oriunde îl îndeamnă ea, .crede că va avea o cale netedă ; dacă, în calitatea lui de animal social şi născut pentru comunitate !, priveşte lumea ca locuinţă unică a tuturor; dacă, în sfîrşit, şi-a dezvăluit conştiinţa în faţa zeilor şi trăieşte în orice clipă ca şi cum ar fi în văzul lumii, temîndu-se mai mult de sine decît de alţii, atunci, asemenea suflet, scăpat de furtuni, s-a adăpostit pe teren solid şi sub cer

[1] **Aristotel (secolul IV î.e.n.) a afirmat cel dintii că omul este o fiinţă socială. Deşi stoic, Seneca a împrumutat unele idei din alte şcoli filozofice (n. t.).**

senin şi a strîns la un loc o ştiinţă folositoare şi necesară. Restul este desfătare pentru vremea de răgaz. Căci acum, cînd sufletul s-a retras în siguranţă, omul îşi poate îngădui să se bucure chiar şi de unele delectări. Acestea aduc sufletului strălucire, dar nu şi tărie".

II. 1. Deme tri us al nostru cere acelui a care porneşte in viaţă să îmbrăţişeze strîns asemenea principii, să nu le părăsească niciodată ci, dimpotrivă, să le sădească in el, să facă parte din fiinţa lui. li cere, de asemenea, ca, printr-o meditaţie de zi cu zi, să ajungă acolo incit să ofere de la sine ajutorul salvator. Iar obiectele rîvnite să fie, în orice loc şî într-o clipă, la îndemîna lui. Să facă, fără şovăire, deosebirea de căpătîi între cinste şi ruşine. 2. Să ştie că nu există alt rău decît ruşinea şi alt bine decît cinstea. După această regulă să-şi orînduiască înfăptuirile vieţii. Potrivit acestei legi să-şi îndrume şi să-şi chibzuiască toate actele ; şi tot potrivit ei, să..i socotească drept cei mai nenorociţi dintre oameni — indiferent de mărimea averilor în care strălucesc — pe cel robiţi pîntecului şi plăcerii, pe cei al căror suflet încremeneşte într-o lîncezeală neputincioasă. Să-şi spună lui însuşi : „Plăcerea este şubredă, trecătoare, supusă dezgustului. Cu cit este sorbită mai cu poftă, cu atît mai repede se preface în • contrariul ei. în scurt timp, ajungi, fără scăpare, sau să te căieşti, sau să-ţi fie ruşine de ea. Nu are nimic măreţ sau de cuviinţă pentru natura omenească înrudită au zeii. Este ieftină, născută în slujba organelor ruşinoase sau josnice, nedemnă în urmări. 3. Dar plăcerea vrednică de un om obişnuit, ca şi de un om de bine, iată care este : nu să-ţî umpli trupul, nici să te îmbuibi şi nici să aţîţi dorinţe, dintre -care cea mai lipsită de primejdii este somnul, ci să fugi de tulburare. Fereşte-te de tulburarea pe care o stîrneşte ambiţia oamenilor ce se luptă între ei şi de aceea care, împovărătoare, vine din înalturi, atunci cînd am dat crezare zvonurilor despre zei şi i-am

cîntărit după cusururile noastre." 4. Asemenea plăcere. egală, lipsi tă de emoţii, care nu se va dezgus ta niciodată de ea însăşi, o simte cel pe care îl zugrăvim chiar acum, cunoscător, ca să zic aşa, al dreptului divin şi omenesc. El se bucură de clipa de faţă şi nu o aşteaptă pe cea viitoare : căci n u are nimic statornic fiinţa care în clină spre nesiguranţă. Aşadar, ieşit de sub puterea marilor nelinişti, care provoacă frămîntarea sufletului, acel om puternic nu speră şi nu doreşte nimic, dar,, pe de altă parte, n-u-şi pune întrebări şi se mulţum-eşte cu ceea ce are. 5. Dar nu cumva să crezi că se mulţumeşte cu puţin. Lumea întreagă este a lui, însă nu aşa cuin a fost a lui Alexandru, căruia, deşi se afla pe ţărmul Mării Roşii, ii lipsea mai mult pămînt decît spaţiul străbătut pînă acolo. Nu erau ale lui nici măcar ţinuturile stăpînite sau înrobi te, în vreme ce Onesicritus *, trimis în cercetare, rătăcea pe ocean şi căuta pricini de război pe o mare necunoscută. 6. Oare nu se vădea îndeajuns de limpede sărăcia lui Alexandru, care şi-a întins armele dincolo de hotarele naturii şi J5-a năpustit asupra adîncului necercetat şi fără margini, pentru că îl mîna o lăcomie oarbă ? Ce importanţă are cîte regate a jefuit, cîte a dăruit, cîtă- întindere de pămînt striveşte sub tributul lui ? Îi lipseşte tot ce rîvneşte.

III. 1. Acest neajuns nu a fost numai al lui Alexandru, pe care o îndrăzneală fericită l-a purtat pe urmele lui Liber[2] şi ale lui, Hercule. El a fost al tuturor acelora pe care soarta i-a aţiţat, copleşindu-i cu izbînzi. Aruncă-ţi privi re a asupra lui ,Cyrus, C ambys es, asupra întregii familii domnitoare persane. Vei găsi vreunul căruia îndes-

[1] **A participat la expediţia în India a lui Alexandru, civînd funcţie de comandant în cadrul flotei regale (n. t.).**

[2]**- Zeu al vechilor italici, protector al fecundităţii naturii, al viţei de vie şi al vinului. Mai tîrziu, el fost identificat cu Bacchus (corespunzător lui Dionysos,** la **greci) (n. t.).**

tularea să-i fi pus capăt puterii ? Vreunul care să nu-şi fi sfîrşit viaţa frămîntînd gîndul de a merge mai departe ? Şi nu este de mirare. Tot ce este atins de patimă este sorbit in adîncime şi se împlintă bine. Nu are însemnătate cîte lucruri învălmăşeşti într-p prăpastie care nu cunoaşte saţul. 2. înţeleptul este, aşadar, singurul care stăpîneşte .lumea întreagă şi nu-i este greu s-o păstreze. Nu are soli de trimis peste mări, nici tabere de aşezat pe maluri duşmane, nici garnizoane de împrăştiat prin întărituri prielnice apărării. Nu are nevoie de vreo legiune sau de unităţi de cavalerie. Zeii lipsiţi de moarte îşi eîrmuiesc regatul fără a purta arme şi îşi ocrotesc bunurile din înaltul liniştit. În chip asemănător, înţeleptul îşi vede fără zarvă de îndatoririle sale — oricît de largă ar fi cuprinderea lor — şi priveşte, el, cel mai puternic şi cel mai bun dintre toţi, întreg neamul omenesc desfăşurîndu-se la picioarele lui. 3. N-ai decît să rîzi. Cînd ai străbătut Orientul şi Occidentul cu unele gînduri prin care poţi să pătrunzi chiar şi în ţinuturi îndepărtate şi cu calea tăiată de pustiuri, cind ai văzut atîtea fiinţe, atîta belşug de bunuri pe care natura le împrăştie fără oprelişti, ţi se dezvăluie, atunci, o izbîndă fără margini în acest strigăt zeiesc : „Toate acestea sînt ale melc". Aşa se face că înţeleptul nu doreşte nimic, psntru că, dincolo de tot, nu se află nimic.

BLAMAREA LUXULUI

VIII. 1. Cînd luăm în considerare sufletul înţeleptului, puternic peste toate şi ră-pindind l[i]-mină asupra lumii întregi, spunem că toate îi aparţin. fosă cînd avem în vedere dreptul cel de fiecare zi, înţeleptul va fi supus, dacă situaţia va cere aşa, censului individual[j]. Există o mare deosebire între măsurarea proprietăţii acestuia după

Recensămînt al cetăţenilor şi, totodată, al averii lor (n. t.).

suflet și măreția lui, pe de o parte, și cîntărirea ei după cens, pe de alta. 2. Înțeleptul va înlătura cu indignare ideea stăpânirii tuturor acelor bunuri de care vorbești tu. Nu-ți voi aminti de Socrate, Crisip, Zenon și de alte figuri cu adevărat de seamă. Cu atît mai de seamă, într-adevăr, cu cît invidia nu se ridică în calea laudelor hărăzite celor vechi. Dar puțin mai înainte îl citam pe Demetrius. Am credința că firea lucrurilor l-a potrivit vremurilor noastre ca să arate că nici el nu poate fi corupt de noi, dar nici noi nu putem fi îndreptați de el. Este un om dotat cu o inteligență desăvîrșită — oricît ar tăgădui-o el însuși — și cu o statornicie de nezdruncinat în atingerea țelurilor sale. De asemenea, este inzestrat cu acel fel de elocvență care stă bine unor gînduri pe deplin bărbătești, care nu caută și nici nu șlefuiește expresia, ci urmărește cu o însuflețire nemărginită susținerea" ideilor, sub imboldul inspirației. 3. Nu mă îndoiesc că providența i-a dat o astfel de viață, cit și un asemenea har al vorbirii, pentru ca vremurilor noastre să nu le lipsească nici pilda, dar nici mustrarea aspră. Dacă vreun zeu ar voi să incredințeze lui Demetrius bunurile noastre spre a le face proprietatea lui, cu condiția nestrămutată de a nu le dărui, aș putea să afirm cu tărie că el va refuza și va spune :

IX. 1. „Nu, eu nu mă inham la asemenea povară cu neputință de scos la capăt și nu mă înfund pe mine, om liber de orice ispită, în groapa de mizerii a bogăților. De ce indrepți asupra mea relele tuturor neamurilor ? Nu le-aș primi nici chiar pentru a le dărui, fiindcă văd multe lucruri pe care nu se cade să le dau în dar. Vreau să așterni sub ochii mei tot ce întunecă văzul regilor și al popoarelor. Vreau, vreau să privesc prețurile singelui și ale vieților voastre. 2. Pune-mi dinainte, pentru început, trofeele luxului, fie că vrei să le desfășori în șirag, fie că vrei — și este mai bine astfel — să le azvîrli în ne-

orinduială. .Zăresc carapacea de broască țestoasă meș-teșugită cu o pricepere minuțioasă și cochiliile celor mai nearătoase și leneșe vietăți, care au fost cumpărate însă la prețuri uriașe. Chiar și acea împestrițeală de pe ele care le dă farmecul este vopsită asemănător culorilor naturale, prin adăugarea de prafuri. Zăresc aici mese și un lemn prețuit la valoarea averii unui senator, cu atît mai scump, cu cît toanele copacului l-au înzestrat cu -mai multe noduri[1]. 3. Văd aici obiecte de cristal, cărora tocmai șubrezenia le urcă prețul, întruCÎt, la necunoscători, plăcerea simțită în fața oricărui lucru crește din chiar primejdia care ar trebui să-i țină departe. Văd cupe murine[2] ; desigur luxul ,ar fi mai puțin costisitor dacă oamenii nu s-ar apleca, cu gura deschisă, ca să vomite peste vase prețioase măsurînd pînă la trei sextari[3]. 4. Văd mărgăritare agățate'— și nu doar cîte unul —, de fiecare ureche. Căci acum și urechile au fost învățate să poarte povară. Perlele se leagă una de alta și, peste fiecare pereche, se așează altă pereche. Nebunia femeilor nu lasă îndeajuns în urmă pe cea a bărbaților, decit dacă-ele și-au atirnat, de amîndouă urechile, poveri cît două sau trei averi. 5. Văd veșminte de mătase, dacă veșminte pot fi numite acele țesături cu care nu este nicidecum cu putință acoperirea corpului, sau, în sfirșit, .a pudorii. Femeia îmbrăcată cu ele va jura zadarnic că nu este goală. Asemenea țesături sînt aduse, în schimbul unor prețuri uriașe, de la popoare necunoscute chiar în lumea negoțului[4], pentru ca matroanele noastre să nu dezvăluie din făptura lor nimic mai mult în dormitor decît în public, nici măcar iubiților.

[1] **Mobila din lemn de lămîi sau din alte esențe rare era foarte căutată (n. t.).**

[2] **Modelate din teracotă, au fost introduse la Roma, din Orient, de către Pompei. Erau foarte apreciate, *în* special pe vremea lui Nero (n. t.).**

[3] **Sextar, măsură pentru lichide, de 0,55** 1. (n. **t.).**

"Mătasea era adusă din China. Alte țesături se importau din India și nordul Africii (n. t.).

X. 1. Ce faci, lăcomie ? Aurul tău ,a fost biruit de scumpetea atîtor lucruri ! Toate cele abia amintite au un preţ şi o cinstire mai mare. Vreau a cu m să iau .cunoştinţă de bog ăţi ile tale, de lingouri le dintr-un m etal sau altu l, a căror rîvnire ne orbeşte. 2. Dar, pe Hercule, pămîntul, care a pus la îndemînă tot oe urma să ne fie de folos, a înfundat şi a vîrît în adîncurî aceste metale, le-a acoperit cu toată povara lui, ca pe nişte lucruri aducătoare, o dată scoase la lum in ă, de pagube şi nenorociri pentru oameni. Zăresc fierul ad us la suprafaţă din acele aş i tărîmuri ale întunericului ca auru l şi argintul, pen tru a nu duce lipsă, în războaiele dintre noi, nici de unealtă, dar nici de plată. 3. Şi totuşi, aceste obiecte înşirate pînă acum au o oarecare materialitate. Există în ele ceva pentru care sufletul poate duce mai departe 'ispita ochilor. Dar văd aici acte şi chitanţe şi cauţiuni : închipuiri zadarnice ale averii, umbra lăcomiei care făureşte amăgirea sufletului fericit să creadă în deşertăciuni. Ce reprezintă toate acestea, ce sînt împrumutul, scadenţa, camăta, dacă nu nume născocite pentru pofta omenească împinsă dincolo de fire ? 4. Sînt îndreptăţit să mă plîng oă na tura nu a ascuns şi mai adînc aurul şi argintul, că nu a azvîrlit peste ele o greutate mai mare decît cea care putea fi înlăturată. Ce -sînt aceste registre, ce sint socotelile şi termenul, şi sîngeroasele dobînzi de 12% lunar ? Nenorociri voite, apărute ca urmare a instituţiilor noastre — în care nu găseşti nimic ce poate fi aşternut sub privirea ochilor sau atins cu mîna —, vi se ale unei Iăcomii deşarte . 5. Nefericit este acela pe care îl încîntă registrul bogat al averii sale, şi întinderile nemăsurate de pămînturi îngrijite de oameni în lanţuri,• ori turmele imense de animale mici, care pasc pe ţinuturi largi cit nişte provin cii sau regate ! Nenorocit este acela pe care îl desfată sclavii, mai mulţi la număr decît popoarele r.ăzboinice, şi locuinţele particulare care întrec în mărime oraşe întinse ! 6. După ce va fi privit bine în preajma sa aceste forme în care şi-a orînduit şi şi-a împrăştiat avuţiile,

după ce se va fi mîndrit cu ele, să compare tot ce an: CU tot ce rîvnește ; este sărac. Dă-mi pace mie și lasă-mă să mă întorc la adevăratele mele bogății. Eu nu cunosc decît regatul înțelepciunii, mare și liniștit. Eu stăpînesc întreaga lume în așa fel că ea aparține tuturor."

XI. 1. Iată de ce, cînd Caius Caesar[1] a incercat să-i dăruiască două sute de mii de sesterți, Demetrius i-a refuzat rîzînd. Nu a socotit suma demnă nici, măcar să se fălească cu faptul de a nu fi primit-o. Zei și zeițe, cu ce sentimente josnice a vrut principele fie să-i facă o cinste, fie să-I corupă ! 2. Trebuie să dăm cuvîntul acestui om deosebit. Am aflat de o vorbă măreață rostită de el, pe cînd se mira de nebunia lui Caius, care crezuse că-l poate schimba cu un astfel de preț : „Dacă luase hotărîrea „să mă pună la încercare, a spus Demetrius, i-ar fi trebuit pentru această experiență întreg imperiul".

RĂSPLATA BINEFACERILOR

XIV. L ...Se pune întrebarea dacă cel care a făcut totul ca să restituie serviciul pe care l-a primit, l-a înapoiat cu adevărat. 2. „Dovada, se spune, că nu l-a restituit, este chiar faptul că' a încercat orice ca să-I înapoieze. Așadar, apare limpede că o datorie, căreia i-a 'lipsit prilejul înfăptuirii, nu a fost îndeplinită. Nu s-a achitat față de creditorul său datornicul care, pentru a plăti, a căutat bani peste tot și nu a găsit". 3. Anumite acte sînt de asemenea naturii încît trebuie îndeplinite cu adevărat. Pentru altele însă, simplul fapt de a fi încercat totul spre a le duce la capăt ține loc de realizare deplină. Dacă și-a dat toată osteneala ca să a ducă lecuirea, medicul și-a făcut în întregime datoria. Chiar în caz că împricinatul a fost.

[1] Desigur, Caligula (n. t.).

condamnat, oratorului i se recunoaşte .meritul profesional, dacă s-a folosit de toată iscusinţa lui. Gloria care încununează un general este acordată pînă şi unui comandant de oaste înfrînt, dacă şi prevederea, şi zelul, şi curajul său au fost la înălţime. 4. Un anumit ins a încercat pe toate căile să înapoieze binele primit, dar fericirea ta i-a stat împotrivă. Nu s-a ivit nici o întîmplare mai cruntă care să pun ă in cumpănă prietenia lui adevărată. Nu i-a stat în putere să facă daruri unui om bogat, nu a avut cum să vegheze la căpătîiul unui om sănătos, cum să alerge in sprijinul unui om fericit. El şi-a dovedit totuşi recunoştinţa, chiar dacă tu nu ai primit înapoi serviciul. Şi, pe deasupra, omul veşnic frămîntat de grija restituirii unei binefaceri, aflat mereu la pînda momentului prielnic unei astfel de fapte, risipind, în acest scop, multe nelinişti şi multă stăruinţă, s-a ostenit mai din greu decît unul care a avut norocul să-şi arate pe loc recunoştinţa. 5. Situaţia datornicului nu este aceeaşi. în zadar a căutat bani, dacă nu şi-a plătit datoria. Lui îi stă deasupra capului, ameninţător, cămătarul, care nu lasă să treacă nici o singură zi fără plată. în schimb, autorul binefacerii. plin de bunăvoinţă, văzindu-te alergînd incoace şi încolo neliniştit şi nerăbdător, îţi va spune : „Alungă-ţi din inimă această grijă. încetează să fii amărît. Am primit totul de la tine. Mă jigneşti dacă socoteşti că mai vreau ceva. Sentimentele tale sînt prea de-ajuns pentru mine." 6. „Spune-mi — ar putea cineva întreba — dacă un om a înapoiat binele ce i s-a făcut, vei susţine că a dovedit recunoştinţă. Aşadar, se află în aceeaşi situaţie unul care a restituit serviciul şi un altul care nu l-a' restituit?" Faţă de asemenea caz, ia acum în considerare pe următorul : un om a uitat de fapta bună care l-a salvat şi nici măcar nu a încercat să-şi arate recunoştinţă. Vei tăgădui, desigur, că el a simţit vreo urmă de recunoştinţă. Pe cînd celălalt, s-a frămintat zile şi nopţi, a lăsat deoparte orice alte îndatoriri, îndreptîndu-şi atenţia asupra uneia • singure, şi s-a zbătut să nu-i scape cumva prilejul înfăptu-

irii ei. Vor fi, aşadar, în aceeaşi situaţie individul care a **îndepărtat** preocuparea **de** a-şi **dovedi** recunoştinţa şi cel care nu s-a dat **o** clipă înapoi din faţa ei ? Eşti nedrept dacă ai pretenţia să **capeţi** de la mine fapta îndeplinită, cînd **vezi** că nu **mi-a** lipsit dorinţa înfăptuirii **ei.**

XV. 1. închipuieşte-ţi, în cele **din** urmă, că după ce ai căzut prizonier, **am** împrumutat bani, încredinţîndu-mi avutul **în'** păstrarea cămătarului. Am navigat apoi, pe **o vreme** aspră **de** iarnă, de-a **lungul unor ţărmuri bintuite** de cete de tîlhari, şi am Înfruntat fel şi fel de primejdii pe care le stîrneşte marea, chiar cînd este lipsită de **piraţi.** După ce am străbătut toate **pustietăţile** în **căutarea** acelora de care fugea întreaga lume, **am** ajuns, în sfîrşit, la piraţi. Pe tine, însă, te răscumpărase de acum altcineva. Vei tăgădui oare că ţi-am purtat recunoştinţă ? Iar dacă, în timpul acelei **călătorii** pe mare, am pierdut, intr-un naufragiu, banii adunaţi pentru salvarea ta, **dacă** am căzut eu insumi în lanţurile din care am vrut să te smulg pe tine, vei spune chiar şi atunci că **nu** ţi-am arătat recunoştinţa mea ? **2.** Dar, pe **H**ercule, atenienii ii numesc tiranicizi pe Harmodios şi Aristogiton *, iar mîna lăsată pe altarul vrăjmaş a cîntărit pen **tru** Mucius cît uciderea **lui** Porsena[2]. Din totdeauna virtutea care s-a răzvrătit împotriva soartei a ieşit strălucitoare de biruinţă, chiar dacă ţelul urmărit nu **a** fost atins. Omul care a pîndit

1 Harmodios şi Aristogiton au organizat un complot împotriva fiilor lui Pisistrate, tiranul Atenei (sec. VI î.e.n.). Complotul a eşuat, iar ei şi-au pierdut viaţa. Cei doi au fost totdeauna veneraţi de către atenieni ca nişte martiri ai libertăţii şi în jurul numelui lor s-a format o legendă (.n t.).

[2] **In timpul războaielor purtate de Roma pentru a-şi asigura supremaţia în Italia (secolul V î.e.n.),** un **moment de grea cumpănă l-a constituit lupta cu regele etrusc Porsena, care a fost infrînt, in cele din urmă, cu ajutorul grecilor din Cumae (sudul Italiei). Au intrat in legendă numele şi faptele multor eroi din acea vreme. Printre ei se afla Mucius Scaevola (vezi De clementia, p. 121, n. 1) (n. t.).**

ocaziile trecătoare şi a născocit alte şi alte căi de dovedire a recunoştinţei a făcut mai mult decît cel care şi-a arătat recunoştinţa fără nici o osteneală, cu primul prilej ivit. 3. „Au torul binefacerii, se spune, a pus în sluj ba ta două lucruri : voinţa şi obiectul material". Deci şi tu îi datorezi două lucruri. Aceasta poţi s-o susţii cu drept cuvînt despre acela care a manifestat faţă de tine doar o voinţă tihni tă. Insă nu poţi s-o spui despre omul • care, fiind înda torat, dă dovadă de voinţă şi, în acel aşi timp, se străduieşte şi nu lasă neincercat nici un mijloc de plată. El îndeplineşte amîndouă condiţiile, atît cît este în puterea lui. 4. Apoi, nu întotdeauna un număr trebuie egalat cu acelaşi număr. Citeodată, un lucru valorează cît două. De aceea, voinţa atît de înclinată spre recunoştinţă, împreună cu dorin ţa de a restitui, iau locul obiectului material Or, da că simţămîntul singur, fără darul material, nu ajunge pentru ' a ne exprima recunoştinţa, atunci nimeni nu este recunoscător faţă de zei, cărora le închinăm voinţa noastră. 5. „Zeilor, se spune, nu le putem dărui nimic altceva". Dar dacă nici acelui a, căruia îi sînt îndatorat, nu pot să-i ofer nimic altceva. din ce pricină, atunci, să nu fiu recunoscător unui om, in acelaşi chip in care, deloc mai mult, mă închin zeilor ?

XVI. 1. Dacă totuşi te întrebi ce gîndesc şi vrei să-ţi dau un răc:puns, iată-1 : unul să considere că a primit răsplata serviciului său, celălalt să ştie că nu a înapoiat fapta bună care i s-a făcut. Unul să alunge binefacerea din gindurile lui, celălalt să o păstreze în minte. Unul să spună „am primit", iar celălalt să răspundă „sînt dator". 2. In orice împrejurare este necesar să avem în vedere binele comun. Trebuie să tăiem nerecunoscătorilor calea spre scuze, pentru ca ei să nu poată să caute scăparea şi să-şi înveleascâ tăgăduirea în haina lor. „Am încercat totul". Încearcă în continuare. 3. Cum ? Tu crezi că strămoşii noştri au fost atît de lipsiţi de înţelepciune, încît

să nu înțeleagă că este o mare nedreptate să socotească de-o seamă pe unul care a irosit banii primiți de la cămătar pe plăceri sau jocuri de noroc și pe un altul care a pierdut bunurile sale, împreună cu ale altora, într-un incendiu, sau în urm a unui atac tîlhăresc, sau într-o altă împrejurare și mai tristă ? Ei n-au încuviințat nici o scuză, pentru ca oamenii să știe că trebuie să respecte Întru totul cuvîntul dat ! Căci era mai nimerit să nu fie primită o motivare, fie și îndreptățită, de la cîțiva oameni, decît să încerce to ți să găsească una. 4. Ai fă cu t totul ca să restitui o binefacere. Acest lucru să fie de ajuns pentru autorul serviciului, dar neînsemnat în ochii tăi. Așa cum cel căruia i se datorează recunoștință este nedemn de ea, în caz că lasă să treacă nerăsplătit efortul tău trudnic și neostoit, la fel și tu ești nerecunoscător, dacă nu rămîi îndatorat celui care a luat buna ta intenție drept achitare, cu atit mai bucuros cu cît ai fost *dezlegat de* obligație. Să nu smulgi cu forța această dezlegare, și nici să n-o faci cunoscută. Să cauți, ca și pînă atunci, prilejuri de înapoiere a serviciului. Restituie unuia fiindcă își cere răsplata, altuia pentru că te-a eliberat de ea; primului deoarece este rău, celui din urmă, pentru că nu este rău.

ÎNCURAJAREA BINEFACERII

XXVIII. 1. Cugetă in sinea ta dacă ai purtat recunoștință oricui ai datorat-o, dacă, vreodată, nu a pierit din preajma ta vreo îndatorire sau dacă ts însoțește în orice clipă amintirea tuturor faptelor bune care ți s-au făcut. Vei vedea că serviciile pe care le-ai primit cind erai copil s-au șters din memorie înainte de adolescență. De asemenea, cele din anii tinereții nu s-au păstrat și cînd ai îmbatrînit. Anumite binefaceri le-am pierdut, iar pe altele le-am îndepărtat de lîngă noi. Unele ne-aU scăpat treptat din vedere, de la altele ne-am întors privirile. 2. Ca să

îndreptătesc în ochii tăi propria-ţi slăbiciune, află mai intîi că memoria este un vas şubred şi neîncăpător pentru bogăţia de întîmplări. Ea este nevoită să lase unele fapte să scape de sub puterea sa, pe' măsură 'De primeşte la sine altele noi. Sau trebuie să îngroape amintirile prea vechi sub evenimentele mai apropiate in timp. Din această pricină, autoritatea doicii este neputincioasă în ochii tăi, pentru că anii scurşi au îndepărtat binefacerile ei. Acesta este motivul pentru care nu mai simţi nici urmă de respect faţă de profesorul tău. Aşa se face că, în vreme ce tu te-ai ocupat de alegerile consul are şi ai candidat pentru sacerdoţii, susţinătorul cvesturii tale s-a şters din amintire 1 3. Poate că dacă te vei cerceta cu de-amănuntul, vei descoperi la tine însuţi viciul de care te plîngi. Este o nedreptate să te minii pe o vină a întregii lumi şi o neghiobie să te înfurii pe greşeala ta : dacă vrei să fii achitat, iartă. Prin răbdare îl vei face pe om mai bun, după cum îl vei înrăi, dacă îi vei aduce mustrări.. Nu ai pentru ce să-I înăspreşti pe nerecunoscător ; îndură-l in caz că mai păstrează în el o urmă de ruşine. De multe ori, glasul prea puternic al unuia care ocăra a zdrobit un sentiment şovăielnic de sfială. Nimeni nu se teme să fie ceea ce părea că este. Cind eşti prins asupra faptului, ruşinea este alungată.

XXIX. 1. „Am pierdut serviciul". Dar oare socotim că am pierdut lucrurile pe care le-am inchinat zeilor ? Binefacerea este o jertfă : chiar dacă a fost zadarnică am făcut bine că am oferit-o. Omul ou pricina nu a fost aşa cum am sperat. Noi să fim totuşi cei care am fost mereu, deosebindu-ne de[1] el. N-am făcut atunci paguba, ci am descoperit că am făcut-o. Nu dăm pe faţă un om

[1] **Cariera senatorială la Roma presupunea exercitarea succesivă a următoarelor demnităţi: cvestura, edilitatea, pretura şi consulatul (n. t.).**

nerecunoscător fără să ne simțim rușinați pentru că, într-adevăr, cînd ne pUngem de pierderea unui serviciu înseamnă că nu l-am făcut cum trebuie. 2. Pe cît ne stă in putință să apărăm cauza nerecunoscătorului în fața noastră : „Omul acesta nu a putut sau, probabil, nu a știut. Poate că va înapoia serviciul". Creditorul înțelept și care nu s-a grăbit, a știut să înlăture povara unor datorii, dacă a sprijinit și a incurajat aminarea scadenței. Trebuie să facem și noi la fel : să dăm viață încrederii vlăguite.

XXX. **1.** „Am pierdut serviciul". Nepriceputule, nu cunoști momentul păgubirii tale. Ai pierdut binefacerea chiar în timp ce o făceai. Abia acum însă al descoperit zădărnicia ei. Chiar în acele sirtJuații care păreau fără ieșire, cumpătarea a fost de mare folos. Cusururile sufletului trebuie tratate cu gingășie, ca și cele ale trupului. Adeseori firele, pe care răbdarea stăruitoare a fost în stare să le descurce, s-au' rupt, cind s-a tras cu furie de ele. Ce nevoie avem de vorbe supărătoare ? De plîngeri ? Sau de o urmărire înverșunată ? De ce să il eliberezi pe omul acela ? De ce anume să-I scutești ? Dacă este nerecunoscător, atunci nu mai datorează nimic. 2. Din ce pricină să-I întăriți pe cel căruia i-ai făcut un mare bine, într-atît încît acesta să se prefacă din prieten indoielnic în vrăjmaș adevărat și să cauteadăpost pentru sine în sentimentul nostru de rușine ? Pentru ce un ins oarecare să aibă prilejul să spună : „Nu știu din ce cauză nu a putut să-I sufere pe omul căruia i-a fost atit de îndatorat. Aici se ascunde ceva". Demnitatea unui om situat mai presus de aLții, chiar dacă nu a fost pîngărită, a fost măcar pe alocuri atinsă de plîngerile suferite. Nimeni nu se mulțumește cu închipuirea unor lucruri mărunte, atunci cînd încearcă să cîștige încrederea prin mărimea minciunii sale.

XXXI. 1. Cît de bine este să se păstreze față de omul nerecunoscător aparența prieteniei, și, în' caz că el va dori să revină pe c al ea cea bună, prietenia însăși ! Bunătatea stăruitoare înfrînge răutatea. Or, nimeni nu are o inimă atît de aspră și de potrivnică faptelor plăcute, încît să nu-i îndrăgească pe cei rămași buni chiar în cazul unei nedreptăți : prima datorie față de asemenea oameni se naște tocrn ai din lipsa pedepsei pentru nerecunoștința. 2. Prin urmare, îndreaptă-ți gîndurile spre binefaceri : „Nu mi s-a dovedit nici o recunoștință. Ce să fac ?" Ceea ce fac și zeii, creatorii desăvîrșiți al tuturor lucrurilor. Ei încep să, faca servicii unor ființe care nu știu nimic despre darurile lor și continuă să le împartă chiar și nerecunoscătorilor. 3. Unul îi învinuiește pe zei de indiferență fată de oameni, altul de nedreptate. Unul ii alungă dincolo de lumea sa și îi părăsește acolo, fără lumină și fără vreo preocupare, trîndavi și neputincioși. Soarelui îi datorăm Împărțirea timpului nostru între trudă și odihnă. Din pricina lui, am scăpat de bezna veșnică și nu ne-am cufund at în întuneric. Prin mersul său, el orînduiește anotimpurile și tot el ne hrănește trupurile, înalță din pămînt semințele și pîrguiește roadele. Totuși, unii il numesc o bucată de stîncă ori un glob de flăcări reunite- de intîmplare, sau îi dau orice alt nume în afara aceluia de zeu. 4. Cu toate acestea, asemenea părinților foarte buni care rîd de vorbele supărătoare rostite de copiii lor, zeii nu Încetează defel să ofere servicii din belșug, chiar și acelora ce pun la îndoială existența lor.. Ba dimpotrivă, își risipesc cu o dărnicie egală bunurile printre neamuri și popoare, neavînd de oîștigat decît o singură putere, aceea de a fi de folos. Ei împrăștie asupra pămîntului ploi binevenite, răscolesc mările cu suflarea lor, deosebesc anotimpurile prin mersul' pe cer al astrelor, Ei îmblînzesc iernile și verile cu dulceața unei adieri și, liniștiți și îngăduitori, rabdă greșelile unor inimi nestatornice. 5. Să-i imităm și noi pe zei : ' să dăruim, chiar dacă multe dintre darurile noastre au fost zadarnice. Să dăm fără

oprelişti altor oameni, să dăm chiar cînd ştim că vom pierde binefacerea. Ruinele n-au oprit pe nimeni să înalţe case şi, în timp ce focul mistuie penaţii 1, punem temelii noi pe locul cald încă. Oraşele nimicite de repetate ori le încredinţăm aceluiaşi pămînt. Intr-atît stăruie sufletul în încrederea lui ! Pe mare şi pe uscat, ar înceta orice lucrare omenească dacă încercările nereuşite nu ar fi luate cu zel de la capăt.

XXXII. Omul acesta este nerecunoscător, dar nu mia mi-a făcut o nedreptate, ci lui însuşi. Eu m-am folosit de binefacerea mea chiar în timp ce o făceam. De acum înainte, chiar dacă nu voî fi mai şovăitor în a face bine, voi dărui însă cu mai multă atenţie. Tot ce am pierdut odată cu serviciul făcut zadarnic, voi primi. înapoi de pe urma celorlalte. Chiar si nerecunoscătorului îi voi face din nou un bine şi, întocmai ca un bun agricultor, voi birui pămîntul sterp, cultivîndu-l cu îngrijire. Serviciul este pierdut pentru mine, în timp ce omul nerecunoscător este pierdut pentru toată lumea. Să faci binefaceri şi să nu le izbuteşti, nu înseamnă măreţie sufletească. Să pierzi şi totuşi să dărui, iată ce este propriu unui suflet cu adevărat mărinimos.

Traducere de
Paula Bălaşa

Divinităţi protectoare ale casei **(D .** t.).

DE OT/O AD SERENUM
(DESPRE REdREERE, CATRE SERENUS)

BINEFACERILE TIHNEI

1. 1. ...[2] societatea consimte pe deplin să ne încurajeze în viciu. Chiar dacă nu încercăm decît să ne salvăm, ne va fi totuşi de ajutor izolarea : vom izbuti astfel să fim mai buni. În acest timp, ne vom putea apropia de oamenii virtuoşi, după a căror pildă ne-am putea călăuzi. Avem însă nevoie de tihnă : departe de oiice amestec din afară, departe de gloata care ne-ar putea abate de la convingerile noastre, şi aşa şovăielnice, putem fi consecvenţi. Astfel viaţa, netulburată de nestatornicia gîndurilor noastre, îşi va urma 1n linişte făgaşul. 2. Dintre toate relele, cel mai primejdios este să schimbăm o meteahnă cu alta : pierdem astfel un rău cu' care cel puţin sîntem deprinşi. Urmărim mereu un alt scop şi sîntem supuşi

[1] **Lat. otium ;** cuvîntul **nu are un echivalent perfect în limbă română ; în** limba latină **desemnează preocupările libere, care includ : recreerea, lectura şi filozofia. I se opune *negotium,* activităţile practice. In traducerea de faţă se vor folosi următoarele** sensuri apropiate : timp **liber, tihnă, răgaz (n. t.).**

[2] **Lacună in text** (n. t.).

unei noi suferințe, pe lîngă cea veche : judecata ne e șubrezită de atîtea schimbări. 3. Trecem necontenit de la o dorință la alta. După ce am încetat a rîvni ceva, simțim iarăși ispita vechii dorințe. Lăcomia și căința ne iau pe rînd în stăpînire. Într-adevăr, sîntem sclavii opiniei altora ; ni se pare că un lucru are valoare dacă e acoperit de laude și poftit de mulți, nu dacă e într-adevăr prețios. La fel, un drum nu e bun sau rău în sine, ci îl judecăm, după mulțimea pașilor care nu se mai întorci.

APARENTUL CONFLICT ÎNTRE TIHNĂ ȘI ÎNVĂȚĂTURA STOICA. DOVEZI CA STOICISMUL NU RESPINGE TIHNA

4. Îmi vei spune : „Ce gînduri ai, Seneca ? Îți părăsești crezul ? Se știe, desigur, ce spun stoicii voștri: „Pînă în ultima clipă a vieții vom fi neobosiți, nu vom înceta să ne străduim pentru binele societății, să dăm ajutor celui singur, ba chiar dușmanilor noștri, să ne dovedim tăria. Noi nu îngăduim retragerea la nici o vîrstă, întocmai cum zice eroul : „Ne apăsăm coiful pe părul albit[2]. Pentru noi nu există odihnă cît timp trăim, iar clipa morții, nici ea, nu e învinsă de încremenire. Cum de pomenești de îndemnurile lui Epicur în mijlocul învățăturii lui Zenon ? Dacă ți-e lehamite de filozofia ta, de ce nu te îndepărtezi de ea' hotărît, în loc să o trădezi ?" 5. Deocamdată îți voi răspunde așa : „Oare ce pot gîfi fac

1 Aluzie la 'fabula *Leul și vulpea,* cf. *IJorațiu, Epist.,* 1, I, 70-73 (n. t;).

Cf. **Vergiliu,** *Eneida,* IX, 512 ; eroul este rutului Numanus (n. t.)

mai mult decît să fiu pe măsura îndrumătorilor mei ? Ei bine, nu voi urma calea pe care mi-au arătat-o, ci drumul pe care l-au urmat ei înşişi".

II. 1. îţi voi dovedi acum că nu m-am îndepărtat de filozofia stoică, aşa cum nici stoicii înşişi n-au făcut-o. Totuşi, aş fi foarte îndreptăţit să urmez numai pildele şi nu învăţăturile lor. îmi voi împărţi în două argumentaţia : mai în tii, în prima tinereţe, poţi să te dedici cu totul contemplaţiei adevărului, să cauţi un mod de a trăi şi să-I practici departe de lume. 2. în al doilea rind, după ce ţi-ai îndeplinit serviciul militar şi ai ajuns in amurgul vieţii, să poţi trăi după bunul tău plac, lăsînd celelalte preocupări în seama altora. Avem ca exemplu vestalele : în timpul îndatoririlor lor, ele învaţă să îndeplinească ritualurile religioase [1]. Apoi, la rîndul lor, îi învaţă pe alţii.

III. **1.** Stoicii au deprins şi ei acest mod de viaţă, iar eu mă alătur opiniei stoice din convingere, nu fiindcă mi-am impus ca lege să nu întreprind nimic împotriva preceptelor lui Zenon sau Crisip. A urma cu stăruinţă o singură filozofie — aceasta e pe potriva unei facţiuni politice., nu a senatului. 0, dacă s-ar putea ca adevărul să fie stăpînit şi ridicat în lumină, iar noi să nu ne schim-

t **Vestale, preotese ale Vestei, zeiţa căminului la romani. Ele aveau datoria să rămînă caste, iar sarcina lor era de a întreţine focul sacru în templele Vestei. La vîrsta de 40—45 ani îşi încetau îndatoririle şi se căsătoreau, integrîndu-se în viaţa socială (n. t.).**

băm cu nimic ideile ![1] Căci noi acum căutăm adevărul deopotrivă cu profesorii noştri. 2. Iată în ce constă marea neînţelegere dintre stoici şi epicureici (deşi ambele filozofii conduc la tihnă pe căi diferite) : Epicur spune : „înţeleptul nu va lua parte la viaţa publică decît în situaţii cu totul deosebite". Iar Zenon : „Va lua parte la viaţa obştească dacă nu-l va împiedica ceva". 3. Unii îndeamnă la retragere din convingere, ceilalţi numai in împrejurări excepţionale. Mai mult : dacă statul e prea corupt ca să poată fi ajutat, dacă e cufundat în stricăciune, înţeleptul nu se va strădui în zadar, nici nu se va jertfi de prisos ; sau dacă el nu are destulă putere şi autoritate, iar viaţa obştească nu e pentru el, sau sănătatea îl împiedică, înţeleptul nu va intra pe o c ale nesigură. întocmai cum corăbiile putrede nu sînt scoase în larg, nici cei cu trupul. beteag nu sint chemaţi sub arme. 4. Aşadar, tînărul fără experienţă, înainte de a înfrunta furtunile, ar putea să stea mai mult la adăpost. De la bun inceput să se închine preocupărilor spirituale, trăind într-o tihnă desăvîrşită. Va putea astfel să-şi cultive virtutea, care e la îndemînă chi ar celor mai puţini activi. 5. Nu cerem altceva omului decît să fie folositor societăţii. Dacă poate, întregii societăţii ; dacă nu, măcar unei păr ţi din ea. Dacă nici aceasta TI-o poate înfăptui, să-i ajute atunci pe cei apropiaţi. Sau, în sfîrşit, să fie de folos pentru el insuşi. Cînd omul este folositor aproapelui, devine sprijîn al întregii societăţi. Iar cel căzut în viciu nu-şi face rău numai lui, ci şi oamenilor pe care i-ar fi putut ajuta, dacă ar fi practicat

[1] **Astfel Seneca renunţă la exortarea vieţii civice active, preconizată în De tranquillitate animi, şi revine la recomandarea retragerii din viaţa obştească. La data redactării opusculului De otio, Seneca nu mai era consilierul şi preceptorul lui Nero şi, dezamăgit, se retrăgea el însuşi din activitatea politică (n. t.).**

virtutea. La fel, cine se ajută singur, face un bine societății, întrucît se formează oa ființă folositoare.

IV. 1. Să ne inchipuim acum două feluri de state : unul vast și într-adevăr universal, care cuprinde zei și muritori. Dacă îl cutreierăm, nu-i dăm de capăt, căci hotarele unui astfel de stat se întind pînă la soare[4]. De celălalt stat sintem' legați prin naștere (poate fi Atena, Cartagina sau oricare alt oraș). Acesta nu cuprinde toți oamenii, ci doar un număr mic dintre ei. Sînt unii care au grijă de soarta statului mare, deopotrivă cu a celui mic. Unii sint preocupați doar de statul mic. în sfîrșit, alții duc grija întregii omeniri. 2. Cetății universale îi sîntem de trebuință chiar departe de viața publică, poate încă mai folositori. Gindim în tihnă și căutăm răspuns la tot felul de întrebări : Ce este virtutea ? E unică sau are mai multe înfățișări ? Oamenii sînt buni prin natură sau devin mai buni prin studiu ? Există o singură îmbinare apă-uscat, ori zeii au răspîndit in univers mai multe alcătuiri de acest fel ? Materia e continuă și compactă ? Din ea se zămislește totul ? E difuză și formată din corpuri și vid ? Unde se află sălașul zeilor ? Oare ei își contemplă creația sau o și mînuiesc ? Divinitatea învăluie lumea din afară sau e răspândită în interiorul ei ? Lumea e fără moarte sau pieritoare ca orice lucru ivit vremelnic pe pămint ? Pentru ce oare înțeleptul îi este pe plac divinității ? Pentru ca opera divină să nu rămină fără mar-

[1] **Seneca se referă aici la Cetatea universală, umano-divină, pe care de multă vreme o preconizau stoicii. Totodată Seneca va revaloriza conceptul de otium și va transforma contemplația (contemplata) într-o formă de acțiune (actio) (n. t.).**

tori [1]. Avem obiceiul să spunem că a trăi potrivit cerințelor naturii este binele suprem. Natura ne-a creat pentru ambele moduri de viață : contemplație și acțiune.

V. 1. Să dovedim acum cele arătate mai sus. Dar de ce să mai stăruim ? Nu e oare de-ajuns dacă fiecare își dă seama cu cît zel caută să afle ce încă nu stie si cît îl stîrnește orice poveste auzită ? 2. Sînt o armeni care cutreieră mările și îndură truda lungilor călătorii, mînați de un singur gînd : acela de a descoperi mistere și taine. Acest imbold îi silește să • se inghesuie la spectacole, să scormonească cotloane tăinuite, să cerceteze ascunzișuri, în sfîrșit să răscolească arhivele ca să afle obiceiurile neamurilor barbare. 3. Natura' ne-a înzestrat cu o fire curioasă : conștientă de iscusința și frumusețea sa, ne-a făcut martorii atitor privelişti. Ea și-ar pierde rostul dacă nu ar avea pentru cine să desfășoare atitea opere mărețe, pure, măiestrit alcătuite, strălucitoare și de o frumusețe . atît de felurită. 4. Dovada că natura a . hotărât să fie privită cu de-amănuntul și nu doar zărită este locul pe care ni l-a hărăzit, în mijlocul universului, unde ni se oferă privelişstea întregii lumi. Ea l-a ridicat pe om şi pentru a-i ușura observarea, i-a înălțat capul pe un gît mobil ; astfel, el poate roti fața după univers. Apoi, mînuind semnele zodiacului, șase în timpul zilei și șase în timpul nopții, natura a înfățișat omului toate părțile ei. Acesta a simțit dorința de a afla mai mult decît i se dezvăluie. 5. Întra-devăr, nu putem vedea totul sau cel puțin nu așa

[1] **Așa cum s-a arătat într-o altă notă, Seneca nu crede în zeii tradiționali. A rezultat din prefață că el tinde să confunde deus (divinitatea) cu natura sau cu o forță motrice a ei.' In orice caz, el nu afirmă clar că deus a creat natura. Aici însă operează cu o figură de stil (n. t.).**

cum este în adevăr. Dar ascuțimea privirii deschide calea spre cunoaștere și pune temeliile adevărului, pentru ca cercetarea să poată trece de la ceea ce este vizibil la obscur și să descopere ceva • mai vechi decît însăși 'lumea : de unde s-au născut aceste astre, care a fost starea universului înainte de a se disocia în. părțile componente, ce rațiune a organizat haosul, cine a distribuit fiecărui lucru locul cuvenit, dacă datorită propriei naturi corpurile grele au coborît pe pămînt, iar cele ușoare s-au ridicat în zbor ; sau dacă corpurile au fost supuse legii unei forțe mai puternice decît zborul și greutatea proprie ; să mai afle dacă e adevărat că o parte dintre astre au căzut aidoma scînteilor pe pămînt și s-au fixat în acest loc străin ; ar fi dovada cea mai grăitoare că omul are suflet divin. 6. Gindirea omenească străbate dincolo de cer, nemulțumită să cunoască nuniai lucrurile vizibile. Omul spune : „Scrutez dincolo de lumea pămînteană ca să descopăr dacă hăul e fără sfîrșit, sau chiar și acesta este ingrădit de hotare. Înfățișarea lumii nevăzute e fără formă și nedeslușită, sau părțile ei sînt așezate în mod egal intr-o ordine oarecare ? [1] Sint aceste părți legate de lumea reală sau despărțite prin anumite distanțe de ea ? Astfel lumea reală s-ar învîrti în vid. Sînt oare particule din c.are ia ființă tot ce există și va >oexista, sau materia e omogenă și în devenire doar în totalitatea ei ? Există opoziție între elemente, sau acestea duc pe căi diferite spre același țel ? 7. Gîndește-te cît de puțin timp a avut la dispoziție cel menit să cerceteze aceste adevăruri, chiar dacă a putut să-l cheltuiască cu zgîrcenie. N-a îngăduit să-i fie răpit nimic din timpul său ori să-I piardă cu nepăsare. Mai mult, orele sînt măsurate cu cea mai înverșunată econo-

Stoicii considerau universul de formă sferică (n. t.).

mie. Dar chiar dacă atinge prag ul cel mai în alt al vî rstei omeneşti şi nici unul din darurile făcute de natură nu-i este împuţinat de o soartă potrivnică, totuşi omul e prea pieritor pentru a cunoaşte veşnicia. 8. În ce mă priveşte, pot spune că trăiesc după natură dacă m-am închinat ei în în tr egi me ca admira tor şi adorator. Totuşi natura a vrut ca eu să merg pe două căi : a contemplaţi ei şi a acţiunii. O fac bucuros, întrucît contemplaţia nu poate fi înfăptuită fără acţiune.

VI. 1. Tu îmi spui că e important de ştiut dacă te dedici contemplaţiei din simplă plăcere, fără un scop anume, căci poţi afla în contemplaţie o bucurie şi un farmec deosebit. îţi voi răspunde că la fel de important e să ştii cu ce gînduri te îndrepţi spre viaţa obştească : oare n-o faci doar ca să fii veşnic pradă agitaţiei, încît nu-ţi rămîne răgaz să-ţi ridici privirile din pămînt spre cer ? 2. Nu te-aş povăţui să urmăreşti doar roadele imediate, să săvîrşeşti fapte goale de miez, lipsite de virtute sau duh. Cu aceaşi dragoste să îmbini acţiunea cu virtutea. .Totodată, virtute a încătuşată într-o odihnă care nu arată niciciînd ce-a dobîndit e un bun lînced şi îndoielnic. 3. O ricine e d e părere că virtutea trebuie să facă dovada deplină a izbînzilor sale, nu să' se mărginească a hotărî doar modul de acţiune. Uneori să-şi poată împlini gîndurile şi să le transforme în fapte. Se mai poate întîmpla însă ca înţeleptului gata de a acţiona, să-i lipsească prilejul. [i]i va fi atunci îngăduit să se retragă ? 4. Cu ce simţăminte se retrage înţeleptul din viaţa publică ? El ştie că şi în această odihnă activă va fi de folos viitorimii. Este neîndoielnic că Zenon şi Crisip au săvîrşit lucruri mai însemnate decît dacă s-ar fi- aflat în fruntea unei armate sau dacă ar fi dat legi. Şi ei au dat legi, dar nu

pentru un singur stat, ci pentru întreaga omenire. Deci ce l-ar împiedica pe un astfel de om de seamă să îndrume în tihnă veacurile viitoare ? Filozoful ţine discursuri, dar nu în faţa unui mare număr restrîns de oameni, ci în faţa omenirii întregi de azi şi de mîine. 5. În sfîrşit, se pune întrebarea dacă Zenon, Cleante şi Crisip s-au călăuzit după propriile î n văţă tu ri. Fără înd oială, îmi vei spune că ei au trăit întocmai după cum au arătat că trebuie trăit. Însă niciunul dintre ei nu s-a ocupat de afacerile st a tu lui. Te vei împotrivi zicînd : „Nu s-a ivit împrejurarea sau ei n-au avut rangul care impune de obicei minuirea treburilor obştei !" Totuşi, ei nu au trăit în nepăsare. Au găsit calea ca oamenii să dobîndească mai mult folos din preocupările libere ale acestor filozofii, decît din frămîntarea şi năduşeala altora. Prin urmare, au dovedit sîrguinţă, deşi nu s-au aflat în mijlocul treburilor publice.

VII. 1. Există trei feluri de a trăi, dintre care omul alege de obicei pe cel care i se pare mai potrivit : primul are ca ţintă plăcerea, al doilea, contemplaţia şi, în sfîrşit, al treilea, acţiunea. Să lăsăm d eop arte di sp ut a înve rşunată a filozofi lor şi să cercetăm dacă nu cumva toate aceste feluri de viaţă nu ne duc, pe o cale t;au alta, în acelaşi loc. Căci plăcerea nu e departe de contemplaţie, nici contemplaţia de plăcere. Iar cel ce îşi închină viaţa acţiunii n-o poate face fără contemplaţie. 2. Vei spune că una este să-ţi pui în gînd un singur ţel şi alta să-I priveşti ca pe ceva legat de un altul. Neîndoios, deosebirea nu e neînsemnată. To tuşi, nu se poate închipui un mod de vi aţă rupt de a ltul. Contemplaţia nu se face fără acţiune, nici acţiunea fără contemplaţie. Chiar plăcerea, pe care o socotim dăunătoare, judecata încearcă s-o facă durabilă. 3. Deci şi discipolii plăcerii au îmbrăţişat acţiu-

nea. Cum să nu fie astfel, cînd însuși Epicur spune că uneori se va îndepărta de plăcere și chiar va căuta suferința : fie că plăcerea este pîndită de căință, fie că în felul acesta o durere măruntă este aleasă în locul unei suferințe mari. 4. Ce vor să dovedească toate acestea ? Că toți au îmbrățișat contemplația, unii ca singur scop. Pentru noi e doar un loc vremelnic de oprire, nu un port.

VIII. 1. Mai mult chiar, după filozofia lui Crisip, ne este îngăduită tihna. Aceasta nu înseamnă s-o trăim cu resemnare, ci s-o alegem de bună voie. Învățații noștri spun că înțeleptul nu trebuie să se ocupe de treburile vreunui stat. Ce însemnătate are pe ce cale înțeleptul ajunge la tihnă, da că statul îl îndepărtează de vi ața politică ori el însuși se îndepărtează de stat, de vreme ce statul se va îndepărta de toți ? Întotdeauna statul se va îndepărta de cei care se apropie de el cu o supărătoare stăruință. 2. Se pune întrebarea : de treburile cărui stat se va o cupa înțeleptul ? Al A tenei, unde Socrate e co ndamnat, Aristotel ia calea exilului, iar pizma înăbușă virtuțile ? Nu-mi vei spune că înțeleptul va găsi aici un loc potrivit. Să' privim Cartagina : nesfîrșit război civil, libertatea — o adevărată primejdie pentru cetățeanul bun, iar dreptatea și binele stau pe ultima treaptă a disprețului. Dușmanii sînt tratați cu o cruzime neobișnuită, iar cetățenii în chip vrăj m aș. Și de aici va fugi în țel eptul. 3. Dacă voi lua toate statele la rind, nu voi găsi măcar unul să-I poată îngădui pe înțelept, sau în care înțeleptul să-și poată îndura traiul[1]. De vreme ce un stat așa oum îl închipuim noi e greu de găsit, este neapărat nevoie

[1] **Așa cum am mai arătat, Seneca dă curs propriilor deziluzii politice și condamnă toate tipurile de stat (n. t.).**

de tihnă. 4. Se spune că cel mai bun lucru este navigaţia ; se mai spune însă că nu poţi pluti pe mări bîntuite de furtuni neaşteptate care îl smulg pe Cîrmaci din calea pe care o apucase. Atunci eu gîndesc că e ea şi cum mi se interzice să ridic ancora, în timp ce navigaţia e ridicată în slăvi.

Traducere de
Svetlana Sterescu

NATURALES QI/AESTIONES
(PROBLEMELE NATURII)

CARTEA INTII: prefața ; cap. ; XVII

MĂREȚIA ȘTIINȚEI NATURII

PREFAȚA. 1. Socot, o, Lucilius, bărbat distins între toți, că așa cum există o deosebire între filozofie și celelalte științe, tot așa există, chiar în cadrul filozofiei, o deosebire între partea care se referă la oameni și cea care se referă la divinitate Aceasta din urmă, mai înaltă și mai îndrăzneață, își îngăduie multe libertăți, fără să se mulțumească numai cu ceea ce putem vedea cu. ochii. Ea presupune existența a ceva mai mare și mai frumos pe care natura l-a așezat în afara vederii noastre. 2. Așadar, între cele două părți ale filozofiei există aceeași diferență ca și între divinitate și om. Partea referitoare la om ne învață ce trebuie să se petreacă pe pământ, iar cea referitoare la divinitate dezvăluie ce se petrece în cer. Cea clintii, risipește i ndo ielile noastre și n e oferă lumina cu ajutorul căreia să distingem ambiguitățile vieții. Cealaltă se ridică mult deasupra negurii prin care orbecăim și smulgîndu-ne din întuneric ne duce in locul de unde izvorăște lumina. 3. Dealtfel, eu sînt recunoscător naturii

1 **In general, stoicii împart filozofia in trei părți : fizica, etica !-;li dialectica. In fizică Seneca include și concepția sa despre divinitate. Dar el identifică divinitatea cu natura, cu o parte a ei, "sau** cu **forța mai rece a universului (n. t.).**

nu atunci cînd o privesc din acea parte care se dezvăluie tuturor, ci cînd am reuşit să pătrund tainele ei ; cînd o să învăţ din ce materie este alcătuit universul ; cine este creatorul sau paznicul acestuia ; ee este divinitaltea ; dacă îşi dirijează intreaga acţiune numai spre ea însăşi[1] .sau dacă, . uneori, îşi îndreaptă privirile şi asupra noastră ; dacă ea creează zilnic cîte ceva sau a creat totul dintr-o dată ; dacă este numai o parte a lumii[2] sau este însăşi lumea il; dacă îi este permis şi astăzi să mai hotărască ceva şi să se mai abată întrucîtva de la legea destinului, şi dacă nu cumva faptul de a fi creat lucruri care pot fi schimba te nu consti tui e o ştirb ire a măreţiei sale şi o recunoaştere a greşelii... Cine nu apreciază decit ceea ce este foarte bun trebuie să iîndrăgească întotdeauna aceleaşi lucruri, fără a fi din această cauză mai puţin liber sau mai puţin puternic, întrucît el însuşi îşi este propria sa necesitate. 4. Dacă nu mi-ar fi fost îngăduită cunoaşterea acestor lucruri m-aş fi născut În zadar. Într-adevăr, de ce m-aş mai bucura că mă număr printre cei vii ? Numai pentru a cinsti hrana şi băutura ? Ca să îndes acest corp nesănătos şi fără vlagă, care piere dacă nu este umplut din nou, şi ca să trăiesc ca slujitor al acestui bolnav ? Ca să mă tem de moarte, cînd ii sîntem • sortiţi din momentul naşterii ? Ia-mi acest bun de nepreţuit şi anume putinţa de a cunoaşte, şi atunci nu mai merită sœJ asuzi şi să te zbuciumi atît pentru viaţă. 5. O, ce vrednic de dispreţ ar fi omul dacă nu s-ar putea ridica deasupra a tot ceea ce este omenesc ! Oare săvîrşim noi ceva măreţ atit timp cît ne luptăm cu propriile noastre sentimente ? Chiar dacă izbutim să ne situăm deasupra lor, noi nu am învins decît niste slăbiciuni. Trebuie oare să ne ridicăm în 'slăvi pentru că nu sîntem la fel cu cei mai răi dintre oameni ? Nu văd de ce s-ar mîndri cineva, într-un spital,

[1] **Conform doctrinei epicureice (n. t.).**

[2] **Aşa cum considerau stoicii şi Aristotel (n. t.).**

[3] **Conform doctrinei lui Pitagora, părere împărtăşită şi de Aristotel (n. t.).**

pentru că este ceva mai zdravăn decît ceilalţi bolnavi. 6. Există o mare deosebire intre vigoare şi sănătate. Ai scăpat de bolile sufletului ; nu eşti prefăcut şi nici nu-ţi schimbi felul de-a vorbi după dorinţa celuilalt; nu ai nici sufletul ascuns şi nu vădeşti acea lăcomie care îşi refuză ei înseşi tot ce a dobândit de la alţii ; nu eşti nici risipitor, pierzînd în chip ruşinos banii, pentru ca apoi" să-i redobîndeştî într-un chip încă şi mai ruşinos ; nu eşti stăpînit nici de ambiţie, care nu te poate duce la demnitate decît pe o cale necinstită. Cu toate acestea, tu n-ai cîştigat nimic ; ai scăpat de multe, însă nu şi de tine însuţi. Virtutea aceasta spre care năzuim noi nu este măreaţă fiindcă pentru a deveni fericit este de ajuns să te ţii departe de rău, ci deoarece uşurează sufletul, îl pregăteşte pentru cunoaşterea lucrurilor cereşti şi-l face vrednic să ajungă în apropierea divinităţii. 7. Numai atunci sufletul este desăvîrşit şî atinge deplinătatea condiţiei omeneşti cînd, călcmd în picioare întreg răul, pătrunde pînă în străfundul naturii. Munci, rătăcind printre stele, el ride de mozaicurile celor bogaţi, de întregul pămînt cu tot aurul său,. pe care fie l-a scos el însuşi şi l-a oferit pentru a îi bătut în monezi, fie l-a lăsat ascuns pentru a sluji lăcomiei urmaşilor. 8. Sufletul nu poate dispreţui porticurile şi tavanele strălucitoare de fildeş, arborii tunşi şi cursurile de apă deviate prin locuinţe, mai înainte de a Înconjura pămîntul; zărindu-l de sus atît de îngust şi în mare parte acoperit de ape, iar acolo unde se ridică deasupra lor pe o întindere mai mare scorojit fie din cauza arşiţei, fie din pricina îngheţului, el a fost nevoit să spună- : „Punctul acela este pămîntul pe care atîtea seminţii şi-l împart cu fierul şi ou focul ? 9. O, ce vrednice de rîs sînt graniţele dintre muritori ! Imperiul nostru îi împiedică pe daci să treacă dincolo de Istru[1] şi îi ţine cuprinşi pe

[1] **în antichitate prin Istru era desemnat cursul inferior şi gurile Danubiului (Dunărea de astăzi). De fapt, dacii făceau adesea incursiuni dincolo de Dunăre (n. t.).**

traci datorită munţilor Haemus [x]; Eufratul stă în faţa părţilor ; Danubiul desparte ţara sarmaţilor de meleagurile romane ; Rinul mărgineşte Germania ; Pirineii îşi înalţă crestele la mijloc între Gallia şi Hispania ; un deşert arid se întinde intre Egipt şi Etiopia. 10. Dacă cineva ar da furnicilor inteligenţa omului, oare n-ar împărţi şi ele în mai multe provincii aceea mică bucată de cîmp ? Cînd tu te vei ridica într-o sferă cu adevărat înaltă nu-ţi va plăcea să spui : «O turmă. întunecată se întinde pe cîmpie» [2], ori de cîte ori vei vedea mergînd o arma tă cu flamurile ridica te, sau, ca şi cum ar îndeplini ceva măreţ, înaintind cavaleria şi desfăşurîndu-se ? Această foiala este vrednică de furnici care trudesc într-un spaţiu îngust. Dealtfel, care este deosebirea dintre ele şi noi dacă nu măsura neînsemnatului corp?" 11. Pămîntul ăsta pe care v oi navigaţi, vă războiţi, domniţi, nu este decît un punct. Voi nu intemeiaţi decît imperii neînsemnate, chiar dacă hotar le este însuşi oceanul. Aici sus există spaţii uriaşe, la stăpînirea cărora este admis sufletul ; aceasta este posibil chiar dacă el a luat cu sine numai foarte puţin din ceea ce ţine de trup, cu toate că s-a curăţat de toată mizeria şi, înălţîndu-se despovărat, uşor, se mulţumeşte cu puţin. 12. De indată ce a atins acele locuri, sufletul s-a hrănit şi a crescut. Scăpat parcă din lanţuri, s-a reîntors la obîrşie ; dovada esenţei sale nobile o constituie faptul că el este desfătat de lucrurile divine, pe care nu le consideră străine, ci socoteşte că îi aparţin. El priveşte liniştit apusul şi răsăritul soarelui şi drumurile lor atît de armonios deosebite ; observă locul unde îşi arată m,ai intîi lumina pe pămînt fiecare stea, pînă un de se înalţă ea şi pînă la ce nivel coboară. Observator curios, el cercetează tot ce vede. Şi de ce să nu cerceteze ? Ştie doar

[1] **Astăzi,** munţii **Balcani. Seneca schiţează graniţele Imperiului roman din secolul I e.n. : Dunărea, Rinul, Oceanul, deşertul african l?i vest-asiatic, Eufratul (n. t.).**

[2] **Vergiliu,** ***Eneida,*** **IV, 404** (n. **t.).**

că toate îl privesc. 13. Atunci el, dispreţuieşte îngustimea fostului său domiciliu, trupul. De fapt, ce distanţă este între ţărmurile cele mai îndepărtate ale Hlspaniei şi regiunea Indusului ? O cale ce se poate străbate în foarte puţine zile dacă un vint prielnic mînă corabia *. Dimpotrivă, spaţiul ceresc oferă o cale de treizeci de ani celei mai rapide stele [2] care nu întimplnă nici o împotrivire la înaintare şi se deplasează cu o viteză constantă. Acolo, sufletul învaţă, în sfîrşit, ceea ce a dorit atît de mult; acolo j,ncepe să cunoască divinitatea. Ce este divinitatea ? Mintea universului [:f]. Ce este- divinitatea ? Tot ceea ce vezi şi tot ceea ce nu vezi 4 In sfirşit, să se acorde însemnătate acesteia. Fără divinitate nu se poate imagina nimic cu adevărat măreţ, dacă avem în vedere că ea singură este totul, stăpînindu-şi opera atît dinăuntru cît şi dinafară. 14. Aşadar, care este deosebirea între natura divivităţil şi natura noastră ? În natura umană sufletul este partea cea mai bună ; natura divină este însă numai suflet. Ea este în întregime numai raţiune. în vreme ce rătăcirea muritorilor este atît de mare încît ei consideră întâmplătoare şi în voia hazardului lumea aceasta de o neasemuită frumuseţe şi ordine, de statornică fidelitate faţă de intenţia divinităţii. Din această pricină oamenii o socotesc frămîntată de trăznete, nori, furtuni şi de celelalte fenomene care lovesc pămîntul şi regiunile înconjură toare. 15. Această credinţă nebunească nu se limitează numai la oamenii simpli, ci se extinde şi la cei care se consideră înţelepţi. Există şi

[1] **Seneca se gîndeşte la o trecere din Europa în Asia peste Atlantic (n. t.).**

[a] **Cea mai rapidă stea era considerată planeta Saturn de asl;-zj (fl. t.).**

J Conform doctrinei aristotelice (n. t.).

" Seneca pendulează între a echivala divinitatea cu forţa moIrire. diriguitoare a naturii (mintea universului) şi a pune semnul i Utilităţii între deus (divinitatea) şi întreaga natură („tot ceea ce v'cy.i şi tot ceea ce nu vezi"), conform ideilor panteismului •.Inie Cn. t.).

unii [1] care cred că sufletul lor este înzestrat cu darul previziunii. Această previziune ar orindui atît treburile sale' cît şi pe ale altora. Pe de altă parte, aceştia consideră universul, din care facem şi noi parte, fără raţiune, mânat de întîmplarea oarbă sau de o natură care nu ştie -ce face. 16. Iţi dai seama ce important este să cunoşti toate acestea, să ştii a statornici hotarele lucrurilor şi oît de mare este puterea divinităţii ? Se foloseşte divinitatea de materia pe care ea însăşi a creat-o sau aceasta exista dinainte ? Ce a fost mai întâi, materia sau raţiunea ? Raţiunea a venit ***peste*** materie, sau a fost invers ? Realizează divinitatea orice vrea, sau, ocupindu-se cu atît de numeroase lucruri, îşi trădează opera ? Astfel, multe sînt rău alcătuite de acest mare creator, şi nu din oauză că meşteşugul său n-ar fi desăvârşit, ci deoarece materia, asupra căreia şi-l exercită, refuză adeseori să urmeze arta lui. 17. A pătrunde aceste întrebări, a le însuşi, a fi .stăpânit de ele, nu înseamnă oare a depăşi condiţia de .muritor şi a te înscrie în alt destin mai bun ? „La ce-ţi foloseşte, vei spune, această cunoaştere?" Dacă nu şi.la altceva, la un lucru îmi va folosi în mod' sigur : voi afla cît de înguste sînt toate în comparaţi e cu divinitate a [2].

DESPRE METEORIŢI

I. 1. Acum, ca să revin la scopul lucrării mele, ascultă ce ştiu despre' focurile pe care aerul le poartă dintr-o parte într-alta a cerului. Explicaţia mişcării lor oblice şi foarte rapide este o mare forţă care le goneşte ; este clar că ele nu se mişcă singure, ci sînt aruncate înainte. 2. Aspectele pe care le îmbracă aceste focuri sînte multe şi felurite. Aristotel a dat unei anumite categorii numele

[1] **Filozofii epicurieni (n. t.).**

[2] **Seneca echivalează iarăşi deus (divinitatea) cu întreaga natură (n. t.).**

de' „capră". Dacă vrei să mă întrebi din ce cauză le-a numit astfel, trebuie să-mi explici tu mai tntîi de ce li se mai zice și „țapi". Dacă însă, așa cum este mai comod, vom conveni să nu mai punem întrebări la care știm că celălalt nu poate răspunde, este mai folositor să cercetăm fenomenul însuși decît să ne mirăm atît de mult că Aristotel a numit globul de foc „capră". Pentru că aceasta i-a fost înfățișarea, mare cît o lună, sub care i-a apărut lui Paulus în timpul războiului cu Perseus **1.** 3. Noi înșine am văzut, și nu o dată, o flacără ca un glob uriaș, care s-a risipit chiar în timpul deplasării sale. Am mai văzut o minune asemănătoare și în preajma morții lui August și în timpul lui Seian ; iar la moartea lui Germanicus[2] a avut loc o prevestire asemănătoare. 4. îmi vei spune : Așadar, tu ești atît de rătăcit încît crezi că zeii ne trimit semne prevestitoare ale morții ? Sau socoți că pe' pămînt există ceva atît de însemnat încît toată lumea trebuie să afle' despre pieirea lui? Mai tîrziu va veni și rîndul acestor probleme. Deocamdată să vedem dacă acțiunilor omenești le este stabilită o anumită ordine și dacă sînt atit de strîns legate între ele, încît cele dinainte să fie ori cauza ori semnul prevestitor al celor ce urmează. Vom mai cerceta dacă problemele oamenilor sint în atenția zeilor și dacă însăși această înlănțuire a acțiunilor vestește prin anumite semne sigure ceea ce trebuie să urmeze. 5. Pînă atunci sînt de părere că aceste focUri se ivesc într-un aer puternic comprimat, care este deviat într-o parte și respins din cealaltă, luîrid astfel naștere o luptă ; din această împotrivire rezultă „grinzile", „sferele", „torțele" și „strălucirile". Dacă izbirea este însă mai ușoară, mai mult o frecare, ca să zic așa, luminile care apar sînt mai slabe și „stelele zburătoare își poartă

[1] **Perseus, rege al Macedoniei, înfrînt în anul 168 î.e.n. la Pydna de către armata romană condusă de Paulus Aemilius (n. t.).**

[2] **Julius Caesar Germanicus (15 î.e.n.-19 e.n.), celebru general roman, tatăl viitorului împărat Caligula (n. t.).**

pletele" J. 6. Atunci, focuri foarte slabe desenează o dîră subțire, care se prelungește pe cer. Dealtfel nu există noapte care să nu ofere un asemenea spectacol; pentru a ave a loc fenomenul nu este nevoie de o mișcare de aer prea mare. În sfârșit, mai pe scurt, cauzele sînt aceleași ca și în cazul trăznetelor, însă forța este mai mică. Așa cum ciocnirea moderată a norilor produce slabe scînteieri, îar impactul lor puternic, fulgere intense, tot astfel, cu cît masele de aer vor fi mai mici sau izbirea lor mai puțin puternică, cu atît lumina emisă va fi mai slabă. 7. Aristotel ne dă explicația acestui, fenomen. Globul pămintesc, spune el, exală multe și felurite corpuri : unele umede, altele uscate, unele fierbinți și altele ușor inflamabile. Nu este de mirare că, din moment ce emanațiile pămîntului sînt de mai multe feluri și diferite, corpurile cerești nu au aceeași culoare : Canicula[2] are culoarea roșu-aprms ; Marte, roșu mai slab ; Jupiter nu are nici una, întrucît strălucirea sa este cea a luminii pure. 8. În numărul mare al corpusculilor aruncați afară de pămînt și mînați către regiuniie superioare trebuie să existe unele • substanțe inflamabile care, ajunse în nori, se pot aprinde nu numai datorită ciocnirii lor, ci și din pricina razelor de soare. Căci și pe pămînt unele crengi presărate cu pucioasă atrag focul de la distanță și se aprind. 9. Prin urmare, se poate ca o astfel de materie, îngrămădită între nori, să se aprindă ușor și astfel să existe focuri mai mici sau mai mari, după cum au mai puțină sau mai multă putere. Este o prostie să crezi că aceste focuri sînt fie stele care cad, fie aștri care sar dintr-o parte într-alta a cerului, sau să crezi că din stele se îndepărtează sau se rupe vreo bucată. 10. Dacă ar fi așa, ar trebui să nu mai existe stele, pentru că nu există noapte în care să nu ți se pară că foarte multe stele se deplasează, împinse în direcții diferite. Cu toate acestea,

[1] **Vers din Vergiliu, *Eneida,* V, 528 (n. t.).**

[2] **Canicula este numele dat de romani stelei Sirius (n. t.).**

fiecare stea se află la locul ei, iar mărimea lor rămîne neschimbată. Rezultă, deci, că focurile iau naştere dedesubtul stelelor şi se sting repede, fiindcă nu au o bază şi un sălaş anume. 11. „De ce, însă, ele nu străbăt spaţiul şi în timpul zilei ?" Dar ce, tu vei putea susţine că in timpul zilei nu există stele pentru că -ele nu se văd ? Aşa cum s tel ele se ascund şi sînt umbrite de strălucirea soarelui tot aşa şi meteorii luminoşi trec pe cer şi în timpul zi lei, însă claritatea luminii îi ascunde. Uneo ri, totuşi, ei luminează cu o intensi ta te atit de mare încît, dacă pot întrece strălucirea soarelui, se văd şi ziua. 12. Kpoca noastră a văzut în mod sigur, şi nu numai o singură dată, meteori luminoşi îndreptîndu-se în plină zi unii de la răsărit la apus, iar alţii în sens contrar. Marinarii consideră semn de furtună zborul unei astfel de siele dintr-o parte într-alta. Dacă acestea sînt într-adevăr semne prevestitoare ale vînturilor, atunc i ele se pro duc in locul de unde vin vînturile, în aerul care se află Între pămînt şi lună. 13. In timpul unei furtuni puternice, ni ..;c pare că stelele se aşează pe velele corăbiei ; atunci, cei aflaţi în pericol cred că sînt ajutaţi de puterea divină a lui Castoi' şi Pollux[1]. Temeiul acestei speranţe este faptul că a tun ci devine limpede că furtuna se risipeşte şi vînturile încetează ; dacă ar fi altfel, acele focuri ar fi pur¬ late mai departe şi nu s-ar mai fixa într-un Joc. 14. O i tea a fost văzută pe vîrful lăncii lui Gylippos[2] în timp ce acesta se îndrepta spre Syracuza. În castrele romane .--au văzut stîlpi care păreau că ard ; desigur, acele focuri ; iu coborît pe ei. Există uriele fo curi care, întocmai ca lrăznetul, lovesc animale şi tufişuri ; dacă au Însă o forţă mai mică, ele doar curg şi se aşează fără să izbească sau

[1] **Numiţi şi Dioscuri, fiii lui Zeus şi ai Ledei, sînt eroi mitologici ..ne, ajunşi în cer, au devenit constelaţia Gemenilor. Romanii îi , considerau zeii protectori ai corăbierilor** (n. t.).

[2] **Luptător din Sparta, care, în anul 414 î.e.n., a venit in ajuini'iil cetăţii Syracuza, asediată de atenieni (n. t.).**

S(l rănească. Unele însă țîșnesc dintre nori ; altele apar pe timp senin, dacă aerul a fost prielnic trecerii lor. 15. Uneori tună chiar dacă cerul este senin, din aceeași pricină ca și atunci cînd este înnourat; lovindu-se de el însuși, aerul, fie el mai limpede și mai uscat, se poate comprima și dă naștere la unele corpuri asemănătoare cu norii care, ciocnindu-se, produc acea bubuitură. Așadar, cînd iau naștere „grinzi", „scuturi", și apariții de focuri uriașe ? In clipa in care o cauză asemănătoare se exercit? cu o forță mai mare într-o astfel de materie.

DESPRE HALOU

II. 1. Să cercetăm acum în ce mod se formează acea lumină strălucitoare care înconjură stelele. Se povestește că în ziua in care divinul August a intrat în Roma, intorcîndu-se din Apollonia, s-a observat în jurul soarelui un cerc de culori diferite, așa cum sint de obicei în curcubeu. Grecii au numit acest fenomen „halo" ; noi îi putem spune mai exact „coroană". Voi arăta acum modul în care se spune că se produce. 2. Cînd se aruncă o piatră într-un bazin, vedem că apa se desparte în mai multe cercuri, primul fiind cel mai îngust, următorul mai larg, Iar celelalte din ce în ce mai mari, pînă cînd șocul slăbește și se pierde în întinderea nemișcată de ape. Ne gindim că un fenomen asemănător are loc și în aer. Cînd acesta a devenit mai dens, el este sensibil la loviturile primite ; atingîndu-l, lumina. soarelui, a lunii sau a oricărei stele îl obligă să se retragă in cercuri. Căci lichidul, aerul și tot ceea ce se deformează la lovitură ia forma obiectului care l-a izbit. însă orice lumină este circulară, deci și aerul lovit de lumină va lua aceeași formă. 3. Tocmai de aceea grecii au numit asemenea lumini strălucitoare „arii", pentru că de obicei locurile destinate baterii griului sînt de formă rotundă. Aceste „arii" sau „coroane" nu se formează, însă, așa cum credem noi, în vecinătatea stelelor. Ele se găsesc la o foarte mare distanță de acestea, cu toate că

par a le încinge ca o coroană. O asemel'la imagine se constituie nu departe de pămînt, deşi vederea noastră, neputincioasă, ca de obicei, este înşelată şi o consideră aşezată chiar împrejurul stelei. 4. În apropierea soarelui sau a stelelor nu poate lua naştere nimic asemănător, deoarece eterul care le înconjoară este puţin dens, iar formele nu se imprimă decît în medii dense şi compacte ; în cele puţin consistente, ele nu au unde să se prindă sau să se fixeze. Şi în băi se distinge o astfel de imagine formată în jurul opaiţului din pricina întunecimii aerului dens ; adesea, acest fenomen se datorează şi vîntului de sud, cînd atmosfera este foarte grea şi densă. 5. Cîteodată, aceste cercuri luminoase se dizolvă treptat şi dispar. Alte dăţi, ele se destramă într-un punct anume şi din acea direcţie aşteaptă corăbierii vântul, de unde a dispărut o parte din coroană ; dacă ea se rupe dinspre nord, va bate acvilonul, iar dacă dinspre apus, zefirul. Avem astfel o dovadă că aceste coroane se formează de obicei în acea parte a cerului în care bat vânturile ; în straturile superioare nu apar coroane pentru că acolo nu sînt nici vînturi. 6. La aceste mărturii mai adaugă Şi faptul că niciodată nu se încheagă o coroană dacă aerul nu este liniştit şi vîntul domol ; altfel, ele nu apar, căci numai aerul nemişcat poate fi împins dintr-o parte într-alta şi modelat în vreun fel. Aerul care curge nu poate fi lovit de vreo lumină ; el nu se poate împotrivi şi nici nu poate fi modelat, deoarece, de la început, se risipeşte în mai 'multe direcţii. 7. Aşadar, niciodată vrea stea nu va fi înconjurată de o asemenea coroană dacă aerul nu va fi dens şi nemişcat şi nici nu va păstra conturul luminii care l-a izbit. Şi aceasta nu fără temei. Să luăm din nou exemplul dat mai înainte. O piatră aruncată într-un bazin sau intr-un lac cu apa liniştită produce nenumărate cercuri ; acest lucru nu se întâmplă însă într^o apă curgătoare. Din ce pricină ? Deoarece, curgînd, apa tulbură orice figură. Prin urmare, la fel se întîmplă şi în aer ; cel

I iniştit poate Lua o anumită formă şi, dimpotrivă, cel care este agitat şi curge nu are această posibilitate, o ric e lovitură si orice formă rezultată în urm a ei fiind tulburată. 8. Cînd coloanele despre care am vorbit se împrăştie uniform şi dispar este semn că aerul este în repaos, calm şi liniştit. Dacă ele se destramă într-o parte, vîntul va bate din directa din care a apărut ruptura. Cînd ele se rup in mai multe locuri, atunci va fi furtună. 9. Din ce cauză se intîmplă aşa, se poate înţelege din cele arătate mai sus. Deoarece, dacă coroana se destramă de jur-imprejur, înseamnă că aei'ul este echilibrat şi prin urmare liniştit. Dacă s-a rupt într-o singură parte, reiese că pe acolo s-a năpustit aerul şi, aşadar, din acea regiune va sufla vîntul. Cînd coroana este sfîşiată şi ruptă din toate părţile, este clar că a fost izbită din mai multe direcţii, aerul agitat lovind-o şi dintr-o parte şi din cealaltă. Aşadar, din această nestatornicie a aerului care loveşte şi se zbuciumă din toate părţile se naşte viitoarea furtună cu foarte multe vinturi. 10. Aceste corane se observă aproape în toate nopţile în jurul lunii şi a altor stele ; in timpul zilei, însă, se văd atît de rar Încît mulţi greci au tăgăduit producerea lor ziua, deşi istoricii afirmă contrariul. Cauza acestor rare apariţii este faptul că lumina soarelui este atunci mai puternică, iar aerul agitat şi încălzit de ea este mai puţin dens. Lumina lunii nu are însă nici o forţă şi de aceea aerul dimprejur 'susţine mai uşor coroana. 11. Celelalte stele asemănătoare lunii sînt la fel de lipsi'te de forţă şi nu pot străbate aerul cu puterea lor ; astfel, imaginea este luată şi păstrată într-o materie mai rezistentă, care cedează mai puţin. Pentru că aerul nu trebuie să fie nici atît de dens Încît să oprească şi să respingă lumina ajunsă la el, nici atît de puţin dens sau moale încît să nu ofere nici o piedică razelor care vin. Această situaţie se întîlneşte în timpul nopţii, cînd stelele lovesc cu lumina lor fără violenţă sau brutalitate aerul înconjurător, străbătmd în timpul zilei pe cel mai dens decît de obicei.

III. 1. Spre deosebire de coroane, curcubeul nu apare decît foarte rar noaptea, pentru că luna nu are atîta putere încît să străbată norii cu lumina sa şi să-i învăluie. în culoarea razelor soarelui, alcătuind astfel aspectul de curcubeu. Deoarece unele părţi ale norilor sînt mai bombate, altele mai teşite ; unele sînt prea dense ca să permită trecerea luminii soarelui, altele prea puţin consistente pentru a o reţine. Această inegalitate amestecă deopotrivă lumina şi umbra şi face să reiasă această varietate coloristtcă minunată a curcubeului. 2. Se mai dă şi o altă explicaţie apariţiei curcubeului. Cînd o ţeavă se sparge într-un loc şi apa iese cu forţa prin gaura îngustă, împrăştiindu-se oblic în faţa soarelui, vedem ivindu-se aspectul unui curcubeu. Vei constata că se întîmplă acelaşi fenomen dacă vei observa un om care îşi curăţă hainele ; cînd îşi umple gura cu apă şi stropeşte uşor veşmintele desfăcute din legătură, apar în aerul stropit feluritele culori care strălucesc de obicei şi in curcubeu. 3. Să nu te îndoieşti că acest fenomen îşi are cauza în lichid ; căci curcubeul nu se formează niciodată dacă nu sînt nori. Să cercetăm, însă, cum ia el naştere. Unii spun că există anumite picături prin care soarele poate trece ; altele sînt însă prea dense pentru a permite trecerea luminii. Aşadar, .de la primele ne vine lumina, de la celelalte umbra şi. altfel, prin alternanţa ambelor, ia naştere curcubeul; partea care primeşte razele soarelui străluceşte, iar cea care le respinge este mal obscură, umbrind şi regiunile învecinate. 4. Alţii resping şi această explicaţie. Ea ar putea să pară adevărată dacă curcubeul n-ar avea decct două culori, constând din lumină şi umbră. însă „mii de culori strălucesc, graniţa dintre ele înşelindu-ne vederea : pină intr-atît de asemănătoare sint culorile aflate

în contact, cele de la extreme fiind totuşi distincte" *. Vedem in curcubeu roşu-aprins, galben-argintiu, azuriu şi alte culori schiţate în linii delicate ca într-o pictură. După cum spune poetul, nu poţi şti dacă culorile sînt diferite decit comparind primele cu ultimele. îmbinarea Ir ne înşală, pînă acolo mergînd minunata măiestrie a naturii : culorile încep cu nuanţe foarte asemănătoare şi se termină în chipuri atit de diferite. Aşadar, ce pot face numai lumina şi umbra, cînd în curcubeu trebuie reprodusă o infinitate de culori ? 5. Unii [2] socot că producerea curcubeului are loc astfel : cind plouă, fiecare picătură de ploaie devine o oglindă ; flecare dintre acestea reflectă lumina soarelui ; de aici rezultă deci multe, nenumărate imagini care, fiind deviate, se îndreaptă spre pămînt. [i]n concluzie, curcubeul rezultă din amestecul mulţimii imaginilor soarelui. 6. Acest lucru se întemeiază pe următoarea experienţă : într-o zi senină, pune afară o mie de ligheane cu apă şi toate vor conţine imaginea soarelui ; pune cîte o picătură de apă pe fiecare dintre frunzele unei plante şî vei avea tot atîtea imagini ale soarelui. Dimpotrivă, o baltă uriaşă nu va arăta decît o singură imagine. Din ce cauză ? Pentru că orice suprafaţă netedă limitată şi împrejmuită de propriile ei hotare este o singură oglindă. împarte, prin pereţi, un bazin uriaş şi el va conţine tot atîtea imagini ale soarelui cîte spaţii sint. Lasă-l întins cum este, neîmpărţit, şi nu-ţi va oferi decit o singură imagine. Nu are însemnătate cit de mică este suprafaţa apei sau a l acului. Dacă ea este mărginită, este o oglindă. Prin urmare, infinitatea de picături pe care ne-o aduce căderea ploii este alcătuită din tot atîtea oglinzi oare conţin imagini ale soarelui. Cei oare le privesc din faţă le văd confundate şi, din cauza distanţei, nu observă

1 Ovidiu, Metamorfoze, VI. 65-67 **(n. t.).**

[2] De exemplu, Aristotel (n. t.).

intervalele dintre ele. In cele din urmă, în loc să apară cîte o imagine pentru fiecare, deosebim una singură, care rezultă din amestecul tuturor. 7. La fel gîndeşte şi Aristotel. Orice suprafaţă netedă, spune el, reflectă razele privirii ; dar nimic nu este mai neted decît apa sau aerul, aşadar, privirea noastră este oglindită şi de . către aerul dens. Cînd vederea noastră este slabă şi fără putere de pătrundere, ea nu este suficientă, oricare ar fi consistenţa aerului întîlnit. Există chiar o anume boală de care suferă unii, care face ca acestora să le apară propria lor imagine peste tot in drumul lor. Din ce pricină? Pentru că puterea slabă a ochilor lor nu poate străbate nici măcar stratul de aer care le este cel mai aproape şi de aceea se întoarce Ia Ioc. 8. Prin urmare, efectul pe care îl produce in parte aerul dens asupra unora se manifestă in întregime la aceştia ; oricare i-ar fi consistenţa, aerul este uficient de viguros pentru a respinge o vedere neputincioasă. Privirea no as tră este reflectată incă şi mai departe de către apă ; fiind mai densă, ea nu poate fi străbătută de aceasta şi, oprind razele privirilor, le trimite acolo de unde au venit. In concluzie, cîte picături sint, tot atitea oglinzi ; fiind însă atît de mici, ele reflectă numai'culoarea soarelui, nu şi forma lui. Apoi, deoarece in nenumăratele picături, care cad fără interval între ele, este redată-aceeaşi culoare, incepe să se formeze o singură imagine, întinsă şi continuă, şi nu mai multe imagini .separate. H. Cum poţi tu susţine, îmi vei spune, că aici, unde. eu nu văd decît o singură imagine, există mai multe mii ? Şi de ce au ele diferite culori, cînd soarele **nu aie** decît una ? Pentru a respinge şi această obiecţie, precum şi altele la fel de neîntemeiate, trebuie să spun că nimic nu este mai înşelător decît vederea noastră ; şi aceasta nu numai faţă de obiectele pe care depărtarea ne impiedică să le deosebim în amănunt, dar şi faţă de cele atît de apropiate încît le-ai putea atinge. Cînd apa acoperă o

ramură subțire, • avem impresia, privind-o, că ea este ruptă. Fructele, privite printr-o bucată de sticlă, ne apar mult mai mari. Un portic mai lung îți lasă impresia că nu are intervale intre coloane. 10. Să revenim la soare. Acesta, mai mare decît întreg pămîntul, după cum ne-o dovedește rațiunea, a fost într-atît micșorat de către vederea noastră incit, bărbați foarte înțelepți [1] susțin cu tărie că el nu este mai mare de o șchioapă. Soarele, despre care știm că este cel mai iute dintre toate corpurile cerești, nu este văzut de către nimeni dintre noi mișcîndu-se ; și nici nu am crede că se mișcă, dacă n-ar fi clar că s-a deplasat. Nimeni dintre noi nu simte că se mișcă lumea, care alunecă cu repeziciune, rostogolindu-se într-o clipă de la răsărit la apus. Prin urmare, de ce te mai miri că ochii noștri nu disting separat picăturile de ploaie și că, privind de la o distanță uriașă, dispare deosebirea dintre acele imagini minuscule? 11. Nu încape indoială că acest curcubeu este o imagine a soarelui alcătuită dintr-un nor scobit și umed. Explicația reiese din faptul că imaginea se află întotdeauna in partea opusă soarelui, înălțată sau coborîtă, după cum acesta coboară sau se ridică ; mișcindu-se în sens invers, ea este mai ridicată cind soarele coboară și mai joasă cînd el urcă. Adesea, un astfel de nor se formează oblic față de soare și atunci curcubeul nu mai ia naștere, pentru că imaginea nu-i vine din față. 12. Diversitatea culorilor nu se explică decit prin faptul că o parte dintre ele provin din soare, iar o altă parte din nori ; numai umiditatea schițează linii cind verzi, cînd purpurii, galben-argintii sau roșii ; două • culori, deci, una slabă și alta intensă, alcătuiesc tot acest amestec. La fel se întîmplă și cu purpura care, deși se scoate din aceeași scoică, nu colorează totdeauna la fel ; are importanță cît timp a fost macerată stofa, dacă ea a

[1] Autorul **se referă, desigur, la Heraclit din Efes (n. t.).**

fost tratată cu un pigment mai concentrat sau mai diluat, dacă a fost scufundată în apă şi topită sau dacă a fost vopsită numai o singură dată. 13. Aşadar, nu trebuie să ne mirăm că, deşi există numai două cauze, soarele şi norii, adică corpul reflectat şi oglinda, sînt exprimate atit de multe culori, care pot fi intensificate sau diminuate în atîtea feluri ; pentru că una • este o culoare provenită dintr-o lumină intensă şi alta este una care reiese dintr-o lumină atenuată şi domoală. 14. In ceea ce priveşte lucrurile cu care nu putem veni în con tact nemijlocit, cercetarea este nesigură şi presupunerile trebuie împinse prea departe. In cazul de faţă, apar două caUZe care dau naştere curcubeului, soarele şi norul ; şi aceasta deoarece el nu se produce niciodată cînd cerul este senin, dar nici cînd este atît de noros încît să ascundă soarele. Deci nici unul dintre aceşti doi factori nu are efect fără acţiunea celuilalt.

OGLINZILE

XVII. 1. Putem să rîdem acum de filozofii care discută despre însuşirile oglinzii ; care cercetează din ce cauză ea ne redâ înfăţişarea invers faţă de cum este in realitate ; pentru ce natura, după ce a dat la iveală corpuri reale, a vrut să poată fi privite şi imaginile acestora. 2. în ce scop a ajuns ea să pregătească această materie capabilă să primească imagini. Desigur, nu pentru ca să ne putem smulge barba în faţa oglinzii sau pentru ca noi, bărbaţii, să ne fardăm. In nici un caz ea nu ar face vreo concesie deprinderilor deşănţate. Insă, inainte de toate, deoarece ochii noştri, incapabili să privească in faţă soarele, nu-i cunoscuseră forma, ea, slăbindu-l strălucirea, le-a arătat-o. Deşi soarele poate fi privit atunci cînd răsare şi cînd apune, totuşi noi nu i-am cunoaşte

adevărata înfățișare pe oare o are, nu a tun ci «înd este roșu, ci cind strălucește cu lumina limpede, dacă el nu ne-ar apărea, mai potolit și mal ușor de privit, în vreun lichid. 3. În afară de aceasta, noi nu am vedea conjuncția soarelui și a lunii, care de multe ori ascunde lumina zilei, și nici n-am putea ști ce se întîmplă, dacă nu am putea privi în voie, de pe pământ, imaginile acestora. 4. Oglinzi le au fost descoperite pentru ca omul să se cunoască pe el însuși, lucru din care decurg multe avantaje, mai întîi chiar această cunoaștere de sine, apoi anumite povețe : de va fi frumos, să evite dezonoarea ; urît, să știe să răscumpere prin calități morale ceea ce îi lipsește fizicului ; tînăr, să fie sfătuit de tinerețea- în floare că acum este momentul să învețe și să îndrăznească acțiuni. curajoase; • bătrîn, să renunțe la cele rușinoase pentru părul său alb și să se gândească puțin și la moarte. Pentru toate acestea ne-a dat natura putința de a ne vedea pe noi în-, șine. 5. Un izvor limpede, o piatră netedă pot reda oricui propria imagine. „De curînd, m-am putut vedea pe țărm, cînd vînturile se potoliseră și marea era nemișcată" *. Cum crezi tu că a fost felul de viață al oamenilor care își îngrij ea u părul în fața un ei asemnea oglinzi ? In acele timpuri ei erau mai simpli și se mulțumeau cu ceea ce le oferea întâmplarea și nu transformau în obiecte de desfrîu avantajele oferite de natură și nici nu tîrau către plăceri și lux descoperirile ei. 6. Întâmplarea a arătat mai întîi fiecăruia figura sa. Apoi, cînd dragostea naturală pe care o au față de ei înșiși a făcut dragă oamenilor contemplarea propriei lor înfățișări, ei au privit tot mai des acele obiecte în. care își deslușeau chipurile. După aceea, o specie mai rea de oameni a pătruns în adâncurile pământului pentru a scoate de acolo tocmai ceea ce trebuia

Vergiliu, Bucolice, II, 25-26 (n. t.).

îngropat. Mai întîi, au utilizat fierul *, pe care l-ar fi scos din pămînt fără să aibă nici un neajuns dacă s-ar fi mărginit numai la acesta. Mai tîrziu, însă, ei au descoperit şi alte rele ale pămîntului, a căror suprafaţă netedă a oferit eelor care nu urmăreau să descopere un astfel de obiect propria lor înfăţişare. Unul s-a văzut într-un pocal, altul într-un obiect de aramă procurat pentru alte întrebuinţări. În curînd, a fost pregătit special pentru această întrebuinţare un obiect care nu era încă din argint strălucitor, ci dintr-un material fragil şi fără valoare. 7. Chiar şi atunci cînd bărbaţii acelor vremuri trăiau în neorânduială, ei erau destul de îngrijiţi, de vreme ce îşi spălau in cursul apei murdăria adunată în timpul lucrului, se îngrijeau să-şi aranjeze părul şi să-şi pieptene barba care creştea în voie. Şi fiecare se străduia numai pentru sine in această îndeletnicire, fără să o treacă pe seama altuia. Nici măcar mîna soţiei nu atingea părul care, după obiceiul de o dini o ară al bărbaţilo r, se revărsa ia plete. Frumoşi prin ei înşişi, fără ajutorul vreunui meşter, ei şi-l scuturau tot aşa cum îşi scutură coama nobilele animale. 8. După aceea, cînd luxul a devenît atotputernic, au fost cizelate din aur şi argint oglinzi de mărimea unui -corp omenesc şi apoi împodobite cu pietre preţioase. Numai una dintre aceste oglinzi ă costat-o pe o femeie mai mult decît dota oferită de stat fiicelor comandanţilor săraci din vechime. Tu crezi oare că fiicele Iui' Scipio [2] au avut o asemenea oglindă cizelată din aur <îrtd zestrea lor consta numai din monezi grele de aramă ? ▷. O, preafericită sărăcia care a făcut loc unui atît de mare

1 **La data cind scrie Seneca, poetul Lucreţiu arătase deja in** f)c rerum **natura că bronzul a fost primul metal folosit de oa**meni **(n. t).**

[2] **Cornelius Scipio, unchiul celebrului Scipio Africanul. Se pare, Insă, că autorul se referă de fapt la nepot (n. t.).**

titlli de glorie ! Dacă ele ar fi avut un asemenea titiu, nici n-ar fi meritat zestrea. Oricine ar fi fost, însă, cel căruia senatul i-a servit drept socru, el a înțeles că a primit o dotă pe care nu se cuvenea să o dea înapoi. Astăzi, dota pe care poporul roman o oferea odinioară cu însuflețire nu le mai ajunge fetițelor liberților bogați nici măcar pentru o oglindă. 10. Puțin cîte puțin, luxul, atras de însăși existența bogățiilor, a luat proporții și viciile au căpătat o dezvoltare uriașă. Produsele diferitelor meșteșuguri sînt folosite atît de nediferențiat de ambele sexe încît cele care desemnau universul feminin fac parte acum din bagajul • bărbaților. Al tuturor bărbaților, vreau să zic, inclusiv al militarilor. Se folosește astăzi oglinda numai pentru găteli ? Nu, ea a devenit indispensabilă pentru orice viciu.

CARTEA A DOUA: cap. I—VI; LVII—LIX

STUDIUL UNIVERSULUI. PĂRȚILE ȘI MATERIILE PE CARE LE CUPRINDE

I. 1. Orice cercetare în legătură cu universul se împarte în studiul corpurilor cerești, al fenomenelor atmosferice și al lucrurilor terestre. Prima parte studiază natura corpurilor cerești, mărimea și forma focurilor care înconjură lumea noastră. Ea cercetează dacă aerul este solid și format dintr-o materie tare și compactă sau dintr-o urzeală fină și ușoară ; dacă este pus în mișca re de vreo forță, sau dacă el are capacitatea de a se pune în mișcare ; dacă are stelele situate deasupra sa, sau le conține în propria-i structură ; cum respectă succesiunea anotimpurilor, cum întoarce înapoi mișcarea soarelui și

apoi celelalte probleme de felul acestora. 2. Partea a doua, se ocupă de. cele afla te între cer şi pământ : norii. ploile, zăpada, vînturile, .cutremurele, fulgerele şi „tunete! e care răscolesc sufletele oamenilor" *, intr-un cuvînt orice fa ce şi suportă aerul. Noi numim aceste fenomene „atmosferice" deoarece ele se produc în regiuni mai înalte decit cele al-e pămîntului, care sînt mai joase. Cea de a treia parte se o cupă de ape, pămînturi' şi, ca să folosesc limbajul jurisconsulţilor, de toate acelea care ţin de pămînt[2]. 3. De ce, îmi zid, ai pus problema cutremurelor în partea în care vei vorbi despre tunete şi fulgere ? Deoarece cutremurul se produce din cauza unui suflu, iar acesta este aer în mişcare. Chiar dacă el a pătruns sub pâmînt, nu trebuie să-l cercetăm împreună cu pămîntul ci în locul în care l-a orînduit natura. 4. îţi voi ..pune ceva care-ţi va părea şi mai de mirare : despre pămînt va trebui să vorbim în partea rezervată corpurilor cereşti[3]. Mă întrebi din ce cauză ? Iată de ce : noi examinăm la tocul cuvenit caracteristicile pămîntului : dacă este plat, neregulat şi foarte mult alungit într-o parte[4], sau dacă apare în întregime de forma unei bile, adunîndu-şi părţile componente într-un glob[5]. Dacă el înlănţuie apele sau este înlănţuit de acestea ; dacă el însuşi este o fiinţă sau un corp fără viaţă şi simţire, plin de un ;mcme spirit, însă de unul străin. Ori de cite orî ne vor cădea in mînă aceste probleme şi altele de ac el aşi fel, ele \or fi tratate la capitolul despre pămînt şi vor fi aşezate

| **Ovidiu, Metamorfoze, 1, 55 (n. t.).**

- în termeni juridici se făcea diferenţa între bunuri care . .ii>.'>Vm de pămînt şi bunuri mobile (n. t.).

[3] **Cu excepţia cometelor, lucrarea lui Seneca nu se ocupă cu \r.il;:rea corpurilor cereşti (n. t.).**

" Teorie susţinută de Homer, Tales, Anaximandru, Anaxar&r1(. Demorrit (n. t.).

Teorie susţinută de Aristotel şi de către stoici (n. t.).

în parte a cea mai de jos a teoriei. 5. Dimpotrivă, cînd se va cerceta care este poziția pămîntului, în ce parte a lumii este el așezat, cum este în raport cu stelele și cerul, această investigație se va așeza la capitolul corpurilor cerești și, ca să zic a șa, „va urma o condiție mai bună" '.

II. 1. Fiindcă am vorbit despre cele trei părți în care se împarte întreaga materie din natură, trebuie- spuse și - cîteva lucru ri valabile deopotrivă pentru toa t e. Mai întîi, trebuie stabilit că aerul face parte din corpurile care au unitate. 2. Ce înseamnă aceasta și de ce a trebuit precizat de la început, vei înțelege dacă eu mă voi întoarce puțin mai sus și îți voi spune că există corpuri continue și corpuri îmbin a te. îmbinarea este ati ngerea a două corpuri unite între ele, iar continuitatea es te o unire a părții or fără a lăsa nici un spațiu între ele. Unitatea este o continuitate fără îmbinare. 3. Nu încape nici o îndoială . că, dintre corpurile pe care le vedem și le pipăim, dintre cele care sînt percepute sau care percep, unele sînt compuse. Acestea constau fie dintr-o legătură, fie dintr-o acumulare sau îmbinare, așa cum sint funia, grînele, corabia. Apoi, există și altele care nu sînt compuse, precum un arbore, o piatră. Așadar, vei admite că trebuie să existe o unitate chiar și în corpurile care scapă simțurilor noastre, dar care sint ,totuși, sesizate de rațiune. 4. Uite cum îți cruț urechile, Dacă aș fi vrut să. folosesc limbajul filozofic aș fi putut să scap de greutăți și să spun „corpuri unificate". Fiindcă te scutesc de acest limbaj, tu, la rîndul tău, mulțumește-mi. La ce bun, așadar, toate acestea ?

[1] **Seneca întrebuințează un fragment din formula juridică prin care se consfințeau toate drepturile de cetățean roman copilului rezultat dintr-o căsătorie legitimă a unui cetățean roman și o romană sau străină stabilită la Roma (n. t.).**

Dacă, vorbind despre un corp, voi spune că el este „unul", tu să-ți amintești că eu mii mă refer la număr ci la natura corpului, care este unitar prin el însuși, fără ajutorul vreunei forțe exterioare. Din această categorie de corpuri f ace parte aerul.

III. 1. Lumea îmbrățișează tot ceea ce ajunge sau poate ajunge în cunoașterea noastră. Dintre aceste lucruri, unele sînt părți ale lumii, altele au rămas ca ma¬teriale ale ei, Întrucît întreaga natură, ca și orice obiect meșteșugit de mina omului, are nevoie de un material. 2. Îți voi desluși ce înțeleg prin aceasta. Ochiul, mîna, oasele, tendoanele, sint părți ale ființei noastre. Seva hranei de curînd digerate care se va răspîndi in aceste părți, este o materie. în schimb, sîngele poate fi considerat și ca o parte a corpului, fiind totuși și o materie a acestuia. Ei pregătește și alte *organe,* numărîndu-'se, cu toate acestea, și printre acelea care alcătuiesc întregul nostru corp.

IV. 1. Tot așa aerul este o parte a lumii, și încă una necesară. Căci el face legătura între cer și pămînt și .separă, precum și unește, zonele cele mai joase cu cele mai înalte. Le separă pentru că se află la mijloc ; le unește deoarece prin intermediul lui se realizează legătura din - tre ele ; el trimite în sus tot ceea ce a primit de la pămînt șî transmite în schimb puterea stelelor asupra lucrurilor terestre. 2. Ceea ce eu numesc ca fiind „aproape o parte" a lumii sînt animalele și arborii. Regnul animal și cel vegetal sint părți ale universului pentru că și ele sînt luate pentru împlinirea întregului, iar universul nu poate fi complet fără acestea. Un singur animal și un singur arbore constituie, însă, aproape o parte, deoarece prin

dispariţia unuia sau a al tuia, î ntregul din care fac ele parte nu este afectat. Aerul, însă, după cum spuneam? ţine deopotrivă şi de cer şi de pămint ; el este inclus în amindouă. Iar orice parte innăscută a vreunui lucru posedă unitate. Căci nimic nu se naşte să aibă unitate.

V. 1. Pămîntul este şi parte şi materie a lumii. Nu cred că ai de gînd să mă întrebi de ce el este o parte şi, tot aşa, nu mă întreba de ce şi cerul este tot o parte. Fără îndoială deoarece universul nu poate fi întreg fără vreunul din acestea. Aşadar, pămîntul este o materie a lumii fiindcă el conţine toate substanţele din care este împărţită hrana pentru toate vieţuitoarele, pentru toate plantele şi pentru toate stelele. 2. De aici este ea distribuită fiecărei fiinţe în par te şi tot de a i ci lumii însăşi, care pretinde o cantitate atît de mare Tot de aici este adus L'eea ce întreţine, zi şi noapte, atît pen tru munca cît şi pentru hrana lor, mulţimea stelelor atît de frămăntate şi de lacome[2]. Natura a luat pentru toate fiinţele sale atît cit să-i ajungă fiecărei a pentru a se hrăni. Lumea, însă, a cuprins atît cît se cerea pentru veşnicie. Iţi voi pune in faţă un exemplu neînsemnat al acestui măreţ fenomen : ouăle sînt umplute cu atît lichid cît este necesar întregii dezvoltări a an i ma l ul ui care va ieşi din ele.

VI. 1. Aerul este în permanent contact cu pămîntul şi atit de apăsat peste acesta, încît va veni imediat în locul pe care pămîntul îl lasă liber. El este o parte a întregii

1 **In concepţia filozofului,** lumea **este ea** însăşi **o** fiinţă care **are nevoie** de hrană **(n.** t.).

[2] **Mişcîndu-se** zi şi **noapte, stelele** trebuie să-şi **refacă forţele (n. t.).**

lumi ; şi totuşi el primeşte tot ceea ce trimite pămîntul pentru alimentarea corpurilor cereşti, aşa încît, fără îndoială, trebuie înţeles ca o materie şi nu ca o parte. Din primirea acestor emanaţii decurge instabilitatea şi tulburarea sa. 2. Unii[1] consideră că aerul este format, ca şi praful, din corpusculi distanţaţi, îndepărtîndu-se astfel foarte mult de adevăr. Niciodată un corp nu s-a sprijinit în efortul său decît pe propria sa unitate, care ii este imanentă, de vreme ce părţile sale trebuie să consimtă la încordarea sa şi să-l asigure forţele necesare. Dacă aerul, însă, este împărţit în atomi, atunci el este dispersat; ori cele împrăştiate nu-pot fi tensionate. 3. Această tensiune ei aerului îţi este arătată de corpurile umflate care nu cedează la lovituri. Ţi-o arată şi deplasarea pe mari distanţe a unor mase purtate de vînt. Îţi dovedesc a ce as ta şi vocile care sînt mai infundate sau mai clare după cum :-.e mişcă aerul. Ce este vocea, daeă nu o tensiune a aerului care este modelată de mişcarea limbii pentru a putea fi auzită ? 4. Dar alergarea şi orice mişcare, nu sînt ele oare opera tensiunii aerului ? Acesta dă forţă muşchilor şi rapiditate alergătorilor. Cînd, aţîţat straşnic, s-a întors asupra lui însuşi, tot el înfăşoară arbori şi păduri şi, înşfăoîndu-le, frînge clădiri întregi ; tot el aţîţă marea, dealtfel domoală !şi liniştită. 5. Să trecem la alte efecte mai mici. Ce cîntec se produce fără o tensiune a suflului ? Cornurile şi trimbiţele, precum şi cele care prin presiunea apei produc un sunet mai puternic decît cel pe care îl poate scoate vocea omenească, oare' nu-şi datorează funcţionarea tensiunii aerului ? Să privim lucrurile care posedă în ele o forţă uriaşă în chip misterios. Minusculele seminţe, a căror micime şi-a găsit locul în spaţiul dintre două pietre, capătă puteri atit de mari, încît răstoarnă pietre uriaşe şi năruie monumente întregi. Rădă-

[1] **Democrit, Epicur, Lucreţiu (n. t.).**

cinile cele mai mărunte şi maî subţiri despică uneori stinci şi pereţi de rocă. Ce altceva este această forţă decît o tensiune a aerului, fără de care nimic nu este puternic şi împotriva căruia nimic nu este suficient de tare ? 6. îţi poţi da seama că există o unitate a aerului fie şi numai din faptul că în corpurile noastre est-e o coeziune interioară. Ce altceva le menţine, dacă nu suflul ? Ce altceva pune în mişcare sufletul nostru, dacă nu aerul ? Ce este mişcarea acestuia, dacă nu o tensiune ? Şi de unde unitate, dacă ea ii-ar exista în aer ? Ce în afară de tensiunea şi unitatea aerului dă la iveală roadele pămîntului, face să răsară holda firavă şi arborii înverziţi pe care îi desface în ramuri sau îi înalţă ?

DESPRE TRĂSNET

LVII. 1. Mă întrebi ce gîndesc eu însumi, deoarece, pînă acum, mi-am pus condeiul în slujba părerilor altora. Îmi voi arăta părerea. Fulgeră, cînd o lumină apărută pe neaşteptate a scăpărat pe o mare distanţă ; aceasta se întîmplă cînd, prin rărirea norilor *, aerul se transformă în foc, dar nu-şi găseşte forţa prin care să poată ţîşni mai departe. 2. Socot că nu trebuie să te miri că mişcarea rarefiază aerul, ori că rarefiera îl aprinde ; bucăţica de plumb aruncată din praştie se topeşte şi picură datorită frecării cu aerul la fel ca şi din cauza focului. Aşadar vara sînt mai multe trăsnete, deoarece este cel mai cald, iar focul se naşte mai uşor din frecarea corpurilor calde. 3. Se nasc în acelaşi fel fulgerul, care străluceşte atît de tare, şi trăsnetul, care este aruncat. Însă forţa primului

f **Seneca consideră norii ca fiind alcătuiţi din aer foarte dens (n. t.).**

este neînsemnată şi resursele sale mai mici. Ca să arăt pe scurt ce gîndesc, trăsnetul este un fulger amplificat. Deci, de îndată ce o substanţă caldă şi fumegîndă, pe care o aruncă in afară pămîlIltul, ajunge in nori şi se rostogoleşte îndelung în sînul acestora izbucneşte în ceie din urmă şi, deoarece nu are destulă forţă, devine o simplă strălucire. 4. Insă cind acele fulgere au avut mai multă substanţă şi au ars cu o violenţă mai mare, ele nu numai că se văd, dar şi cad pe pămînt. Un ii socot că în orice caz trăsnetul se reintoarce, alţii că el rămîne, atunci cînd substanţele care-l alimentează l-au îngreunat peste măsură şi cînd a fost purtat de un impuls mai slab.

LVIII. 1. De ce însă fulgerul apare deodată şi nu se prelungeşte ca un foc neîntrerupt ? Deoarece mişcarea .sa, extraordinar de rapidă, în aceiaşi timp rupe norii şi aprinde aerul ; apoi, încetinindu-se mişcarea, flacăra se stinge. Căci drumul suflului nu este necontenit încît focul să poată să se întindă. Insă, ori de cîte ori se aprinde mai puternic prin însăşi agitaţia sa, el îşi dobîndeşte avintul necesar pornirii. Apoi, de îndată ce a scăpat şi a încetat lupta, el fie se prelungeşte din aceeaşi cauză pînă la pămînt, fie, dacă a fost presat de o forţă mai mică, se descompune mai înainte de a ajunge. 2. Dîn ce cauză fulgerul este purtat oblip ? Deoarece el constă dintr-un suflu — iar suflul este oblic şi întortocheat — şi pentru că natura cheamă focul în sus, iar forţa sa îl apasă ; drumul lui începe să fie oblic cît timp nici una dintre forţe nu cedează celeilalte şi focul este ridicat că tre spaţiile superioare şi apăsat către cele inferioare. 3. Dar de ce vîrfurile munţilor sînt lovite mereu de trăsnet ? Fiindcă ele sînt aşezate în faţa norilor şi, căzînd din cer, trăsnetele trebuie să treacă peste acestea.

LIX. 1. înţeleg ce doreşti de multă vreme şi ce imi ceri stăruitor : „Este mai bine, îmi zid, să nU mă tem de trăsnete decît să le cunosc. Aşadar, învaţă-i pe alţii cum se produc ; in ceea ce mă priveşte, eu vreau să-mi smulgi teama de ele, nu să-mi arăţi natura lor". 2. Merg încotro mă pofteşti. Căci trebuie să încorporăm ceva folositor tuturor acţiunilor şi discuţiilor. Cînd tratăm despre' tainele naturii, despre cele divine, noi trebuie să ne eliberăm sufletul de relele lui şi după aceea să-l întărim. Ceea ce este necesar atit erudiţilor cît şi celor care se. ocupă chiar de acest lucru. Şi aceasta nu ca să fugim de loviturile naturii — întrucit ea îşi aruncă săgeţile asupra noastră din toate părţile — ci ca să le suportăm mereu cu curaj. 3. Putem să fim neinvinşi de ele : neatinşi însă nu putem fi. Chiar dacă uneori se iveşte speranţa ocolirii lor, noi nu putem fi totuşi nezdruncinaţi de acestea, Oum ? Mă întrebi. Disprețuieşte moartea şi astfel vor fi disprețuite toate cele care duc la moarte, fie războaie, fie naufragii, fie muşcăturile fiarelor sălbatice, fie greutăţile dărîmăturilor care se prăvălesc pe neaşteptăte peste noi. 4. Pentru că ce ne pot face toate acestea decit să ne despartă trupul de suflet ? Ori nici o grijă deosebită nu poate evită acest lucru, nici o izbîndă nu ni-l poate aduce înapoi, nici o putere nu îl poate învinge. Soarta ne hărăzeşte această spaimă în chipuri foarte felurite ; moartea ii cheamă pa toţi deopotrivă. Fie că zeii sînt minioşi sau favorabili, trebuie să mori. 5. Sufletul, însă, se agaţă de însăşi această deznădejde. Animalele cele mai fricoase, pe care natura le-a zămislit pentru fugă, deşi nevolnice la trup, încearcă să lupte cind nu mai au nici o scăpare. Nici un duşman nu este mai primejdios decît, cel pe care nevoia îl face îndrăzneţ. Întotdeauna cu mult mai aprig se schimbă cineva din nevoie

decît din virtute sau, în mod sigur, se străduiesc deopotrivă, un suflet mare şi unul ticălos. 6. Să ne gîndim că, în ceea ce priveşte moartea, nu avem nici o speranţă. Şi chiar nu avem. Aşa este,. Lucillius ; toţi sîntem sortiţi morţii. Toată această mulţime pe care o vezi, toată, pînă unde gîndeşti că ea există,. va fi repede chemată de către natură şi îngropată. Nu intră în discuţie faptul în' sine, ci ziua ; în acelaşi loc trebuie să mergem mai devreme sau mai tîrziu. 7. Cum deci ? Nu ţi se pare cel mai fricos, si mai necugetat dintre toţi, cel care printr-un mare vicleşug cere amînarea morţii ? Oare nu..l disprețuieşti tu pe unul care, deşi orînduit între muritori, cere drept favoare să-şi' ofere cel din urmă gîtul ? .Şi noi facem acelaşi' lucru : socotim ca fiind foarte important să mori mai tîrziu. 8. Pentru toţi a fost hotărîtă podeapsa supremă, şi aceasta printr-o orînduire foarte dreaptă, fiindcă ea este de obicei cea mai mare mingiiere pentru cei care vor îndura ultimele clipe ; oricare ar fi cauza acestora, soarta tuturor este aceeaşi. Urmăm la rînd predaţi de un judecător sau de un magistrat şi ne dovedim supunerea faţă de călăul nostru ; ce însemnătate are dacă sîntem sortiţi morţii printr-o poruncă sau prin naştere ? 9. 0, tu eşti l'ără judecată şi ţi-ai uitat şubrezimea dacă atunci te temi de moarte, cînd tună ! Aşa oare ? In ce constă salvarea ta ? Vei trăi dacă vei scăpa de trăsnet ? Te caută .-•abia, piatra, boala fierii ; dintre toate primejdiile carele pasc, trăsnetul nu este cea mai mare, ci cea mai impozantă. 10. Desigur, se va fi purtat rău cu tine soarta dacă iuţeala nemărginită a morţii te va împiedica să fii conştient de aceasta., dacă moartea ta va fi urmată de ce remo nia de ispăşire dacă tu nu vei fi consider at nici

[1] **Căderea trăsnetului era socotită ca o prevestire rea. De ii' cea, pentru cel ucis de trăsnet se organiza o ceremonie speciala de purificare (n. t.).**

măcar atunci cind îți dai sufletul drept o biată ființă inutilă ci drept semn al unui mare eveniment. Bineînțeles, se poartă rău cu tine soarta dacă te va îngropa acolo unde a căzut trăsnetul *. 11. Tu, însă, te înspăimînți de trosnetul cerului și tremuri din cauza deșartei intunecări a cerului. Ori de cite ori fulgeră, mori. Pentru ce ? Socoți mai nobil să pieri de diaree decît de trăsnet ! Ridică-te, așadar, mai curajos Împotriva amenințărilor cerului și cugetă că tu nu ai nimic de pierdut într-o astfel de moarte. 12. Dacă crezi că ție ți se pregătește acea învolburare a cerului, acea încăierare a vijeliilor, dacă gîndești că din pricina ta vuiesc norii aruncați și izbi ți și că pentru moartea ta este aruncată attta energie a focului, atunci, dimpotrivă, socoate drept mîngiiere că moartea ta presupune un preț atît de mare. 13. Însă nu vei mai avea timp pentru o astfel de cugetare ; trăsnetul ne scutește de teamă și printre alte avantaje îl are chiar pe acela că anticipează așteptarea sa. Căci nimeni nu s:'a temut vreodată decit de trăsnetul de care a scăpat.

CARTEA A TREIA : prefață : cap. 1—11 ; XVIH, XXX

DIFICULTATEA ACȚIUNII ÎNTREPRINSE DE AUTOR

PREFAȚA. 1. Nu pot trece cu vederea, Lucillius, bărbat minunat Între toți ceilalți, complexitatea problemelor cărora eu, bătrîn fiind, le pun temeliile. Am hotărît să dau ocol lumii și să-i scormonesc cauzele și secretele, să le dau la iveală pentru a le cunoaște și alții. Cînd

[1] Locul in care cădea trăsnetul era împrejmuit și constituia obiectul unui anumit ritual (n. t.).

voi' pătrunde cu mintea atît de multe lucruri, cînd voi reuni elemente atît de disparate şi voi pătrunde atitea taine ? 2. Bătrîneţea m-ar putea .scuti de această trudă şi mi-ar putea reproşa anii în care m-am preocupat de lucruri deşarte. Să ne grăbim deci, cu atît mai mult şi munca să repare paguba unei vieţi lăsate să treacă aşa cum nu trebuie. Noaptea să se adauge zilei, să se reducă celelalte treburi, să se risipească grija pentru o avere aflată mult prea departe de stăpîn[1]. întregul suflet să se ooupe numai de el însuşi, şi măcar in momentul sfîrşitului să-şi întoarcă privirile asupra propriei sale contemplări. 3. Făcînd aceasta, el însuşi se va îmboldi şi va măsura zilnic scurtimea timpului rămas. Printr-o folosire grijulie a prezentului el va redobîndi pentru viaţă ceea ce a pierdut. Trecerea de la căinţă la virtuţi este cea mai durabilă. îmi place, aşadar, să strig acel vers celebru al vestitului poet : „Ne înălţăm sufletele măreţe şi ne asumăm o atît de mare sarcină într-un atît de scurt timp ?"[2] Aş spune şi eu aşa, dacă aş fi plănuit această muncă din copilărie sau tinereţe, întrucît pentru o muncă atît de mare orice interval de timp este mic. De fapt, acum mă îndrept către o faptă serioasă, grea, uriaşă, după ce mi-am depăşit amiaza vieţii. 4. Să facem, aşadar, ceea ce se obiş- « uieşte în călătorii: cei care au plecat mai tîrziu compensează întîrzierea prin iuţeală.- Să ne gîndim şi, fără scuza vîrstei, să ne ocupăm de o lucrare, care, măcar că nu este de neînvins, este totuşi mare. Ori de cîte ori sufletul îşi dă seama de măreţia operei începute, se înalţă şi nu mai cugetă la timpul care i..a mai rămas de trăit, ci la cel care-i mai rămîne pînă la atingerea scopului propus.

[1] **Seneca se referă la proprietăţile din Hispania, moştenite de la părinţi (n. t.).**

:1 **Vers al unui poet a cărui identitate nu a fost încă stabilită de către cercetători (n. t.).**

5. Există unii scrii to ri care se epuizează povestind faptele regilor străini sau ce rele au suferit ori și-au făcut popoarele unele altora. Nu este însă preferabil să combați propriile rele decît să încredințezi posterității pe ale altora ? Nu este mai bine să ridici în slăvi actiunile zeilor decit să povestești tîlhăriile lui Filip *, sau ale lui Alexandru [2], sau ale celorlalți care, vestiți prin' nimicirea de popoare, nu au fost pentru muritori o plagă mai mică decît inundația care a acoperit toate suprafețele plane, sau decît incendiul care a distrus o mare parte a vieţuitoarelor ? 6. Istoricii narează cum a trecut Hannibal Alpii ; cum a purtat un război neașteptat cu Italia, război consolidat de înfrîngerile din Hispania ; cum, după înfrîngere, îndîrjindu-se mai mult chiar decît Cartagina, a cutreierat pe la mulți regi, oferindu-se să fie comandant și cerînd o armată împotriva romanilor ; .cum, deși bătrîn, nu a încetat să caute războiul în toate părțile ; pînă într-atît se putea el lipsi de patrie, nu însă și de dușman. 7. Decît să cercetezi ceea ce s-a făcut, este cu muit mai bine să cauți ceea ce trebuie făcut și să-i înveți pe cei care și-au în credința t soartei toate bunurile că nimic din ceea ce ea ne oferă nu este durabil și că toate darurile ei se răspîndesc, fiind mai nestatornice decit vînturile ! Pentru că ea nu cunoaște odihna. Îi place să înlocuiască lucrurile vesele cu cele triste, sau măcar să le amestece. Așadar, nimeni să nu se mai încreadă în întîmplările favorabile și nici să nu se mai descurajeze în fața adversităților, deoarece schimbările soartei sînt alternative. 8. De ce te umfli în pene ? Nu știi cînd te vor părăsi toate

[1] **Rege al Macedoniei** și tatăl **celebrului Alexandru Macedon (n. t,).**

[2] **Fiul lui Filip (n. t.).**

cele care acum te poartă spre culme ; ele vor avea termenul lor, nu cel pe care îl vrei tu. De ce stai abătut ? Ai fost tîrît ,către limita de jos, acum este timpul să te ridici. Cînd sînt potrivnice, lucrurile se schimbă către mai bine, cînd sînt mult dorite, către mai rău. 9. Sufletul trebuie să accepte această varietate, şi lucrul este- valabil nu num ai pentru cei din casele particulare obişnuite, pe care o pricină neînsemnată îi doboară, dar şi pentru cei din palatele regale : domnii, ridicate de la condiţia cea mai umilă, s-au înălţat peste cei ce conduceau şi vechi imperii s-au năruit chiar în floarea puterii lor. Nu se poate număra cîte state au fost .distruse de către altele. Acum, pe cînd divinitatea le ridică pe unele, pe altele le îngroapă, dar nu le coboară blînd, ci le prăvale de la înălţimea lor, aşa încît să nu mai rămînă nimic din ele. 10. Noi considerăm mare acest imperiu, deoarece sîntem mici. Mărimea muLtor lucruri nu decurge din natura lor proprie, ci din . condiţia noastră umilă. Ce este extraordinar în acţiunile omeneşti ? Desigur, nu să fi umplut mările cu corăbii, nici să fi înfipt steagurile pe ţărmurile Mării Roşii [1] şi nici, deoarece pămîntul era lipsit de nedreptăţi, să rătăceşti pe ocean căutînd lucruri necunoscute. Extraordinar este de a fi cuprins cu sufletul totul şi, printr-o victorie oare este mai mare decît orice altceva, să fi domolit viciile. Nenumăraţi sînt cei care au avut în puterea lor popoare şi cetăţi ; foarte puţini, însă, cei care au fost stăpîni aspra lor înşile. 11. Ce este mai important ? Să-ţi înalţi sufletul deasupra ameninţărilor şi deasupra făgăduielilor soal'ltei ; să socoţi că nu există ni-

[1] **Autorul se referă, probabil, 2a Alexandru şi la amiralul său Nearhos, care au intreprins o călătorie pe mare între Eufrat şi Indus. Prin Marea Roşie se înţelegea de obicei Golful Persic (n. t.).**

mic în care să merite să speri. Ce posedă soarta care să merite să fie dorit cu ardoare ? Ori de cite ori vei ajunge din nou de la relaţiile cu cele divine la cele omeneşti, vei vedea la fel de înceţoşat ca şi cei care vin de la lumina strălucitoare a soarelui la umbră deasă. 12. Ce contează maimult ? Să poţi suporta adversităţile cu sufletul vesel şi să faci astfel încît să suferi orice s-ar întîmpla ca şi oum tu ai fi voit să se întimple. Şi chiar ar fi trebuit să vrei acest lucru, dacă ai fi ştiut că toate se întîmplă în urma hotărîrii divinităţii : trebuie să te depărtezi de plînsete, tinguiri şi gemete. 13. Care este lucrul cel mai însemnat ? Un suflet curajos şi îndîrjit împotriva nenorocirilor, nu atît potrivnic dezmăţului, cît duşmănos faţă de acesta ; care nu caută primejdiile, dar -nici nu este laş în faţa lor ; care ştie că nu trebuie să aştepte destinul ci să şi-l facă şi chiar să-i îasă înainte, neînfricat şi netulburat, oricare ar fi acesta ; care să nu fie atins nici de atacul şi nici de străluci rea lui. 14. Care este lucrul cel mai de seamă ? Să nu primeşti în suflet sfaturile rele", să-ţi înalţi spre cer mâinile curate, să nu cauţi vreun bun care, pentru a ajunge la tine, trebuie dobîndit sau pierdut de altcineva. Să doreşti ceea ce nu mai este dorit şi de un altul : bunătatea sufletească. Chiar dacă vreo întîmplare norocoasă îţi va aduce acasă celelalte lucruri mult preţuite de către muritori, să le consideri ca şi cum vor putea oricînd să se ducă, aşa cum au venit. 15. Ce este mai de preţ ? Să-ţi ridici sufletul mult deasupra lucrurilor întîmplătoare, să-ţî aminteşti mereu de condiţia umană pentru a putea şti, de vei fi fiind fericit, că fericirea nu va dura multă vreme sau, de vei fi fiind nefericit, că tu nu eşti de fapt nefericit dacă nu te vei gîndi la aceasta. 16. Ce contează cel mai mult ? Să ai sufletul pe buze. Acest lucru te face. liber, nu după legea cetăţenilor ro-

mani *, ci după cea a naturii. Este liber cel ce a scăpat de propria sa sclavie ; aceasta este permanentă şi nu pate fi evitată, apăsîndu-te la fel zi şi noapte, fără întrerupere şi fără odihnă. 17. A fi propriul tău sclav este cea mai mare .servitute. Ea este uşor de înlăturat dacă vei înceta sa pretinzi de la tine insuţi multe servicii, dacă vei înceta să urmăreşti profitul ; dacă îţi vei pune în faţa ochilor şi firea şi vîrsta. Se cuvine să faci toate acestea cît mai devreme şi să-ţi spui : „De ce mă port ea un nebun ? De ce gîfîi, de ce asud, de ce mă fîţîi tot timpul prin for şi peste tot ? Doar nu am nevoie nici de multe lucruri şi nici pentru mult timp". 18. Pentru această cercetare ne va ajuta mult studiul naturii. Ne va ajuta mai întîi să ne depărtăm de lucrurile josnice. Apoi, ne ajută să separăm de corp sufletul însuşi, pe care trebuie să-l avem sănătos şi mare. După aceea, subtilitatea dobîndiJtă în cercetarea tainelor naturii nu va fi mai prejos în cercetarea lucrurilor evidente. Ori, nimic nu este mai limpede decît aceste învăţături binefăcătoare îndreptate împotriva ticăloşiei şi nebuniei noastre, pe care le condamnăm, fără a renunţa însă la ele.

DESPRE APELE TERESTRE

1. 1. Aşadar, să ne ocupăm de apele terestre şi să cercetăm în ce chip iau ele naştere, fie că este vorba de un ,,,izvor cu ape limpezi şi strălucitoare"' [2], după; cum spunea Ovidiu, sau, cum spunea Vergiliu, despre fluviul „care prin nouă guri curge din munţi cu vuiet uriaş, nestăpînit ca şi marea şi acoperă cîmpiile cu apele sale ră-

[1] **Aluzie la formula de eliberare a sclavilor, puşi in libertate în lJaza dreptului cetăţenilor romani (ius QwiritttTO) (n. t.).**

2 **Ovidiu, Metamorfoze, III, 407 (n. t.).**

sunătoare"[1] ; sau, cum am găsit în cartea ta[2], dragă Luciliu, despre „fluviul din Elida care țâșnește din izvoare siciliene"[3]. Să cercetăm în ce fel își procură acestea apele, de vreme ce, zi și noapte, curg fluvii uriașe ; din ce cauză unele se umflă din cauza ploilor de iarnă, iar altele cresc in același timp cînd celelalte scad. 2. Să separăm pentru moment Nilul de mulțimea celorlalte fluvii și, deoarece el are o natură deosebi tă și unică, voi discuta despre el cînd va sosi momentul potrivit. Să urmărim acum apele obișnuite, atît pe cele reci cît și pe cele calde. În legătură cu ultimele, vom. cerceta dacă ele sînt calde de la inceput sau devin calde ulterior. Vom mai discuta și despre celelalte ape, remarcabile fie prin gust, fie prin vreo utilitate an ume. Deoarece un ele sint bune pentru ochi, altele pentru nervi ; unele vindecă boli cronice, considerate de către doctori fără scăpare, altele tămăduiesc rănile ; băute, lecuiesc relele interne, ușurează suferințele plămînilor și ale intestinelor ; unele opresc sîngele. Întrebuințările fiecărei ape strat tot așa de diferite ca și gustul lor.

II. 1. Toate apele sînt fie stătătoare, fie curgătoare, fie in legătură unele cu altele, fie ape care circulă prin canale subterane. Unele sînt dulci, altele au diferite gusturi neplăcute. Printre acestea **se** numără apele sărate, cele amare și cele • medicinale, dintre. care amintim pe cele

[1] **Vergiliu, Eneida, I,** 245-246. **Este vorba despre fluviul Tima**vus, **azi Timava, care se varsă în mare lingă Triest prin mai multe guri (n. t.).**

[2] Luciliu **a scris o lucrare, astăzi pierdută, despre** minunățiile **Siciliei in. t.).**

[3] **Este vorba despre fluviul Alfeu, din provincia grecească Elida, considerat prin legendă că** își **are izvorul tocmai** în **Sicilia (n. t.).**

sulfuroase, feruginoase şi cele care conţin piatră-aClă ; gustul fiecăreia îi indică şi proprietăţile. 2. Pe lingă acestea, ele mai au multe criterii de diferenţiere, în primul rînd cel tactil; după acesta ele sînt reci sau calde. Apoi, criteriul greutăţii ; conform acestuia sînt uşoare sau grele. Pe urmă criteriul culorii, după care sînt : limpezi, tulburi, azurii, vineţii. După puterea de vindecare sînt ape folositoare, ape care provoacă moartea, ape care se condensează formînd piatră. Unele sînt subţiri, altele groase ; unele sînt' hrănitoare, altele nu au nici un efect asupra celui care le bea ; băute, unele aduc fecunditatea.

CRITICA PLĂCERILOR SENZUALE

XVIII. 1. Ingăduie-mi ca, lăsând la o parte problema de care mă ocup, să critic plăcerile senzuale. Nu este nimic mai frumos, se zice, decît un barbun [1] oare îşi dă sufletul. În lupta pentru a-şi redobindi suflul care îi lipseşte el se colorează mai întîi în roşu ; apoi corpul devine palid, schimbîndu-se totodată şi culoarea solzilor, şi, Între viaţă şi moarte, culoarea sa capătă aspecte nedefinite. Somnoroasă şi inertă, neglijată atât de mult timp, cit de tîrziu a înţeles senzualitatea că este exclusă şi lipsită de o plăcere atît de mare ! Pînă acum numai pescarii se bucurau de acest spectacol attt de frumos. 2. „La ce bun peşte gătit ? La ce bun unul deja mort ? Să-şi dea sufletul chiar aici, pe tavă". Ne mirăm că unii manifestă atîta scîrbă, încît nu vor să se atingă de el decît dacă a fost prins în aceeaşi zi sau dacă, după cum zic ei, are gustul mării. De aceea era transportat în goană, lăsîndu-li-se cale liberă hamalilor oare se grăbeau să-1 aducă gîfiind şi strigînd. 3. Pînă unde au ajuns desfătările ! Pentru

[1] Specie de peşte (n. t.).

acești oameni un pește mort este considerat drept stricat. „A fost adus chiar astăzi." „Nu știu dacă să te cred în această problemă atit de importantă. Se cuvine să mă încred numai in el însuși. Să fie adus aici și să-și dea sufletul în fața mea." Pînă aici a ajuns pîntecele scîrbit al rafinaților încît aceștia nu pot să guste decît din peștele pe care l-au văzut înotînd și palpitînd chiar in timpul ospățului. La o atît de mare ingeniozitate a desfrînării trufașe s-a ajuns, iar această furie de a disprețui lucrurile obișnuite născocește zilnic altceva cu mult mai rafinat și mai deosebit! 4. Auzeam odinioară : „Nimic nu este mai bun decît un barbun pescuit pe lîngă stinci" *. Astăzi însă auzim : „Nimic nu este mai frumos decît un barbun care își dă duhul. Dă-mi și mie bolul în care tresaltă și se zbate." După ce l-'a lăudat tare și îndelung timp, peștele este smuls din acvariul transparent. 5. Atunci, cel mai competent explică : „Privește cum a izbucnit roșeața mai vie chiar decît carminul ! Uite vinele pe care le are de-a lungul corpului ! Iată, ai crede că pîntecele este din singe ! Ce culoare limpede și azurie a căpătat chiar în momentul în care a murit! Acum se întinde, pălește și capătă o culoare uniformă". 6. Dintre acești oameni, nici unul nu se așează la căpătâiul unui prieten pe moarte și nici nu suportă să asiste la moartea tatălui său, pe care atît a dorit-o. Cîți dintre ei însoțesc pînă la rug corpul neînsuflețit al unui membru al familiei ? Frații și rudele apropiate sînt părăsite in ultimele lor clipe ; se aleargă însă la moartea unui poște. „Nimic nu este mai frumos ca aceasta." 7. Nu mă pot stăpîni să nu folosesc uneori in chip necugetat cuvinte prin care întrec măsura. La ospețe, ei nu se bucura numai cu dinții, ou gura și cu pîntecele ; sînt lacomi chiar și cu ochii.

[1] S-ar părea că este un citat din Hedypftagetica, lucrare a poetului roman Ennius (n. t.).

XXX. 1. După cum ți-am arătat[1], pentru natură totul este ușor, mai ales ceea ce ea a hotărît să facă de la bun început; la aceasta, natura nu ajunge dintr-o dată cl după un avertisment oarecare. Astfel, ea a hotărît momentul în care pămîntul va fi inundat de ape chiar din prima zi, cînd, ieșind din unitatea ei neorganizată, lumea a căpătat înfățișarea pe oare o are și astă zi. Și, ca să nu-i fie vreodată anevoioasă pregătirea acestui lucru, așa cum se întîmplă cînd începi o muncă nouă, mările se pregătesc de multă vreme pentru această acțiune. 2. Nu vezi cum se năpustesc valurile asupra țărmului ca și cum ar vrea să treacă peste el ? Nu vezi cum fluxul își depășește limitele obișnuite și duce marea să pună stăpînire pe pămînt ? Nu vezi. lupta ei continuă cu tot ceea ce-i stă în cale ? Și ce dacă? Teama noastră provine din locul în care vezî că există zbucium, de la mare și de la fluviile care se năpustesc cu nespusă putere ? 3. In ce loc natura nu și-a pregătit apa încît să ne poată ataca din toate părțile ori de cîte ori ar dori acest lucru ? Aș putea fi considerat mincinos dacă apa nu s-ar ivi cînd se scormonește pămîntul și dacă ea n-ar pune capăt scotocelii ori de cîte ori lăcomia ne îngroapă șau altă pricină ne constrînge să pătrundem mai adînc în pămînt. Mai adaugă și faptul că în tainițele pămîntului se află ascunse lacuri uriașe, multe mări și fluvii care curg prin aceste regiuni subterane. 4. Temeiul inundației se va afla, așadar, pretutindeni, de vreme ce unele ape curg pe dedesubt, iar altele împrejurul pămîntului. Aceste ape, multă vreme ținute în frîu, vor învinge, și fluviile se vor uni cu alte fluvii iar bălțile cu mlaștinîle. Atunci marea va umple gurile

1 **Autorul a tratat despre împrejurările în care se va produce inundarea pămîntului si in capitolele care îl preced pe acesta (XXVII—XXIX) (n. t.).** '

izvoarelor şi le va da o deschidere mai largă. în acelaşi fel în care, printr-un spasm al pîntecelui, corpurile noastre se golesc iar puterile ne părăsesc în sudoare, tot aşa se va dîzolVla pămîntul, şi, fără participarea altor cauze, va găsi în el însuşi loc să se scufunde. Mai degrabă aş crede, însă, că totul se va uni împotriva acestor ape. 5. Şi sfîrşitul nu se va lăsa aşteptat mult timp. Armonia elementelor este Încercată şi ruptă. O singură dată cînd lumea va slăbi puţin grija pe care o are pentru menţinerea echilibrului, apele vor da năvală de pretutindeni, de la suprafaţă, din adîncuri, de pe înălţimi, de pe poalele acestora. 6. Nimic nu eSIte atît de furios, de nestăpînit, de îndârjit, şi duşmănos faţă de ceea ce o reţine, decît o mare masă de apă. Ea se va folosi de libertatea ce i-a fost acordată şi, pentru că natura i-o cere, va umple tot ceea ce ea desparte şi înconjoară. Aşa cum focul ivit în diferite . locuri, grăbindu-şi flăcările să se împreuneze, le amestecă degrabă în¬ tr-un singur incendiu, tot aşa, Într-o clipă, se vor uni mările revărsate în diferite regiuni. 7. însă această putere nelimitată acordată apelor nu va fi veşnică. După terminarea distrugerii neamului omenesc şi după stingerea chiar şi a stirpei sălbăticiunilor, ale căror obiceiuri au trecut asupra oamenilor *, pămîntul Via absorbi din nou apele, va constrînge marea să se oprească şi să spumege între ţărmurile sale. Oceanul, alungat din sălaşurile noastre, va fi impins in ţinuturile sale tainice şi astfel vechea ordine va fi restabilită.[2] 8. Vieţuitoarele vor fi zămislite din nou şi se va dărui pămîntului un om care nu cunoaşte crima, născut sub cele mai favorabile auspicii. însă candoarea acestuia nu va fi de lungă durată, ci va ţine numai puţin

[1] **Seneca se referă la unele apucături bestiale ale contemporanilor săi ; această decădere a moravurilor pînă la stadiul de animalitate este un semn al apropierii sfîrşitului lumii (n. t.).**

[2] **Pallingeneza este una dintre dogmele stoicismului (n. t.).**

timp, la început, cînd sufletele sînt încă noi. Căci ticăloşia se strecoară repede. Virtutea este greu de aflat ; pretinde un îndrumător, un conducător ; viciile, in schimb, se deprind repede şi fără profesor.

CARTEA A PATRA: prefaţa ; cap. I—U

EVITAREA LINGUŞITORILOR

PREFAŢA. 1. Precum îmi sorii, Lucilius, bărbat ales între toţi, te. încintă Sicilia şi îndatoririle slujbei tihnite 1 Ele încă te vor delecta dacă vei voi să te menţii între limitele acesteia şi să nu ridici la rangul de stăpânire ceea ce este numai o slujbă administrativă. Nu mă îndoiesc că vei face acest lucru ; ştiu cît de străin eşti de ambiţie şi cit de apropiate îţi sint liniştea şi preocupările literare. Numai cei care nu ştiu să se suporte pe ei înşişi doresc zarva afacerilor şi a oamenilor. Tu însă te înţelegi foarte bine ou tine însuţi. 2. Şi nu este de mirare că puţi ni ajung la aceasta. Sîntem tiranici şi chinuitori faţă de noi înşine. Suferim fie din dragoste pentru propria noastră persoană, fie din dispreţ pentru ea. Ne umflăm sufletul nefericit din trufie, sau ni-l umplem de lăcomie. Sîntem obosiţi de plăcere sau ardem de nelinişte şi, lucrul cel mai nenorocit, nu sîntem niciodată numai noi înşine. Este obligatoriu, aşadar, să existe o neîntreruptă gîlceavă acolo unde sălăşluiesc laolaltă atîtea vicii. 3. Tu, dragul meu Lucilius, fă ceea ce te-ai obişnuit să 'fad ; separă-te de mulţime cît de mult poţi ca să nu oferi loc

[1] **Lucilius era procurator (funcţionar imperial cu sarcini financiare) în Sicilia (n. t.).**

linguşitorilor. Sînt maeştri în a-i prinde în plasă pe superiori. Chiar dacă te vei păzi bine, nu-i vei egala. Crede-mă, însă, că te vei încredința tu însuți trădării, dacă te vei prinde în mrejele lor. 4. Prin natura lor, linguşirile plac, chiar dacă sînt respinse. De multe ori îndepărtate, ele sînt, în cele din urmă, acceptate. Bazîndu-se tocmai pe faptul că au fost respinse, ele nu pot fi înfrînate nici măcar prin insulte. Ceea ce am de gînd să spun este de necrezut, dar totuși adevărat : fiecare este vulnerabil in special în locul în care este lovit. Deoarece din această cauză eşti atacat, probabil, fiindcă eşti vulnerabil. 5. Imaginează-ți, aşadar, că ştii că nu poți deveni de nepătruns. Cînd te vei fi apărat din toate părțile, vei fi lovit prin intermediul lucrurilor care îți fac cinste. Unul. se va folosi pe ascuns de o linguşire moderată. Altul o va face deschis, pe față, simulînd grosolănia, ca şi cum aceea ar fi simplitate şi nu prefăcătorie. Plancus \ cel mai mare meşter în acest lucru înainte de ViUeius[2], spunea că nu trebuie să linguşeşti ascunzîndu-te sau prefăeîndu-te.. „Se pierde, spunea el, scopul urmărit, dacă rămîne necunoscut. 6. Cel mai mult profită linguşitorul cînd a fost descoperit. Ba chiar şi mai mult dacă a fost dojenit, dacă a roşit. Gîndeşte-te că in funcția pe care o deții vei întîlni mulți ca Plancus şi că a nu dori să fii lăudat nu este remediul unui astfel de rău. Crispus Passianus[3], un om cum n-am mai cunoscut de pătrunzător în toate problemele, dar mai cu seamă în distingerea şi tratarea tuturor viciilor, spunea' deseori că noi nu trebuie să zăvorim poarta în faţa linguşirii, ci s-o închidem la fel ca în faţa unei

[1] **L. Munatius Plancus, fiul unui locotenent cu acelaşi nume al lui Caesar** (n. t.).

[2] **Numele unui personaj despre care nu** avem **alte** informații din antichitate **în** afara ac**est**ei menționi a lui Seneca (n. t.).

:1 **Prieten cu tatăl autorului, fost de două ori consul (n. t.).**

prietene care îți este recunoscătoare dacă, intrînd la ea, împingi ușa, dar îți este mai recunoscătoare dacă spargi această ușă. 7. Îmi amintesc că Demetrius, un bărbat deosebit, spunea unui oarecare libert bogat că lui îi va fi lesnicios drumul către bogăţii în ziua în care ar regreta inteligența sa pătrunzătoare. „Nu vă voi refuza, zicea el, acest meșteșug ci îi voi învăța pe cei care au nevoie de cîștig cum, fără să caute un noroc îndoielnic pe mare, fără să suporte un proces de vinzare-cumpărare, fără să încerce promisiunea nesigură a ogorului sau pe cea și mai nesigură a forului, să croiască drum banului nu numai cu ușurință, dar chiar cu voioșie și cum să-i despoaie pe oameni chiar spre bucuria lor. 8. Voi jura, făcea el, că tu ești mai inalt decît Fidus Annaeus [1] și decit pugilistul Apollonius [2], deși tu ai statura... în comparație cu un alt trac. Voi spune că nu este vreun om mai generos decît tine și nu aș minți, de vreme ce tu poți face să pară că ai dat tuturor cea ce ai renunțat să le iei". 9. Așa este, dragul meu Lucilius ; cu cît lingușirea este mai fățișă, mai sfruntată, cu cît și-a pierdut orice pușine lovind în celălalt, cu atît mai repede invinge. Noi ajungem deja la acea 'nebunie încît considerăm drept perfid pe cel care .lingușește cu moderația. 10. Obișnuiam să-ți spun că fratele meu Gallio, pe care nici cel care îl iubește cel mai mult nu-l iubește atît cit ar trebui, nu cunoaște alte vicii în afară de acesta pe care îl urăște. Tu l-ai' verificat în toate chipurile. Ai inceput să-i privești cu admirație inteligența, bunul său cel mai măreț și mai demn dintre toate pentru că a preferat s-o inchine zeilor decît s-o distrugă ; astfel el a evitat acest lucru. Ai început să-i lauzi cumpătarea, care este atît de' departe de moravurile noastre încît pare că nici nu le are și nici nu le condamnă ; ai

f, - Nume de gladiatori (n. t.).

văzut că pe dată ţi-a retezat vorba. 11. l--ai admirat amabilitatea şi farmecul neeăutat, care-i atrage chiar şi pe cei cărora nu li se adresează, serviciu gratuit la îndemîna ori cui. Pentru că nici un muritor nu este atît de drag unuia singur pe cît de drag este el tuturor. Şi, cînd forţa naturală a acestui bun este atît de mare, cînd nu se simte vicleşugul şi prefăcătoria, nimeni to tuşi nu îngăduie să nu-i fie atribuită numai lui bunătatea faţă de toată lumea. Chiar şi în acest loc Gallio a rezistat măgulelilor tale, încît tu exclamai că ai descoperit un bărbat de necucerit in faţa ademenirilor pe care oricine le pune la inimă. 12. Ai mărturisit că îi admiri cu atît mai mult prudenţa şi încăpăţânarea de a evita linguşirile, acest rău inevitabil, fiindcă, deşi îi spuneai vorbe măgulitoare, speraseşi totuşi că ele vor fi primite cu bunăvoinţă deoarece erau adevărate. El a înţeles, însă, că în acest caz trebuie să se opună mai abitir ; pentru că întotdeauna în susţinerea unor lucrări neadevărate se apelează la autoritatea adevărului. Totuşi, nu vreau să fii nemulţumit de tine, ca şi cum ai fi jucat prost o. comedie sau ca şi cum Gallio ar fi bănuit că la mijloc este vreo glumă ori o inşelătorie din partea ta ; el nu te-a demascat, ci numai te-a respins. 13. Compară-te cu acest model. Cînd vreun linguşitor s-ar apropia de tine, spune-i întotdeauna : „Vrei să[1] duci aceste cuvinte, care acum se perindă intocmai ca şi lictorii de la un magistrat la altul, unuia care, intenţionînd să facă acelaşi lucru, vrea să audă de la altcineva ceea ce ar putea spune el însuşi ? Eu nici nu vreau să-I înşel, dar nici nu pot fi înşelat. Aş vrea să fiu lăudat de voi, dacă nu i-aţi lăuda chiar şi pe cei răi". Dar de ce să cobori la acest nivel, încît să poţi fi atacat de aproape? Lasă între voi o distanţă mare. l4. Cînd vei dori să fii lău dat aşa cum se cuvine, de ce să datorezi altuia acest lucru ? Laudă-te tu insuţi. Spune : „M-am dedicat studiilor alese. Deşi sărăcia mă îndemna către al tele, iar talen tul mă

conducea acolo unde plata îndeletnicirii este imediată, totuşi eu m-am indreptat către poeziile gratuite şi m-am dedicat studiului binefăcător al filozofiei. 15. Am arătat că, pînă la urmă, virtutea ajunge în pieptul oricui şi, biruind lipsurile pe care le aveam din naştere şi preţuindu-mă nu după rang, ci după suflet, am ajuns egalul celor mai mari. Caligula nu mi-a putut răpi încrederea în prietenia lui Gaetulicus [1] Nici Messalina [2] şi Narcissus [3], mult timp duşmani ai Romei mai înainte de a deveni duşmani şi lor înşile, n-au putut să-mi schimbe atitudinea faţă de alţii, pe oare nu era recomandabil să-i preţuieşti. Petru cinstea mea mi-am pus gîtul. Nu mi s..a smuls nici un cuvînt care să nu aibă ca rezultat rămînerea nevătămată a conştiinţei mele. Pentru prieteni m-am- temut de toate, pentru mine, de nimic, în afară de faptul de a nu fi fost un prieten suficient de bun. 16. Nu mi-au curs lacrimi muiereşti. Nu m-am agăţat niciodată rugător de mîinile cuiva şi nu am făcut nimic nedemn de un om ales sau de un adevărat bărbat. Dominînd primejdiile care mă pindeau, pregătit să merg către cele care mă ameninţau, am mulţumit soartei pentru că voise să pună la încercare cît de mult preţuiam eu credinţa ; deoarece nu se cuvenea ea o virtute atît de mare să coste o ni mica toată. Nici măcar n-am cîntărit mult ti mp, întrucît nu atîrnau la fel în balanţă, dacă este mai bine să mor eu pentru credinţă sau credinţa pentru mine. 17. N-am renunţat la ea într-o pornire violentă, ca prin aceasta să scap furiei celor puternici. Vedeam in preajma lui Caligula schingiuiri, vede am focu-

[1] **Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus, fost guvernator al Germaniei ucis din ordinul lui Caligula (n. t.).**

[2],[3] **Valel'ia Messalina, a treia soţie a împăratului Claudius şi mama lui Britanicus. împreună cu Narcissus, libert cu funcţii importante in vremea lui Claudius, au pus la cale uciderea lui Appius Silanus, senator, logodit cu Octavia, fiica lui Claudius. Messalina a fost ucisă in urma uneltirilor lui Narcissus, care va. pieri şi el din ordinul Agrippinei, ultima soţie a lui Claudius şi mama împăratului Nero (n. t.).**

rile care încingeau fierul torturii, ştiam că in timpul domniei sale condiţia umană decăzuse pînă acolo Încît cei ucişi erau consideraţi drept exemple ale milostiveniei sale, şi totuşi nu m-am aruncat în sabie şi nici n-am sărit în mare cu gura deschisă, ca să nu se creadă că numai atît se poate face pentru a-ţi păstra credinţa, să mori". 18. La toate acestea mai adaugă un suflet neînvins de' îndatoririle prezentului şi o mînă care, într-o atît de mare întrecere a lăcomiei, nu s-a întins niciodată după. profit. Adaugă cumpătarea felului de trai, modestia limbajului, amabilitatea faţă de cei mici, respectul faţă de cei mari. După aceasta, sfătuieşte-te cu tine însuţi dacă cele spuse au fost adevărate sau false. Dacă sînt adevărate, tu ai fost lăudat în faţa unui martor de mare autoritate ; dacă sint false, ai fost luat în rîs, fără însă să al vreun martor. 19. Eu însumi pot să por acum că vreau fie să te pun la încercare, fie să-ţi întind o cursă. Tu crezi ce-ţi place şi teme-te de toţi, înc-epînd cu mine. Ai auzit celebrul vers al lui Vergiliu : „Credinţa nu-i nicăieri în siguranţă" !, sau pe cele ale lui Ovidiu : „Oriunde s-ar întinde pămîntul, domneşte sălbatica Erynis, încît ai crede că oamenii au jurat pentru crimă"[2]. Sau ascultă-l pe Menandru[3] — căci ce poet nu şi-a îmboldit măreţia talentului său către acest subiect, infierînd tendinţa neamului omenesc către vicii — care, sărind în scenă ca un poet care joacă un personaj bădăran, a spus că toţi trăiesc ca nişte ticăloşi, fără să facă excepţie nici bătrînul, nici copilul, femeia sau bărbatul, şi a mai adăugat că nu păcătuieşte nu mai unul sau cîţiva ci că pe toţi crima îi cuprinde în urzeala ei. 20. Aşadar, trebuie să fugi şi să te retragi în tine ; ba chiar să te îndepărtezi de tine. Deşi

1 **Vergiliu, Eneida, 4, 373 (n. t.).**

2 **Ovidiu, *Metamorfoze,* 1, 241 (n. t.).**

3 **Celebru autor de comedii. A trăit la Atena intre 342—291 î.e.n. (n. t.t**

sintem despărțiți de mare, voi încerca să-ți ofer acest serviciu și anume să te duc înainte cu forța pe calea cea mai bună și, ca să nu simți singurătatea, voi lega de aici discuția cu tine. Vom fi împreună prin ceea ce avem cel mai bun în noi. Ne vom da reciproc sfaturi care să nu depindă de privirea celui care le ascultă. 21. Te voi purta departe de această provincie, ca nu cumva să crezi în marea probitate a istoriei și să începi să fii plin de sine ori de cîte ori vei gîndi : „Am sub autoritatea mea această provincie care a oprit și frînt armatele celor mai mari cetăți cînd, între Cartagina și Roma, ea a constituit prețul unui război uriaș. Sicilia a văzut și hrănit forțele reunite Într-un singur loc a patru comandanți romani [1], de fapt ale întregului Imperiu. Ea a înălțat puterea lui Pompei, a răscolit-o pe cea a lui Caesar [2], a trecut-o altuia pe cea a lui Lepidus, a dispus de soarta tuturor acestora. 22. Sicilia s-a aflat în mijlocul acelui grandios spectacol din care muritorii au înțeles limpede cît de rapidă este căderea de pe culme pînă în locul cel mai de jos și prin cît de diferite căi distruge soarta o mare putere. Căci, în același timp, i-a văzut pe Pompei și pe Lepidus aruncați de pe poziția cea mai înaltă pînă. la cea mai de jos in împrejurări diferite, deoarece Pompei fugea de o armata străină, pe cînd Lepidus fugea de propria sa armată [3].

[1] **Octavianus, Antonius, Lepidus și Sextus Pompeius (n. t.).**

[2] **Caesar Ocravian (ulterior August) a fost pus de mai multe ori în dificultate în luptele cu Sextus Pompeius (n. t.).**

[3] **Lepidus (Marcus AemiZiusJ (cea 90—12 Le.n.), om politic roman, ridicat de către Caius Iulius Caesar la înalte demnități. După moartea lui Caesar (44 Le.n.) îi sprijină pe M. Antonius și Octavian în cel de al II-lea triumvirat. Bănuit că întreține relații cu Sextus Pompeius, dușmanul lui Octavian și al lui M. Antonius, este exclus din triumvirat și din viața politică, luîndu-i-se și comanda armatei în anul 36 î.e.n. (n. t.).**

DESPRE FLUVIUL NIL

I. 1. Aşadar, deşi Sicilia are multe lucruri extraordinare atît în interiorul ei cît şi în jurul ei, totuşi, oa să-ţi abat cu totul gîndurile de la ea, voi lăsa la o parte în acest timp toate problemele provinciei tale şi-ţi voi atrage gîndurile într-o direcţie opusă. Voi cerceta împreună cu tine problemele amînate din cartea precedentă şi anume : De ce Nilul se revarsă atît de mult în lunile de vară ? Filozofii ne-au încredinţat că Danubiul are o natură asemănătoare pentru că şi el are izvoarele necunoscute, iar vara este mai mare decît în timpul iernii. 2. Ambele opinii s-au dovedit **a** fi false. Noi am descoperit capătul acestuia în Germania şi că, într-adevăr, el începe să crească vara, însă Nilul, în aceeaşi perioadă, rămîne în albia sa, adică tocmai in timpul primelor călduri, cînd soarele de la sfîrşitul primăverii, mai puternic, topeşte zăpezile, terminîndu-le mai înainte ca Nilul să înceapă să se umfle. în tot restul verii, Danubiul se micşorează şi revine la mărimea din iarnă, ba chiar coboară şi sub aceasta. Dimpotrivă, Nilul se măreşte inainte de ivirea Caniculei 1., adică din miezul verii pînă dincolo de echinocţiu.

II. 1. Natura a scos Înaintea ochilor neamului omenesc acel foarte ales fluviu şi astfel a orînduit ca el să inunde Egiptul tocmai în momentul în oare pămîntul, foarte uscat de arşiţă, să-şi poată trage apele mai adinc şi să le folosească atît cit să compenseze seceta din timpul anului. Căci În partea dinspre Etiopia nu sînt ploi, sau sînt rare, şi ele **nu** pot ajuta pămîntul neobişnuit cu, apele cereşti. 2. După cum ştii, Egiptul Îşi pune unica sa speranţă în

1 Zilele caniculare sînt între 22-26 iulie (n. t.).

Nil. De aceea, anul va fi 'sărac sau bogat, după cum el se revarsă din abundență sau cu zgîrcenie. „Nici un plugar nu privește cerul" *. Dar de ce să nu glumesc împreună cu poetul meu și să nu-i arunc un vers al dragului său Ovidiu [2], care zice : „Nici iarba nu-l imploră pe zeul ploii, Jupiter ?" 3. Dacă s-ar afla de unde incepe Nilul să crească s-ar descoperi de asemenea și cauzele creșterii. Parcurgînd la început mari pustietăți, răspîndindu-se în mlaștini și împraștiindu-se în uriașe întinderi acoperite cu ierburi, pe lîngă Philae [3] el își stringe cursul șovăitor și rătăcitor. Philae este o insulă aridă și abruptă din toate părțile. Ea este încinsă de, două fluvii care, urnindu-se într-unul singur, formează Nilul, luînd și numele acestuia. 4. De aici Nilul, mai degrabă mare decit tumultuos, scaldă Etiopia și nisipurile peste care trece calea comercială a Mării Indiene. Îl primesc apoi Cataractele, loc remarcabil prin spectacolul deosebit pe care îl oferă. 5. Acolo el se ridică și își îmboldește forțele peste ripi abrupte, tăiate de apele sale în foarte multe locuri. Frînt de stâncile care-i stau în cale și lurptîndu-se prin îngustimi, fie că învinge ori este învins, el curge peste tot. Ațîțîndu-și mai întîi în acel loc apele pe care le purtase fără zarvă printr-o albie lină, violent și năvalnic, țîșnește prin trecătorile strîmte fără să mai semene deloc cu cel dinainte, căci pînă aici a curs noroios și tulbure. Însă, după ce a biciuit rocile și vîrfurile stîncilor din apă ,el

[1] **Se presupune că autorul a parodiat un vers al lui Lucilius (n. t.).**

[2] **Citind din memorie, Seneca îi atribuie lui Ovidiu un vers al lui Tibul (1, 7, 26) (n. t.).**

[3] **Insulă, celebră prin templele sale, situată în regiunea in care Nilul părăsește Etiopia pentru a intra în Egipt. Seneca însă se referă la insula Meroe — înconjurată de rîurile Astapus și Astaboras care, reunite, primesc numele de Nil — pe care autorul o confundă cu Philae (n. t.).**

spumegă şi culoarea sa se datorează nu naturii sale, ci hărţuielii la care îl supune locul. în sfîrşit, biruind obstacolele şi eliberat pe neaşteptate, el se prăvale făcînd să vuiască asurzitor regiunile înconjurătoare. O populaţie aşezată de perşi în acea zonă, asurzită de zgomotul neîntrerupt, nu a mai putut suporta şi, din pricina aceasta, şi-au mutat sălaşurile către regiuni mai liniştite. 6. Am auzit că printre minunile Nilului se numără şi îndrăzneala de necrezut a locuitorilor. Ei se aşează cîte doi în nişte bărcuţe, unul conducînd-o iar celălalt golind-o de apă ; apoi, după" ce au fost mult timp răsuciţi în mijlocul furiei năpraznice a fluviului şi a valurilor care se duc şi se întorc, ei ajung, în sfîrşit, la canalele foarte înguste prin care soapă de strinitorile pereţilor stîncoşi. Aruncaţi prin acestea împreună cu tot fluviul, ei conduc cu mîna barca ce se prăvale, cad in cap spre marea spaimă a celor ce-i privesc. Tocmai cînd îi vei deplînge crezîndu-î înecaţi şi- striviţi de masa uriaşă de apă, îi vezi navigînd departe de locul in care au căzut, aruncaţi parcă de o balistă, întrucît rostogolirea apei nu îi scufundă ci îi încredinţează apelor liniştite. 7. Cea dintîi creştere a Nilului se vede in jurul insulei la care tocmai m-am referit, Philae. La puţină distanţă de ea, fluviul este impărţit în două de o stîncă pe care grecii o numesc Abaton, şi pe care nu păşeşte nimeni, în afară de marii preoţi. Acolo in locul acela, ei observă cea dintîi creştere a fluviului. Apoi, după o distanţă mai mare, se înalţă două stînci pe care locuitorii le numesc venele Nilului ; din acestea el iese cu un debit mare, însă insuficient ca să poată acoperi întregul Egipt. Cînd are loc sărbătoarea anuală, preoţii aruncă în această gură a fluviului bani, iar prefectul *, daruri Ide aur.

[1] **Prefectul Egiptului era guvernatorul imperial al ţării. Acesta era al doilea cavaler al statului roman, după prefectul pretorienilor. împăraţii romani considerau Egiptul ca** un **vast domeniu personal şi interzicea senatorilor să meargă în această ţară. De aceea guvernatorii erau recrutaţi numai dintre cavaleri (n. t.).**

8. De aici, vădind forțe noi, Nilul este purtat într-o albie înaltă și adîncă, pentru a nu se intinde în lățime, presat de stăvilarul munților. Pe lîngă Memphis, el este, in sfîrșit, liber și, rătăcind peste cîmpii, se împarte în mai multe brațe ; apoi, prin canale săpate de mîna omului pentru a se păstra o anumită cantitate de apă la dispoziția celor care au deviat-o, se răspîndește peste întreg Egiptul. La început, Nilul este divizat, apoi, unindu-și apele, stagnează ca o mare întinsă și frămîntată. Lățimea regiunilor peste care se întinde la dreapta și la stînga, îmbrățișind întregul Egipt, ii reduce violența curentului. 9. Cît de mult crește Nilul, atît de mare este și speranța în anul respectiv. Acest calcul nu îi înșală pe agricultori., pînă într..atît depinde pămîntul pe care fluviul îl fertilizează de mărimea revărsării acestuia. El îi aduce solului nisipos și însetat apă și pămînt fertil. Curgînd agitat, Nilul lasă toate sedimentele în locurile uscate și crăpate, hrănind pămînturile aride cu îngrășămintele pe care le-a dus cu sine și ajutind ogoarele din două motive : pentru că le udă și pentru că le acoperă cu mîl. Așadar locurile neatinse de el rămîn neroditoare și scorojite ; dacă insă depășește nivelul obișnuit, atunci strică. 10. Aceasta este, deci, minunata natură a fluviului : pe cînd celelalte ape spală pămînturile și le despică, Nilul, cu mult mai mare decît acestea, nu distruge nimic și nici nu răzuie solul ci, dimpotrivă, îi sporește vigoarea, iar faptul că potolește uscăciunea pămîntului este cel mai mic dintre foloasele pe care le aduce. Deoarece el saturează nisipurile și le omogenizează cu aluviunile aduse, Egiptul îi datorează nu numai fertilitatea pămînturilor, ci chiar pămînturile pe care le are. 11. Priveliștea cea mai frumoasă este aceea a Nilului care inundă cîmpiile. Cîmpurile sînt atunci ascunse de ape, văile acoperite, numai cetățile înălțîndu-se deasupra ca niște insule ; legătura cu cei din interiorul țării nu se mai face decît cu bărcile și bucuria lo-

calnicilor este cu atît mai mare cu cit îşi zăresc mai puţin pămînturile.. 12. Chiar atunci cînd Nilul rămine intre malurile sale, el se varsă în mare prin şapte guri ; pe oricare ai lua-o, ea este ca o mare. Cu toate acestea mai are şi multe alte ramificaţii fără nume, îndreptate către diferite locuri ale ţărmului. Dealtfel, el dă naştere unor monştri la fel de mari şi de vătămători ca şi cei marini, lucru care îţi dă o explicaţie despre mărimea sa, . din moment ce are şi hrană destulă şi spaţiu suficient pentru aceste animale uriaşe. 13. Balbillus 1 un bărbat cu totul remarcabil, şi, ceea ce se găseşte foarte rar, desăvîrşit în toate genurile literare, povesteşte că, pe cînd era prefect al Egiptului, a asistat la gura heracleotică[2] a Nilului, eea mai mare dintre cele şapte, la un spectacol oferit de delfinii care veneau din mare şi de' crocodilii din fluviu care se impotriveau cetei atacanţilor întocmai ca Într-un război între partide politice potrivnice. Crocodilii au fost învinşi de paşnicele animale a căror muşcătură este inofensivă. 14. Partea superioară a corpului crocodililor este dură şi de nepătruns chiar şi pentru dinţii animalelor mai mari, însă cea inferioară este moale şi fragedă. Delfinii, scufundîndu-se sub crocodili, îi răneau cu spinii oare le creşteau pe spate şi impingindu-se în această parte îi despicau. După ce majoritatea au fost sfîrtecaţi astfel, ceilalţi au fugit, ca şi cum ar fi întors linia de bătaie ; acest animal fuge din faţa celui îndrăzneţ, dar este foarte curajos în faţa celui care se teme de el. 15. Nici locuitorii din Tentyra[3] nu învinq crocodilii datorită vreunei virtuţi proprii rasei sau sîngelui lor, ci prin dispreţul pe care

[1] **Tiberius Claudius Balbillus, prefect al Egiptului după anii 55 e.n. Se pare că a scris o carte despre minunăţiile Egiptului (n.t.).**

[2] **Este gura cea mai vestică a Nilului, denumită de obicei canopică, de la Heracleum şi Canopae, două cetăţi aflate faţă în faţă pe cele două maluri ale fluviului (n.t.).**

[3] **Astăzi Denderah, oraş important, situat în aval de Teba (n.t.)**

îl au față de ei și prin îndrăzneală. Din proprie inițiativă, îi urmăresc și, aruncînd lațul, îi trag din apă pe cei ce fug. Cei mai mulți dintre vînători pier, deoarece nu au destulă prezență de spirit în timpul urmăririi. 16. Teofrast povestește că odată Nilul a adus apă de mare. Este știut faptul că, timp de doî ani la rînd, în al zecelea și al unsprezecelea an al domniei reginei Cleopatra fluviul nu s-a mai revărsat. Egiptenii spuneau că acest lucru arată înfrîngerea celor doi stăpîni ai lumii, căci și Antonius[2] și Cleopatra și-au pierdut autoritatea supremă. Calimah 3 ne transmite că, în secolele de mai înainte, Nilul nu s-a mai revărsat odată timp de nouă ani. 17. Acuta însă o să ajung la cercetarea motivelor pentru care Nilul crește în timpul verii și voi începe cu prezentarea celor mai vechi teorii. Anaxagora *' spune că zăpezile eliberate de pe lanțurile muntoase ale Etiopei au curs pînă la Nil. De aceeași părere a fost întreaga Antichitate. Aceeași opinie ne-au transmis-o Eschil, Sofocle și Euripide. Mai multe argumente ne arată însă că această teorie este falsă. 18. Mai întîi, culoarea închisă a oamenilor și faptul că troglodiții[5] își au locuințele sub pămînt ne indică deo-

[1] **Făcînd parte din dinastia Ptolemeilor, este a VII-a regină a Egiptului cu acest nume. A domnit între 51—49 i.e.n. și apoi, readusă la domnie cu sprijinul lui Caesar, a mai domnit între 48-30 Le.n. Căsătorită cu Marcus Antonius, s-a sinucis in anul 30 i.e.n., după cucerirea Egiptului de către Octavianus (n. t.).**

[2] ***Marcus Antonius*** **(82—30 Le.n.), general și om politic roman, membru, alături de Octavianus și Lepidus, al celui de-al II-lea triumvirat. Se sinucide după înfrîngerea de la Actium și cucerirea Egiptului (n. t.).**

[3] ***Calimah*** **(aprox. 315—240 î.e.n.), unul dintre cei mai mari poeți elenistici (n. t.).**

[4] **Anaxagora (aprox. -500—428 i.e.n.), filozof grec de orientare materialistă (n. t.).**

[5] **Populație din Etiopia, situată în partea apuseană a golfului Aden (n. t.).**

sebita căldură care este în Etiopia. Pietrele ard aici ca focul nu numai in miezul zilei dar chiar şi spre sfîrşitul ei; praful încins nu îngăduie pasul omului; argintul se dezlipeşte ; îmbinările statuilor se desfac ; nici un ornament aplicat nu poate rămîne fixat. Chiar şi austrul care vine din acele ţinuturi este foarte cald. Nici' unul dintre animalele care de obicei hibernează nu le vezi aici vreodată puse la adăpost. Chiar in timpul iernii şerpii stau la vedere la suprafaţă. Nici la Alexandria, care este situată mai departe de căldurile nemăsurate, nu cade zăpada ; mai la sud de ea ploile lipsesc. 19. Aşadar, cum" o regiune supusă unei atit de mari arşiţe suportă zăpezi care durează toată vara ? Desigur, ele sînt primite de munţii de aici. Dar cad ele mai abundente decît în Alpi sau pe culmile muntoase ale Traciei şi vîrfurile Caucazului ? Şi totuşi fluviile care izvorăsc din aceşti munţi se umflă primăvara şi la începutul verii, apoi, în timpul iernii sînt mai mici. De bună seamă, ploile de primăvară topesc zăpezile iar primele călduri le risipesc şi pe celelalte. 20. Nici Rinul, nici Ronul, nici Istrul şi Ebrul[1] care curge la poalele munţilor Haemus[2], nu cresc vara. Şi aceşti munţi sînt acoperiţi permanent de zăpezi înalte, aşa cum se întîmplă in regiunile nordice. Chiar şi 'fluviile Phasis[3] şi Borysthenes[4] se măresc in aceeaşi perioadă, dacă zăpezile, cu toate că este vară, le pot spori debitul. 21. Pe lîngă aceasta, dacă astfel s-ar explica creşterea Nilului, el ar trebui să curgă cu debitul cel mai mare la începutul verii, deoarece zăpezile, pînă atunci intacte, incep să se topească, primele fiind cele mai moi. Nilul însă curge mărit timp de patru luni şi creşterea

[1] **Azi Mariţa, in R. P. Buigaria (n. t.).**

:! **Numele dat în antichitate Balcanilor (n. t.).**

a **Fluviu care izvorăşte din CaUcaz şi se varsă în Marea Neagră denumit astăzi Rioni, în U.R.S.S. (n. t.).**

-\ **Numele antic al Niprului (n. t.).**

sa este constantă. 22. Dacă îl crezi pe Tales \ vlntui'Ue etesiene [2] se opun curgerii Nilului şi îi reţin cursul presînd marea asupra gurilor sale. Astfel respins, el curge împotriva curentului dar nu creşte, avînd însă ieşirea lu mare închisă, se opreşte şi, adunîndu-şi apele, se revarsă apoi pe unde poate. Euthymenes [3] din Marsilia ne oferă o dovadă : „Am navigat, zice el, pe Atlantic. De acolo curge Nilul, mai mare cît timp durează vânturile etesiene. în timpul acela marea este aruncată de vînturile amenin-ţătoare. Cînd acestea s-au potolit şi marea s-a lini şti t. Nilul curge cu o mai mică cantitate de apă. Dealtfel. marea are atunci gust dulce şi animale asemănătoare celor din Nil". 23. Aşadar, dacă vinturile etesiene ridică nivelul Nilului, de ce creşterea lui începe înaintea acestora şi durează şi după încetarea lor ? în afară de aceasta, el nu devine mai mare cînd ele suflă mai puternic şi nici nu curge mai încet sau mai năvalnic după tăria lor, aşa cum s-ar întîmpla dacă ar creşte din această cauză. Dat fiind că vîn turile etesiene biciuiesc ţărmul Egiptului şi Nilul coboară Împotriva acestora, atunci el ar trebui să vină din direcţia lor, dacă lor le-ar datora creşterea. Apoi, din mare el ar curge curat şi azuriu şi n-ar veni tulbure ca acum. 24. Mai adaugă şî că mărturia lui Euthymenes este combătută de o mulţime de martori. Atunci era loc pentru minciuni ; nefiind cunoscute realităţile din locurile mai îndepărtate, li se îngăduie să spună poveşti. Astăzi, întregul ţărm al mării exterioare este atins cu adevărat de corăbiile negustorilor şi nici unul nu mai povesteşte

[1] **Talcs din Milet (640—546 te.n.), geometru şi om de litere grec (n. t.).**

[2] **Vînturi care suflă in Mediterana dinspre nord in timpul verii şi dinspre sud iarna (n. t.).**

[3] **Călător grec din secolul VI te.n. ; a călătorit probabil pe coasta apuseană a Africii pînă la gurile Senegalului sau Nigerului (n. t.).**

că de aici începe Nilul sau că marea are alt gust. Natura se opune să credem acest lucru, deoarece se ştie că soarele trage la sine apa cu cît este mai dulce şi mai uşoară 1 Pe lîngă aceasta, de ce nu creşte şi în timpul iernii ? Şi atunci marea poate fi agitată de vînturi, unele chiar mai puternice decît cele etesiene, care sint moderate. Dacă Nilul ar fi purtat din Atlantic, el ar umple dintr-o dată Egiptul. În realitate creşterea sa se face treptat. 26. Oenopides din Chios [2] spune că în timpul iernii căldura se menţine sub pămînt ; de aceea în timpul iernii peşterile sint calde, iar apa din puţuri mai caldă ; venele subterane sînt şi ele uscate din pricina căldurii din interiorul pămîn-tului. În alte ţinuturi, mai zice el, fluviile sînt sporite de ploi. - Nilul, deoarece nu este ajutat de nici un fel de ploaie, se micşorează ; apoi, Începe să crească în timp ul verii, cînd măruntaiele pămîntului se răcesc şi redau izvoarelor răcoarea. 27. Dacă această explicaţie ar fi adevărată, toate fluviile ar creşte vara, iar fîntînile s-ar revărsa. Apoi, este neadevărat că iarna căldura de sub pămînt este mai mare. Ne întrebăm de ce peşterile şi fîntînile sînt calde ? Pentru că ele nu primesc aerul rece de afară; deci ele nu au căldură, ci împiedică intrarea frigului. Din acelaşi motiv sînt reci vara, deoarece, fiind retrase şi izolate, aerul cald nu ajunge pînă la ele. 28. Diogene din Apollonia 3 afirmă : „Soarele trage spre sine umiditatea ; pămîntul uscat o ia din mare ; aceasta însăşi şi-o ia din celelalte ape. Totuşi, nu se poate ca in unele părţi pămîntul să fie uscat iar în altele să aibă apă din belşug, întrucît toate părţile subsolului sînt perforate şi

[1] **Autorul consideră că, in orice caz, apa Atlanticului fiind mai** dulce, **s-ar evapora şi tot n-ar putea face să crească Nilul (n. t.).**

[2] **Astronom grec, contemporan cu Anaxagora (n.** t.).

:i **Contemporan cu Anaxagora, el este unul dintre ultmii filo**zofi **ionieni care consideră aerul drept principiu universal (n. t.).**

comunică liber unele cu altele ; deci pămînturile uscate îşi iau apa de la cele umede. Dealtfel, dacă pămîntul n^ar primi apă de undeva, s-ar usca cu totul. Aşadar, soarele trage apa de peste tot, mai ou seamă însă din regiunile pe care le presează cel mai tare cu razele sale ; acestea sînt ţinuturile sudice. 29. Cînd pămîntul secătuieşte, el trage la sine şi mai multă umezeală ; după cum în lămpi uleiul se ridică spre locul unde a ars, tot aşa şi apa se repede acolo unde este cerută de forţa căldurii pămîntului arzător. De unde însă îşi trage el apa ? De bună seamă din regiunile În care este veşnic iarnă : ţinuturile nordice au apă din belşug. De aceea Marea Neagră curge repede şi fără întrerupere în marea de jos [1] şî nu are, ca celelalte mări, flux şi reflux, deoarece este înclinată şi curge năvalnic mereu într-o singură direcţie. Dacă apa n-ar comunica prin straturile subterane, Încît, luînd ceea ce prisoseşte într-un loc să dea acolo unde lipseşte, atunci toate pămînturile ar fi sau uscate sau inundate". 30. Se cuvine să-1 întrebăm pe Diogene de ce, dacă straturile pămîntului sint străpunse şi comunică unele cu altele, în timpul verii fluviile nu sînt pretutindeni mai mari ? „Soarele arde Egiptul mai puternic, deci Nilul creşte mai mult; dar şi în celelalte ţărî are loc creşterea unor fluvii". Apoi, din ce cauză unele părţi ale pămîntului sînt lipsite de umiditate, din moment ce toate îşi trag apa din alte regiuni cu atît mai mult cu cît sînt mai secetoase ? După aceea, cum de are Nilul apa dulce dacă ea provine din mare ? Şi într-adevăr, apa niciunui fluviu nu are gust mai dulce... [2]

[1] **în antichitate se considera că Marea Neagră curge prin Bosfor în Mediterană (n. t.).**

2 **Restul acestei cărţi, cuprinzind şi alte teorii referitoare la Nil precum şi propria teorie a autorului, s-a pierdut (n. t.).**

DESPRE GRINDINA

III. 1. Dacă-ţi voi spune că grindina ia naştere prin îngheţarea unui nor întreg, aşa cum se formează la noi gheaţa, voi face Un lucru prea îndrăzneţ. Mă consider, aşadar, unul dintre acei martori de mîna a doua [1] care declară că nu au văzut nimic din cele afirmate. Sau, voi proceda şi eu ca istoricii ; ac eşti a, după ce au minţit după bunul lor plac asupra multor ches ti uni, refuză să garanteze asupra unei singure alte probleme, adăugind însă : „Răspunderea va fi lăsată în mîna autorilor." 2. Aşadar, dacă nu mă crezi îndeajuns, Posidonius [2] îţi oferă autoritatea sa atît asupra celor pe care le-a trecut cu vederea cît şi asupra celor ce vor urma. El va afirma, ca şi cum ar fi fost de faţă, că grindina se formează într-un nor apos transformat în apă. 3. Din ce pricină pietrele grindinei sint rotunde poţi afla chiar şi fără profesor, cînd vei observa că orice picătură se adună ca un ghem. Acest lucru se vede şi pe oglinzi cînd se opreşte pe ele umezeala răsuflării şi pe paharele aburite şi pe orice altă suprafaţă netedă. Şi picăturile care se lipesc pe' frunze se depun tot sub formă sferică. 4. „Ce este mai tare decît pîatra ? Dar mai moal[e] decit apa ? Şi totuşi „piatra dură este săpată de apa moale" [3]. Sau, cum spune alt poet : „Căderea picăturilor sapă piatra" * Chiar şi această scobitură pe care o face ea în piatră este rotun-

[1] **Procedura juridică la romani nu admitea decît martori oculari, deci de mîna întîi (n. t.).**

[2] **Posidionius din Siria, filozof stoic, profesor al lui Cicero (n.t.).**

[3] **Ovidiu, Ars *amandi, 1,* 475-476 (n. t.).**

* **Lucreţiu,** De ***rerum natura, 1,*** **314 (n. t.).**

dă. De aici concluzia că picătura este asemănătoare cu forma săpată în piatră, deoarece ea își scobește un loc după forma și aspectul ei. 5. Pe lîngă aceasta, este posibil ca, • deși nu a avut de la început o astfel de formă, grindina să se rotunjească pînă ajunge jos și, răsucindu-se de atitea ori prin aerul dens, să se tocească în mod egal, ajungînd ca o sferă. Zăpada nu poate suferi o asemenea transformare deoarece nu este atît de solidă ci, dimpotrivă, împrăștiată și apoi ea nici nu cade de la o înălțime prea mare, pentru că ia naștere aproape de pămînt. Astfel, ea nu alunecă mult prin aer, căderea ei avînd loc din straturile cele mai apropiate de pămînt. 6. Dar de ce nu mi-aș îngădui și eu aceeași libertate pe care și-a luat-o Anaxagora ? Între filozofi trebuie să existe — galitate de • drepturi mai mult chiar decît între toți ceilalți. Deci grindina nu este altceva decît gheață aflată în suspensie, iar zăpada este chiciură suspendată. Între chiciură și gheață și între zăpadă și grindină există aceeași diferență ea și între rouă și apă, lucru pe care l-am arătat înainte. [1]

IV. 1.. Aș putea să mi acord un răgaz după ce arn tratat- problema, însă îți voi mai oferi o porție bine dntărîtă și, deoarece am început să te plictisesc, îți voi vorbi despre tot ceea ce se o_a_ută să se afle în legătură cu acest lucru și anume: de ce ninge iarna și nu' cade grindină și din ce cauză cade aceasta primăvara, cînd deja gerul se domolește? Admițind insă că m-aș lăsa păcălit, . pentru a-ți putea răspunde, cel puțin mă voi lăsa călăuzit de adevăr și mă voi dovedî credul numai față de acele minciuni mai neînsemnate, pentru care

J Despre această diferență, autorul a scris în acea parte din carte care nu ni s-a păstrat (n. t.).

se **obișnuiește doar să** se pălmuiască vinovatul **și nu** să i se scoată ochii. **2.** In timpul iernii aerul devine rigid și de aceea nu se transformă încă în apă ci **în** zăpadă, pentru care aerul este mai potrivit. Cînd vine primăvara, urmează o mare schîmbare a vremii și, **deoarece atmosfera este mai caldă,** picăturile **de** apă care cad devin mai mari. De aceea, după cum spune **Vergiliu al nostru, „cînd** năvălește primăvara purtătoare de ploaie "[1] **are** loc o transformare mai puternică **a aerului** care se dilată și se descompune, fiind ajutat de însăși căldura anotimpului. Din această cauză norii **aduc ploi,** mai degrabă abundente decît persistehite. **3.** Iarna are ploi domoale și slabe, ca altunci cînd ploaia rară și mărunță este amestecată cu zăpadă. Noi spunem că **stă să** ningă cînd frigul este pătrunzător și cerul mohorît. Pe lîngă ace asta, ploile sînt **mărunte cînd** suflă acvilo - **nul 2** sau cînd cerul este la fel cu cel al regiunilor de unde vine acest vînt. Cînd bate austrul[3], plouă mai tare și picăturile sint mai mari.

V. 1. -Există o teorie a stoicilor noștri, pe care nici nu **îndrăznesc** s-o expun, deoarece pare nejustificată. **dar** pe **care nici nu** vreau s-o trec cu vederea. **Dar** ce rău **e9te** să scrii ceva, dacă cel care te judecă este bine-**voitor ? Ba** dimpotrivă, dacă **am** începe **să** pretindem ca toate iteoriile să treacă proba de foc ca și aurul, atunci am fi reduși la tăcere. **Intr-adevăr,** puține dintre **ele** nu-și au nici un adversar. Celelalte, deși ies **în**vingătoare, trebuie totuși să-și pledeze mult **cauza. 2. S**toicii spun că, **în** regiunile scitice și pontice precum și **în**

[1] **Vergiliu, Georgice, 1, 313 (n. t.).**
[2] **Vînt care suflă din nord-est (n. t.).**
[3] **Vint care vine din sud (n. t.).**

zona nordică, tot ceea **ce** a fost înghețat și strins de frig se destinde în timpul primăverii. Atunci fluviile înghețate încep să curgă și zăpezile despovărează munții copleșiți de ele. Este de crezut ca de acolo să ia naștere curenții de aer rece care să- se amestece cu aerul primăvăratec. 3. Ei mai adaugă chiar și un lucru pe oare eu nu l-am încercat și pe care nici nu mă. gîndesc să-I încerc, și anume, ei susțin că îngheață mai puțin picioarele celor care calcă pe o zăpadă neatinsă și întărită, decît ale celor care oalcă pe una m o ale și afînată. Dacă tu chiar vei voi să scoți adevărul la iveală, mă gîndesc să pui un carian[1] să facă proba. 3. Așadar, dacă ei nu mint, curenții de aer, porniți din aceste regiuni nordice odată cu itopirea zăpezi lor și spargerea gheților, înlănțuie și strîng aerul dej a călduț și umed din părțile sudice, transformând, datorită acțiunii frigului, în grindină ceea ce trebuia să devină ploaie.

CARTEA A ȘASEA : cap. **1, XXI, V**

CUTREMURUL DE PAMINT DIN CAMPANIA

1. 1. Pompei[2], vestit oraș din Campania, este situat la întîlnirea țărmurilor Surrentin și Stabian[3], pe o parte,

[1] **Sclav din provincia asiatică Caria, renumit pentru robustețea sa (n. t.).**

:! Important oraș al antichității romane, acoperit de lavă în timpul erupției Vezuviului din anul 79 e.n. **(n. t.).**

[3] **Surrentum, astăzi Sorrento, și Stabia, azi Castellmare di Stabia, localități situate in sudul golfului Neapole (n. t.).**

şi a celui de la Herculaneum [J], pe partea cealaltă, înconjurînd un încîntător golf, retras faţă de marea deschisă. Am aflat, Lucilius, bărbat distins între toţi, că această **localitate a fost** nimicită în timpul iernii de un cutremur de pămînt, fiind pustiite totodată şi regiunile învecinate. deşi străbunii noştri obişnuiau să afirme că în acest anotimp o asemenea primejdie lipseşte. 2. Insă, seismul care a pustiit printr-o mare distrugere Campania a avut loc la 5 **februarie,** sub consulatul lui Regulus şi Verginius. Această regiune, deşi n-a fost niciodată la adăpost de un astfel de pericol, n-a suferit totuşi pînă acum ni ci o pagubă, trecînd de atîtea ori cu bine peste spaimă. Dezastrul a năruit şi o parte din cetatea Herculaneum, din oare n-au mai rămas în picioare decît resturi ce abia se ţin, iar celonia **Nuceria 2,** de şi mai puţin distrusă, este şi ea de plîns. La Neapo le, mai uşor atins de uriaşa calamitate, edificiile publice n-lau avut de suferit, deşi au **fost** totuşi multe pierderi la cele particulare ; într-adevăr, unele clădiri s-au prăbuşit, iar altele au fost zguduite fără să sufere stricăciuni. 3. La aceste pagube se mai adaugă şi altele : o turmă de şase sute de oi a fost lăsată fără **suflare ;** unele statui s-au desfăcut în bucăţi ; oameni cu mintea zdruncinată **au** rătăcit după aceea ca nişte nebuni. 4. Cercetare a cauzelor acestor fenomene este cerută de alcătuirea planului lucrării mele şi de însăşi coincidenţa lor cu mOlnentul în' care eu tratez acest subiect. Noi trebuie să căutăm mîngîierea sufletelor înspăimîntate şi să le alungăm uriaşa teamă ce le stăpîneşte. Intr-adevăr,

[1] **Oraş situat în nordul golfului amintit mai sus, distrus şi eJ de aceeaşi erupţie care a acoperit şi Pompeiul (n.t.).**

:! .Nuceria, astăzi, NocCra, cetate aflată la 13 km est de Pompei (n. t.).

"te lucru ne mai poate părea destul de sigur, din moment ce însăşi lumea se zguduie şi cele mai solide părţi ale ei se clatină ? Dacă singurul lucru imobil şi fix din Univers, pămîntul, pe care se sprijină tot ceea ce se află deasupra sa, se agită, dacă şi..a pierd ut ceea ce îi este propriu, stabilitatea, unde îşi va mai găsi Într-un sfirşit reazem spaima ce ne-a cuprins ? Ce adăpost îşi vor mai găsi oamenii, încotro vor mai fugi în tulburarea lor, de vreme ce teama ia naştere chiar din locul de dedesubtul lor, împinsă din străfundurile pămîntului? 5. Toată lumea se înfricoşează cînd încep să pirîie casele, vestind iminenta prăbuşire. Atunci, fiecare se năpusteşte în goană afară părăsindu-şi căminul, şi îşi pune nădejdea în locurile publice. Însă către ce ascunzătoare, către ce sprijin să ne mai îndreptăm privirea, cînd Pămîntul însuşi este urmărit de distrugere ? Cînd se dislocă şi se poticneşte chiar cel ce ne apără şi ne susţine, cel pe care au fost înălţate onaşele, cel pe care unii l-au considerat temelia l umii ? [1] fi. Cind tea ma şi-a pierdut şi putinţa de-a fugi, ce te- mai poate, nu zic ajuta, dar măcar consola ? Ce este, zic eu, destul de puternic încît să fie capabil să apere şi pe altul şi pe sine însuşi ? Zidurile îl ţin departe pe duşman, iar înălţimea greu accesibilă a fortăreţei va opri, prin dificultatea ce o compOrtUl, intrarea unei armate oricît de mari ; portul ne apără de furtună ; acoperişul alungă forţa nemăsurată a furtunilor şi ploilor ce nu mai contenesc ;' focul nu-i urmăreşte pe cei care scapa cu fuga. împotriva trăsnetului şi a ameninţărilor din cer există scăpare in locuinţe subterane şi in văgăuni săpate adînc, căci focul ceresc nu poate străpunge pămîntuJ, fiind înfrînat de orice

[1] Stoicii şi în special Posidonius (a trăit aproximativ între 133—50 i.e.n.), considerau Pămîntul ca centru al lumii (n. t.).

obstacol, oricît de mic. **In** timp de molimă îţi poţi muta KÎlaşul. Nu există, aşadar, nici un rău de oare să nu poţi s-căpa. 7. Fulger ele n-au mistuit niciodată popoare intregi. Aerul nesănătos a golit oraşele, dar nu le-a distrus. Însă răul la care mă refer se întinde inevitabil, 1 acom, şi este vătămător pentru o întreagă populaţie. El nu inghite- numai cîte o casă, cîte o familie sau cîte un oraş, ci afundă seminţii şi regiuni eu totul, Î'ngropîndu-Ie într-o adîncă prăpastie. Nu numai că nu rămîne nici o urmă din care să se vadă cel puţin că a existat ceea ce acum nu mai este, dar deasupra oraşelor celor mai vestite se aşterne pămîntul, fără a se mai păstra vreo urmă • a înfăţişării de dinainte. 8. Există unii oameni care se tem mai mult de acest fel de moarte, pentru că astfel ajung în adîncuri impreună cu locuinţele lor şi sînt smulşi de vii din numărul trăitorilor. Ca şi cum fiecare destin nu s-ar indrepta către acelaşi sfîrşit ! Naitura are, printre celelalte, această cea mai aleasă dovadă ia justeţei sale : faptul că toţi sintem egali, odată sosit cea sul morţi i. 9. Aş ad ar, nu conte ază dacă mă omoară o singură piatră sau dacă sînt zdrobit de un întreg munte ; dacă se prăvale peste mine povara unei singure case şi mă sfirşesc sub o grămadă mică de dărîmături şi praf, sau dacă Pămîntul întreg imi acoperă capul; dacă îmi dau sufletul la lumină şi într-un spaţiu deschis, sau în sînul nemăsurat al pămîntului întredeschis ; dacă voi fi tîrît singur în hăul acela, sau însoţit de numeroase populaţii, căzute acolo de-a valma. Nu contează cîtă zarvă se iscă în jurul morţii mele. Ea este pretutindeni aceeaşi. 10. De aceea, să ne facem curaj în faţa unei nenorociri care nu poate fi evitată şi nici prevăzută şi să nu-i mai ascultăm pe cei care au renunţat la Campania, părăsînd-o după această întîmplare şi

spunînd că niciodată nu se vor mai apropia de acele meleaguri. Cine le dovedește acestora că un sol sau altul este așezat pe teme ii mai bune ? 11. Toate terenurile se supun acelorași legi și chiar dacă încă • nu s""au mișcat, aceasta se poate oricind întîmpla. Locul pe care stai în cea mai mare siguranță se poate despica chiar in această noapte sau ziua, înainte de a înnopta. De unde știi dacă situația nu este mai bună în locurile în care ursita și-a,consumat deja puterile și care pe viitor se vor sprijini pe propria lor ruină ? 12. Greșim, desigur, dacă ne închipuim că vre o regiune este scutită și deci imună față de acest pericol. Toate cad sub incidența aceleiași legi, natura neacceptînd nimic oare să fie imobil. În orice moment mereu alte lucruri se năruie. Așa cum în marile orașe este sprijinită cînd o casă, cînd alta, tot așa, pe acest pămînt are de suferit cînd o parte, cînd alta. 13. Tirul[1] a avut odinioară o rea faimă, datorită ruinelor sale. Asia a pierdut dintr-o dată 12 cetăți[2]. Oricare ar fi forța răului ce s-a abătut acum peste Oampaniia, ea a mai vătămat anul trecut Achaia[3] și Macedonia Destinul înconjură lumea din toate părțile și dacă a trecut ceva cu vederea mai multă vreme, el va lovi din [lou. într-o parte se manifestă mai rar într-alta mai des. însă nu îngăduie să existe nimic neatins și neafectat. 14. În miinile soartei se află nu numai oamenii, plăsmuiți ca obiecte cu viață scurtă și trecătoare, dar și orașele, extremitățile ținuturilor țărmurile și însăși marea. Și totuși noi" punem inainte de toate bunurile care depind

1 **Tir (Tyr), oraș vestit din Fenicia antică in. t.).**

* **In anul 17 e.n., așa după cuni menționează istoricul Tacitus in *Annales,* II, 47 (n. t.).**

[3],[4] ***Achaia (Ahaia)* și *Macedonia,* provincii romane din Grecia (n. t.).**

de destin şi socotim că fericirea, a cărei uşurătate este dintre toate lucrurile omeneşti cel mai nestatornic, va avea la unii greutate şi durată. 15. Amăgindu-ne că toate bunurile noastre sînt veşnice, nu ne vine în minte că însuşi pămîntul'pe care stăm nu este stabil. Pentru că nu numai cel din Campania sau Achaia ci orice teren are cusurul de-a fi lipsit de coeziune şi, din foarte multe pricini, nu poate rămîne întreg şi se năruie în mai multe bucăţi.

CAUZELE CUTREMURELOR

XXI. 1. Şi noi sîntem de părere[1] că aerul este cel în stare să realizeze asemenea lucruri. Pentru că în natură nu există nimic mai puternic decît acesta, nimic mai aprig, iar fără el sînt neputincioase chiar şi elementele cele mai violente. Aerul aţîţă focul. Dacă laşi la o paiite vîntul, apele devin inerte şi numai mînate de suflul lui dau năvală. Acesta mai poate răspîndi mari suprafeţe de pămînt, iar aflat in subsol, poate ridica munţi noi 'şi aşeza in mijlocul mării insule care n-au fost văzute mai înainte. Cine se îndoieşte că aerul a scos la lumină insula Thera şi Therasia[2] şi insula ivită

[1] **In capitolele precedente, Seneca expune cele mai răspîndite teorii care explică cauzele cutre-murelor de pămînt. Astfel, Thales considera ca factor determinat apa. Anaxagora, focul, alţii pun la baza lor vaporii de apă subterani, aerul, apa şi aerul împreună etc. Aceste păreri, ca şi cea a autorului nostru, astăzi depăşite, interesează totuşi pentru că ilustrează nivelul cunoaşterii din vremea respectivă. Dealtfel, scriitorul are intuiţia limitelor explicaţiilor oferite, manifestîndu-şi, în capitolul V, încrederea in progresul cunoaşterii umane (n. t.).**

[2] **Thera şi Therasia, insule de origine vulcanică, situate în Marea Mediterană, în apropiere de Creta (n. t.).**

din Marea Egee pe care am privit-o nâscîndu-se sub ochii nosrti[1]? 2. Posidonius considera că sînt două feluri de cutremure de pămînt. Fiecare dintre ele are propriul său nume. Primul este „zguduirea", atunci cînd pămîntul se scutură şi se mişcă în sus şi în jos. Celălalt este „indicarea", prin care pămîntul se clatină într-o parte şi în alta ca o ambarcaţiune. In ceea ce mă priveşte socot că mai există şi un al treilea fel, notat printr-un cuvînt latin. Nu fără temei au numit strămunii noştrii „cutremur de pămînt" pe cel care se deosebeşte de celelalte două. Aceasta deoarece atunci pămîntul nici nu se scutură, nici nu se clatină, ci vibrează. Dintre toate, acest a este cel mai puţin dăunător, aşa după cum „înclinarea" este cu mult mai periculoasă decit „zguduirea" pentru că, dacă nu se produce repede o mişcare din cealaltă parte care să restabilească echilibrul, urmează, inevitabil, prăbuşirea.

PROGRESUL CUNOAŞTERII UMANE ŞI AL ADEVĂRULUI

V. 2. Înainte de toate, trebuie să spun că părerile vechilor filozofi sint prea puţin exacte şi grosolan elaborate. Se rătăcea încă imprejurul adevărului. Toate erau noi pentru cei care încercau pentru prima dată acest lucru. După aceea, chicir acele teorii au fost perfecţionate. Chiar dacă s-a descoperit ceva nou, la ei trebuie să raportăm cunoaşterea acestuia. A fost nevoie de acţiunea unui suflet curaj os care să dea la o parte misterele naturii şi să nu se mulţumească să cerceteze as-

[1] Se pare că autorul sc referă la insula Thia, apărută din apele mării in anul 46 e.n. (O. t.).

pectul ei exterior, ci să pătrundă —înă la tainele zeilor. Foarte mult a contribuit la descoperirea adevărului cel care a sperat că acesta poate fi aflat. 3. Aşadar, înaintaşii trebuie ascultaţi cu indulgenţă. Nici un lucru nu este desăvîrşit de la început. Aceasta este valabil nu numai in legătură cu subiectul de care ne ocupăm — cel mai complex şi mai încîlcit dintre toate, domeniu de care oricît de mult te vei fi ocupat, se" va- :t;Ilai găsi totuşi ceva de făcut pentru orice generaţie — dar şi pentru ori ce altă îndeletn icire începuturile vor fi întotdeauna departe mult de desăvirşire.

CARTEA A ŞAPTEA : cap. XXX

XXX. 5. Cît de multe animale n-ain cunoscut pentru prima oară abia în epoca noastră şi cît de multe lucruri nu vom cunoaşte nici măcar în aceasta ! Generaţiile vrem urilor ce vor veni vor şti o seamă de lucruri necunoscute nouă. Multe dintre acestea vor fi rezervate secolelor viitoare, cînd se va fi şters şi aducerea aminte despre noi. Mărunt lucru ar fi lumea dacă n-ar cuprinde în ea cîmp pentru cercetare. 6. Anumite culte nu-şi transmit dintr-o dată învăţătura. Eleusis [1] păstrează revel aţii pen tru c redincioşii care se vor întoarce. Natura nu ne încredinţează tainele ei dintr-o dată. Ne considerăm

[1] **Numele unui foarte vedii oraş din Atica, vestit prin' serbările religioase (misterele eleusine), organizate aici. Iniţierea în cultul de la Eleusis se făcea treptat, mai intii in micile mistere, iar numai după un an iniţiatorul era admis la sărbătoarea propriu-zisă (n. t.).**

inițiați, însă ea ne ține mereu la intrare. Secretele naturii nu se dezvăluie de-a valma și nici tuturor. Ele sînt retrase și închise în sanctuarul ei intim și unele vor fi contemplate de epoca noastră, iar altele de generațiile ce vor urma după noi *.

Traducere de
Nicolae Mircea Năstase

[1] **Seneca adoptă o concepție dialectică despre adevăr și crede în progresul cunoașterii umane. El consideră că oamenii se apropie *(le* adevăr prin efortul generațiilor succesive. Prefigurează astfel cele mai judicioase concepții moderne despre adevărul obiectiv (n. t.).**

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XXVII
Notă asupra *ediției* xxxiii

AD MARCIAM DE CONSOLATIONE (CONSOLAȚIE CATRE MARCIA) 1
Durerea Marciei 1
Pilde de slăbiciune și de tărie sufletească . . . 3
DE *IRA* (DESPRE MINIE) 7
Descrierea mîniei 7
Definiția mîniei 10
Critica teoriei peripateticiene despre minie . . . 13
Proemiu 24
Despre cruzime și Caligula 27
DE *CONSTANTIA SAPIENTIS AD SERENVM* (DESPRE CONSTANȚA ÎNȚELEPTULUI, CATRE SERENUS) 33
Superioritatea stoicismului 33
Înțeleptul nu e supus vătămării 34
Nedreptatea atrage răzbunarea ; atitudinea în fața nedreptății 37
DE BREVITATE VITAE (DESPRE VIAȚA SCURTA) 41
Problema duratei vieții 41
Risipirea timpului 43
Elogiul filozofiei 62
îndemn la retragere din viața publică . . . . (ifi

DE TRANQUILLITATE ANIMI AD SERENUM (DESPRE LINIȘTEA SUFLETULUI, CATRE SERENUS) 71
Serenus către Seneca 73
Răspunsul lui Seneca 77
Neliniștea apare sub diferite înfățișări 78
Remediul oferit de doctrina lui Athenodor 82
Teoria lui Seneca 84
împrejurări care pot împiedica marile acțiuni 87
Alegerea prietenilor 89
Bogăția, izvor de suferință 90
Atitudinea în fala nenorocirii 04
Atitudinea înțeleptului 95
Să evităm frământarea zadarnică 9')
Să acționăm potrivit împrejurărilor 101
Să întîmpinăm netulburați încercările vieții 103
Să trăim cu simplitate ; să alternăm întîlnirile cu singurătatea 10ti
Să muncim și să ne odihnim pe rînd 107
Concluzie 109
DE CLEMENTIA (DESPRE CLEMENTA) 11ț
Proemiu 111
Partea -întîi : Blindețea lui Nero 115
Partea a doua : Natura clemenței 117
Partea a treia : Dobîndirea clemenței 119
Clemența si sclavii 124
Clemența și conducerea statului 125
DE UITA BEATA (DESPRE VIAȚA FERICITA) 129
Teoria fericirii 129
Adevărata fericire 131
DE BENEFICIIS (DESPRE BENEFACERI) 135
Esența binefacerii 135
Cum trebuie făcută o binefacere 146
Despre nerecunoștința și nerecunoscători 152
Despre sclavi și binefaceri 156
Despre înțelept și bunurile sale 166
Blamarea luxului 171

Răsplata binefacerilor 175-
Incurajarea binefacerii , ... 17a.
DE OTIO AD SERENUM (DESPRE RECREERE, CATRE SERENUS) 185-
Binefacerile tihnei 185
Aparentul conflict intre tihnă şi învăţătura stoică
Dovezi că stoicismul nu respinge tihna . . 186
NATURALES QUAESTIONES (PROBLEMELEE NATURII) . 197
Măreţia ştiinţei naturii 197
Despre meteoriţi 202-
Despre halou 206
Despre curcubeu 209
Oglinzile . " 213
Studiul universului. Părţile şi materiile pe care le cuprinde 216
Despre trăsnet 222
Teama de moarte şi de trăsnet 224
Dificultatea acţiunii întreprinse de autor . . 226
Frumuseţea muncii de cercetare a naturii . . . 228
Despre apele terestre 231
Critica plăcerilor senzuale 233
Inundarea pămîntului „ 235
Evitarea .linguşitorilor 237
Despre fluvii Nil 244
Despre grindină 254
Cutremurul de pămînt din Campania . . 257
Cauzele cutremurelor 262
Progresul cunoaşterii umane şi al adevărului . . . 263

Lector : ELENA MURGU
^too^cto.r : AUIRELIA ANTON

Bun de tipar : 24.VIII.2981. Coli ed. : 13,88.
Coli tipar : 9,5.

Tiparul executat la întreprinderea Poligrafică Bacău, str. Eliberării. 63, sub comanda nr. 5040/981-
^ffUBLtCA SOCIALISTA ROMÂNIA

Lucrarea a fost tipărită pe hirtie fabricată de 1. H. **Buşteni**